

ROCZNIK POLSKIEGO TOWARZYSTWA HERALDYCZNEGO

POD REDAKCJĄ SŁAWOMIRA GÓRZYŃSKIEGO

NOWEJ SERII TOM XIV (XXV)

WARSZAWA 2015

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Digitalizacja i udostępnienie w internecie finansowane w ramach umowy 518/P-DUN/2016 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę

Redakcja
Polskie Towarzystwo Heraldyczne
Zarząd Główny
Rynek Starego Miasta 29/31
PL 00–272 Warszawa

Rada Redakcyjna:
Sławomir Górzyński
Przemysław Mrozowski
Jan Wroniszewski
Krzysztof Skupieński
Tomasz Jurek
Edmundas Rimša
Jan Županič

Redakcja językowa:
Grażyna Raj

Tłumaczenia streszczeń:
Karolina Ołdak

Wydanie publikacji dofinansowane przez
Fundację Lanckorońskich

FUNDACJA
LANCKOROŃSKICH

© Copyright by Wydawnictwo DiG
& Polskie Towarzystwo Heraldyczne, 2015

ISSN 1230–803X

<http://www.dig.pl>
e-mail: biuro@dig.pl

Od Redaktora

Oddajemy do rąk PT Czytelników już XIV tom „Rocznika Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, pisma, które odgrywa ważną rolę w badaniach historycznych, zwłaszcza nauk pomocniczych historii. Na łamach „Rocznika”, mimo że jest pismem, którego instytucją sprawczą jest Polskie Towarzystwo Heraldyczne, publikują nie tylko członkowie naszego Stowarzyszenia.

Niestety, tom rozpoczynamy nekrologiem zmarłego przed kilkoma tygodniami naszego Członka Honorowego, śp. Andrzeja hr. Ciechanowieckiego. Zmarły pozostanie w naszej pamięci i jako badacz, i jako wielki Polak.

W tomie znalazły się dwa teksty poświęcone ks. Czartoryskim, które były prezentowane podczas cyklu wykładów wygłaszanych podczas zebrań naukowych naszego Towarzystwa na temat tej niezmiernie zasłużonej w dziejach Polski rodziny. Genealogii rodziny Zdziechowskich dotyczy artykuł Agnieszki Pospiszil. Biografistycy, ale także obyczajowi prawnemu i własności szlacheckiej poświęcony jest wykaz kaduków nadanych podczas wyprawy bukowińskiej Jana Olbrachta.

O heraldyce współczesnej, a przy okazji o problemach, z jakimi styka się Komisja Heraldyczna, pisze prof. Marek Adamczewski.

Sławomir Górzyński

Śp. Andrzej hr. Ciechanowiecki

Z wielkim żalem pożegnaliśmy zmarłego 2 listopada 2015 r. śp. Andrzeja hr. Ciechanowieckiego, Członka Honorowego Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. O zasługach Zmarłego dla kultury polskiej napisano wiele, lecz wszystkich Jego zasług te słowa nie opiszą. Wśród tych, dla których był szczodry nie tylko w sposób dosłowny, ale także co jeszcze ważniejsze — intelektualny — było nasze Towarzystwo. Wspierał radą i nieraz hojnym darem nasze działania. Poczynając od lat 80., kiedy odrodziło się Polskie Towarzystwo Heraldyczne, Andrzej Ciechanowiecki pozostawał w stałym kontakcie z Zarządem Głównym, ze zmarłym przed kilkoma laty śp. Prezesem, prof. Stefanem Krzysztofem Kuczyńskim, a także z pozostałymi Członkami Zarządu. Przed laty wspierał projekt zbierania informacji o szlachcie polskiej, która w tzw. Guberniach zabranych była zmuszona udowodniać swoje szlachectwo, pomagał wielu badaczom w realizacji ich projektów bądź to z własnych funduszy, bądź to wspierając ich zabiegi w licznych Fundacjach, których był członkiem. Gdyby nie Jego pomoc, również tom XIV „Rocznika” nie mógłby się ukazać. Wiedzieliśmy o Jego chorobie, ale mieliśmy nadzieję, że zdążymy wręczyć Mu jeszcze ten tom... Bóg zdecydował inaczej. Odszedł od nas wielki Polak, humanista, człowiek o niezwykle szerokich horyzontach. Kawaler Orderu Orła Białego. Był — jak wynikało z przekazów rodzinnych, ale także szczegółowych badań naukowych — ostatnim męskim potomkiem rodziny hr. Ciechanowieckich h. Dąbrowa.

Cześć Jego pamięci
Sławomir Górzyński

ROZPRAWY I STUDIA

Jonas Drungilas
Instytut Historii Litwy w Wilnie

Echa unii polsko-litewskich: imigracja polskiej szlachty na Żmudź, reemigracja oraz związki z krajem rodzinnym na przełomie XVI i XVII wieku*

Rozwój stosunków Wielkiego Księstwa Litewskiego (dalej — WKL) z Królestwem Polskim najczęściej jest oceniany poprzez pryzmat stosunków politycznych — ich „ochłodzenia” czy „ożywienia”, na tej podstawie wyznaczane są ich fazy czy etapy. Jednak na tym tle całkowicie zanika wymiana społeczności szlacheckiej i jej żywotność. W historiografii dawno już zauważono, że w Rzeczypospolitej Obojga Narodów swoją aktywnością wyróżniała się szlachta polska, która emigrowała do WKL. Badań dotyczących tej migracji nie ma jednak zbyt wiele, poza tym są to rzadkie lub uogólniające prace, często ukazujące te migracje na tle kulturalnym lub politycznym¹. Wydaje się, że korzystając z dorobku badań socjologicznych oraz demograficznych, można odnaleźć we wspomnianych kwestiach nowe zagadnienia badawcze. Stąd celem niniejszego badania jest próba analizy imigracji przedstawicieli polskiej szlachty do jednego z regionów etnicznej Litwy — Księstwa Żmudzkiego, ich reemigracji, oraz związki z krewnymi w Polsce. Z jednej strony pomoże to w ukazaniu Rzeczypospolitej Obojga Narodów jako zmiennego, wielonarodowego tworu, a z drugiej — może zachęci do próby postawienia nowych problemów i pytań, dotyczących migracji polskiej szlachty do WKL.

* Praca naukowa finansowana w ramach uczestnictwa w międzynarodowym projekcie: „Od szlachty do ziemiaństwa. Geneza i trwanie na obszarach niejednorodnych etnicznie dawnej Rzeczypospolitej” (program Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego RP „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, grant nr 12H 11 0016 80).

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

¹ Na przykład do takich ogólnych prac można zaliczyć między innymi: M. Kosman, *Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim. Z badań nad mobilnością społeczeństwa w dobie jagiellońskiej 1386–1569*, „Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów”, t. I, Warszawa 1981, s. 347–378; M. B. Topolska, *Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. (Przyczynek do dziejów polskiej emigracji na wschód w okresie staropolskim)*, „Lituano-Slavica Poseniensis. Studia Historica”, t. II, Poznań 1987, s. 147–166; J. Jurkiewicz, *Osadnictwo polskie w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle badań historycznych*, „Acta Baltico-Slavica”, 1994, t. XXII, s. 237–256.

Imigracja

Trudności ustalenia imigracji. Gdy zbieramy dane o przybyłej polskiej szlachcie, a później dążymy do ich opracowania statystycznego, konieczna jest ich weryfikacja. Podczas jej prowadzenia pojawiają się różne problemy, które należy w tym miejscu omówić.

Po pierwsze, aby uzyskać pełny obraz imigracji oraz ustalić jej różne parametry (np. intensywność, strumień napływu) trzeba dysponować źródłami statystycznymi stale rejestrującymi imigrację na Żmudź. Takiego typu źródła istniały, na przykład, we Francji w drugiej połowie XVI w. Był w nich odnotowywany, wraz ze szczegółowymi informacjami, każdy przybywający do kraju cudzoziemiec². W odniesieniu do WKL nie posiadamy takich źródeł, w pewnym stopniu mogą one być kompensowane różnymi innymi zbiorami źródeł z XVI–XVII w., takimi jak rejestry wojaskowe z XVI w., żmudzkie księgi sądowe ziemskie i grodzkie, Metryka Litewska (choć są one również „wybrakowane”³), a także i późniejsze — księgi sądowe z XVIII w., w których zdarzają się również wpisy z XVI w. Do skonstruowania bazy takich danych trzeba jednak dużo czasu. I nawet po zebraniu danych ze wspomnianych źródeł będzie trudno uzyskać reprezentatywny obraz imigracji.

Po drugie — problem identyfikacji przybyszów. Pochodzenie jednych przedstawicieli polskiej szlachty było wskazywane tylko w przypadkach procesowych, które dotyczyły ich posiadłości lub krewnych w Polsce. Pochodzenie innych natomiast było podawane, gdy osiedlali się oni w którejś z części WKL. W takich przypadkach nie jest skomplikowane ustalenie pochodzenia geograficznego przybyszów, jak na przykład *земенину Коруньи Полскои, воеводства Сирадского, повяту Петръковъского*⁴. Jest ich jednak niewiele. Bardziej skomplikowana jest identyfikacja przybysza w momencie, gdy w źródle wskazane jest jedynie, że przybył on z Królestwa Polskiego. Największe problemy powstają wówczas, gdy nie ma jakiegokolwiek wzmianki o pochodzeniu przybysza, a tym bardziej żadnych danych w herbarzach. Najczęściej wtedy pochodzenie takiego szlachcica pozostaje nieustalone. Wiadomo, że przyrostek w nazwisku *-ski* powinien sygnalizować polskie pochodzenie danej osoby, jednak to kryterium można zastosować tylko w odniesieniu do pierwszej połowy XVI w. W czasach późniejszych zdarzają się przypadki mogące wprowadzić badacza w błąd. Już od drugiej połowy XVI w. część miejscowych żmudzkich rodzin szlacheckich swoje nazwiska formowała przez dodanie do toponimów przyrostka *-ski*. Jednocześnie, jak pokazują badania nad nazwiskami wileńskich mieszczan z okresu 1602–1616, w tym czasie litewskie nazwiska były bezpośrednio tłumaczone na język polski. Na przykład: *Gelezela* został przemianowany na *Żelazko*, *Oželis* → *Kozłowski*, *Balandis* → *Gołębiewski*, *Akmenis* → *Kamiński* itd.⁵ To oznacza, że obecność przyrostka *-ski* w nazwisku danej osoby nie zawsze może być wskaźnikiem szlacheckości oraz polskiego pochodzenia. W każdym z budzących wątpliwości przypadku konieczne są badania genealogiczne. Jako przykład możemy wziąć przypadek szlacheckiej rodziny Piotrowskich. W pierwszym momencie dla każdego wydaje się oczywiste, że pochodzi ono od chrześcijańskiego imienia Piotr i najprawdopodobniej należało do rodziny miejscowej szlachty litewskiej.

² M.–N. Baudouin–Matuszek, rec.: J.–F. Dubost, *La France italienne XVIe–XVIIe siècle*, Paris 1997, „Bibliothèque de l'école des chartes”, 1999, vol. 157, nr 1, s. 273–274.

³ Na przykład, wskazuje na to omówienie zachowanych ksiąg żmudzkich sądów ziemskich, zob. D. Vilimas, *Žemaičių bajorai žemės teisme XVI a. pabaigoje (trumpa buvusių ir esamų Žemaitijos žemės teismų knygų apžvalga)*, „Lituanistica”, 2013, t. 59, nr. 4(94), s. 221–234.

⁴ *Istorijos Archyvas: XVI amžiaus inventoriai* (dalej — IA), surinko K. Jablonskis, Kaunas 1936, s. 430.

⁵ Z. Zinkevičius, *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*, Vilnius 1977, s. 105–111.

Jednak po szczegółowej analizie danych dotyczących tej rodziny, ta wersja się nie potwierdziła. Z XVII-wiecznych dokumentów wynika, że w 1573 r. wojski powiatu trockiego Balcer Janowicz Rajeczki zapisał Janowi Piotrowskiemu dwór zwany Użulete (powiat upicki), który był *земенин Короны Полскои*, [...] *яко крєвному повинному своему*⁶. Opierając się na tych informacjach, łatwo ustalić, że wspomniany Piotrowski pochodził z miejscowości Pyotrowicze pow. radomskiego, znajdującej się całkiem niedaleko miejscowości *Rajec* — gniazda rodzinnego Rajeckich⁷.

Po trzecie — ustalenie czasu przybycia polskiej szlachty. Gdy nie mamy więcej danych o przybyłym szlachcicu, skomplikowane staje się ustalenie czasu jego przybycia na terytorium WKL. W takim przypadku warto rozszerzyć zakres poszukiwań. Przybyły z Mazowsza Jan Grużewski najpierw przed 1560 r. został zwerbowany przez podstarostę włodzimierskiego Wasyla Hulewicza i został namiestnikiem Bajowa⁸, później „przejął” go Radziwiłł Czarny, mianując go namiestnikiem Niehniewicz⁹, a na koniec Radziwiłł Sierotka ok. 1580 r. mianował go namiestnikiem Szawli¹⁰. Stąd trajektoria migracji tego przybyłego z Polski szlachcica może być nakreślona następująco: Mazowsze → Ukraina → Białoruś → Żmudź. Wiadomo, że takie przypadki, kiedy namiestnicy „podróżowali” po rozrzuconych po różnych regionach WKL dworach możnowładców, były wówczas powszechne. Z tego powodu poszukiwania warto rozszerzyć również o ziemie ukraińskie. Tym bardziej, że jak pokazuje analiza dworu wcześniej zmarłego Janusza Pawła ks. Ostrońskiego, tamtejsi możnowładcy werbowali służących nie tylko z ziem ukraińskich, WKL, ale również i różnych regionów Polski, a ci wcześniej lub później mogli trafić do WKL¹¹. Z tego względu ograniczenie się jedynie do lokalnej przestrzeni poszukiwań jest zbyt wąskie, gdyż nie można wtedy wytyczyć wszystkich możliwych trajektorii migracji. Jednocześnie gdy przeglądamy początkowe i końcowe punkty podróży przybyśców, wyraźnie widać, że ich wędrówki można nazwać migracją na duże odległości, która ukazuje możliwe rozmiary wędrówek ówczesnej szlachty. Na przykład Szymon Szulewski przybyły z Toczyłowa (Podlasie) do Rosień miał do pokonania ok. 270 km¹², Jan Grądzki przybyły z Grąd Wielkich (Mazowsze) do Płóтели pokonał ok. 460 km¹³, natomiast Jan Maliszewski przybyły z Maliszewa (ziemia dobrzyńska), który osiedlił się w Jodejkach, przebył ok. 720 km¹⁴.

Po czwarte — kwestia realnego przybycia migranta. Były przypadki, gdy osoby z otoczenia władcy: pisarze, dworzanie i inni urzędnicy otrzymywali poszczególne dwory, posiadłości i w krótkim czasie sprzedawali je bądź zastawiali. W takim przypadku powstaje wątpliwość co do kwestii rzeczywistego ich przybycia i może to być mylące przy rejestracji danych o osiedlających się imigrantach. Przywołaną sytuację może zilustrować przykład marszałka wielkiego koronnego Łukasza Opalińskiego, który w latach 1637–1639 otrzymał wójtostwo w Simnie¹⁵. Nie wiado-

⁶ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукописів, II 27958–27980, k. 7.

⁷ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym* (Źródła dziejowe, t. XIV), t. III, *Małopolska* (dalej — ŻD) opr. A. Pawiński, Warszawa 1886, s. 298.

⁸ *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.*, під В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук, Луцьк 2013, s. 274, 281.

⁹ Національний історический архив Беларусі, ф. 694, оп. 2, nr 10723, k. 4–15.

¹⁰ J. Drungilas, *Etnosocialinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė — XVIII a. pradžia)*, „Lietuvos istorijos metraštis”, 2004/2, Vilnius 2005, s. 54–60.

¹¹ І. Тесленко, *Двір князя Януша Павла Острозького*, w: *Крізь Століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя*, ред. кол.: О. Вінниченко и ин., Львів 2012, s. 417–448.

¹² Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (dalej — VUB RS), f. 7 — ks. grodz. žmudzka 1602–1606 r., k. 298.

¹³ VUB RS, f. 7 — ks. ziem. žmudzka 1604 r., k. 33.

¹⁴ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (dalej — LMAVB, RS), f. 37–3900, k. 1.

¹⁵ *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 8: *Lazdijai, Simnas*, parengė J. Drungilas, Vilnius 2013, s. 169, 174.

mo, czy Ł. Opaliński sam przybył do tego niewielkiego miasteczka w południowej Litwie, czy administrował nim *pro forma*, jak było wówczas w zwyczaju, przez swego namiestnika? W takich przypadkach sprawdzenie faktycznego przybycia i osiedlenia się tak na Żmudzi, jak i w WKL, jest niezwykle skomplikowane.

Podany przekrój problemowy zagadnienia imigracji polskiej szlachty pokazał, że z metodologicznego punktu widzenia ważny jest proces identyfikacji przybysza. Aby uzyskać szerszy obraz migracji, niezbędne jest też wyznaczenie szerszego zakresu kwerendy.

Czynniki przyciągające. Aby zrozumieć powstanie, rozwój oraz funkcjonowanie migracji, należałoby zwrócić uwagę na przyczyny imigracji, a przede wszystkim na czynniki przyciągające migrantów.

Inicjatorami „przyciągania” przybyszów byli możnowładcy WKL, którzy w ten sposób realizowali swoje interesy. Po pierwsze, od lat 40. XVI w. w życiu codziennym możnowładców WKL stopniowo coraz większą popularność zyskiwał język polski. Jako rządzący w państwie dyktowali oni również modę oraz chłonęli nowinki. Chcieli jak najlepiej wychować własne dzieci, doskonaląc ich znajomość języka polskiego w mowie i w piśmie. Pojawił się nowy popyt na posiadanie w swoim otoczeniu zdolnego i wykształconego kręgu osób, podtrzymującego stałą polską atmosferę językową. Po drugie, w bardziej zasobnej pod względem demograficznym Polsce więcej było przygotowanych i wykształconych specjalistów, których obycie mogło się przydać się możnowładcom w różnych kwestiach, np. wojskowych, prawnych, ziemskich. Osoby te mogły nawet wykonywać konkretne funkcje reprezentacyjne, ukazując poziom dworu oraz świty możnowładczy¹⁶. Z tego powodu nie jest dziwne, że w drugiej połowie XVI w. na Żmudzi można spotkać osiadłych byłych rotmistrzów (np. Wojciech Lubiatowski, Jan Kurnicki¹⁷), mierniczych reformy włóczęj (np. Wojciech Nadarzyński, Jakub Laszkowski¹⁸). Po trzecie, związki małżeńskie możnowładców Polski i WKL¹⁹. Uważa się, że dzięki tym związkom możnowładcy WKL (przez posiadłości żony, kontakty w Polsce) mogli zwerbować polską szlachtę. Dlatego dzięki występującemu „popytowi” na polską szlachtę, odpowiednio powstawał wypełniający go „rynek”. To zakorzenione wśród możnowładców zjawisko celnie opisuje fragment dzieła Augustyna Rotundusa *Rozmowa Polaka z Litwinem* (1565), gdzie, osądzając ówczesne położenie WKL, autor ustami „Polaka” wygłosił podstawowy sposób przybycia polskiej szlachty *jako narodu litewskiego ludzi w Polszcze, tak a snadź więcej naszego polskiego synow dosyc w Litwie u panow y slachty litewskiej służyć*²⁰. Przywołany fragment wskazuje, że w latach 60. XVI w. służba polskiej szlachty

¹⁶ Na przykład na dworze Mikołaja Radziwiłła Sierotki przebywała polska szlachta: lekarze — Kasper Wilkowski, Andrzej Grutyński, grawer i kartograf Tomasz Makowski i inni, zob. T. Kempa, *Urzednicy i klienci Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki*, „Lituano–Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, 2003, t. IX, s. 195–197.

¹⁷ *Опись документов Виленского Центрального Архива Древних актовых книг* (dalej — ОДВЦА), t. I, Вильна 1901, nr. 133, 388, s. 24, 51.

¹⁸ *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссією для разбора древних актов*, t. XXIV, Вильно 1897, s. 89, 142, 145, 182; В. И. Пичета, *Аграрная реформа Сигизмунда–Августа в Литовско–Русском государстве*, Москва 1958, s. 238–242; Z. Drozd, *Miernicy w potiarze włóczęj w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVI wieku*, „Lituano–Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, 2008, t. XIII, s. 63–67.

¹⁹ R. Petrauskas, *Związki personalne między możnowładztwem Polski i Litwy od końca XIV do połowy XVI wieku*, w: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. I, red. W. Bukowski i T. Jurek, Kraków 2012, s. 479–496; A. Lesiak, *Kobiety z rodu Radziwiłłów w świetle inwentarzy i testamentów (XVI–XVIII w.)*, w: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, Warszawa 2009, s. 123–124; R. Ragauskienė, *XVI a. didikų Radvilų lenkų kilmės žmonos*, „Istorija”, 2012, t. LXXXVII, nr 3, s. 3–13.

²⁰ A. Rotundas, *Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu*, w: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5), sud.: A. Samulionis, R. Jurgelėnaitė, D. Kuolys, Vilnius 2000, s. 206.

u możnowładców WKL była powszechnym, codziennym zjawiskiem, a wspomniane w tekście wyrażenie: snadź więcęj — wskazuje na wielkość tego zjawiska.

Czynniki wypychające. Najważniejszymi czynnikami „wypychającymi” w migracji były zmiany demograficzne w Polsce — znaczny wzrost liczby mieszkańców. W pierwszej połowie XIV w. w Małopolsce mieszkało 5,6 osób na 1 km², w Wielkopolsce — 4,9 os. na km², a na Mazowszu — 1,8 os. na km². Tymczasem w drugiej połowie XVI w. w Małopolsce i Wielkopolsce — 18,9 os. na km², a na Mazowszu 23,2 os. na km²²¹ (podczas gdy w WKL — 1528 — 7 os. na km², 1567 — 9 os. na km²²²). Badając pochodzenie geograficzne przybyłej na Żmudź polskiej szlachty, można zauważyć, że przybysze pochodzili ze wszystkich regionów Polski: Dobrzyń (Maliszewscy), Łęczycy (Maszkowscy), Lublina (Bielscy, Wysoccy), Krakowa (Czajewscy), Kalisza (Laszkowscy), Sieradza (Białkowscy), Podlasia (Szułkowscy), dominowali jednak przybysze z Mazowsza (Chmielewscy, Chrzanowscy, Górcy, Grużewscy, Naborowscy, Okurowscy, Paplińscy, Radziwińscy, Rybińscy, Skaszewscy, Ważyńscy, Wyszomirscy i inni). Na Mazowszu były gęsto zaludnione regiony, w których dominowała drobna szlachta, a wśród niej duże liczebnie rodziny. W osiadłej na Żmudzi w drugiej połowie XVI w. rodzinie Okurowskich było 6²³, a u Grużewskich nawet 8 braci²⁴. Tak ukształtowana sytuacja przymuszała młodych mazowszian do poszukiwania nowych przestrzeni samorealizacji. W rekonstrukcji tej sytuacji pomaga wydany w XVII w. utwór publicystyczny *Prawdziwa jazda Bartosza Mazura jednego do Litwy na służbę podczas trybunału roku 1643 wyprawiającego się*²⁵. Autor swoje dzieło zaczyna od opisu motywów społecznych: głównemu bohaterowi Bartoszowi obrzydła chata, ubóstwo i codzienna rutyna — ojciec zagania do wypasania wołu, po powrocie matka zagania do radła, a na koniec postanawia on: *pojadęć ja sobie do mielej Litwy*. Później, niby to chcąc uzasadnić wybrany kierunek, tworzy zachęcający, prawie że idealny obraz Litwy, *gdzie sam Pan Bóg i wszystkie święty żyją*. Zatem w tym utworze możemy zobaczyć prototyp prawdziwego wyjeżdżającego polskiego szlachcica. Po przybyciu Bartosza na Litwę autor ukazuje rzeczywistość społeczną zachęcającą mazowieckiego szlachcica, to życie sług możnowładców: *Ale za samym kadłubem to tam jacy strasi słudzy w czerwonych delijach (...). Oj, nie zał ze by się z takimi pobratać, przed ktorými rusyłem capki i nie zał mi bo było przed kim*. Konsekwentnie rozwijając fabułę, autor podaje przypuszczalny mechanizm werbunku służącego lub urzędnika dworskiego, gdy główny bohater, zachwycony panem litewskim i jego ubiorem, zwraca się do niego: *Cy mie w[a]ść, moje panią[t]ko, nie przyjmie za starszego stugę*²⁶. Tak więc przywołany utwór podaje jeden z możliwych modeli przybycia polskiego (mazowieckiego) szlachcica do WKL.

Oddziaływanie: łańcuchy migracyjne. Polska szlachta, która przybyła i osiedliła się na Żmudzi, nierzadko stawała się centrum przyciągania dla innych przedstawicieli polskiej szlachty. Najważniejszą nitią łączącą migracje były związki rodzinne, kiedy to centrum przyciągania tworzyli bracia, kuzynostwo oraz wujowie. Stawali się oni podstawowym oparciem dla przybyszy w czasie osiedlania się i dążenia do kariery. Więzy krwi w procesie migracji odgrywały funkcję „magnesu”, gdy po przybyciu i osiedleniu się jednego członka rodziny kroczyły za nim inne osoby o często

²¹ W. Kula, *Stan i potrzeby badań nad demografią historyczną dawnej Polski (do początku XIX wieku)*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 1951, t. XIII, s. 104.

²² H. Łowmiański, *Zaludnienie państwa litewskiego w wieku XVI. Zaludnienie w roku 1528*, Poznań 1998, s. 222, 224.

²³ ОДВИЦА, t. II, s. 174.

²⁴ J. Drungilas, *Etnosocialinis mobilumas LDK*, s. 56–58.

²⁵ *Prawdziwa jazda Bartosza Mazura jednego do Litwy na służbę, podczas Trybunału roku 1643 wyprawiającego się*, w: *Dawna facecja polska (XVI–XVIII w.)*, opr. J. Krzyżanowski i K. Żukowska-Billip, Warszawa 1960, s. 166–173.

²⁶ Tamże, s. 166, 168, 169.

bardzo bliskim stopniu pokrewieństwa. Dawało się również zauważyć, że inna część przybyszów z osiadłym w nowym miejscu polskim szlachcicem była związana stosunkami służbowymi, czy też pochodziła z tego samego regionu lub powiatu. Stąd można wnioskować, że przybyły i osiadły na Żmudzi polski szlachcic przyciągał za sobą krewnych, potem zapraszał sąsiadów, formując w ten sposób większy lub mniejszy łańcuch migracyjny oraz rozszerzając krąg przybywających. Należy do tego dodać, że strumień przybyszów był w czasie zmienny, „fale” były związane ze zmianami starostów żmudzkich i innych lokalnych urzędników²⁷. Ich zmiany były czynnikiem pociągającym za sobą zmiany w kontyngencji przybyłej polskiej szlachty. W tym przypadku na liczebność przybyszów z danego regionu miały wpływ nie tylko związki horyzontalne (rodzina, sąsiedztwo), ale i wertykalne (klientela).

Tak więc na imigrację polskiej szlachty na Żmudź wpływ miały czynniki przyciągające (zapotrzebowanie możnowładztwa WKL) i wypychające (wzrost liczby ludności w Polsce). Osiedlająca się tutaj polska szlachta stawiała się „centrum przyciągania” dla innych jej przedstawicieli, formując w ten sposób łańcuchy i strumienie migracyjne.

Reemigracja

Oprócz omówionej imigracji polskiej szlachty występowało również odwrotne zjawisko — reemigracja, kiedy to przybyłe na Żmudź osoby wracały później do Polski. Ustalenie tego strumienia powracającej szlachty jest praktycznie niemożliwe, gdyż nie ma źródeł statystycznych rejestrujących omawiane zjawisko. Pozostają jedynie pojedyncze przykłady. Z metodologicznego punktu widzenia reemigracją możemy nazwać taki przypadek, gdy przybyła i osiadła na Żmudzi osoba (grupa osób): a) po pewnym czasie jest z powrotem spotykana w Królestwie Polskim lub b) nie jest spotykana na Żmudzi. Co prawda, ostatni wariant może być mylący, gdyż hipotetycznie przybysz mógł dalej migrować do innych części WKL, pozostaje jednak duże prawdopodobieństwo, że ta szlachta powróciła do Polski²⁸. Jednocześnie taka sytuacja pokazuje, że podejrzenie reemigracji wymaga uzyskania szerszego obrazu, konieczna jest zatem rewizja nie tylko litewskich, ale i polskich źródeł. W tym przypadku ograniczymy się jednak do przedstawienia jedynie najważniejszych zaobserwowanych aspektów tego zjawiska.

Analizując czynniki i motywy stymulujące powrót polskiej szlachty do ojczyzny, można warunkowo wyznaczyć dwa rodzaje reemigracji. Pierwszy, charakterystyczny dla drobnej szlachty, gdy przybysze wracali z powrotem do ojczyzny, ponieważ nie zdążyli lub nie znajdowali możliwości, by dostatecznie umocować się na Żmudzi. Zwykle schemat powrotu był następujący: na początku do pierwszego osiadłego brata, który posiadał dwór lub był namiestnikiem, przybywali i zatrzymywali się inni jego bracia. Jednak później, po śmierci brata, pozostali bracia najczęściej wyjeżdżali. Tak pod koniec XVI w. na Żmudzi osiedli dwaj bracia Okurowscy z Mazowsza, z pow. łomżyńskiego²⁹. Sądzi się, że pierwszy z rodziny przybył Stanisław, który został namiestnikiem miasteczka Radwiliżki, ożenił się, doczekał się potomstwa, jego gałąź jest na Żmudzi spotykana jeszcze w drugiej

²⁷ U Stanisława Kieżgajły na Żmudzi osiedlili się Radziwiłłowie, Skaszewscy; u Chodkiewiczów — Maliszewscy, u Sapiehów — Przystanowscy, Kamińscy, u Radziwiłłów — Gruzewscy, zob. J. Drungilas, *Adaptacja i integracja pierwszego pokolenia szlachty polskiej osiedlającej się na Żmudzi (II połowa XVI – początek XVII wieku)*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich”, 2009, t. I, s. 255–265.

²⁸ Z podobnym problemem spotkał się T. Jurek, dzieląc czasowe i stałe przebywanie zagranicznego rycerstwa na Śląsku, zob. T. Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1998, s. 20.

²⁹ Szerzej o braciach Okurowskich, zob. J. Drungilas, *Adaptacja i integracja*, s. 259–261.

połowie XVII w.³⁰ Natomiast drugi brat — Mikołaj został namiestnikiem należącego do J. Gruzewskiego dworu w Cytowanach i pozostał kawalerem. Z późniejszych danych widać, że w administrowanym przez Mikołaja dworze zatrzymali się również czterej inni jego bracia: Andrzej, Jan, Józef i Michał³¹. Jednak po śmierci Mikołaja nie spotykamy już wiadomości o braciach na Żmudzi, stąd można mniemać, że udali się oni z powrotem na Mazowsze. Podobnie było po śmierci osiadłego na Żmudzi Macieja Witkowskiego z Krasowa — niektórzy z jego czworga braci najprawdopodobniej wrócili do ojczyzny³². Choć w źródłach nie znajdziemy konkretnych szczegółów, nie ma wątpliwości, że do przyczyn reemigracji można zaliczyć nie tylko społeczne, ale również i psychologiczne czynniki — trudności z przystosowaniem się (nowe środowisko, kontakty, język itd.).

Niektóre aspekty tego rodzaju reemigracji zostały ukazane, jakkolwiek w szyderczy sposób, we fragmencie wspomnianego już utworu *Prawdziwa jazda Bartosza Mazura jednego do Litwy na służbę, podczas Trybunału roku 1643 wyprawiającego się*, w którym pobity i okradziony Mazur opisuje system pieniężny, obyczaje i szczegóły sposobów żywienia³³, w ten sposób formując stereotyp „prowincjonalnej” Litwy. Na koniec, ustami tegoż mazowieckiego szlachcica, autor podaje konkretną i jasną przestrożę: *polazłem do swoich towarzysow miłych i takim im napomnienie dał, zeby do Litwy (bo jus zamysłali) na służbę nie chodzili: Bartoszkowie napomnienie, ABY MAZUROWIE DO LITWY NA SŁUŻBĘ NIE JECHALI*³⁴. Cytowany fragment tekstu rodzi kilka myśli. Po pierwsze, tekst ten jest owocem twórczej wyobraźni autora felietonu, chociaż podstawą do fabuły mogło być konkretne wydarzenie lub szczegóły z zasłyszanych przez autora opowieści. Po drugie, w przywołanym fragmencie nieformalnie potwierdza się aktywność migracyjna Mazowszan. Po trzecie, został tu zanotowany ważny moment — funkcjonowanie łańcucha migracyjnego, gdyż Bartosz przestrzega swoich przyjaciół, którzy już przygotowali się do wyjazdu. Świadczy też, że wspomniany Bartosz po przyjeździe i osiedleniu się w WKL stał się dla znajomych oraz sąsiadów przedstawiciele szlachty centrum przyciągania, pomagając im w osiedleniu się. Po czwarte, sam utwór można oceniać jako antyreklamę Litwy oraz specyficzny środek stopowania procesu migracji, w końcu utworu raz jeszcze jest podkreślana najważniejsza idea Bartosza, aby krajanie nie wyjeżdżali na Litwę. Po piąte, dzieło to, jak i inne utwory publicystyczne w społeczeństwie szlacheckim pełniło konkretne funkcje informacyjno-„medialne”, jednak jaki był jego wydźwięk — trudno ustalić.

Drugą przyczyną reemigracji mogły być otwierające się nowe możliwości kariery w ojczyźnie. Tezę tę ilustrują dwa przykłady z pow. łęczyckiego — braci Jana i Mikołaja Maszkowskich (h. Abdank)³⁵. Na początek omówmy najważniejsze chwile życia i kariery obu braci. Pierwszy do WKL przybył Mikołaj, którego zaprosił biskup łucki Jerzy Chwalczewski. Wiadomo również, że w 1546 r. zajmował się on dostawą z Inflant kamieni na budowę pałacu Zygmunta Augusta

³⁰ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senieji Aktai, nr 3234, k. 83v.

³¹ ОДВЦА, т. II, s. 173.

³² IA, s. 403–404.

³³ *Dam wam na tazbir cate siedm kwarnik, po waszemu gros!, Bo tam sami panowi jadają, na co nase świnię nie patrzą, nieścęsną, plugawą boćwinię. O, nie tak tam, nie, jak u nas. U nas warzą garnuszek w kolano na kielku, a u Litwy tylko w pi-twackach na kielkanaście. U nas naleją pyzow miskę, śnies — drugą, trzecią, lesi zmozos. A u nieścęsnej Litwy tylko boćwinię chlip, chlip, leją w się, a po staremu w końcu grzbieta pustki itd.*, zob. *Prawdziwa jazda Bartosza Mazura*, s. 170–171.

³⁴ Tamże, s. 169–170.

³⁵ Wiadomo, że na dworze Zygmunta Augusta w połowie XVI w. służyli Maciej i Marcin Maszkowscy, jednak nie jest pewne, czy należeli oni do tego samego rodu używającego herbu Abdank, zob. M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Kraków 1998, s. 38, 47, 51, 185.

w Wilnie³⁶. Po śmierci pierwszego patrona został zwerbowany przez Mikołaja Radziwiłła Czarnego i wyznaczony na namiestnika starostwa szawelskiego³⁷. Później Mikołaj wspomniany jest jako dworzanin władcy³⁸, ale wkrótce wyruszył on do ojczyzny, gdyż został stolnikiem powiatu łączyckiego (1572–1591)³⁹. Zupełnie odmienny był los jego brata Jana Maszkowskiego. Na początku wspomniany jest on jako namiestnik dworu Strunojcie, należącego do Jana Świrskiego⁴⁰, później jednak wybrał on drogę duchownego i został wyznaczony na proboszcza w Janiszkach oraz Szawlach⁴¹, gdzie sprawował posługi do końca życia.

Jednakże ani tego, ani innych podobnych przypadków nie możemy wpisać w jeden ustalony schemat. Także nie do końca precyzyjne byłoby określanie tych przypadków jako poszukiwanie ścieżki kariery, może raczej należałoby oceniać je jako poszukiwanie nowych możliwości oraz samorealizacji. Dla uzasadniania tych rozważań można przytoczyć kilka spostrzeżeń. Przede wszystkim można postawić pytanie, czy wyruszając do WKŁ, Jan Maszkowski rozważał, że kiedyś zostanie duchownym? Natomiast uważnie przyglądając się historii jego brata Mikołaja można zauważyć, że w podobnych przypadkach dla przybyszy istniało kilka możliwości. Zdaje się, że na początku planował zapuścić korzenie na Żmudzi, co jasno ukazują zebrane przez niego niemałe dobra ziemskie na Żmudzi oraz w powiecie upickim. W rejestrze wojsk WKŁ z 1567 r. wykazano, że Maszkowscy ze swoich posiadłości wystawili 12 konnych oraz 4 pieszych oraz byli zaliczani do żmudzkich „panów ziemian”⁴². Można do tego dodać, że nawet pełniąc funkcję stolnika łączyckiego, Mikołaj swe dwory na Żmudzi wyprzedawał niespiesznie⁴³, możliwe, że za uzyskane z nich pieniądze kupował ziemie w Polsce⁴⁴. Stąd istnieją podstawy do twierdzenia, że na początku bracia Maszkowscy dążyli do umocnienia się na Żmudzi. Jednak z biegiem czasu dla Mikołaja bardziej dogodny był inny wariant — powrót do ojczyzny. Głównym znakiem wskazującym, że plany Mikołaja zmieniały się, było otrzymanie urzędu stolnika łączyckiego, który dostał najprawdopodobniej z pomocą Radziwiłłów i starosty żmudzkiego Jana Chodkiewicza⁴⁵. Bez wątpienia miało na to wpływ niemałe i różnorodne doświadczenie administracyjne Mikołaja oraz jego szerokie kontakty. Zauważalne, że bracia, rozszerzając swoje posiadłości ziemskie na Żmudzi, jednocześnie zachowali swoje posiadłości w Polsce⁴⁶. Zdaje się, że Mikołaj w ojczyźnie widział dla siebie większe perspektywy, Litwę pozostawiając na drugim planie, co odbija się na

³⁶ *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos (1543–1548). 1 knyga: 1544 XI 15–1546 XI 15*, parengė D. Antanavičius, Vilnius 2009, s. 7, 435, 457, 459, 463.

³⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dz. XVII, nr 146, k. 2.

³⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr 52 (1569–1570): Užrašymų knyga 52*, (dalej — LM, kn. 52), parengė A. Baliulis, R. Firkavičius, Vilnius 2004, nr 178, s. 131–132.

³⁹ *Urządnicy województw łączyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, opr. E. Opaliński i H. Żerek-Kleszcz, Kórnik 1993, nr 597, s. 95.

⁴⁰ *Lietuvos Metrika (1562–1566). 47-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, Vilnius 2011, nr 97, 125, s. 131–132, 169–170.

⁴¹ LM, kn. 52, nr. 177, s. 131; ОДВЦА, т. III, nr 21, s. 54; V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, Vilnius 2009, nr 968, s. 167.

⁴² *Русская историческая библиотека*, т. XXXIII (Литовская Метрика. Книги публичных дел. Переписи войска Литовского), С. Петербург 1915, s. 1258–1259.

⁴³ LMAVB, RS, f. 256–3904, k. 1v.

⁴⁴ W 1576 r. do Mikołaja należały ziemie w 5 miejscowościach województwa łączyckiego — Małachowice, Maszkowice, Sypin, Stryków, Tymienica, zob. ŻD, t. II: Wielkapolska, opr. A. Pawiński, Warszawa 1883, s. 56, 60, 62, 91.

⁴⁵ Np. w 1572 r. starosta żmudzki J. Chodkiewicz zastawił dwór metelski w pow. trockim Mikołajowi Maszkowskiemu, Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka XX. Czartoryskich, syg. 743/2, k. 44.

⁴⁶ Bezsprzecznie pokazuje to przykład Jana, który chociaż był proboszczem szawelskim i janiszskim, jeszcze w 1593 r. zachował należącą do niego część posiadłości w Maszkowicach, w pow. łączyckim, ОДВЦА, т. III, s. 54.

dalszej historii rodziny. Część osób z linii Mikołaja, mieszkających w pow. łączyckim, chociaż nie zajmowała żadnych stanowisk, to reprezentowała rodzinę na elekcjach władców⁴⁷. Podczas gdy część pozostała na Litwie, potomkowie synów Mikołaja — Aleksandra i Jana (którzy przejęli pozostałości jego posiadłości ziemskich w powiecie upickim⁴⁸), złąła się z warstwą mieszczan oraz drobnej szlachty⁴⁹.

Omówione przykłady, chociaż sporadyczne, pokazują, że reemigrację stymulowały dwa różne czynniki. Pierwszy — niemożliwość zapuszczenia korzeni na Żmudzi, które można oceniać jako czynnik wypychający, oraz drugi — otwarcie się nowych możliwości kariery w Polsce, co działało jak czynnik przyciągający. Przed tymi dwoma czynnikami należy postawić wybory osobiste przybyszy, gdyż każdy z nich stanął przed problemem: pozostać oraz integrować się z miejscową szlachtą czy wrócić do ojczyzny.

Związki z ojczyzną

Pozostała na Żmudzi polska szlachta przede wszystkim skupiała się na umocnieniu się w miarę możliwości na nowym miejscu, jednak zarazem odczuwała „przyciąganie” ze strony ojczyzny, pozostałych w Polsce krewnych oraz posiadłości, oddziałujących na zasadzie „magnesów”.

Związki z pozostałą rodziną niewątpliwie były ważne dla pierwszego pokolenia przybyszy, najbardziej na samym początku, gdy dążyli do zadomowienia się w nowym otoczeniu. Oczywiście świadczy o tym mechanizm łańcucha migracyjnego, gdy w otoczeniu przybyłych spotykani są bliscy związani z nimi różnymi więzami rodzinnymi: bracia, bratankowie, wujowie i inni⁵⁰. Oprócz tego stałe podtrzymywanie związków z rodziną stymulowało długotrwałe utrzymywanie posiadłości w Polsce przez pierwsze pokolenie przybyszów. Patrząc z pozycji pragmatycznej, te posiadłości były stałym źródłem dochodów, których przeznaczenie czy „przepływ” mógł regulować sam przybysz. Można wyróżnić kilka wariantów wykorzystania takich nieruchomości. Po pierwsze, posiadłości w Polsce były zapisywane dla żon jako wiano⁵¹. Po drugie, w przypadku wystąpienia jednorazowego zapotrzebowania na większą sumę pieniędzy można było te posiadłości zastawić, w zasadzie najczęściej u krewnych. Na przykład przybyły na Żmudź Szymon Szulowski („Suliewski”) w 1607 r. zastawił u swojego brata Tomasza na 3 lata część należącego do niego *prawem ojczystym od braci moich rodzonych* dworu w Toczyłowie, w pow. bielskim, w województwie podlaskim⁵². Można tutaj również przywołać omówiony wcześniej przypadek Jana Maszkowskiego, który nawet gdy został księdzem, zachował należącą do niego część dworu w Maszkowicach. Nie spieszył się ze sprzedażą lub darowizną swojej części dla brata, stolnika łączyckiego Mikołaja.

⁴⁷ „Jan na Maszkowicach Maszkowski” (1648 r.), „Felicjan Maszkowski” (1697 r.), *Volumina legum*, t. IV, V, Petersburg 1860, s. 103, 432; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. X, Warszawa 1913, s. 263.

⁴⁸ ОДВЦА, t. VIII, s. 284, 285, 321, 324.

⁴⁹ W 1646 roku jako mieszczanin w Okmianach wymieniany jest „Maszkowski” (*Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*), parengė L. Jovaiša, Vilnius 2011, s. 199–200), a w 1676 r. w tym miasteczku wymieniany Michał Maszkowski (*Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai*, parengė M. Paknys, Vilnius 2011, s. 428), a w 1728 r. podczas chrzcin w kościele w Kryniczynie jako matka chrzestna udział brała „Generosa Domina Joana Maszkowska”, *Krinčino bažnyčios krikšto metriku knygos*, t. I, 1697–1797, parengė A. Krinčius, Kriņinas 2014, s. 126.

⁵⁰ J. Drungilas, *Adaptacja i integracja*, s. 261.

⁵¹ Np. Maciej Ważyński żonie Krystynie Orzechowskiej zapisał dwór w Ważyniu w pow. plockim, ОДВЦА, t. IV, s. 161, 317.

⁵² VUB RS, f. 7 — ks. grodz. żmudzka 1602–1606 r., k. 298.

Oprócz tego nawet po śmierci brata Jan w 1593 r. swą część dworu, znajdującego się w pow. łączyckim, zastawił za 6000 złotych u bratanka Aleksandra⁵³. Zachowanie posiadłości w Polsce było zatem dla przybyszy korzystne przede wszystkim z przyczyn praktycznych. Było to również wsparcie finansowe w czasie osiedlania się w nowym miejscu, a może nawet zapasowy wariant ewentualnego powrotu do ojczyzny. Nie możemy więc nazwać imigracji szlachty polskiej na Żmudź jako procesu zakończonego, ale traktować bardziej jako migrację wahadłową, jako że przybysz w większym lub mniejszym stopniu „wizytował” należące do niego posiadłości, znajdujące się w różnych regionach Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Konkretne opisanie kontaktów pomiędzy ówczesnymi przybyszami i ich krewnymi, ich formy, intensywność w pierwszym i w późniejszych pokoleniach, jest dostatecznie skomplikowane, gdyż zachowało się niewiele danych. W źródłach znaleziono jedynie kilka pojedynczych przykładów, które, zdaje się, ze względu na swoją zawartość warte są oddzielnego omówienia. Chciałoby się wspomnieć dwa przykłady, które chociaż fragmentarycznie, ale oddają komunikację pomiędzy krewnymi w pierwszym pokoleniu. W 1562 r. Stanisław Suski wysłał z Kowna dla swojego brata na Mazowsze Niemca, aby ten nauczył się języka polskiego, a jego brat Tomasz, podstarośći zambrowski, z Mazowsza do Kowna wysłał Polaka, aby ten nauczył się języka litewskiego⁵⁴. Drugi przypadek miał miejsce w połowie XVII w., gdy Reginald Rozen ze Żmudzi, z włości okmiańskiej, wysłał swemu bratu do Polski miejscową córkę chłopską, którą, jak pisał, *в карлы побраль*⁵⁵. Oczywiście nie jest to porównywalne z taką informacją, że w XVI–XVII w. osiadli we Francji Włosi korespondowali z krewnymi oraz z ojczyzny przesyłali figi, rodziniki, sery *caprari* i *marzolini* oraz inne produkty⁵⁶. Wspomniane wcześniej przykłady dotyczą zamożnej lub średniozamożnej szlachty, co najprawdopodobniej nie istniało wśród drobnej szlachty. Ale pozostałe przypadki ukazują ówczesną różnorodną komunikację.

Pomiędzy zwykłymi spotkaniami krewnych, które — jak pokazują podane wyżej informacje — nie musiały być pojedyncze, zdarzały się czasem „wymuszone” wyprawy do ojczyzny. Tak na przykład po oskarżeniu przybyłego szlachcica o brak pochodzenia szlacheckiego był on zmuszany do przedstawienia do sądu dokumentu poświadczającego jego pochodzenie. Warunki tego wymogu sądowego, po raz pierwszy zanotowane w 11 artykule II rozdziału Pierwszego Statutu Litewskiego w 1529 r., a później zapisane w Drugim (art. 17, rozdz. III) oraz Trzecim (art. 21, rozdz. III) Statucie Litewskim⁵⁷, zostały jasno wyłożone: *A gdibi ktorzi czudzoziemieć przyezdni bil czlowiek, tedi ma iechać do swoieij ziemie, skąd iest, a tam ma przet urzędem viviesć sliacheczstwo swoie, a z urzędu pod pieczęciami list ma prziniesć, vivodzaci sliacheczstwo swoie*⁵⁸. Oczywiście ten wymóg sądowy nie był codziennością, czy też wydarzeniem pierwszej wagi. Czynnikiem pochodzenia mógł się ujawnić tylko w konkretnych przypadkach, gdy dotyczyło to takich dziedzin życia szlacheckiego, jak posiadłości ziemskie (np. spory o granice, zbiegłych chłopów oraz oskarżenia przybyszów o bezprawne zajęcie ziemi itd.). Ostatecznie po dotarciu sprawy do sądu ten wymóg był realizowany. Na przykład po oskarżeniu Szymona z Gałęzowa Bielskiego o nieszlacheckie pochodzenie tenże przedstawił do żmudzkiego sądu ziemskiego dokument, w którym ośmiu

⁵³ ОДВЦА, t. III, s. 54.

⁵⁴ J. Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, Vilnius 1976, s. 192.

⁵⁵ *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais, I dalis: XVI–XVII amžiai*, sudarė K. Jablonskis, Vilnius 1959, s. 289.

⁵⁶ J.–F. Dubost, *La France italienne XVIe–XVIIe siècle*, Paris 1997, s. 125–127.

⁵⁷ *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, аўт. Т. И. Доўнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо, Мінск 2003, s. 85; *1588 metų Lietuvos Statutas*, t. II, *Tekstas*, par. J. Lappo, Kaunas 1938, s. 135.

⁵⁸ *Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, t. II, d. 1, Vilnius 1991, s. 115.

przedstawiciele szlachty powiatu lubelskiego: wojski kaliski Mikołaj Piwa z Opolska⁵⁹, Kaspar Głuszkiewicz i Jan Raczowic z Gałęzowa, Jakub i Stanisław z Mętowa, Jakub Pietrowski i Adam Tarnowiecki Gronda z Małej Tarnawki oraz Albert Wysocki z Wysokiego, większość mieszkająca w sąsiedztwie, poświadczyla jego szlacheckie pochodzenie⁶⁰. To pokazuje, że pierwsze pokolenie przybyłej szlachty podtrzymywało dosyć intensywne kontakty z pozostałymi w Polsce krewnymi.

Znacznie trudniej jest opisywać związki z ojczyzną drugiego pokolenia osadników, gdyż większość krewnych przybyłej drobnej szlachty nie miała już posiadłości w Polsce. Było jednak kilka rodzin, które zachowały posiadłości i w drugim pokoleniu. Tutaj możemy wspomnieć, że przybyli na Żmudź w pierwszej połowie XVI w. Stanisław Skaszewski oraz Marcin Radziwiński swoim synom pozostawili dwory w Skaszewie i Radzyminie na Mazowszu. Stąd nic nadzwyczajnego, że przyszły podkomorzy żmudzki Wojciech Radziwiński w 1567 r. w pow. ciechanowskim władał nie tylko głównym dworem rodziny w Radzyminie, ale również znajdującymi się niedaleko miejscowościami Koterman, Kalisz i Trzcianka lub ich częściami⁶¹. Zdarzały się również przypadki, gdy posiadłości rodzinne w Polsce zachowywano nawet przez kilka wieków. W tym kontekście wyróżnia się ród Maliszewskich (herbu Godziemba), który miał posiadłości nie tylko na Żmudzi, ale przez kilka pokoleń utrzymał rodzinne „gniazdo” w Królestwie Polskim. Podstoli smoleński Jan Chryzostom Maliszewski na Żmudzi w testamencie spisany na dworze w Jodejkach w 1671 r. zaznacza, że swoim potomkom zostawia *majątkości w Koronie Polskiej, w ziemi dobrzyńskiej, nazywane Maliszewa*⁶². Tak długie utrzymywanie posiadłości w Polsce działało jak katalizator podtrzymywania związków z krewnymi. Czasem nawet ciągnące się przez kilka pokoleń, świadczy o tym, że oprócz interesu pragmatycznego istniała też inna przyczyna ich utrzymywania — dla większości przybyczy te posiadłości były głównymi dworami ich rodzin, które chciano zachować w rękach rodziny. Zdaje się, że nie bez znaczenia była tu odpowiednia dawka sentymentu, która stymulowała podtrzymywanie związków z krewnymi oraz ojczyzną⁶³. Jednocześnie zachowanie posiadłości w Polsce można traktować jako „kanał” migracji, przez który mogła przybywać nowa polska szlachta. Ponadto dobrą okazją do odwiedzenia krewnych mogło być sprawowanie służby wojskowej w Polsce. I tak w 1590 r. Jan Skaszewski nie mógł brać udziału w sprawie sądowej w Rosieniach, gdyż był on *на службе Речи Посполитой жолнерскоу, [...] въ Коруне Польскоу*⁶⁴. Ostatnie przypadki były jednak charakterystyczne dla zamożnej, ekonomicznie silnej szlachty i nie możemy ich uznać za powszechne, jednak tym samym pokazują one mobilność zamożnej szlachty należącej do drugiego i dalszych pokoleń.

Jak dalej rozwijały się stosunki z krajem polskiej szlachty osiadłej na Żmudzi należącej do jeszcze późniejszych pokoleń, nie jest jasne. Najprawdopodobniej bez posiadłości w Polsce, stopniowo zanikały również kontakty z krewnymi. Przeciwnie nawet po zerwaniu kontaktów z głównym dworem w ojczyźnie oraz z krewnymi, wspomniane dwa elementy były silnie obecne w świadomości

⁵⁹ Szerzej o M. Piwie, wojskim kaliskim (1533–1558) i jego rodzinie (herbu Prawdzic) zob. *Urządnicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. spisy*, opr. A. Bieniaszewski, Wrocław etc. 1987, nr 484, s. 86; K. Pacuski, *Możliwość i rycerstwo ziemi gostyńskiej w XIV i XV wieku. Studium z dziejów osadnictwa i elity władzy na Mazowszu średniowiecznym*, Warszawa 2009, s. 185–190.

⁶⁰ Niestety, księga żmudzkich sądów ziemskich z 1581 r., w której był wpisany niniejszy dokument, nie zachowała się. Stąd skorzystano z opracowanego przez Jana Sprogisa opisu dokumentów tej księgi, *ОДВЦА*, t. 1, nr. 93, s. 67.

⁶¹ *ŻD*, t. V, *Mazowsze*, opr. A. Pawiński, Warszawa 1895, s. 323.

⁶² LMAVB, RS, f. 37–3902, k. 4.

⁶³ Można to zaobserwować we współczesnych badaniach nad migracją, zob. A. Portes, *Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism*, „Global Networks”, 2001, nr 1(3), s. 188; *Užburtais ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, red. E. Barcevičius ir D. Žvalionytė, Vilnius 2012, s. 66–68, 112.

⁶⁴ VUB, RS, f. 7 — ks. ziem. żmudzka 1590 r., k. 938v–939.

genealogicznej rodziny. Prawda, ta tendencja jest dostrzegalna u silnej ekonomicznie szlachty, należącej do elit władzy. Mówiąc o funkcjonowaniu związków rodzinnych w pamięci, można wspomnieć przypadek Kopańskich, kiedy to przedstawiciel trzeciego pokolenia osiadłego rodu na Żmudzi swoje szlachectwo dowiódł w Warszawie w 1610 r., opierając się na świadectwie żyjących w Polsce kuzynów w drugim pokoleniu — Jerzego i Mikołaja⁶⁵. Chociaż z tych fragmentów nie jest jasne, na ile do tej pory krewni utrzymywali ze sobą kontakty, jednak nawet domniemywając, że kontakty między krewnymi zostały przerwane, ten przykład pokazuje, że w rodzie z pokolenia na pokolenie ustnie były przekazywane odpowiednie ilości informacji o historii rodziny.

Równoległe to samo można powiedzieć o miejscach pochodzenia przybyszów, wspomnieniach ich głównego dworu rodzinnego, który wywierał silny wpływ na konstrukcję rodzinnej świadomości genealogicznej. Zwykle nazwa „gniazda” rodzinnego lub miejsca pochodzenia, która była wstawiana pomiędzy imię i nazwisko, w różnym czasie pojawiała się w późniejszych pokoleniach. Należący do drugiego pokolenia przybyłej na Żmudź szlachty, pisarz żmudzkiego sądu grodzkiego podpisując się w 1647 r., konkretnie wskazał miejsce swojego pochodzenia *Piotr z Rybna Rybiński*⁶⁶. Odkrywającym głębsze warstwy świadomości genealogicznej jest przypadek rodziny Grużewskich. Z tej rodziny pochodzącej z Mazowsza, z ziemi łomżyńskiej, do WKL przybyło pięciu braci, z których aż czterech osiedliło się na Żmudzi, w ten sposób zakładając oddzielne gałęzie. Dla należącej do trzeciego pokolenia jednej ze żmudzkich gałęzi tej rodziny przeoryszy klasztoru benedyktynek wileńskich Marcybeli Joanny Grużewskiej na wydanym w 1681 r. modlitewniku była zapisana dedykacja, która wskazała jej pochodzenie — *Marcybelii Ioannie z Okurowa Grużewskiej*⁶⁷. Natomiast należący do czwartego pokolenia innej żmudzkiej gałęzi tej rodziny kuchmistrz litewski WKL Jakub Kazimierz Grużewski na przełomie XVII i XVIII w. nazwał swoje miejsce pochodzenia z *Młodzianiewa*⁶⁸. Zapisywanie przez te dwie żmudzkie gałęzie rodziny Grużewskich różnych miejsc pochodzenia świadczy, że jeszcze przez wyjazd z Mazowsza bracia podzielili ojcowiznę, otrzymawszy swoje części. Stąd w późniejszych pokoleniach każdy z potomków zapisywał właśnie tę miejscowość, która należała do założyciela gałęzi⁶⁹. Ciekawe, że należąca do tej rodziny wieś w 1578 r. (miała 6 właścicieli) posiadała podwójną nazwę *Okurowo Młodzianowo*⁷⁰, możliwe, że w ten sposób zaznaczona została część ziem należących do rodu Grużewskich. Poza tym nazwa miejscowości Młodzianowo była silnie zakorzeniona w świadomości rodziny Grużewskich, która w ten sposób w XVIII–XIX w. nazwała nawet jeden ze swoich folwarków na Żmudzi (lit. *Młodzinava*, rejon kiejdański)⁷¹.

Przypominanie miejsca pochodzenia polskiego szlachcica, oraz jego przekazywanie z pokolenia na pokolenie było jednym z ważniejszych elementów świadomości genealogicznej. Podobną rolę odgrywało zapisywanie założyciela rodu na Żmudzi, lub gdy wpisywana była nazwa herbu

⁶⁵ A. Boniecki, Kopańscy h. Łada, *Herbarz Polski*, t. XI, Warszawa 1914, s. 112.

⁶⁶ VUB RS, f. 7 — ks. grodz. żmudzka 1646–1647 r., k. 328v.

⁶⁷ Ch. Z. Zdrowski, *Pektoralik duchowny dla pańien zakonnych pod regułą świętego Benedykta żyjących* [...], Wilno 1681, s. 3.

⁶⁸ Lietuvos Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, Retų spaudinių ir rankraščių skyrius, f. 93, nr. 1438, k. 3; LMAVB, RS, f. 37–1465, k. 3.

⁶⁹ J. Drungilas, *Etnosocialinis mobilumas*, s. 53–78.

⁷⁰ ŻD, t. V, *Mazowsze*, opr. A. Pawiński, Warszawa 1895, s. 375.

⁷¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, t. VI, Warszawa 1885, s. 535; *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinybas*, II dalis, parengė Z. Noreika ir V. Stravinskis, Vilnius 1976, s. 189.

używanego przez legendarne założyciela rodu (np. *Skarbek Ważyński, Dunin Rajecki*)⁷². Zrozumiałe, tendencje te były charakterystyczne dla całej szlachty Rzeczypospolitej Obojga Narodów, jednak dla przybyłych przedstawicieli polskiej szlachty był to ważny element świadomości genealogicznej, zaznaczających ich pochodzenie oraz więzy rodzinne.

Wnioski

1. Podany przekrój problemowy ustalenia imigracji szlachty polskiej pokazał, że chcąc uzyskać obraz imigracji, konieczne są odpowiednie z metodologicznego punktu widzenia narzędzia: opracowana pod względem geograficznym i chronologicznym baza źródłowa, jasne kryteria identyfikacji przybysza (pochodzenie, czas przybycia, realne przebywanie).

2. Na migrację szlachty polskiej na Żmudź (jak i do WKL) wpływały czynniki przyciągające (potrzeby możnowładztwa WKL) i wypychające (wzrost liczby ludności w Polsce). Osiedlająca się polska szlachta była dla innych centrum „przyciągania”, formującym strumienie i łańcuch migracyjny. Oprócz tego, zmianę przybywającego kontyngentu determinowały nie tylko horyzontalne (rodzinne, sąsiedzkie), ale i wertykalne (klientela) związki.

3. Wśród przybyszów miały miejsce też przypadki reemigracji, gdy ze względu na niezdolność (lub zbyt mało czasu) do zapuszczenia korzeni na Żmudzi, lub otwierające się nowe możliwości kariery w Polsce, część z nich wracała do ojczyzny.

4. Po przybyciu i zapuszczeniu korzeni na Żmudzi polska szlachta podtrzymywała ściśle związki z ojczyzną. Obok różnych wymogów prawnych jest jasnym, że związki z rodziną były podtrzymywane, co wspierało zachowanie posiadłości w Polsce. Po zatarciu związków z ojczyzną, przybysze, najczęściej należący do elit rządzących, swoje związki rodzinne oraz miejsce pochodzenia zachowywali w świadomości genealogicznej, przypominając o swoim pochodzeniu.

(Tłumaczenie Tomasz Błaszczak)

⁷² Szerzej zob. J. Drungilas, *Lenkų giminių, įsikūrusių Žemaitijoje, genealoginės savimonės bruožai: kilmės motyvas (XVI a. antroji pusė — XVIII a.)*, „Lietuvos istorijos metraštis”, 2015–2 (oddano do druku).

Izabela Ryczek
Toruń

Uczestnicy wyprawy mołdawskiej według listy konfiskat z 1497 roku, zamieszczonej w *Matricularum Regni Poloniae summaria*. Część I

Okres rządów Jana Olbrachta w Królestwie Polskim (1492–1501) w literaturze nie jest jednolicie oceniany. Faktem pokutującym od czasów dawnych kronik¹ jest spojrzenie na dziesięcioletnie jego panowanie przez pryzmat „wyprawy bukowińskiej”, która stanowi cezurę, oddzielając okres sukcesów od niepowodzeń. Z negatywną oceną króla spotykamy się w pracach Aleksandra Jabłonowskiego², czy Oskara Haleckiego³. Przybliżenia i zrehabilitowania osoby monarchy podjął się w zasadzie dopiero Fryderyk Papée⁴. Czasy Olbrachta i problem wyprawy mołdawskiej odnajdujemy też w publikacjach kolejnych historyków, choćby Józefa Garbacika⁵, Zdzisława Spieralskiego⁶, Mariana Biskupa⁷, Ilony Czamańskiej⁸, Krzysztofa Baczkowskiego⁹, czy Janusza Smołucha¹⁰ oraz niedawno wydanej publikacji Tomasza Jurka i Edmunda Kizika¹¹.

Praca niniejsza podejmuje próbę nakreślenia biogramów osób, które wzięły udział w wyprawie mołdawskiej w 1497 r. i zostały nagrodzone konfiskatami. Skala tychże konfiskat pozostaje ewenementem na przestrzeni wieków. Lista ich rozpoczyna się 22 sierpnia 1497 r. i ciągnie do początku maja 1498 r. Z uwagi na obszerność tematu pracę podzielono na dwie części: Część I zawiera

¹ *Kronika Marcina Bielskiego*, wyd. K. Turowski, t. II, Sanok 1856; *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochonic część ostatnia czasy podługoszwowe obejmująca (1480–1535)*, wyd. J. Szujski, Kraków 1874 (*Scriptores Rerum Polonicarum*, t. II); *Mathiae de Miechow Chronicae Polonorum Lectiones variantes primae editionis (Anni 1519)*, tamże; M. Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszytkiej Rusi*, t. II, Warszawa 1846.

² A. Jabłonowski, *Sprawy wołoskie za Jagiellonów*, Warszawa 1878.

³ O. Halecki, *Dzieje unii jagiellońskiej*, Kraków 1919–1920.

⁴ F. Papée, *Jan Olbracht*, wyd. II, Kraków 2006.

⁵ J. Garbacik, *Kallimach jako dyplomata i polityk*, „Rozprawy PAU, Wydział Historyczno-Filozoficzny”, ser. II, t. XLVI, nr 4, Kraków 1948.

⁶ Z. Spieralski, *Awantury mołdawskie*, Warszawa 1967.

⁷ K. Górski, M. Biskup, *Położenie i sytuacja międzynarodowa Polski w drugiej połowie XV wieku*, w: *Ars Historica*, red. M. Biskup, Poznań 1976; M. Biskup, *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku*, Olsztyn 1983.

⁸ I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań 1996.

⁹ K. Baczkowski, *Dzieje Polski późnośredniowiecznej 1370–1506*, Kraków 1999.

¹⁰ J. Smołucha, *Papieżstwo a Polska w latach 1484–1526*, Kraków 1999.

¹¹ T. Jurek, E. Kizik, *Historia Polski do 1572*, Warszawa 2013.

biogramy osób, na rzecz których dokonano nadań królewskich do 12 IX 1497 r. włącznie i opatrzona jest krótkim wstępem; Część II stanowi próbę identyfikacji kolejnych postaci z serii nadań dokonanych w związku z wyprawą bukowińską i zawiera podsumowanie, w którym znajdują się odpowiedzi na postawione w pracy pytania.

Kwestia konfiskat króla Jana Olbrachta z 1497 r. nie doczekała się dotąd pełnego opracowania. Aczkolwiek wypływa w wielu biografiach z uwagi na swój zasięg, jednak wzmianki te nie ukazują lawinowego ich charakteru. Najbardziej problem ten jest czytelny w opracowaniach *Słownika historyczno–geograficznego ziem polskich w średniowieczu*. Bywa, że na jednej stronie parokrotnie pojawia się data konfiskat. W rozpoznaniu, kim były osoby nagradzane, pomogą herbarze¹² i monografie oraz *Polski słownik biograficzny*, na temat nielicznych znajdziemy ślady w *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*¹³, a w identyfikowaniu miejscowości pomoże *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*¹⁴.

Warto zastanowić się, czy nadania te miały związek z pełnionym urzędem, w jakiej części Polski konfiskat było najwięcej, czy były to nadania za szczególne zasługi i w jaki sposób dochodziło do sporządzenia takiego aktu. Praca nie wyczerpuje tematu. Ze względu na obszerność omawianego zagadnienia nie szukam odpowiedzi na pytanie, czy dobra nadane zostały przejęte (nieliczne wyjątki zawierają taką informację). Poza zasięgiem pracy pozostały osoby nagrodzone konfiskatami w 1498 r. Z uwagi na ramy pracy ograniczam się do zaprezentowania osób, w przypadku urzędników — do określenia funkcji przez nich pełnionych, w czym pomogły spisy urzędników¹⁵. Podejmuję próbę odpowiedzi na wyżej postawione pytania. W opracowaniu nazwiska osób podane są w porządku, w jakim zostały zamieszczone w *Matricularum Regni Poloniae summaria*¹⁶ z wyszczególnieniem daty dziennej i miejsca, w którym dokonano wpisu. Odejściem

¹² B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego na pięćdziesiąt ksiąg rozdzielone*, Kraków 1584, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. I–X, wyd. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1841; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. I–XVI, Warszawa 1899–1913; S. Uruski, A. A. Kosiński, A. Włodarski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. I–XVI, Warszawa 1904–1935.

¹³ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 3: *Województwo kieleckie*; z. 7: *Powiat opatowski*, red. J. Z. Łoziński, B. Wolff-Łozińska, Warszawa 1959.

¹⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski i W. Walewski, t. I–XV, Warszawa 1880–1902.

¹⁵ *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. I, z. 1: *Urzędnicy wielkopolscy XII–XV wieku*, oprac. M. Bielińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko, Wrocław 1985; z. 2: *Urzędnicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław 1987; t. II, z. 1: *Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy i wieluni XV–XVIII wieku*, oprac. J. Bierniak, A. Szymczakowa, Wrocław 1987; z. 2: *Urzędnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku*, oprac. E. Opaliński, H. Żerek-Kleszcz, Kórnik 1993; t. III, z. 1: *Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka)*, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987; z. 2: *Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992; z. 3: *Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, Kórnik 1998; t. IV, z. 1: *Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku*, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, P. K. Wojciechowski, B. Wyrozumska, Wrocław 1990; z. 2: *Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Grabowska, Kórnik 1990; z. 3: *Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Grabowska, Kórnik 1993; z. 4: *Urzędnicy województwa lubelskiego XVI–XVIII wieku*, oprac. W. Kłaczewski, W. Urban, Kórnik 1991; t. V, z. 2: *Urzędnicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku*, oprac. K. Mikulski, Wrocław 1990; t. VI, z. 2: *Urzędnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku*, oprac. K. Mikulski, W. Stanek przy współpr. Z. Górskiego i R. Kabacińskiego, Kórnik 1990; t. X: *Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku*, oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziela, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, Kórnik 1992; t. XI: *Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII–XV wieku. Spisy*, opr. W. Bukowski, Kórnik 1999.

¹⁶ *Matricularum Regni Poloniae summaria excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, t. II, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1907, s. 46–70.

od tej reguły jest kumulacja nadań dla tej samej osoby, co nieznacznie zakłóca porządek listy wymienionego dokumentu. Każda pozycja z listy konfiskat jest opatrzona przypisem informującym o miejscu w Metryce Koronnej, która dotąd była dostępna jedynie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, a aktualnie w ramach projektu Polskiego Towarzystwa Heraldycznego jest publikowana w internecie na stronie www.pther.eu/MK. Posługując się stroną internetową, w przypisach odnoszących się do Metryki Koronnej, operuję skrótem AGAD, MK.

Jan Olbracht został władcą Korony Polskiej 27 sierpnia 1492 r. po akceptującym wyborze elekcyjnym i zgodnie z ostatnią wolą ojca, króla Kazimierza Jagiellończyka (zm. 7 VI 1492 r. w Grodnie). Wcześniej, 26 VII 1492 r., brat Olbrachta — Aleksander zasiadł na dziedzicznym dla Jagiellonów tronie wielkoksiążęcym na Litwie. Tak separatystycznym dążeniom możnowładców litewskich stało się zadość — Litwa i Korona, połączone dotąd unią personalną, ponownie stały się odrębnymi organizmami państwowymi¹⁷. Okres ich rządów przypadł na czas niekorzystnego dla systemu jagiellońskiego układu sił w Europie. Znaleźli się w gronie ambitnych władców realizujących swoje cele skutecznie i w zmieniający się zgodnie z duchem epoki sposób (Maksymilian I Habsburg — rewindykacji praw, Iwan III — scalania ziem ruskich, cel obydwu — podnoszenie własnego autorytetu i pozycji swoich państw na arenie międzynarodowej). Rosła przy tym potęga Turcji, która w tym czasie zajęła basen Morza Czarnego. Koncepcja uniwersalistycznej wspólnoty państw chrześcijańskich, dominująca w średniowieczu, ulegała ewolucji na korzyść interesów poszczególnych krajów. Zmieniał się sposób prowadzenia wojen. Rycerstwo przekształcające się w ziemiaństwo nie przedstawiało już wcześniejszej wartości bojowej. Pospolite ruszenie przegrywało na korzyść drogich wojsk zaciężnych, wymagających potężnego zaplecza finansowego. W czasach panowania Olbrachta skarb nie świecił wprawdzie pustkami, ale jego dochody nie pozwalały na zbyt kosztowne przedsięwzięcia. Poważny wiek ojca i długoletnie doświadczenie pozwalały mu realistycznie oceniać możliwości Królestwa. Olbracht zaś na rzeczywistość spoglądał przez pryzmat własnych ambicji. Myślał o budowaniu silnego autorytetu monarchy, Królestwa, wreszcie szerzej pojmowanego władztwa Jagiellonów. Z całą surowością pragnął egzekwować prawa lenne, przy czym Mołdawia, uznająca koniunkturalnie zwierzchność Węgier i Królestwa Polskiego, stworzyła ogniwo konfliktu zadawnionej sprzeczności interesów obu tych państw, rządzonych aktualnie przez jagiellońskich braci, skutecznie podsycanej i wykorzystywanej przez Stefana III Wielkiego, hospodara mołdawskiego (1457–1504), również jednego z wybitnych władców tej epoki¹⁸.

Zanim zanurzymy się w „morzu konfiskat” dokonanych w czasie wyprawy mołdawskiej, spójrzmy na warunki, które ją sprowokowały. Problem turecki był już niezwykle ważny pod koniec rządów Kazimierza Jagiellończyka. W 1484 r. Turcja zajęła dwie metropolie handlowe — Kilię i Białogród¹⁹, co w przypadku Polski miało nie tylko oddźwięk w sytuacji gospodarczej. Stwarzało bowiem zagrożenie dla południowych i wschodnich granic nie tylko Królestwa, ale całego ówczesnego władztwa Jagiellonów zajmujących sporą część Europy Środkowo-Wschodniej (przez zhołdowaną Mołdawię sięgało od Bałtyku po Morze Czarne, a przez Władysława, króla Czech i Węgier, po Adriatyk²⁰). Wprowadzało zmianę układu sił, otwierało drogę lądową dla rozdzielonych dotąd, dwóch podobnych, jednego wyznania ludów — Tatarów i Turków. Kwestia zagrożenia Europy ze strony Turcji była też przedmiotem zainteresowania papieży, którzy co jakiś

¹⁷ F. Papée, *Jan Olbracht*, wyd. II, Kraków 2006, s. 37.

¹⁸ K. Baczkowski, *Dzieje Polski*, s. 284–285.

¹⁹ Z. Spieralski, wyd. cyt., s. 52; K. Baczkowski, *Rady Kallimacha*, Kraków 1989, s. 56–57; J. Smołucha, wyd. cyt., s. 31.

²⁰ J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998, s. 119–121; K. Baczkowski, *Rady*, s. 49–55.

czas wychodzili z inicjatywą zorganizowania przeciw niej krucjaty państw chrześcijańskich. Jednak w późnym średniowieczu, jak się wydaje, nie było to już możliwe. Niemniej przeprowadzono jeszcze i wówczas szeroko zakrojone akcje dla pozyskania sojuszników²¹. Rozważny i doświadczony Kazimierz nie doprowadził jednak do eskalacji problemu, Olbracht natomiast wyruszył z osiemdziesiątysięczną armią²² i choć wyprawa nosiła tytuł antytureckiej, nie pozyskał wielu sojuszników — jedynie nieliczny oddział krzyżacki i równie niewielki Mazowszan. Wyprawa zakończyła się sromotną klęską i przykrymi dla państwa reperkusjami.

Do 1497 r. udawało się Janowi Olbrachtowi realizować postawione cele — wyegzekwowanie hołdu i pomocy zbrojnej od wielkiego mistrza Jana von Tiefena; wykup księstwa zatorskiego (1494 r.); wcielenie do Korony ziemi płockiej i wiskiej po śmierci księcia Janusza II mazowieckiego (16 lutego 1495), przy czym nie zostały uwzględnione protesty brata zmarłego, który tylko warunkowo otrzymał w lenno resztę Mazowsza; dążenie do ścisłej unii z Litwą²³.

W ramach budowania autorytetu i realizowania wspólnej polityki zewnętrznej całego „sławego domu jagiellońskiego”, wobec zagrożenia Węgier i Polski ze strony Habsburgów, a Litwy ze strony Moskwy, dyplomacja polska uległa wpływom bardziej doświadczonej i lepiej zorganizowanej dyplomacji węgierskiej, co zaznaczyło się już w okresie zjazdu w Lewoczy (kwiecień — maj 1494 r.), a po wyprawie bukowińskiej przejawiało się w regulowaniu sprawy Mołdawii i w próbach wspólnego działania przeciw Turkom i Habsburgom oraz sojuszu z Francją. Jednak słaba pozycja Władysława wobec możnowładców węgierskich sprawiła, że nie wspomógł prób Olbrachta w wypracowaniu jednolitego i silnego stanowiska państw systemu jagiellońskiego. W konsekwencji dyplomacja polska poszła własną drogą. 13 V 1501 r. zawarto rozejm z Turcją (podczas gdy Węgry 12 V 1501 r. wypowiedziały jej wojnę), wykazując realizm i wytyczając kierunek tej polityki na przyszłość. W stosunku do Prus Zakonnych Olbracht w ogóle nie zasięgał rady Władysława i zgodnie z polską racją stanu postanowił bronić praw Królestwa nawet siłą. Jednak na pozycję Polski wobec Zakonu, jak wskazuje M. Biskup, wpływ miał brak pełnego rozeznania celów i metod rozgałęzionej polityki Maksymiliana I Habsburga i słaba skuteczność kontrakcji polskich dyplomatów²⁴. Niepowodzenia na północy były też odbiciem załamania autorytetu władcy i Korony po nieudanej wyprawie z 1497 r.

Tak więc klęska bukowińska stanowi wyraźną cezurę w dziewięcioletnim okresie panowania władcy. Reperkusje tej wyprawy pojawiały się na każdym odcinku podejmowanych przez Olbrachta i jego dyplomatów działań. Zdecydowały o braku dalszych sukcesów, aczkolwiek jednego zarzucić temu monarsze nie można — bierności. Poza krótkim załamaniem po fatalnej w skutkach „awanturze mołdawskiej” żywo reagował na wydarzenia i choć często wielu spraw nie udawało się rozstrzygnąć pomyślnie, wyprowadził kraj z izolacji za pomocą ożywionej działalności dyplomatycznej. Oprócz kontaktów ze Stolicą Apostolską i silnych powiązań z państwami jagiellońskimi, oprócz Rzeszy i Księstwa Moskiewskiego, Turcji, Tatarów, Mołdawii, Wenecji i Francji myślano o Szwecji, a nawet dyplomacja polska otarła się o Portugalię. Praca polskiej dyplomacji tego okresu jest niezwykle intensywna. Wygórowane, być może, ambicje kazały królowi zbierać gorzkie owoce porażek, ale mimo przykrych czasem rezultatów z energią przystępował do rozwiązywania kolejnych problemów, wykazując konsekwencję w swoich założeniach. Polska w okresie rządów Olbrachta została włączona do systemu państw nowożytnych i rozpalających się wielkich konfliktów międzynarodowych

²¹ J. Smołucha, wyd. cyt., s. 18–20.

²² F. Papée, wyd. cyt., s. 130.

²³ K. Baczkowski, *Dzieje Polski*, s. 284–285.

²⁴ M. Biskup, *Czasy Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. I, red. M. Biskup, Warszawa 1982, s. 580–581.

z habsbursko–francuskim na czele poza habsbursko–jagiellońskim²⁵. Gdyby nie klęska bukowińska, szanse pozytywnych rozstrzygnięć w polityce Jana Olbrachta zdecydowanie by wzrosły, jednak obok cienia tego incydentu istotne znaczenie — uważam — miała postawa najstarszego z Jagiellonów, króla Węgier — Władysława II oraz ekspansywny i agresywny charakter polityki sąsiadów Królestwa Polskiego. Choć za czasów tego monarchy nie doszło do utraty ani kawałka terytorium państwa, jego sylwetka na zawsze związała się z niewdzięcznym porzekadłem — „za króla Olbrachta wyginęła szlachta”, które z prawdą niewiele ma wspólnego. W moim osądzie kwestia mołdawska jawi się jako wynik celów, jakie postawił sobie młody, ambitny król, i jego władczy charakter. Czy była to wyprawa antyturecka czy przeciw Mołdawii? Wszak egzekwował powinności lenne, a Stefan w świetle prawa, co podkreśla I. Czamańska²⁶, był jego lennikiem. Poza tym interesował go los królewicza Zygmunta i szerzej pojęta racja stanu Domu Jagiellońskiego, co w przypadku osadzenia tegoż królewicza na hospodarskim tronie, oprócz uspokojenia na granicy, otworzyłoby perspektywę skutecznego odpierania nacisków tureckich. Na korzyść takiej interpretacji wysunęłabym argument, że Olbracht w wyprawie, którą ogłosił jako antyturecką, nie szukał sprzymierzeńców na zewnątrz, tak zresztą jak później w kwestii pruskiej, właśnie dlatego, że uważał ją za wewnętrzną sprawę Królestwa Polskiego. Ciekawą hipotezę na temat niezwrócenia się Olbrachta, w przypadku organizowanej wyprawy przeciw Turcji w 1497 r., do papieża, który darzył go sympatią, wysuwa J. Smołucha. Otóż uważa, że *Mogło to być spowodowane utratą zaufania króla polskiego do papieża Aleksandra VI, którego bliskie kontakty z sułtanem Bajezidem II były w tamtych latach powszechnie znane*²⁷ (pod opieką Rzymu znajdował się brat sułtana Bajezida II — Dżemo, na którego utrzymanie sułtan posyłał sporą sumę pieniędzy). Przedstawiona interpretacja pozostaje jednak wyłącznie niedająca się udowodnić hipotezą. Znawcy tematu pozostają na stanowisku, iż decyzja Jana Olbrachta o zaatakowaniu władcy mołdawskiego była spowodowana wyłącznie odmową Stefana na przemarsz armii przez terytorium Mołdawii, co uniemożliwiało realizację powziętej przez króla wyprawy antytureckiej²⁸.

Wyprawa bukowińska zaznaczyła się, jak już wspomniano, także wyjątkową liczbą nadań królewskich i konfiskat jednocześnie (stanowi 80% nadań króla Jana Olbrachta)²⁹. Konfiskatą objęto majątki tych osób (podamy tu za Stanisławem Kutrzebą): 1. które bezprawnie nie uczestniczyły w wyprawie; 2. które nie odbyły służby według przepisu, a więc albo za późno przybyły, albo też bezprawnie wcześniej niż należało opuściły swój huf; 3. które bez dostatecznego powodu osadziły swoje miejsce, a nie wzięły osobistego udziału; wreszcie 4. które wprawdzie uczyniły zadość służbie, ale nie *debite*, tj. wystawiły mniejszą niż należało liczbę zbrojnych lub gorzej uzbrojonych³⁰.

Prawo do skonfiskowanego majątku można było nabyć drogą sądową, stając przed wyznaczonym przez króla sądem komisarskim³¹. Nadaniami król nagrodził w sumie 370 osób³². Zamieszczona poniżej lista jest próbą ich identyfikacji i przybliżenia rozmiarów tej jedynej w swoim rodzaju listy nadań królewskich.

²⁵ Tamże, s. 582–583.

²⁶ I. Czamańska, wyd. cyt., s. 302–303.

²⁷ J. Smołucha, wyd. cyt., s. 69.

²⁸ I. Czamańska, wyd. cyt., s. 174–175; F. Papée (wyd. cyt., s. 135) pisze: *Wówczas jednak stosunek lenny wobec korony polskiej, zaprzysiężony w Kołomyi (1485), nie był rozwiązany, król niewątpliwie uważał Stefana za lennika, a przeto jego nieprzyjazne wystąpienie za felię. Nie był to przeto postęp w zakresie prawa narodów, tylko w zakresie prawa lennego.*

²⁹ I. Sułkowska–Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967, s. 87.

³⁰ *Materiały do dziejów polskiego ruszenia z lat 1497 i 1509*, zebrane w części przez śp. A. Pawińskiego uzupełnił i wydał S. Kutrzeba, Archiwum Komisji Historycznej, t. IX, Kraków 1902, s. 251.

³¹ K. Gózdź–Roszkowski, *Rozdawnictwo dóbr ziemskich w prawie polskim XV–XVI wieku*, Wrocław 1974, s. 122, przyp. 84.

³² F. Papée, wyd. cyt., s. 145.

Wykaz osób obdarowanych nadaniami pochodzącymi z konfiskat w okresie 22 VIII–12 IX 1497 r.

Mikołaj z Ostrowa h. Rawa, wojewoda sandomierski

22 VIII 1497 r., w obozie wojskowym w pobliżu wsi Szepienice (29 IX 1497 r., w pobliżu miasta Suczawy)³³, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

- Marcina z Czarnowa, Dobiesława z Górki i innych ziemian w ziemiach lubelskiej i łukowskiej, także Doroty, żony Jana Kochanowskiego w pow. radomskim;
- wsi Leśnik w ziemi lubelskiej w pow. urzędowskim, która jest zastawem Jana Jakuszowica z Trzenka³⁴.

Dworzanin królewski od 1475 r., kasztelan biecki 18 II 1484–21 IX 1494 r., wojewoda lubelski od IX 1494 r., wojewoda sandomierski 7 III 1497–3 VII 1500 r., starosta lubelski od 28 V 1483 r.³⁵ i starosta krasnostawski w 1484 r., tenutariusz wąwolnicki 1462–1469 i tenutariusz kazimierski od 1473 r. Zm. między 3 VII 1500 a 6 III 1501 r.³⁶

Mikołaj pisał się z Ostrowa (wieś gniazdowa Rawiczów, dziś Ostrowiec Świętokrzyski) i Przytoczna, zwany też Kazimierski, nosił przydomek „Minor”, „Minorek”. W źródłach od 1453 r.³⁷. Syn Warsza Krystynowica, kasztelana lubelskiego, zm. między 1 I a 24 III 1443 r.³⁸, wnuk Krystyna, kasztelana krakowskiego. Ojciec Mikołaja odziedziczył tenuty lubelskie, które, zdaniem Jana Wroniszewskiego, miały posłużyć do wypromowania go. Potwierdzają to fakty — ta gałąź rodziny osiągnęła wysoką pozycję³⁹. Braćmi Mikołaja byli: Grot, podkomorzy lubelski, zm. bezpotomnie przed 13 I 1474 r., i Jan, biskup chełmski, zm. w 1484 r. W 1475 r. Mikołaj ożenił się z Zofią, córką kasztelana krakowskiego Jana Pileckiego h. Leliwa. Nie pozostawili potomstwa. Po śmierci braci oraz żony po Grocie Mikołaj przejął wszystkie dobra po ojcu. Majątek Ostrowskiego: dziedziczna tenuta kazimierska wraz z miastami Kazimierzem Dolnym i Wąwolnicą, do 1462 r. niedzielnie z bratem Janem i do tego roku także tenuta miasta Koziogorynku; w 1496 r. wydzierżawił wieś Opatki (obecnie Łopatki) od opata świętokrzyskiego; w 1498 r. otrzymał zezwolenie na wykupienie Serocka. Dóbr, do których prawo otrzymał podczas wyprawy mołdawskiej, nie objął⁴⁰.

Wojciech z Suleńcyc

22 VIII 1497 r., w obozie wojskowym w pobliżu wsi Szepienice⁴¹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

- Wojciecha i Piotra z Wróblowa, Jana i Wawrzyńca w Krajewicach i Grzegorza w innych Krajewicach, Macieja Suleńskiego w Suleńcycach, Jana w tychże i w Wylezjewie, także Mrocza,

³³ MRPS II, nr 770 i 869.

³⁴ AGAD, MK XVI, k. 126, 98.

³⁵ *Urz. młp. XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, nr 589, 998; *Urz. woj. sand. XVI — XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 3, nr 938; S. Kuraś, *Ostrowski Mikołaj*, w: PSB, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 571–572, tam wcześniejsza literatura.

³⁶ J. Wroniszewski, *Ród Rawiczów: Warszowice i Grotowice*, Toruń 1992, s. 37–39.

³⁷ Tamże, s. 39.

³⁸ Tamże, s. 34–35.

³⁹ Tamże, s. 37.

⁴⁰ S. Kuraś, *Ostrowski*, s. 571–572; J. Wroniszewski, wyd. cyt., s. 39.

⁴¹ MRPS II, nr 771.

Bartłomieja, Jakuba, Jana w Szumaniach, Piotra, Stanisława, Andrzeja tamże i wdowy Barbary z córkami Małgorzatą, Katarzyną w Świerkoźni, Jakuba, Doroty, Małgorzaty — dziedziców stamtąd i Szymona stamtąd, z Brzechowa w ziemi płockiej i pow. bielskim oraz Abrahama i matki jego Beaty w Piegłowie, także braci w Olszewie w ziemi płockiej⁴².

Wojciech pisał się z Suleńcyc — 12 km na pd. wsch. od Sierpca w woj. płockim⁴³.

Jan ze Śmiłowic h. Doliwa?, pleban w Samborcu

22 VIII 1497 r., w obozie wojskowym w pobliżu wsi Szepienice⁴⁴, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

— szlachcica Stanisława Szyrzyka (Schirek⁴⁵)⁴⁶.

Śmiłowice, wieś parafialna na Kujawach, pow. brzeski (na pd. wsch. od Brześcia), własność królewska⁴⁷.

Samborzec — chodzi zapewne o wieś w pow. sandomierskim, par. Samborzec (w źr. już w XIII w.), w której od poł. XV w. istniał murowany kościół parafialny p.w. Św. Trójcy. Pleban posiadał tam m.in. osobny dom i ogród⁴⁸.

Stanisław z Chlewisk h. Odrowąż, dworzanin

22 VIII 1497 r., w obozie wojskowym w pobliżu wsi Szepienice (6 IX 1497 r., w obozie na ziemi mołdawskiej, w pobliżu miasta Tarasowcze)⁴⁹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

— wraz z zastawami dzierzonymi przez Jakuba w Smagowie, zastawu Mikołaja Radostowskiego tamże i działu jego w Radostowie oraz innych, które posiadał, także Mikołaja Zborzeńskiego w Zdunkowie, i zastawu w Skołobach i w Ruskowicach oraz innych, gdziekolwiek posiadał, i Marcina Parznickiego w Parznicach i Brzeszczanach, wreszcie oprawy Katarzyny, wdowy po zmarłym Leziorze, i jej syna we wsi zwanej Maciejowice, oraz wdowy Sędziwojowej Anny, w pow. radomskim.

— Małgorzaty alias Maruszy i Anny, siostr, w Strzelewie, Żurczynie, Kluni, Jaszkwie, Gomnowicach i Gorzeniu w pow. nakielskim⁵⁰.

Pisał się z Chlewisk, wsi leżącej pod Radomiem. Ojcem Stanisława był Dobiesław z Chlewisk (kasztelan czechowski, podsędek sandomierski, sędzia sandomierski, zm. w 1484 r.⁵¹), braćmi

⁴² AGAD, MK XVI, k. 126.

⁴³ *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, oprac. A. Borkiewicz–Celińska, t. III, z. 1–4, Wrocław 1980–2000 (dalej — SHGMaz., t. III), z. 3, s. 292–293.

⁴⁴ MRPS II, nr 772.

⁴⁵ Jeśli to dobra na Kujawach, to może to Stanisław Szyrzyk (Schirek?). Szyrzykowie h. Doliwa z Brzezia koło Włocławka, Jan może ich krewny?

⁴⁶ AGAD, MK XVI, k. 126.

⁴⁷ *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. II, wyd. L. Ryzyszczewski, A. Mruczkowski, A. Z. Hencel, J. Bartoszewicz, Warszawa 1847–1858, Indeks; Z. Guldon, *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w.*, Toruń 1964, s. 52, 107 i mapy.

⁴⁸ SGK, t. X, s. 246, Samborzec — w 1578 r. wieś królewska.

⁴⁹ MRPS II, nr 773 i 782.

⁵⁰ AGAD, MK XVI, k. 133, 123.

⁵¹ *Urz. młp. XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, nr 57, 876, 926.

zaś: Jan (duchowny, scholastyk wrocławski), Szymon (wojski radomski, chorąży sandomierski, kuchmistrz nadworny, zm. w 1532 r.⁵²), Jakub (zm. w 1508 r.) i Piotr (podczaszy królewicza Zygmunta, dworzanin królewski, starosta kazimierski, podstoli krakowski, zm. przed 31 XII 1533 r.), a siostrą Anna, żona Andrzeja Łabędzia z Goździkowa (zm. w 1506 r.). Żoną Stanisława (w 1502 r. zabezpieczał jej posag) została Urszula ze Zdziechowa, później zamężna za Wincentym Dzikiem. Stanisław nie pozostawił potomstwa. W 1511 r. Urszula, już wdowa po nim, układała się ze swoimi szwagrami: Janem, Piotrem i Szymonem. Majątek Stanisława: po podziale w 1489 r. wspólnie z Szymonem był dziedzicem Chlewisk, Smagowa i jednej kopalni⁵³.

Małgorzatę i Annę, które miały utracić dobra na rzecz Chlewickiego Sobiesław Szybkowski identyfikuje jako córki Niemierzy z Kiszewa h. Nałęcz⁵⁴.

Bracia Stanisława Chlewickiego — Piotr i Jan również brali udział w wyprawie mołdawskiej i także zostali uhonorowani nadaniem skonfiskowanych dóbr⁵⁵.

Jakub Czajka z Szyjek h. Jastrzębiec⁵⁶ lub Pobóg⁵⁷

26 VIII 1497 r., w obozie wojskowym w pobliżu wsi Szepienice⁵⁸, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

— połowy wsi Unikowo Macieja, Mikołaja i Stanisława z Klic⁵⁹, także Kuskowo [– Glinki] Jakuba, Andrzeja i Stanisława, działu we wsi Wkra Elżbiety, żony Mikołaja Wkrzeńskiego w ziemi płockiej i w pow. sulerzyskim, w Komuninie, Andrzeja Bąbla także w tej ziemi, wreszcie Mikołaja Pęsa z połową młyna w Unierzyżu w pow. płockim⁶⁰.

Jakub pisał się z Szyjek nad rzeką Wkrą, w woj. płockim. Był żonaty. Zm. przed 1511 r. Bezimienny Czajka z Szyjek pojawia się w źr. w 1452 r., kiedy zapisywał żonie Katarzynie wiano na 12 wł. os. i na połowie folwarku we wsi Szyjki w ramach sumy, którą posiadała jako wiano na Unikowie, a które tenże Czajka sprzedał Raszkowi z Klic⁶¹. Można przypuszczać, że Jakub Czajka starał się wyprocesować nadane dobra. W 1499 r. Helena, wdowa po Andrzeju Bąblu z Komunina Starego z pasierbem Janem otrzymała pozew o niewzięcie udziału w wyprawie mołdawskiej. Jednak później w miejscowości Komunin Stary wśród dziedziców nie widać Jakuba Czajki z Szyjek⁶². Na pewno był dziedzicem w Szyjkach. W 1511 r. tamże dziedziczyli: Czajka 5 wł. os. oraz Jan i wdowa po Jakubie — 6 wł. os.⁶³

⁵² *Urz. woj. sand. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 3, nr 543, 575; *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 339 i s. 161.

⁵³ A. Boniecki, *Herbarz*, t. II, s. 375; K. Górski, *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. VIII, 1927, s. 42 i 100; I. Sułkowska-Kurasiowa, wyd. cyt., s. 115.

⁵⁴ S. Szybkowski, *Studia z prozopografii szlachty późnośredniowiecznej*, Gdańsk 2003, s. 46.

⁵⁵ MRPS II, nr 800 i 823.

⁵⁶ B. Paprocki, *Herby*, s. 186.

⁵⁷ SHGMaz., t. III, z. 2, s. 189, w wywodzie szlachectwa przedstawionym przez Stanisława Miączyńskiego z Miączyna występuje Stanisław Czajka, który jest następcą po babce tegoż, Wichnie, córce Przedbora Goszczyńskiego h. Pobóg.

⁵⁸ MRPS II, nr 776.

⁵⁹ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 208, Clycze — dziś Nagórki Judyce, woj. płockie.

⁶⁰ AGAD, MK XVI, k. 108.

⁶¹ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 305–306, Szyjki — 12 km na pn. wsch. od Raciąża w pow. płońskim.

⁶² Tamże, z. 2, s. 131.

⁶³ Tamże, z. 3, s. 306.

Krzysztof Szydłowiecki h. Odrowąż,
podstoli krakowski i skarbnik dworu królewicza Zygmunta

27 VIII 1497 r., w obozie wojskowym w pobliżu wsi Szepienice⁶⁴, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

— Dzięczyzna⁶⁵ Jana Chełmskiego, także działu trzech ziemian w Sarnowie, w Wielkopolsce⁶⁶.

Ochmistrz dworu królewicza Zygmunta 1498–1506, podstoli krakowski 9 III 1497–31 V 1507⁶⁷, starosta sieradzki 19 II 1507–29/30 XII 1532⁶⁸, podskarbi nadworny 12 III 1507–XI 1510⁶⁹, podkomorzy krakowski 3 IX 1507 (nominacja 25 V 1508) — 24 II 1509⁷⁰, kasztelan sandomierski 27 XII 1509–6 VIII 1515⁷¹, podkanclerzy koronny 14/15 II 1511–27 II 1515, kanclerz koronny 27 II 1515–30 XII 1532⁷², wojewoda krakowski 6 VIII 1515– ok. 2 IV 1527, starosta krakowski 6 VIII 1515–30 XII 1532⁷³, nowokorczyński 26 XI 1515– 30 XII 1532⁷⁴, kasztelan krakowski 2 IV 1527–30 XII 1532⁷⁵, starosta gostyniński 1508–1532, sochaczewski 1510–1532, łukowski⁷⁶. Zm. 30 XII 1532 r.⁷⁷

Miejscowością dziedziczną Szydłowieckich był Szydłowiec — miasto w pow. radomskim⁷⁸, z którego się pisali. Ojciec Krzysztofa Stanisław Szydłowiecki — kasztelan żarnowski, marszałek dworu królewskiego, ochmistrz dworu królowej Elżbiety Rakuszanki, burgrabia krakowski, kasztelan radomski, starosta krakowski, zm. w 1492 r.⁷⁹, dwukrotnie wstępował w związek małżeński: 1. zapewne w 1449 r. z nieznaną z imienia ze Starosiedlic i Orońska h. Awdaniec, 2. ok. 1464 r.

⁶⁴ MRPS II, nr 777.

⁶⁵ *Słownik historyczno–geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, t. VIII, cz. 1, z. 1–3, red. J. Wiśniewski, Wrocław 1982–1986, z. 4, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1988; cz. 2, z. 1–3, opr. S. Chmielewski, P. Dembiński, K. Górską–Gołaską, T. Jurek, J. Luciński, G. Rutkowska, I. Skierska, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1988–1991; cz. 3, z. 1, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1993 (dalej — SHGWłkp., t. VIII); cz. 1, z. 3, s. 436, Dzięczyzna — 5 km na pd. wsch. od Ponieca, woj. poznańskie, prawo do tych dóbr otrzymał także Mikołaj Opaliński, również uczestnik wyprawy mołdawskiej w 1497 r., zob. MRPS II, nr 892.

⁶⁶ AGAD, MK XVI, k. 125.

⁶⁷ *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 973, 7 VIII 1504 Krzysztof Szydłowiecki wymieniony jako stolnik nadworny: *Urz. młp. XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, nr 351; tu uwaga, iż Krzysztof Szydłowiecki nie mógł być stolnikiem, choć tytuł ten przyjmował Karol Górski, gdyż — jak udokumentowano — stolnikiem był Piotr z Wrocimowic, który nominację otrzymał 4 III 1493 r. i piastował urząd do 27 IV 1508, aczkolwiek kwestia urzędników na tym stanowisku przedstawia się niejasno, zob. K. Górski, *Ród Odrowążów*, s. 90; *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 274.

⁶⁸ *Urz. woj. sand. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 3, nr 1252.

⁶⁹ *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 781.

⁷⁰ *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 228.

⁷¹ *Urz. woj. sand. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 3, nr 627.

⁷² *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 633, 205.

⁷³ *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 398, 343.

⁷⁴ *Urz. woj. sand. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 3, nr 177.

⁷⁵ *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 110.

⁷⁶ *Urz. młp. XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, s. 366; *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, s. 207.

⁷⁷ *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 205; data śmierci Krzysztofa podana za Szymonem Starowolskim, zob. S. Starowolski, *Monumenta Sarmatorum, viam universae carnis Ingressorum*, Cracoviae 1655, s. 508.

⁷⁸ *Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 1953, mapa i s. 158.

⁷⁹ Burgrabiowie zamku krak. XIII–XV wieku. *Spisy*, t. XI, nr 94, *Urz. młp. XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, nr 1190, 688, 1300 i s. 289; W. Dworzaczek, *O badaniach genealogicznych nad dawną rodziną*, cz. 2: *Tablice*, w: *Społeczeństwo staropolskie*, t. II, red. A. Wyczański, Warszawa 1979 (dalej — W. Dworzaczek, *Genealogia 2*), tabl. 122; SHGKr. t. V, cz. 1, z. 3, s. 447–448, Stanisław wystąpił z urzędem starosty krakowskiego w 1480 r.

z Zofią z Goździkowa i Pleszewa h. Łabędź, zm. przed 1503 r.⁸⁰. Braćmi Krzysztofa byli: Mikołaj (burgrabia krakowski, kasztelan sandomierski, podskarbi wielki, zm. w 1532 r.), Piotr (burgrabia krakowski, podkomorzy krakowski, krajczy nadworny, zm. w 1508 r.) i Jakub (burgrabia krakowski, podskarbi nadworny królewski, podskarbi wielki koronny, kasztelan sandomierski, zm. w 1509 r.)⁸¹. Około 1512 r. Krzysztof poślubił Zofię z Targowiska (zm. w 1556 r.). Z małżeństwa tego znany ośmioro dzieci: czterech synów, zmarłych w dzieciństwie — Ludwika Mikołaja, Zygmunta, Krzysztofa i Stanisława oraz cztery córki — Zofię (żonę Jana Tarnowskiego h. Leliwa⁸²), Krystynę, Annę i urodzoną już po jego śmierci Elżbietę⁸³. Krzysztof pochowany jest w Opatowie obok swoich synów⁸⁴.

W wyprawie mołdawskiej wzięli udział bracia Krzysztofa Szydłowieckiego — Jakub, Piotr i Mikołaj, którzy również byli beneficjentami królewskich nadań⁸⁵.

Jan Jukowski h. Grzymała, podkomorzy gostyniński

31 VIII 1497 r., w obozie nad rzeką Prut w pobliżu Czerniowiec⁸⁶, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

— Daćboga Jajko z Bielska, Pawła Żabikonja z Wielkich Pomorzan, wdowy Mioduszowej z Bab, działu Leśniewskiego i wójtostwa w Rogożewie w ziemi gostynińskiej, dóbr Jana z Księtego w ziemi dobrzyńskiej, wdowy Anny z Dyrł, Grzegorza Garszowskiego z Jackowa, działu wójtostwa Pawła młynarza w Kłodawie i działu Andrzeja w tymże wójtostwie w ziemi łączyckiej, dóbr Jana Zgierskiego w ziemi sieradzkiej, także braci Czepowskich i ich stryja w Czepowie w ziemi sieradzkiej, Mikołaja Jukowskiego w ziemi gostynińskiej i oprawy jego żony Małgorzaty, którą ma we wsi Świerna w ziemi kujawskiej⁸⁷.

Rotmistrz w 1492 i 1493 r., podkomorzy gostyniński 3 III 1497⁸⁸–24 II 1510⁸⁹. Zm. przed 16 VII 1518 r., kiedy urząd objął następcą⁹⁰.

Jan pisał się z Jukowa w ziemi gostynińskiej. Był prawdopodobnie synem lub wnukiem Marka z Jukowa (w źr. w 1444 r.), który przypuszczalnie lokował wieś Juków. Synem Jana był Wojciech — podsędek gostyniński od 18 III 1535 r., zmarły w 1538 r. Jan pojawił się w źr. w 1483 r. jako brat cioteczny Doroty, żony pisarza ziemskiego gostynińskiego Jakuba z Pacyny h. Ogon

⁸⁰ W. Dworzaczek, *Genealogia* 2, tabl. 122.

⁸¹ *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, s. 207; *Urz. młp. XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, s. 289; I. Sułkowska-Kurasiowa, wyd. cyt., s. 156; zob. też K. Niesiecki, *Herbarz*, t. VIII, s. 638–641.

⁸² J. Kieszkowski, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki: z dziejów kultury i sztuki Zygmuntowskich czasów*, t. I, Poznań 1912, s. 260, Zofia była trzecią żoną Jana od 8 V 1530 r.

⁸³ Tamże, t. II, s. 441; zob. też W. Dworzaczek, *Genealogia* 2, tabl. 122, mężem Krystyny był Jan ks. ziębiński i oleśnicki, Anny — Albert st. ks. opawski, Elżbiety — Mikołaj „Czarny” Radziwiłł, marszałek W. Ks. Litewskiego (w 1557 r. Radziwiłł otrzymał od cesarza Karola V tytuł książęcy).

⁸⁴ J. Kieszkowski, wyd. cyt., t. II, s. 673–675; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III, *Województwo kieleckie*, z. 7, *Powiat opatowski*, s. 45, 46; zob. też K. Niesiecki, *Herbarz*, t. VIII, s. 640.

⁸⁵ MRPS II, nr 802, 833, 851.

⁸⁶ Tamże, nr 779.

⁸⁷ AGAD, MK XVI, k. 116.

⁸⁸ K. Pacuski, *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej w XIV i XV wieku*, Warszawa 2009, s. 117.

⁸⁹ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Wrocław 1962, s. 294.

⁹⁰ K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 118.

(pow. gąbiński, ziemia gostynińska). Potem występuje 2 XI 1492 i ponownie 4 III 1493 w listach zaciężnych jako rotmistrz królewski⁹¹.

Kazimierz Pacuski dowodnie przedstawił, że Jan pieczętował się herbem Grzymała⁹², co nie zgadza się z wcześniejszymi ustaleniami Adama Bonieckiego, przypisującego rodzinie Jukowskich herb Godzięba⁹³.

Mikołaj Gniewosz Chrzastowski h. Kościesza, dworzanin — łożniczy

1 IX 1497 r., w obozie w Mołdawii w pobliżu rzeki Prut⁹⁴, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

— księdza Stanisława z Gałęzowa, Mikołaja — wójta w Krępie, Mikołaja — wójta w Bystrzycy, Zawiszy Wrzosowskiego w pow. lubelskim, kmiecia Niecza ze Zbigniewic w pow. sandomierskim⁹⁵.

Mikołaj był synem Gniewosza (1434–1479), wnukiem Dzierśława. Braćmi ojca byli — Mikołaj występujący w źr. w 1434 r. i Jan z Wnorowa, Brzezin występujący w latach 1434–1453. Gniewosz z Dalewic, Wnorowa, Skrzypaczowic — ojciec Mikołaja, wymieniony jest w 1479 r. jako podstoli sandomierski. Mikołaj Gniewosz zm. po 1512 r. Zostawił po sobie dwóch synów: Jana i Piotra Gniewoszków występujących w 1538 r.⁹⁶

A. Boniecki pisze, że w 1501 r. Gniewosz Chrzastowski wraz z innymi panami ręczył za Maciejem z Drzewicy. Jest też informacja, że Katarzyna Chrzastowska w 1508 r. była właścicielką Tuczamp⁹⁷.

Miejscowości objęte nadaniem leżą w pobliżu dóbr rodowych Kościeszów: Zbigniewice w pobliżu Skrzypaczowic i Wnorowa — na pd. od Sandomierza, Krępa, Gałęzów, Wrzosówka w pobliżu Brzezin w woj. lubelskim.

Jan z Przerębu h. Nowina⁹⁸, stolnik sieradzki

6 IX 1497 r., w obozie na ziemi mołdawskiej w pobliżu miasta Tarasowcze⁹⁹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

— Stanisława Mokrzewskiego, Jana Gawina z Pniewczyc i Andrzeja Tworkowskiego, wójta w Radomsku, połowy wsi Lipówki mieszczanina Zawiszy i żony jego z Radomska, Hieronima

⁹¹ Tamże, s. 116–118.

⁹² Tamże, s. 116, Autor spostrzeżenie swoje oparł na podstawie przechowanych rejestrów z lat 1563–1565, gdzie zachował się czytelny odcisk pieczęci z herbem Grzymała, którą pieczętowali się wówczas Stanisław i Wojciech Jukowscy, potomkowie syna Jana Jukowskiego — Wojciecha.

⁹³ A. Boniecki, *Herbarz*, t. IX, s. 101.

⁹⁴ MRPS II, nr 780.

⁹⁵ AGAD, MK XVI, k. 99.

⁹⁶ S. Szybkowski, *Studia z genealogii*, s. 92 i tabl. genealogiczna 4 Kościesz (Strzegomie) z Dalewic, Wnorowa, Skrzypaczowic, Autor nie zaznacza, że Mikołaj był uczestnikiem wyprawy mołdawskiej w 1497 r.

⁹⁷ A. Boniecki, *Herbarz*, t. III, s. 115–116.

⁹⁸ B. Paprocki, *Herby*, s. 307.

⁹⁹ MRPS II, nr 781.

z Libiszowa, Tomasza Skęczniewskiego, Marka i jego żony z Borzykowych oraz Mikołaja Koczańskiego z Ziemięcina w ziemi sieradzkiej¹⁰⁰.

Stolnik sieradzki 14 XI 1485–6 IX 1497¹⁰¹, chorąży większy sieradzki 3 II 1498–22 VII 1499¹⁰², kasztelan sieradzki 3 X 1501–16 IX 1523 r.¹⁰³, zm. po tej dacie w 1523 r.¹⁰⁴

Jan pisał się z Przerębu, wsi dziedzicznej leżącej w par. Rzejowice w pobliżu Radomska (ziemia sieradzka). Był synem Jana, stolnika, potem kasztelana sieradzkiego (zm. w 1480 r.). Bratem Jana był Wincenty Przerębski (zm. 20 IX 1513 r.¹⁰⁵), podkanclerzy koronny, biskup płocki, wrocławski, jako pisarz nadworny prowadził księgę skarbową (1484–1488)¹⁰⁶, zaufany współpracownik czterech kolejnych królów polskich, również uczestnik wyprawy mołdawskiej Jana Olbrachta¹⁰⁷. Jan ożenił się z Zofią, pochodzącą z rodu małopolskich Straszów Odrowążów¹⁰⁸. Z małżeństwa tego znany trzech synów: Jakuba (kasztelan sieradzki w latach 1524–1547, żoną jego Zofia, córka kasztelana wiślickiego Piotra Szafranca h. Stary Koń, rodzice przyszłego prymasa Wincentego¹⁰⁹), Stanisława (kasztelan sieradzki w latach 1547–1563) i Wincentego (kanonik gnieźnieński, zm. w 1505 r.) oraz dwie córki: Zofię, żonę chorążego ciechanowskiego Rafała Ławskiego i Beatę, żonę Andrzeja z Chocimowa. W okresie rządów Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka Jan był wielokrotnie komisarzem do spraw granic dóbr królewskich z włościami prywatnymi¹¹⁰. Majątek Jana: w 1520 r. dziedzic Przerębu z kluczem pięciu wsi, miasta Kamieńsk z czternastoma wsiami w ziemi sieradzkiej oraz pięciu wsi w ziemi krakowskiej¹¹¹.

Miejscowości wymienione w nadaniu znajdują się: Lipówka obok Przerębu, Libiszów znacznie na wsch. od wymienionego również Radomska i od tegoż na pd. wsch. Borzykowo Małe (dziś Borzykówka) oraz Skęczno znacznie na pn. od Sieradza.

Andrzej Radziejowski h. Junosza¹¹², chorąży sochaczewski

7 IX 1497 r., w obozie na ziemi mołdawskiej w pobliżu miasta Tarasowcze¹¹³, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

— Ścibora, Stanisława i jego syna w Kościeszycy, Jakuba, Jana i innego Jakuba Popioła, Marcina, plebana z Janowca, także Jakuba, Wojciecha, Michała — braci Świąszkowiców, Szawła, Andrzeja, wdowy po Stanisławie, wdowy po Trojanie i wdowy po Krystynie ze Żmijewa, także

¹⁰⁰ AGAD, MK XVI, k. 119.

¹⁰¹ MRPS II, nr 781; *Urz. łącz. XIII–XV wieku. Spisy*, t. II, z. 1, nr B 269.

¹⁰² *Urz. łącz. XIII–XV wieku. Spisy*: t. 2, z. 1, nr B 53, nominacja następcy Andrzeja Dunina dopiero 3 II 1502 r.

¹⁰³ *Urz. woj. łącz. i sieradz. XVI–XVIII wieku. Spisy*: t. II, z. 2, nr 998.

¹⁰⁴ K. Baczkowski, *Przerębski (Przerembski) Jan*, w: PSB, t. XXVIII, Wrocław 1984, s. 747.

¹⁰⁵ Tenże, *Przerębski (Przerembski) Wincenty*, w: PSB, t. XXIX, Wrocław 1986, s. 7.

¹⁰⁶ I. Sułkowska–Kurasiowa, wyd. cyt., s. 148, tu szereg urzędów Wincentego, kolejno: scholastyk łączycycki, kanonik krakowski, pisarz kancelarii król., sekretarz król., kanonik gnieźnieński, dziekan kurzelowski, kielecki, radomski, podkanclerzy koronny, potem wymienione urzędy biskupie.

¹⁰⁷ K. Baczkowski, *Przerębski (Przerembski) Wincenty*, s. 4.

¹⁰⁸ E. Opaliński, *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III. Podstawy kariery*, Warszawa 2007, s. 39.

¹⁰⁹ Tamże, s. 205, tu sprostowanie do informacji K. Niesieckiego, jakoby Jakub był bratem prymasa, według E. Opalińskiego był jego ojcem; zob. K. Niesiecki, *Herbarz*, t. VII, s. 540–541.

¹¹⁰ K. Baczkowski, *Przerębski (Przerembski) Jan*, s. 747.

¹¹¹ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 121, przyp. 216 i s. 156.

¹¹² B. Paprocki, *Herby*, s. 323.

¹¹³ MRPS II, nr 783.

Wojciecha Ściborowica, Wojciecha Grzymkowica, Stanisława, Mikołaja, Wawrzyńca, Jana, Macieja, Adama, Marcina, Stanisława Karzypa, Wojciecha Stanczela, Jana Leczka, Macieja Szafranka, Piotra Żebro, Stanisława Chlebowskiego, Jana Pawłowskiego, Tomasza Broniszewicza z Olszewów w pow. mławskim, także Budka Nakwaskiego z Pawłowa i Lekowa, również Mikołaja z Czarnocina, Andrzeja z Ujazdowa w pow. sulerzyskim, Andrzeja Kurka, braci Jana i Mikołaja Bartkowica, Wawrzyńca Zapleśnego, Mikołaja, Pawła Wojtkowiców, wdowy po Macieju, także wdowy po Piotrze Rychliku, Macieja Kurka z Rykaczewa, Mikołaja Buniczy, Michała Kierszowica, Jana Nagórnego, Pawła Szczepanowica, Macieja Basczący, Jana Gnata, wdowy Junoszki Zdieszkowej, Zawiszy, Ścibora z Gumowa także w pow. sulerzyskim, Jana Starego z Zaborowa w pow. mławskim, także braci Krystyna, Macieja, Jana, Stefana Zdziaciców, Wojciecha Prośca, Jakuba Niemierzyca, braci Boruty i Jana, wdowy po Stefanie i jej synów, wdowy po Andrzeju i jej synów z Jastrząbek¹¹⁴ w pow. sulerzyskim, także Maszewo¹¹⁵ i Wykowo księdza Stanisława Lipskiego, prepozyta plockiego, zastawu w ziemi plockiej, wreszcie dóbr Feliksa, syna zmarłego sędziego sochaczewskiego i oprawy jego matki Żuchny w Mikołajewie w pow. sochaczewskim oraz wszystkich ziemian znajdujących się w pow. płońskim prócz tych, których dobra zostały dane innym¹¹⁶.

Chorąży sochaczewski w 1497 r., kasztelan sochaczewski 6 XI 1499–17 III 1512, wojewoda plocki od 17 III 1512 r.¹¹⁷, starosta plocki 1498–1502, starosta sochaczewski od 1508 r., rawski od 1510 r., starosta płoński (dożywotnio) od 1512 r.¹¹⁸. Zm. przed 10 III 1517 r.¹¹⁹.

Andrzej pisał się z Radziejowic (w pow. sochaczewskim, par. Mszczonów¹²⁰), wsi, którą odziedziczył po swoim ojcu Andrzeju z Radziejowic, podkomorzym sochaczewskim w latach 1435–1455. Matka pozostaje nieznana. Żoną Andrzeja od 1504 r. była Małgorzata, córka Ninogniewa Kryskiego h. Prawdzic, wówczas kasztelana raciańskiego, później wojewody plockiego¹²¹. Synowie Andrzeja to: Jan (chorąży rawski 1539–1553¹²²), Stanisław i Mikołaj (kasztelan gostyniński od 1549 r., starosta sochaczewski od 1561 r.¹²³, zm. na pocz. 1567 r.¹²⁴). Im to w 1517 r. król Zygmunt I Stary zabezpieczył sumy pożyczone przez ich ojca królom polskim i przez nich odziedziczone na królewskich¹²⁵. Oprócz wymienionych synów miał córki: Katarzynę Oborską i Dorotę. Majątek Andrzeja: posiadacz dóbr dziedzicznych w ziemi sochaczewskiej, a także dożywotni tenutariusz dóbr mszczonowskich, kampinoskich (tenuta przez Andrzeja wykupiona), płońskich, rawskich¹²⁶.

¹¹⁴ SHGMaz., t. III, z. 1, s. 106, dziś Janowiec–Jastrząbki, 19 km na pn. wsch. od Mławy, woj. plockie.

¹¹⁵ Tamże, z. 2, s. 186, Maszewo — 5 km na pn. zach. od Płocka, dziś częściowo włączone do Płocka, woj. plockie.

¹¹⁶ AGAD, MK XVI, k. 109.

¹¹⁷ J. Piętka, *Mazowiecka elita feudalna w późnym średniowieczu*, Warszawa 1975, s. 108.

¹¹⁸ MRPS IV, nr 1156; E. Opaliński, wyd. cyt., s. 96.

¹¹⁹ J. Piętka, wyd. cyt., s. 111.

¹²⁰ A. Wolff, *Studia*, s. 351.

¹²¹ K. Pacuski, *Radziejowski Andrzej*, w: PSB, t. XXX, Wrocław 1987, s. 48; zob. też E. Opaliński, wyd. cyt., s. 41.

¹²² A. Wolff, *Studia*, s. 291; zob. też E. Opaliński (wyd. cyt., s. 278), który podaje, że Jan był 9 X 1539 r. notowany jako chorąży rawski i wojski rawski, z urzędu chorążego rawskiego zrezygnował 3 X 1553 r., był też wojskim czerskim w latach 1549–1563.

¹²³ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 278.

¹²⁴ Tamże, s. 47, Autor zaznacza, że Mikołaj nie był nigdy wojewodą plockim, w czym nie zgadza się z Adamem Kerstenem, zob. A. Kersten, *Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji*, Warszawa 1988, s. 19.

¹²⁵ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 238–239.

¹²⁶ K. Pacuski, *Radziejowski Andrzej*, s. 48–50; E. Opaliński, wyd. cyt., s. 96, przyp. 83, tu dokładny opis tenut wchodzących w stan posiadania A. Radziejowskiego.

Andrzej Wolicki h. Doliwa¹²⁷

7 IX 1497 r., w obozie na ziemi mołdawskiej w pobliżu miasta Tarasowcze¹²⁸, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

— Jana Klunowskiego, plebana w Nowym Mieście, w pow. poznańskim, Wojciecha Komorskiego zwanego Dzień Dobry w pow. pyzdrowskim, Katarzyny Bobrowskiej, wdowy po Naczku, i syna jej Andrzeja, także oprawy Olechny Sieroszewskiej tamże w pow. kaliskim¹²⁹.

Pisał się z Wolicy w pow. pyzdrowskim¹³⁰, woj. kaliskie, Wielkopolska. W 1507 r. występuje Wojciech Wolicki z Wolicy w pow. pyzdrowskim, który swej żonie Katarzynie, córce zm. Zygmunta Szoldrskiego zapisał 200 grzywien posagu na sumach nabytych z zastrzeżeniem prawa odkupu w Gogolewie od Hieronima Rozdrażewskiego¹³¹. Wojciech ten był zapewne krewnym Andrzeja.

Andrzej Niszczycki z Radzanowa h. Prawdzic

7 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir¹³², otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Mikołaja, plebana w Zielonej w pow. płońskim, Jana Łabędzia, Piotra Dunina, Jana z [Bronowa] Sadów, braci Piotra, Andrzeja ze Zdziemborza, Mikołaja Jawnica stamtąd w pow. bielskim, Adama, Pawła i Jana z Witosławic, Stanisława Jaśkowica z Ciołkówka i Woźników, Wojciecha i Stanisława z Woźników i Chomętowa, Mikołaja Zaleskiego, Pawła w Wampili, Ramoła w Małachowie, Więclawa w Chełstowie, dóbr wdowy po Janie z Płonny i Łoniewa, Piotra, Macieja, Mikołaja z Wampili, Andrzeja Ośmiana i Wojciecha z Obrębu Małego, Pawła i Macieja Agnieszowiców z Obrębu Wielkiego, znajdujących się w pow. plockim¹³³.

Kasztelan wiski 17 III 1509–10 III 1517¹³⁴, od tej daty wojewoda plocki. Żył jeszcze w 1530 r., zm. przed 11 II 1532 r.¹³⁵

Andrzej Niszczycki pisał się od miejscowości dziedzicznych — Niszczyc i Radzanowa (wieś Radzanowo Stare i Radzanów — niegdyś miasto, przy ujściu Mławki do Wkry, obie miejscowości należały do dóbr rodowych Radzanowskich) w woj. plockim. Ojcem Andrzeja Niszczyckiego był Zygmunt z Radzanowa, Uhnowa i Niszczyc, wojewoda bełski (nie żył już w 1481 r.), braćmi zaś: Jan, Dzierśław (kasztelan bełski, piszący się Huwnowski, Uhnowski z Radzanowa w 1517 r., również uczestnik wyprawy mołdawskiej w 1497 r.¹³⁶), Paweł z Kupisk, Zygmunt (piszący się Uhnowski w 1498 r.) i Jakub, siostrą Anna Uhnowska, żona księcia mazowieckiego Bolesława V

¹²⁷ Bartosz Paprocki przypisuje Wolickim herb Janina, jednak przynajmniej do początku II połowy XV w. Wolica należała do Doliwów (Mikołaj z Wolicy jeszcze w 1453 r.), informacje Paprockiego dotyczą zaś II połowy XVI w., zob. B. Paprocki, *Herby*, s. 318.

¹²⁸ MRPS II, nr 784.

¹²⁹ AGAD, MK XVI, k. 114.

¹³⁰ SHGWłkp., t. VIII, cz. 1, z. 3, s. 511.

¹³¹ Tamże, Rozdrażewscy pieczętują się h. Doliwa.

¹³² MRPS II, nr 785.

¹³³ AGAD, MK XVI, k. 151.

¹³⁴ A. Wolff, *Studia*, s. 286.

¹³⁵ W. Niemirycz, W. Olszak, *Niszczycki (początkowo Radzanowski) Andrzej*, w: PSB, t. XXIII, Wrocław 1978), s. 134–135.

¹³⁶ MRPS II, nr 1018; SHGMaz., t. III, z. 3, s. 215.

(1434–1479)¹³⁷. Andrzej ożenił się z Jadwigą Oporowską. Pozostawili pięcioro dzieci — synów: Mikołaja z Niszczyc (kasztelan sierpski i starosta płocki w 1521 r.¹³⁸), Bartłomieja (kanonik płocki, kanclerz płocki, kanonik krakowski, gnieźnieński) i Stanisława oraz córki: Annę, żonę wojewody płockiego Aleksandra Iłowskiego, i Elżbietę, żonę Jana Chamskiego.

Andrzej Niszczycycki pochodził ze starego miejscowego rodu, jego przodkowie pełnili urzędy u książąt mazowieckich¹³⁹. W 1517 r. Andrzej Niszczycycki należał do rady książęcej i złożył książętom przysięgę wierności. Adam Wolff wnioskuje, że został do niej powołany z nominacji królewskiej i z powołania indywidualnego¹⁴⁰. W tym roku był jednym z przywódców buntu przeciw książętom (właściwie przeciw ks. Annie). Z tego powodu książdz Zygmunt Roszkowski (spośród innych) wniósł pozew przeciwko Andrzejowi Niszczycykiemu. Sprawę tę rozsądzał w 1517 r. król Zygmunt I¹⁴¹. Majątek Andrzeja był znaczny, obejmował dobra w ziemi płockiej, łomżyńskiej i bełskiej¹⁴².

W ciągu I połowy XV w. z mazowieckich Prawdziców wzięli początek Radzanowscy, Niszczycy, Parysowie, a w latach pięćdziesiątych Kryscy i Łaszewscy¹⁴³.

Klemens Bieleński h. Ciołek

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir¹⁴⁴, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — części w Środkowym Górnem i Kobylej Woli w ziemi sandomierskiej w pow. radomskim Pawła Węza Wilskiego,

— wsi Górzno Piotra Zawiszy Górzyńskiego z Budziszyna w pow. radomskim¹⁴⁵.

Klemens Bieleński pisał się prawdopodobnie od miejscowości Bielany. Był zapewne synem Piotra (zm. w 1481 r.), a wnukiem Klemensa, kasztelana zadybskiego w 1425 r.¹⁴⁶, który od tego roku pisał się z Bielan (vel Bielen w woj. sandomierskim¹⁴⁷). Jan Piętka zaś sądzi, że może to być miejscowość Bielawy — dziś Bielawa, leżąca w bezpośrednim sąsiedztwie Powsina (obecnie w obrębie Warszawy), który posiadał wojewoda mazowiecki Andrzej, ojciec kasztelana zadybskiego

¹³⁷ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 251–254; W. Niemirycz, W. Olszak, *Niszczycycki (początkowo Radzanowski) Andrzej*, s. 134–135.

¹³⁸ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 202, 215, 278; A. Wolff, *Studia*, s. 123.

¹³⁹ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 251. W 1388 r. ks. Siemowit IV nadał Pawłowi, dziedzicowi z Radzanowa, chorążemu warszawskiemu i staroście bełskiemu, wsie Machnów, Olesko, Wołków, Zemno i Rczewo w ziemi bełskiej. W 1393 r. Siemowit zezwolił Jakuszowi z Radzanowa założyć miasto w Radzanowie na prawie chełmińskim. W 1402 Paweł, chorąży płocki, i Jakub, kasztelan liwski, poświadczeni jako bracia dziedzice z Radzanowa; zob. też A. Wolff, *Studia*, s. 291, 285; tamże, s. 234, Paweł z Radzanowa pełnił urząd chorążego warszawskiego 1376–1388.

¹⁴⁰ A. Wolff (*Studia*, s. 187) nadmienia, że powołanie Andrzeja Radzanowskiego do rady książęcej było potwierdzeniem faktu, iż zdarzały się powołania indywidualne, zasadą zaś było, że przy wymogu posiadania dóbr w księstwie do rady wchodził urzędnik książęcy, przypadki, że do rady wchodził urzędnik nie książęcy, jak w przypadku Andrzeja, należały do rzadkości.

¹⁴¹ Tamże, s. 243.

¹⁴² W. Niemirycz, W. Olszak, *Niszczycycki (początkowo Radzanowski) Andrzej*, s. 135, tu dokładny opis stanu majątku Andrzeja.

¹⁴³ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 17.

¹⁴⁴ MRPS II, nr 787, 788.

¹⁴⁵ AGAD, MK XVI, k. 94.

¹⁴⁶ A. Boniecki, *Herbarz*, t. III, s. 217; *Urz. młp., XII–XV wieku. Spisy*, nr 149.

¹⁴⁷ *Atlas historyczny Polski, Województwo sandomierskie*, indeks.

Klemensa, a pradziad Klemensa nagrodzonego konfiskatą¹⁴⁸. Piotr, ojciec tegoż Klemensa, był właścicielem Bielana, Orana, Kochowa, Wojcieszkowa i 1/3 wsi Świerże w ziemi sandomierskiej¹⁴⁹. Matka Klemensa pozostaje nieznana. Klemens miał bliżej nieznaną siostrę¹⁵⁰. Nie wiemy, czy Klemens z wojny w ogóle powrócił.

Paweł Ziemak z Rościszewa h. Junosza¹⁵¹, sędzia ziemski płocki

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir¹⁵², otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Andrzeja Madalica, Jana syna Bartłomieja z Komorowa, Jakuba Mantycza z Rzeszotar–Starej Wsi, Mikołaja, Jakuba, braci rodzonych z Wielkiego Bobrkowa, Janka i syna Jakuba Gusza, Macieja Płachetki, Stefana Proboszczowica, Piotra Rzacica, Mikołaja Wczelewica z Rzeszotar–Pszczelich, Mieszczęty i jego brata z Rzeszotar–Gotardów, Aleksego syna Wojciecha Tomkowicza z Rzeszotar–Chwał, także Warzyno Jana Warzyńskiego, podsędka płockiego, także Dominika z Kaczorowych i Andrzeja jego brata z Ciecierska w pow. raciąskim, Przeradz Wielki, Myślin, Dźwierzno, Dębsk i Malewo w pow. bielskim Pawła Przeradzkiego, wieś szlachecką Kuski, także Jana Kręcireja w Babcu [Piasecznym] i Rachocinie, działu Mikołaja w Stróżęcinie, także Bolesza z Grochowarska¹⁵³, Szymona z Orzeszek¹⁵⁴ i innych ziemian w parafii Rościszewo w ziemi płockiej¹⁵⁵.

Sędzia ziemski płocki 8 IX 1497–16 V 1505 r., jako zm. odnotowany w 1526 r.¹⁵⁶

Paweł Ziemak pisał się z Rościszewa, wsi dziedzicznej w woj. płockim. Był synem Ziemaka z Rościszewa, wnukiem Adama z Życka h. Junosza i niewymienionej z imienia jego pierwszej żony. Ojciec Pawła, Ziemak z Rościszewa (1439–1471), był łowczym płockim, potem cześnikiem płockim¹⁵⁷. Braćmi Pawła byli: Stanisław Rościszewski (pisał się także z Zamościa, dworzanin ks. Janusza w latach 1477–1489, ożeniony z Anną, córką starosty bratjańskiego Adama Wilkanowskiego h. Lis, także brał udział w wyprawie mołdawskiej¹⁵⁸) i Mikołaj — ksiądz, dziedzic i pleban w Rościszewie (w 1483 r.). Żoną Pawła Ziemaka Rościszewskiego została Anna, córka Jana Lacha z Kinik, siostra Dobiesława Kinickiego i Małgorzaty, żony Tomasza Kosmaczewskiego. W 1526 r. Anna wystąpiła jako wdowa po nim. Z małżeństwa tego znamy synów: Mikołaja,

¹⁴⁸ J. Piętka, wyd. cyt., s. 53, pradziad Klemensa, wojewoda mazowiecki Andrzej Ciołek urodzony w Żelechowie (gniazdo Ciołków — leży na pograniczu ziemi sandomierskiej i Mazowsza) był właścicielem miasta Ryczywół z kluczem wsi, Powsina, Nart, Kabatów, Ostrołki i Garwolina; żoną jego, przed 1384 r., była Anna (nieznanego pochodzenia).

¹⁴⁹ *Atlas historyczny Polski, Województwo sandomierskie*, wymienione wsie (oprócz Wojcieszkowa) w tym Bielany vel Bieleny leżą w pobliżu Maciejowic.

¹⁵⁰ A. Boniecki, *Herbarz*, t. III, s. 215, 217–218; J. Piętka, wyd. cyt., s. 56.

¹⁵¹ B. Paprocki, *Herby*, s. 324.

¹⁵² MRPS II, nr 789.

¹⁵³ SHGMaz., t. III, z. 1, s. 96, Grochowarsk — obecnie część wsi Kielki, 14 km na pn. zach. od Płońska, nad rzeką Raciążnicą, woj. płockie.

¹⁵⁴ Tamże, z. 3, s. 220–221, Orzeszki — dziś nieistniejące, 9 km na pd. wsch. od Raciąża nad rzeką Raciążnicą, wprawdzie Autorka podaje, iż w źr. po raz pierwszy miejscowość pojawia się w 1516 r., jednak wydaje się, iż w tym wypadku też o tę miejscowość chodzi.

¹⁵⁵ AGAD, MK XVI, k. 96.

¹⁵⁶ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 260; zob. też. A. Wolff, *Studia*, s. 288, gdzie Autor podaje, że urząd sędziego ziemskiego płockiego pełnił już od 1475 r.

¹⁵⁷ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 259–260; K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 151.

¹⁵⁸ MRPS II, nr 965 i 997.

Jana, Hieronima oraz Pawła Ziemaków, od których pochodzą cztery linie Junoszków Rościszewskich, oraz córki: Elżbietę, żonę Grembeckiego¹⁵⁹, i Barbarę, żonę Piotra Zielińskiego h. Świnka (również uczestnika wyprawy antytureckiej króla Jana Olbrachta¹⁶⁰)¹⁶¹.

W 1531 r. w Rościszewie 5 wł. os. dziedziczyła wdowa po sędzim, obok Adama (synowca Pawła Ziemaka Rościszewskiego), również dziedzica 5 wł. os. tamże. Synowcem Pawła był też występujący w 1544 r. Jakub z Rościszewa podsędek płocki¹⁶².

Andrzej Strasz h. Odrowąż¹⁶³

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir¹⁶⁴, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: Jana Barana w Górnej i Dolnej Kobylance i Klęczanach, Prokopa w Ropicach w ziemi krakowskiej¹⁶⁵.

Andrzej pisał się z Białaczowa (w pow. opoczyńskim), także z Kościelnik (w 1486 r.) oraz z Zakrzowa. Ojcem Andrzeja był Mikołaj Strasz z Białaczowa h. Odrowąż (sędzia krakowski 1479–1505¹⁶⁶). Andrzej pojawia się w źr. w 1486 r., kiedy ożenił się z Zofią, córką Jana Karwacjana z Gorlic h. Pierzchała, którego żoną w 1487 r. była Zofia Wojnarowska. Synem Andrzeja i Zofii był Jan Strasz z Zakrzowa. W 1506 r. Andrzej Strasz już nie żył, gdyż Zofia wystąpiła jako wdowa po nim. Była potem żoną Wojciecha Śmigielskiego h. Łódzia ze Śmigła w woj. poznańskim¹⁶⁷. Śmierć Andrzeja (także jego ojca) była, być może, związana z panującą w 1505 r. w Polsce zarazą, która zebrała wówczas spore żniwo.

Mikołaj, ojciec Andrzeja, brał udział w pracach sądu komisarskiego utworzonego dla rozszkodzenia spraw konfiskat otrzymanych w czasie wyprawy mołdawskiej¹⁶⁸.

¹⁵⁹ J. Łempicki, *Rościszewscy. Dzieje rodziny*, Warszawa 2000, s. 71–75, 81, 124, 171.

¹⁶⁰ MRPS II, nr 890.

¹⁶¹ T. Żebrowski, *Pochodzenie i genealogia rodziny Zielińskich herbu Świnka ze Skępego do początku XVII w.*, w: „Notatki płockie, Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego”, 1981, nr 4/109, s. 21.

¹⁶² SHGMaz., t. III, z. 3, s. 259–260; J. Łempicki, wyd. cyt., s. 75.

¹⁶³ B. Paprocki, *Herby*, s. 516.

¹⁶⁴ MRPS II, nr 790.

¹⁶⁵ AGAD, MK XVI, k. 97.

¹⁶⁶ *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 305; K. Górski, *Ród Odrowążów*, s. 63.

¹⁶⁷ *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, t. V, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski, J. Laberschek (dalej — SHGKr., t. V), cz. 1, z. 4, s. 739–740, 796; w odniesieniu do h. Karwacjana zob. J. Bieniak, *Elita ziemi dobrzyńskiej w późnym średniowieczu i jej majątki*, w: *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1995, s. 53, 54 — tu informacja o dokumencie dotyczącym dwóch synów Iwana: Piotra z Włoszczowy i jego brata Mikołaja, zachowała się pieczęć z herbem Pierzchała, Piotr ten też nosił przydomek Karwacjan, Włoszczowa zaś pozostawała w rękach rodziny jeszcze w II poł. XV w. — o czym zob. J. Wroniszewski, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001, s. 91, 92.

¹⁶⁸ *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia*, nr 383.

Piotr Opaliński h. Łodzia, sędzia poznański

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir¹⁶⁹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Michała Słupskiego, także zastawu Małgorzaty Ligińskiej, który posiadała w Wygnańcach i (Telewiczach), także Andrzeja Herolta i brata jego, sołtysów w Przyczynie, Wincentego z Tarszycz Kos i Jerzego stamtąd, Mikołaja Nycza Sokołowskiego, Jana Kwaśnego z Poświętnego, księdza Mikołaja Otuskiego, Marcina Kosickiego, Jana Kokosińskiego, także Szlachecznego Wszczonowa, wreszcie Augustyna Tomickiego z Tomic i Mikołaja Rzepki ze Skroby w ziemiach Wielkopolski¹⁷⁰.

Chorąży kaliski 23 V 1477–5 III 1478, chorąży poznański 24 III 1478–17 III 1487, sędzia ziemski poznański 31 III 1487–9 VI 1506¹⁷¹, kasztelan łędzki 6 IX 1503–24 IX 1505 r. Zm. po 9 VI 1506, a przed 15 III 1507 r.¹⁷².

Pisał się od miejscowości dziedzicznej Opalenicy w Wielkopolsce. Był synem Piotra z Opalenicy i Bnina (pow. pyzdrowski), kasztelana santockiego (zm. w 1466 r.), i Małgorzaty Borkówny z Włoszakowic i Gryżyny. Piotr miał dwóch braci: Jana (młodo zmarłego) i młodszego Mikołaja (żoną jego była Barbara Zbąska h. Nałęcz, siostra żony Piotra) oraz jedną siostrę — Zofię (żonę Marcina Zbąskiego h. Nałęcz, brata Anny i Barbary, później żonę Jana Turka Łąckiego h. Korzbok). Stryjowie Piotra Opalińskiego: Maciej z Bnina zwany Mosińskim i Piotr z Bnina, biskup kujawski (zm. w 1493), mieli wielkie wpływy w państwie. Opaliński był żonaty z Anną, córką podkomorzego poznańskiego Stanisława Zbąskiego h. Nałęcz, wnuczką Abrahama. Z dzieci Opalińskiego znamy córki: Katarzynę, żonę Macieja Czarnkowskiego h. Nałęcz, Annę, żonę Feliksa Nieparckiego, Magdaleny, żonę Krzysztofa Zaręby, i Reginę, żonę Mikołaja Obornickiego, oraz synów: Piotra (kasztelana gnieźnieńskiego), Łukasza, Sebastiana, Jana (krajczego koronnego), wreszcie Macieja, ojca późniejszego marszałka koronnego Andrzeja, po którym poszła starsza z dwóch głównych linii Opalińskich¹⁷³.

Majątek: po podziale w 1481 r. Piotr otrzymał pięć wsi i trzecią część Włoszakowic, ponadto znaczną część dóbr użytkował wspólnie z bratem Mikołajem, pod koniec życia majątek Piotra obejmował jedenaście wsi¹⁷⁴. W 1483 r. Piotr i Mikołaj Opalińscy zaspokoiли roszczenia swojej matki do posagu i wiana z dóbr zapisanych jej przez ich ojca, która wówczas powtórnie wyszła za mąż. W 1511 r., kiedy obaj już nie żyli, a Małgorzata po raz kolejny była wdową, prawo do wsi, które otrzymała od swych synów, przekazała swym wnukom¹⁷⁵.

Uczestnikiem wyprawy mołdawskiej był też brat Piotra Opalińskiego — Mikołaj, także nagrodzony konfiskatą¹⁷⁶.

¹⁶⁹ MRPS II, nr 791.

¹⁷⁰ AGAD, MK XVI, k. 97.

¹⁷¹ *Urz. wlkp. XII–XV wieku. Spisy*, t. I, z. 1, cz. II, nr 69, 345, 464.

¹⁷² *Urz. wlkp. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. I, z. 2, nr 574.

¹⁷³ A. Gąsiorowski, *Opaliński (Opaleński) Piotr*, w: PSB, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 96–97; zob. też: W. Dworzaczek, *Genealogia*, 2, tabl. 112, 113.

¹⁷⁴ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 118.

¹⁷⁵ SHGWłkp., t. VIII, cz. 2, z. 1, s. 696 i 60; tamże, cz. 3, z. 1, s. 28; zob. też: A. Gąsiorowski, *Opaliński (Opaleński) Piotr*, s. 97.

¹⁷⁶ MRPS 2, nr 892.

Jan Gut z Pliszczyna h. Rawa¹⁷⁷, kuchmistrz królewski

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir (29 IX 1497 r. w obozie w pobliżu miasta Suczawy z określeniem szafarz kuchni królewskiej)¹⁷⁸, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Jana i Pawła Faliboskich z Niewęgłoszy, sołtysów Mikołaja, Stanisława z „Schiemikow”¹⁷⁹ i N. z Sieciechowa, Jerzego Lednickiego z Leśnika¹⁸⁰ i Opawy, także dóbr Zembaczów Aleksego Zembaczowskiego w ziemi sandomierskiej.

— Bartłomieja Wiśniowskiego z Walowic, Jana starszego z Jodłowej i innego Jana — wójta stamtąd, Jana — wójta w Równem, Żurowskiego — wójta z Żurowa w pow. bieckim, Wawrzyńca — wójta w Krościenku w pow. sądeckim, Bartłomieja — wójta z Wączyc¹⁸¹ w pow. sandomierskim, Jerzego Bydłowskiego — wójta z Kolaczyc, Jana Skoczni z Ochonina w pow. krakowskim, Stachny z Ochonina, Prędoty z Dobrej, Stanisława Gieraka, Jana Szarzaka, Stasiłowica Warzowskiego — wójta z Warszyc, Jana — wójta z Jodłowej, Mikołaja Szebinia w pow. krakowskim¹⁸².

Jan pisał się zapewne z Pliszczyna, miejscowości leżącej w pobliżu Lublina. W MRPS Jan jest określony jako: *Johannes Guth de Plisczin* pod nr. 792, a pod nr. 872 jako: *Johanni Guth de Bliższyn*, stąd w *Słowniku historyczno-geograficznym województwa krakowskiego* Autorzy wywodzą go z Bliższyna w pow. opoczyńskim¹⁸³. Prawdopodobnie do niego odnosi się informacja, którą podaje Jan Pakulski, że król Aleksander Jagiellończyk 9 IX 1503 r. nadał swojemu dworzaninowi Janowi Gutowi wójtostwo malborskie, które przedtem było dane Mikołajowi Kowalkowskiemu¹⁸⁴.

Irena Sułkowska-Kurasiowa odnotowała duchownego Jakuba Gutha, pisarza królewskiego w latach 1485–1504, który otrzymał po Andrzeju Prymusie prepozyturę przemyską w 1507 r. Autorka pisze: *Zapewne rodzina Guthów z Pliszczyna*¹⁸⁵. Przypuszczalnie krewny Jana. W jednym czasie służyli na dworze królewskim.

O rodzinie Gutów pisze Jan Wroniszewski, jednak trudno ustalić powiązania rodzinne Jana Guta występującego w nadaniu z 1497 r. Jest tu Śmiłka (1414–1453), wywodząca się z podlubejskich wsi: Ciecierzyna, Łysakowa i Pliszczyna, żona Jakuba Guta (w 1414 r.), rycerza niepasowanego. Jakub ten, jako żyjący i po raz ostatni w żr., wystąpił z żoną i synem Janem 2 I 1448 r. W 1422 r. był Jakub prokuratorem Dzichny z Dobrego (miejscowość ujęta w nadaniu dla Jana Guta). Rodzina Gutów posiadała też dobra w ziemi krakowskiej¹⁸⁶.

W 1498 r Jan Gut otrzymał sołectwo Jana w Jodłowej (pow. szczyrzycki, woj. krakowskie), za które uzyskał zadośćuczynienie od tegoż Jana — sołtysa w Jodłowej Górnej Polskiej i ponownie je temuż odstąpił¹⁸⁷.

¹⁷⁷ K. Niesiecki, *Herbarz*, t. 4, s. 335.

¹⁷⁸ MRPS 2, nr 792 i 872.

¹⁷⁹ O dobra te starał się przed sądem komisarskim, zob. *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia*, nr 531, 568, 582.

¹⁸⁰ Być może chodzi o miejscowość Leśnica, zob. *Atlas historyczny Polski, Woj. sandomierskie*, tu też Sieciechów, jednak nie można zidentyfikować innych miejscowości wymienionych jako leżących w ziemi sandomierskiej w tymże nadaniu.

¹⁸¹ Być może chodzi o miejscowość Wóczyn w pow. radomskim woj. sandomierskiego.

¹⁸² AGAD, MK XVI, k. 101, 104.

¹⁸³ SHGKr., t. V, cz. 1, z. 3, s. 572, Dobra — 5 km na zach. od Tymbarku, woj. krakowskie.

¹⁸⁴ MRPS III, nr 955; K. Górski, *Starostowie malborscy w latach 1457–1510: pierwsze półwiecze polskiego Malborka*, Toruń 1960, s. 138; J. Pakulski, *Ród Godziębów w średniowiecznej Polsce*, Toruń 2005, s. 245.

¹⁸⁵ I. Sułkowska-Kurasiowa, wyd. cyt., s. 126.

¹⁸⁶ J. Wroniszewski, *Ród Rawiczów — Warszowice i Grotowice*, s. 106–118.

¹⁸⁷ *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia*, nr 577; SHGKr., t. V, cz. 2, z. 2, s. 332, Jodłowa Górna — pow. biecki.

Jan Psarski h. Jastrzębiec¹⁸⁸

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir¹⁸⁹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Stanisława Idzikowskiego w Pielgrzymowych i Nosalowych Idzikowicach, także zastawu jego, który miał w Domaniewie Nowym, wreszcie Macieja Idzikowskiego stamtąd oraz Mikołaja ze Stawowych Idzikowic i dzieci jego niedzielnego rodzonego brata¹⁹⁰.

Podstoli łączycki 11 IV 1509–29 XI 1515. Zm. przed 11 II 1516, następca na urzędzie Wojciech Kasper z Bielaw od 16 XI 1518 r.¹⁹¹

Jan Psarski pisał się z Psar w par. Domaniew w pow. łączyckim. O Janie Psarskim podstolim łączyckim, którego żona Katarzyna w 1525 r. była wdową po nim (nic więcej na temat Katarzyny nie wiemy), wspomina K. Pacuski¹⁹². Psarscy w łączyckim byli odgałęzieniem Chełmickich (Chełmica Wielka, wieś parafialna w ziemi dobrzyńskiej) h. Jastrzębiec. W 1474 r. podkoni łączycki Stanisław z Psar nazwany jest „stryjem klejnotnym” dziedziczek Strykowa (posiadłość Jastrzębców), w 1478 r. Jan i Stanisław z Psar — „braćmi klejnotnymi” Krystyny ze Strykowa¹⁹³. Stanisław z Psar h. Jastrzębiec — podkoni łączycki 30 X 1464–17 VII 1478 (zm. 22 X 1478 r.)¹⁹⁴.

Prawdopodobnie inny Jan Psarski w 1512 r. był stolnikiem rawskim, jako że mamy informację, iż w tym roku między Zygmuntem Łaszewskim, poborcą ziemi płockiej, a Janem Psarskim, stolnikiem rawskim, jest potwierdzony zakład 1000 grzywien¹⁹⁵.

Dóbr nadanych w 1497 r. Jan Psarski nie przejął. W Idzikowicach dziedziczyli później nadal Idzikowscy¹⁹⁶.

Jan Grzymała h. Grzymała, dworzanin

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir¹⁹⁷, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — księdza Tomasza Radolińskiego, plebana w Lisowie, w Radolinie w pow. konińskim, Bartłomieja Grzymały z Panienki tamże i Graboszewo, Janusza z Młodziejowic tamże i w pow. pyzdrowskim, Jana i Marcina w Panience w pow. kościańskim, Jadwigi Sroczyńskiej w Sroczyńcu i Barkowie w pow. gnieźnieńskim i w Zielonce w pow. poznańskim i wszystkie inne dobra, które posiadają oni w ziemiach Wielkopolski¹⁹⁸.

Pokojowiec króla w 1497 r., wójt w Rozdrażewie w 1505 r. Zm. po 1505, a przed 1515 r.

Jan Grzymała pisał się z Panienki (pod Książem). Był synem Jana Grzymały z Kościanek, Paruszewa, Panienki (1428–1464), wnukiem Mikołaja Grzymały z Uścięcina. Adam Szweda

¹⁸⁸ B. Paprocki, *Herby*, s. 182; K. Niesiecki, *Herbarz*, t. VII, s. 363; byli też Psarscy h. Pomian, których Joanna Karczewska wywodzi z Psar w pow. przedeckim, zob. J. Karczewska, *Ród Pomianów na Kujawach w średniowieczu*, Poznań 2003, s. 179–192.

¹⁸⁹ MRPS II, nr 794.

¹⁹⁰ AGAD, MK XVI, k. 102.

¹⁹¹ *Urz. woj. łącz. i sieradz. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. II, z. 2, nr 500.

¹⁹² K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 312.

¹⁹³ T. Nowak, *Własność ziemska w ziemi łączyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003, s. 257 (por. s. 400–403); także J. Bieniak, *Elita ziemi dobrzyńskiej*, s. 50.

¹⁹⁴ *Urz. łącz. XIII–XV wieku. Spisy*, t. II, z. 1, nr A 231.

¹⁹⁵ SHGMaz., t. III, z. 2, s. 174.

¹⁹⁶ A. Boniecki, *Herbarz*, t. VII, s. 25–26.

¹⁹⁷ MRPS II, nr 795.

¹⁹⁸ AGAD, MK XVI, k. 109.

utożsamia ojca Jana z Janem Grzymałą Paruszewskim, krajczym arcybiskupa Wincentego Kota w 1444 r. Z rodzeństwa Jana młodszego znamy Mikołaja (wiceburgrabia poznański w 1488 r.¹⁹⁹; zm. 1505/1509; dwukrotnie żonaty: 1. z Małgorzatą z Jurzykowa — dziś Jerzykowo w pow. gnieźnieńskim, 2. z Jadwigą, córką Tomasza Sroczyńskiego), Bartłomieja (Bartosza, zm. 1507 r., żonaty z Anną z Graboszewa), Marcina (zm. 1515 r., żonaty z Katarzyną Chwalibogowską) i Barbarę (zm. po 1505 r., żonę Jana Wysławskiego), mieszkającą z mężem w Gnieźnie — córka Barbary wyszła za mąż za mieszczanina gnieźnieńskiego Macieja Złotka. Nie znamy żony Jana Grzymały. Jedynym jego dzieckiem była córka Anna, która wystąpiła w źr. w 1515 r. ze stryjami: Marcinem (najmłodszy brat Jana) i Piotrem (stryj stryjeczny Anny), gdzie Jan jest wymieniony jako zmarły. Majątek Jana: po podziale z braćmi dziedziczył część Panienki (w 1474 r. wyzbył się jej, lecz zapewne ponownie ją wykupił, bo jest tam nadal notowany), od 1505 r. posiadał też wójtostwo w Rozdrażewie. O dobra nadane w 1497 r. prawdopodobnie nie ubiegał się. A. Szweda twierdzi, że Jan, starając się o taki zapis, miał na uwadze ochronę majątku rodziny przed obcymi²⁰⁰.

Ambroży Pampowski h. Poronia, wojewoda sieradzki

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²⁰¹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — oprawy Doroty Koniecpolskiej, wdowy po Przedborze–Nowopole, Krastów w ziemi sieradzkiej i pow. radomszczańskim, dóbr Ruchocin Michała Ruchockiego w pow. gnieźnieńskim oraz Kiszewy i Ogorzelczyn jego żony Agnieszki w pow. konińskim, Stanisława Gruszczyńskiego, prepozyta kaliskiego w pow. kaliskim, Apolonii, Elżbiety i Jadwigi, córek zmarłego Mikołaja Bronikowskiego w ziemi wschowskiej, Moraczewo Wawrzyńca Moraczewskiego w pow. kościańskim, wreszcie dóbr Jana i Wojciecha Naczków, Bodzety ze Skąpego, Andrzeja Grzybowskiego także stamtąd i Grzybowa w ziemiach Wielkopolski²⁰².

Pisarz kancelarii królewskiej 1469–1472, 1484, krajczy dworu królewiczów 1473–1480; cho-
raży nadworny 8 I 1480–V 1484²⁰³; pisarz kaliski 1480 (wspomniany tylko raz z tym tytułem na-
stępca na tym urzędzie Wojciech Miaskowski od 6 XI 1490 r.), stolnik poznański 1480–1484²⁰⁴,
krajczy nadworny 9 XI 1484–7 VI 1493²⁰⁵, cześnik nadworny²⁰⁶, kasztelan rozpierski 11 I 1487–
21 IX 1494²⁰⁷, wojewoda sieradzki 3 XI 1494–22 VIII 1510²⁰⁸, starosta średzki 1484–1509, pyz-

¹⁹⁹ Urząd burgrabiego pełnił w latach 1486–1493 Janusz Latalski; zob. A. Szweda, *Ród Grzymałów w Wielkopolsce*, Toruń 2001, s. 347.

²⁰⁰ Tamże, s. 346–348 i tabl. genealogiczna XXXII, *Grzymałowie z Uścięcina, Kościanki i Panienki*; zob. też SHGWłkp., t. VIII, cz. 3, z. 3, Panienka.

²⁰¹ MRPS II, nr 796.

²⁰² AGAD, MK XVI, k. 118.

²⁰³ Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy, t. X, nr 1 i s. 193.

²⁰⁴ Urz. włkp. XII–XV wieku. Spisy, t. I, z. 1, cz. II, nr 125, nr 476.

²⁰⁵ Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy, t. X, nr 274.

²⁰⁶ Tamże, nr 62, A. Pampowski nie posługiwał się tym tytułem za życia, mógł być nim jednak, jako że urząd cześnika otrzymał po jego śmierci Stanisław Chroborski 13 XI 1510 r., natomiast przedtem poświęcony na urządzie Piotr (bez nazwiska) — 14 X 1477 i (nie wiadomo, czy ten sam Piotr) wzmiankowany jako cześnik królowej 25 XI 1477 oraz 10 VII 1478; zob. też J. Wiesiołowski, *Ambroży Pampowski — starosta Jagiellonów. Z dziejów awansu społecznego na przelomie średniowiecza i Odrodzenia*, Wrocław 1976, s. 131.

²⁰⁷ Urz. łącz. XIII–XV wieku. Spisy, t. II, z. 1, nr B 27.

²⁰⁸ Tamże, nr B 293, tu odnotowano, że datę otrzymania urzędu A. Pampowski zapisał w swoim pamiętniku, ale już 23 X 1494 wystąpił z tytułem wojewody sieradzkiego, zob. J. Wiesiołowski, wyd. cyt., s. 173; *Urz. woj. łącz. i sie-*

drski 1485–1491, kolski 1487–1488, koniński 1485–1496²⁰⁹, łączycy 8 I 1496–18 X 1499²¹⁰, starosta generalny Wielkopolski 8 X 1498–20 IX 1504²¹¹, malborski od 13 VI 1504 do śmierci w 1510²¹². Zm. po 22 VIII 1510, a przed 9 IX 1510 wiadomość dotarła do króla²¹³, pogrzeb 4 XI 1510²¹⁴.

Pośród autorów, w których pracach odnajdziemy osobę Ambrożego Pampowskiego wymienię Ludwika Finkla²¹⁵, Fryderyka Papée²¹⁶, Karola Górskiego²¹⁷, Antoniego Gąsiorowskiego²¹⁸, Irenę Sułkowską-Kurasiową²¹⁹ oraz Stanisława Kozierowskiego, który jednak błędnie wywodził rodzinę Pampowskich wraz z ich współrodzowcami h. Poronia z obcych rodów szlacheckich, które w XIV w. osiedliły się na terenie Polski²²⁰. Autorem wyczerpującej biografii Ambrożego Pampowskiego jest Jacek Wiesiołowski, on też przedstawił dokładną analizę ustaleń co do herbu rodziny Pampowskich²²¹.

Ambroży Pampowski był starszym synem Jana (ur. ok. 1420 z ojca Pielgrzyma i matki Małgorzaty Krzekotowskiej²²², zmarłego w 1475/1476 r.), właściciela części Pępowa, Pępówka i Krzekotowic w pow. kościańskim, później komandora joanitów poznańskich i nieznaney z imienia Kotwiczówny Dłuskiej ze Starego Długiego w ziemi wschowskiej²²³.

Pampowski dwukrotnie wstępował w związek małżeński:

1. w 1484 r. z Zofią z Dębna (zm. 28 X 1493 r.), dzieci z tego małżeństwa to: Zofia (ur. ok. 1485, żona Jana Oporowskiego, kasztelana kruszwickiego, później wojewody brzeskokujawskiego), Anna (ur. ok. 1486/1487, zm. I 1519, żona Mikołaja Kretkowskiego wojewody brzeskokujawskiego), Jan (ur. 14 III 1489, zm. 1522, starosta średzki, skarszewski, sobowidzki, mąż Anny Brudzewskiej zm. po 1528 r.), Małgorzata (ur. 12 IX 1490, zm. 17 IX 1505 w czasie zarazy) i Barbara (ur. 24 IV 1492, zm. 1498)²²⁴.

radz. XVI–XVIII wieku. Spisy, t. II, z. 2, nr 1300; zob. S. Uruski, *Rodzina. Herbarz*, t. XIII, s. 187, tu informacja, że Ambroży Pampowski był pisarzem królewskim, może identycznym z późniejszym wojewodą sieradzkim.

²⁰⁹ A. Gąsiorowski, *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa 1987, s. 43, 44.

²¹⁰ *Urz. łącz. XIII–XV wieku. Spisy*, t. II, z. 1, nr A 416.

²¹¹ *Urz. wlkp. XII–XV wieku. Spisy*, t. I, z. 1, cz. II, nr 639; *Urz. wlkp. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. I, z. 2, nr 1178.

²¹² J. Wiesiołowski, *Pampowski Ambroży*, w: PSB, t. XXV (Wrocław 1980), s. 105–107.

²¹³ K. Górski, *Starostowie malborscy*, s. 169.

²¹⁴ *Urz. łącz. XIII–XV wieku. Spisy*, t. II, z. 1, nr B 293; J. Nowacki, *Zapiski historyczne z lat 1410–1530*, „Studia Źródłoznawcze”, t. III, 1958, s. 169; J. Wiesiołowski, *Ambroży Pampowski — starosta*, s. 127; zob. jeszcze K. Górski, *Starostowie malborscy*, s. 126–176.

²¹⁵ L. Finkel, *Elekcja Zygmunta I: Sprawy dynastii jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej*, Kraków 1910, s. 112–121, tu błędne szczegóły dotyczące biografii Ambrożego Pampowskiego, jakoby był synem Andrzeja, kasztelana rozmińskiego, oraz o służbie w wojskach neapolitańskich; kwestię rzekomego ojca Ambrożego wyjaśnia Jacek Wiesiołowski, zob. J. Wiesiołowski, *Ambroży Pampowski — starosta*, s. 34, otrzymujemy informację, iż w rachunkach królewskich (*Liber quintatiarum regis Casimiri*) błędnie zanotowano: *Andree Pampowski, castellano rosperiensi zamiast Ambrosio*, co wprowadziło Ludwika Finkla w błąd.

²¹⁶ F. Papée, *Aleksander Jagiellończyk*, Kraków 1949, s. 62, 85; *Akta Aleksandra, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego itd. (1501–1506)*, wyd. F. Papée, Kraków 1927, s. 300, 358, 465–473, 506–507.

²¹⁷ K. Górski, *Starostowie malborscy*, s. 126–176.

²¹⁸ A. Gąsiorowski, *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970.

²¹⁹ I. Sułkowska-Kurasiowa (wyd. cyt., s. 146) zawałała się przed pełną identyfikacją Pampowskiego.

²²⁰ S. Kozierowski, *Obce rycerstwo w Wielkopolsce w XIII–XVI wieku*, Poznań 1929, s. 87–88.

²²¹ Bartosz Paprocki przypisywał Ambrożemu Pampowskiemu herb Gozdawa, zob. B. Paprocki, *Herby*, s. 297; por. J. Wiesiołowski, *Ambroży Pampowski — starosta*, s. 13.

²²² J. Wiesiołowski, *Ambroży Pampowski — starosta*, s. 17.

²²³ Tamże, s. 19.

²²⁴ Tamże, s. 200, tabl. genealogiczna.

2. 20 II 1495 r. ożenił się z Anną z Grodzca (zm. w czasie zarazy 30 VIII 1505 r.)²²⁵, dziećmi z drugiego małżeństwa były: Katarzyna (ur. 3 VIII 1496, zm. przed 1534, od 1512 żona Jana Kościeleckiego, wojewody łęczyckiego), Barbara (ur. 21 XII 1498, zm. ok. 1547, od 1515 żona Piotra Potulickiego, od 1519 Sędziwoja Czarnkowskiego kasztelana przemęckiego), Bogumiła (ur. 13 IV 1500, zm. 2 VIII 1505 w czasie zarazy), Dorota (ur. 4 II 1502, zm. 23 IV 1503), Anna (ur. 4 VI 1503, zm. 31 VII 1505 w czasie zarazy)²²⁶.

Ambroży należał do zaufanych współpracowników króla Jana Olbrachta (był przy królu nawet w Lewoczy)²²⁷. W 1502 r. król Aleksander Jagiellończyk zatwierdził wyrok komisarzy, którzy przysądzili Ambrożemu Pampowskiemu, wojewodzie sieradzkiemu i staroście łęczyckiemu, dobra Poniec (prawo do starania się o nie z powodu niestawienia właścicieli na wyprawę wojenną uzyskał Ambroży w 1498 r.)²²⁸, który stał się podstawą jego majątku. Pod koniec jego życia zgromadził pokaźną fortunę. Jej podziału dokonali dzieci Ambrożego w 1540 r.²²⁹

Stanisław Parzniewski, podczaszy ziemi sieradzkiej

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²³⁰, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Jakuba Świerczowskiego, Zbigniewa Bełtaczka z Parzniewic, Macieja Rajskiego z Gieski, Jana Ducha Milakowskiego, Jana Dąbrowskiego z Ochacic, Mikołaja Kakościca i Zastawa stamtąd²³¹.

Podczaszy sieradzki 8 IX 1497–23 IV 1498, podsędek sieradzki 23 V 1503–19 II 1510. Zmarł przed 13 I 1511 r., kiedy to urząd otrzymał następca — Jakub Gorzkowski²³².

Stanisław Parzniewski pisał się z Parzniewic w pow. piotrkowskim, w ziemi sieradzkiej.

Jakub i Mikołaj, bracia z Kossowa

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²³³, otrzymali prawo do skonfiskowanych dóbr: — działu Feliksa Borzkowskiego w Moszczenicy, Jana Banosa Białkowskiego w pow. piotrkowskim, Stanisława Rogala z Bogusławic, Jana Mikuta Kobyleckiego, Andrzeja Masło z Więckowic, Wawrzyńca Plewki Dziwleńskiego, Jakuba Brandela z Zakrzewa i pół włóki, które ma tam Maciej Dziwnak z Moszczenicy w ziemi sieradzkiej²³⁴.

Miejscowość Kossów, z której pisali się wymienieni bracia, leży w pow. piotrkowskim, w par. Moszczenica²³⁵.

²²⁵ Tamże, s. 53 i 115.

²²⁶ Tamże, s. 200, tabl. genealogiczna.

²²⁷ Tamże, s. 56.

²²⁸ MRPS III, nr 70, 71, suplement nr 261; SHGWłkp., t. VIII, cz. 1, z. 3, s. 475.

²²⁹ J. Wiesiołowski, *Ambroży Pampowski — starosta*, s. 144.

²³⁰ MRPS II, nr 797.

²³¹ AGAD, MK XVI, k. 119.

²³² *Urz. łącz. XIII–XV wieku. Spisy*, t. II, z. 1, nr B 163; *Urz. woj. łącz. i sieradz. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. II, z. 2, nr 1121, 1168.

²³³ MRPS II, nr 798.

²³⁴ AGAD, MK XVI, k. 119.

²³⁵ *Atlas historyczny Polski, Woj. sieradzkie i łęczyckie — mapy*.

Mikołaj Sierakowski h. Dołęga

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²³⁶, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — syna Dzierśława Osińskiego Osiny, Kuczkowo z połową młyna Ruda, także wójtostwa we wsi Niedrzewie w pow. gostynińskim oraz działu Mikołaja Wrzępskiego i jego siostry Elżbiety, Barbary Łęganowskiej, Macieja Miskowica i jego żony w ziemi krakowskiej i pow. proszowskim²³⁷.

Mikołaj Sierakowski pisał się z Sierakowa Nowego (dziś Sieraków w par. Strzelce, w ziemi gostynińskiej)²³⁸. K. Pacuski uznaje, że prawdopodobnie synem Mikołaja był Wojciech Sierakowski, którego synowie Jan i Kasper trzymali w 1546 r. wójtostwo w Niedrzewiu²³⁹. Za ewentualnego syna uznaje też K. Pacuski Jakuba Sierakowskiego, od 3 IV 1509 r. chorążego, następnie od 16 VII 1518 r. podkomorzego gostynińskiego²⁴⁰.

Autor wnioskuje, że Sierakowski z prawa do przejęcia przyznanych mu dóbr skorzystał, ponieważ wójtostwo w Niedrzewiu znalazło się w posiadaniu przypuszczalnych potomków Mikołaja²⁴¹.

20 I 1498 r. przed sądem komisarskim odbyła się sprawa między Mikołajem Sierakowskim a tutorem dziecka zmarłej Elżbiety Jaworskiej, Ambrożym Odymką Strzeleckim o dobra Wrzępia²⁴². W 1501 r. król Jan Olbracht zezwolił Mikołajowi Sierakowskiemu wykupić z rąk Katarzyny, żony Jana z Chronowa (w pobliżu Wiśnicza Nowego, par. własna, woj. krakowskie) i córek zmarłej Barbary Strzeleckiej połowę wsi królewskiej Wrzępia, przypadającej im z sukcesji po zmarłym Mikołaju Miłosnym²⁴³.

Mamy też informację, że żoną Mikołaja Sierakowskiego w 1491 r. była Kordula, siostra Jana Szczytnickiego, dziedzica Czarnochowic, który tego roku ustąpił jej całą część swojej tenuty we wsiach Czasławice i Wrzępia, przynależnej mu po zmarłym ojcu Macieju, karbarzu wielickim. Maciej miał tę część w zastawie za 300 florenów węgierskich od Mikołaja Miłosnego z Czasławic (Mikołaj zaś kupił ją od Jana z Wrzępi za 20 grzywien w 1480 r.). Dokument na łan wolny w Czasławicach nadał Mikołajowi Miłosnemu h. Jastrzębiec, wówczas obrocznemu swemu, w 1441 r. Władysław Warneńczyk. Tenże dokument nadający łan w Czasławicach Mikołajowi Miłosnemu, a przypadły obecnie Mikołajowi Sierakowskiemu, potwierdził król Aleksander Jagiellończyk w 1502 r.²⁴⁴ Synem Sierakowskiego był Stanisław, który w 1515 r. był studentem Akademii Krakowskiej. W latach 1515–1523 występuje Mikołaj Sierakowski z Czasławic. W 1530 r. odnotowano pobór łącznie z Czasławic i Wrzępi²⁴⁵.

²³⁶ MRPS II, nr 799.

²³⁷ AGAD, MK XVI, k. 120.

²³⁸ K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 61.

²³⁹ Tamże, s. 63.

²⁴⁰ Tamże, s. 62; por. A. Wolff, *Studia*, s. 294, tu Jakub Sierakowski, podkomorzy gostyniński 23 II 1527–4 I 1531.

²⁴¹ K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 63.

²⁴² *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia*, nr 357.

²⁴³ SHGKr., t. V, cz. 1, z. 2, s. 361, 370.

²⁴⁴ *Starodawne prawa polskiego pomniki: z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nie użytych głównie zaś z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich Ziemi Krakowskiej*, wyd. A. Z. Helcel (dalej — SPPP), t. VI, s. 118; SHGKr., t. V, cz. 1, z. 3, s. 448.

²⁴⁵ SHGKr., t. V, cz. 1, z. 3, s. 447–448; Czasławice — 3 km na pd. od Uścia Solnego, woj. krakowskie.

Piotr Chlewicki h. Odrowąż, podczaszy królewicza Zygmunta

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²⁴⁶, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Walentego Naręby Miroszowskiego, Andrzeja ze Zbylutowic oraz dział jego żony i ich dzieci w Koczanowie i Maciejkowicach, dóbr Katarzyny ze Skroniowa, wdowy po Jakubie z Mirosze-
wa, dóbr Dziewięczyce Piotra Włocha, działu Błażeja w Piroczycach, dóbr Mikołaja Zielonki w Miroszowie, oprawy i zastawów Katarzyny Boturzyńskiej, które posiadała po mężu, zmar-
łym Marcyszu Korwie, dóbr Zbylutowice, Konary, Wroszki i Mały Książ w ziemi krakowskiej,
a także Karnków i Żukowice w ziemi sandomierskiej, dóbr dzieci zmarłego Kani, także Podle-
skiego, wreszcie plebana z Małego Kazimierza i zastawu Barbary, żony Mikołaja Szalowskiego,
który miał w Książenicach i obu Słupcach w ziemi sandomierskiej²⁴⁷.

Podczaszy królewicza Zygmunta w 1497 r., dworzanin królewski, starosta kazimierski od 1504 r., podstoli krakowski 21 V 1511–przed 31 XII 1533 r., kiedy zmarł²⁴⁸.

Piotr pisał się z Chlewisk, miejscowości dziedzicznej w ziemi sandomierskiej (ojciec i rodzeń-
stwo Piotra są opisani w biogramie jego brata Stanisława). Żoną Piotra (w 1518 r. zabezpieczył jej
posag) została Katarzyna, córka wojskiego sieradzkiego Mikołaja Wspinka h. Prus. Z małżeństwa
tego pozostało dwóch synów: Jan i Jakub (mąż Zofii z Lubrańca, w 1569 r. właściciel Chlewisk,
Skłoby, Woli Zagrodnej, Załawy, Pawłowa i Smagowa). Majątek Piotra: w 1489 r. wraz z Jaku-
bem został współwłaścicielem Szestelowa, a w 1508 r., po bezpotomnej śmierci Stanisława i Jaku-
ba, z bratem Szymonem i Pawłem — rodzinnego majątku: Chlewisk, Pawłowa i Książenic. Ten
ostatni dziedziczył z nim majątek również po śmierci Szymona²⁴⁹.

Piotr starał się uzyskać nadane dobra, przed sądem komisarskim toczyło się kilka spraw o nie²⁵⁰.

Piotr Ocieski h. Jastrzębiec²⁵¹

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²⁵², otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Jakuba Goruńskiego i Wojciecha Gołaskiego w ziemiach Wielkopolski²⁵³.

Piotr pisał się od miejscowości Ocieszyn koło Poznania. Był jednym z siedmiu synów Ma-
cieja z Ocieszyna. Bratem jego był Mikołaj Ocieski (koniuszy nadworny i starosta kościański,
zm. bezpotomnie po 30 III 1516 r.²⁵⁴), a także Rafał (mąż bliżej nieznaney Zofii, zm. w 1538 r.,
protoplasta małopolskiej rodziny Ocieskich)²⁵⁵. Piotr prawdopodobnie dwukrotnie się żenił:
1. w 1519 r. z Katarzyną, córką Mikołaja Wierzbieńskiego i 2. w 1536 r. z Katarzyną, córką Mi-
kołaja Trzebieńskiego. Był ojcem trzech córek: Barbary, żony Tomasza Kiszewskiego, Katarzyny,

²⁴⁶ MRPS II, nr 800.

²⁴⁷ AGAD, MK XVI, k. 124.

²⁴⁸ Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy, t. IV, z. 2, nr 276; A. Boniecki, *Herbarz*, t. II, s. 375.

²⁴⁹ A. Boniecki, *Herbarz*, t. II, s. 375–376, nie znamy stopnia pokrewieństwa między Piotrem i Pawłem, dziedzicami rodzinnego majątku Chlewickich.

²⁵⁰ *Materiały do dziejów polskiego ruszenia*, nr 178, 382, 385, 389–392, 401, 424, 495, 519, 522.

²⁵¹ B. Paprocki, *Herby*, s. 175.

²⁵² MRPS II, nr 801.

²⁵³ AGAD, MK XVI, k. 125.

²⁵⁴ Z. Cieplucha, *Z przeszłości ziemi kościańskiej*, Kościan 1929, s. 15; SHGWłkp., t. VIII, cz. 1, z. 3, s. 412; *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 242, s. 189.

²⁵⁵ F. Sikora, *Ocieski Rafał*, w: PSB, t. XXIII, Wrocław 1971, s. 514–515.

żony Macieja Ujejskiego, i Itamiły, żony Piotra Zielęckiego²⁵⁶. Na temat Piotra mamy też informację, że był poborcą ceł w Wielkopolsce w latach 1513–1518. W 1519 r. złożył sprawozdanie i spłacił należności z komór celnych w Międzyrzeczu, Babimoście, Kębłowie i Zbąszyniu z lat 1513–1518 i król mianował go przełożonym komór celnych w Międzyrzeczu²⁵⁷. Jego bratankiem był Jan Ocieski, w 1527 r. dworzanin Szydłowieckich, pisarz ziemski krakowski, potem podkomorzy krakowski²⁵⁸.

Jakub z Szydłowca h. Odrowąż²⁵⁹, podskarbi na dworze królewskim

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²⁶⁰, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Aleksandra i jego żony Anny w Gutowie i Brodach, Jana i Zygmunta w Łękawie, Woli Łękańskiej i Brodach, Mikołaja z Mikołajowa, wójtostwa w Kaczkach Andrzeja ze (Stangosie), także dział w Szymanowicach i Raclawicach Andrzeja z Brodzic, plebana z Wrześni, dóbr Barbary, wdowy po Andrzeju Grzybowskiem we wsi Krzczony, także prezbitera Rzeszotki i wszystkich ziemian w ziemi sochaczewskiej, prócz tych, których dobra innym już zostały przydzielone²⁶¹.

Dworzanin królewiczów od 1485, sekretarz króla od 1493, burgrabia krakowski 18 I 1493–przed 20 III 1501²⁶², podskarbi nadworny królewski 1 I 1497–12 X 1498, podskarbi wielki koronny 20 III 1501–24 X 1509²⁶³, starosta łęczycki 5 IV 1502–15 III 1506, także najprawdopodobniej przedecki²⁶⁴, sandomierski 14 II 1506–11 VIII 1509²⁶⁵, kasztelan sandomierski 15 III 1506–24 X 1509²⁶⁶, starosta sochaczewski. Zm. 16 XI 1509 r.²⁶⁷

Żoną Jakuba od 1493 r. była Zofia h. Półkozic. Z małżeństwa tego pozostały dwie córki: Barbara — przed 3 IX 1511 żona Spytka Tarnowskiego h. Leliwa (wówczas kasztelana żarnowskiego, potem podskarbiego wielkiego koronnego, piastującego także szereg innych godności, syna wojewody krakowskiego Jana Feliksa Szrama Tarnowskiego), zm. krótko przed 26 III 1563 r., pochowana w Częstochowie, na Jasnej Górze²⁶⁸ i Zofia — żona Stanisława Lasockiego h. Dołęga,

²⁵⁶ SHGWłkp., t. VIII, cz. 3, z. 2, s. 411–414.

²⁵⁷ Tamże, cz. 1, z. 1, s. 7.

²⁵⁸ *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 188.

²⁵⁹ B. Paprocki, *Herby*, s. 506–507.

²⁶⁰ MRPS II, nr 802.

²⁶¹ AGAD, MK XVI, k. 135.

²⁶² MPRS II, nr 600; *Burgrabiowie zamku krak. XIII–XV wieku. Spisy*, t. XI, nr 111; *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 853.

²⁶³ *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 779, 741.

²⁶⁴ *Urz. kuj. i dobrz. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. VI, z. 2, nr 1255, w odniesieniu do urzędu starosty przedeckiego — po śmierci starosty przedeckiego Rafała Leszczyńskiego (28 VI 1501 r.) następcą Mikołaj Gardzina Lubrański od 3 XI 1507 r., występuje więc luka — starostwo łęczyckie było wydzierżawiane wraz ze starostwem przedeckim, jest więc wysoce prawdopodobne, że w tym czasie Jakub był starostą łęczyckim i przedeckim jednocześnie; *Urz. woj. łęcz. i sieradz. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. II, z. 2, nr 565.

²⁶⁵ *Urz. woj. sand. XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 3, nr 891.

²⁶⁶ Tamże, nr 626, tu nieuściślona data śmierci Jakuba przed 27 XII 1509, kiedy nominację na urząd otrzymał Krzysztof Szydłowiecki.

²⁶⁷ MRPS IV, nr 905; *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 741.

²⁶⁸ K. Niesiecki, *Herbarz*, t. VIII, s. 641; W. Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985, s. 374 i tabl. genealogiczna XI, XIII; zob. też T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. VI, Poznań 1884, s. 389–391.

podkomorzego poznańskiego²⁶⁹. Rodzice i rodzeństwo Jakuba opisani przy biografii jego brata — Krzysztofa Szydłowieckiego.

Miejscowości wymienione w nadaniu leżą w różnych ziemiach, choć tego nie zaznaczono. Tak: Łękawa i Wola Łękawska (pow. piotrkowski), Kaczki (pow. sieradzki), Brodzice (pow. radomskiego) w woj. sieradzkim²⁷⁰, Szymanowice i Raławice w pow. sandomierskim oraz Krzyczonów — w woj. sandomierskim występują dwie wsie o tej nazwie, jedna w pow. opoczyńskim, a druga w pow. wiślickim²⁷¹.

Jan z Radzimina h. Brodzic²⁷², kasztelan warszawski

8 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir (10 X 1497 r. w obozie w pobliżu miasta Suczawy, tu obok urzędu kasztelana warszawskiego dopisano rotmistrz, nadanie to było powtórzeniem pierwszego, zawierało identyczny zapis)²⁷³, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Andrzeja i Mikołaja w obu wsiach Gołuszyn²⁷⁴ i Bielawach [Bielawy Gołuskie i Bielawy] w ziemi płockiej w pow. szreńskim²⁷⁵.

Zapewne dworzanie księcia czerskiego Konrada III Rudego przed 1473 r., kiedy był nadwornym kuchmistrem i zarazem starostą liwskim z jego ramienia, potem na dworze księcia warszawsko-zakroczymskiego Bolesława V, z jego nominacji podkomorzy zakroczymski 10 III 1474–1481²⁷⁶, później kasztelan warszawski 1481–1499. Zm. przed 26 VI 1499 r.²⁷⁷.

Pisał się z Radzimina, dziedzicznej miejscowości w ziemi warszawskiej. Ojcem Jana był Czesław, matka pozostaje nieznana. Do protoplastów rodu zalicza się Macieja żyjącego na przełomie XIV i XV w. Przodkowie Jana nie pełnili żadnych urzędów, aczkolwiek byli zamożną, miejscową, mazowiecką rodziną. Nie znamy też żony ani córek Jana. Był ojcem pięciu synów: Bartłomieja (pisał się z Miastkowa i Roznieszewa w ziemi czerskiej, chorąży wyszogrodzki 1508–1511 i jednocześnie starosta czerski, chorąży warszawski 1512–1515, cześnik czerski 1515–1532), Michała, Marcina (student Akademii Krakowskiej w 1499 r., dziedzic Radzymina), Rosłana (dziedzic Dąbrówki i Dręszewa w ziemi nurskiej) i Mikołaja (uczestnik sejmiku książęcego w Warszawie w marcu 1517 r.)²⁷⁸.

Jan zasiadał w radzie książęcej Bolesława V (w 1479 r.). Potem był współpracownikiem księcia Janusza II. W 1495 r. pojawił się na dworze króla Jana Olbrachta. W czasie swojego życia lokował dwa miasta — Radzimino (w ziemi warszawskiej, później Radzymin, w 1475 r.) i Miastkowo (w ziemi czerskiej, później Miastkowo Małe, w 1482 r.), które to miejscowości należały do jego dóbr dziedzicznych obok Dręszewa. W 1496 r. uzyskał wwiązanie w tenetę Nowe Miasto (nie utrzymała się jednak w rękach Radziwińskiego i powróciła do dóbr książęcych) oraz potwierdzenie

²⁶⁹ W. Dworzaczek, *Hetman Jan*, s. 373.

²⁷⁰ *Atlas historyczny Polski, Woj. sieradzkie i woj. łęczyckie* — mapy.

²⁷¹ *Atlas historyczny Polski, Woj. sandomierskie* — mapy.

²⁷² B. Paprocki, *Herby*, s. 347.

²⁷³ MRPS II, nr 803 i 977.

²⁷⁴ SHGMaz., t. III, z. 1, s. 84, Gołuszyn (Bielawy Gołuskie i Mały Gołuszyn, dziś część Gołuszyna) — wieś w woj. płockim, 14 km na pd. wsch. od Żuromina; tamże, s. 10.

²⁷⁵ AGAD, MK XVI, k. 198, 139.

²⁷⁶ A. Wolff, *Studia*, s. 295.

²⁷⁷ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 84; K. Pacuski, *Radziwiński Jan*, w: PSB, t. XXX, Wrocław 1987, s. 97.

²⁷⁸ K. Pacuski, *Radziwiński Jan*, s. 96–97.

praw do dóbr Dziechciniec i Wiązowna (pozostały w dziedzictwie kolejnych pokoleń)²⁷⁹. Jan był fundatorem kościoła parafialnego w Radzyminie²⁸⁰. Dóbr z nadania z 1497 r. nie przejął.

Jan z Kryska h. Prawdzic

9 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²⁸¹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Kossewo Zaręby z Lutomierzyna, Macieja z Kroczewa, Kielbasiąt z Cieszewa, Osuchowo Adama, Pawła i Jana z Witosławic, Kielbowo Jakuba Dworaka, Łukasza, Macieja z Chyczewa, Jana syna Stefana z Chyczewa, Lubowidz i Macieja z Cierzynka w ziemi płockiej²⁸².

Kasztelan ciechanowski od 1515, zm. w 1525 r.²⁸³.

Jan Kryski pisał się od dziedzicznej miejscowości Krysk w pow. sąchockim, w ziemi ciechanowskiej. Był synem Ninogniewa (kasztelan raciański, wiski, wojewoda płocki, zm. przed 16 VIII 1507 r.) i Anny, córki wojewody mazowieckiego Jana Boglewskiego. Miał pięć siostr: Katarzynę, żonę Tomasza Bartnickiego, kasztelana płockiego, Małgorzatę, od 1504 r. żonę Andrzeja Radziejowskiego, Elżbietę, Zofię i Dorotę, od 1526 r. żonę Feliksa Zielińskiego, oraz pięciu braci: Jakuba, Mikołaja, Bartłomieja, Piotra i Stanisława. Żoną Jana była Anna, córka kasztelana wyszogrodzkiego Jana Lasockiego h. Dołęga. Z małżeństwa tego znamy liczne potomstwo: córki: Annę, Dorotę, Małgorzatę i Elżbietę oraz synów: Jakuba, Stanisława, Jerzego, Erazma, Rosłańca, Ninogniewa, Józefa i Marcina. A. Boniecki podaje, że Jan w 1525 r. był kasztelanem zakroczymskim (wspomina też, że nie wiadomo, czy urząd ten objął, gdyż w tym roku zmarł), którą to informację w świetle ustaleń A. Wolffa należy odrzucić, jako że z tym urzędem w latach 1503–1534 jest poświadczony Abraham (Tabasz) z Załusek²⁸⁴.

Bernard Potocki z Popław h. Pilawa²⁸⁵, dworzanin

10 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²⁸⁶, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Tomasza Masłowskiego, zastaw w Strzelcach Przedbora Granickiego, Jana Zgierskiego (Coslow), Kraszyn i Kłonisów w woj. sieradzkim, mieszczanina łęczyckiego Marcina Matoła, Bogdanczew (Kozicze), Błonie i Głębokie, które miał w zastawie w pow. łęczyckim, Świeciechów Wojciecha i jego żony w pow. radomskim, także dóbr Wola Raciborowska Jana Barana z Wielkiego Raciborowa i Bielawy jego i jego żony Anny w pow. gostyński²⁸⁷.

Dworzanin w 1497 r., rotmistrz w 1512 r.

Bernard pisał się z Popław w pow. opoczyńskim, w woj. sandomierskim. Wiemy o nim, że w 1512 r. jako rotmistrz uczestniczył w wyprawie przeciwko Tatarom i także wówczas otrzymał

²⁷⁹ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 123.

²⁸⁰ K. Pacuski, *Radziwiński Jan*, s. 96.

²⁸¹ MRPS II, nr 804.

²⁸² AGAD, MK XVI, k. 108.

²⁸³ J. Piętka, wyd. cyt., s. 91.

²⁸⁴ A. Boniecki, *Herbarz*, t. XII, s. 387; A. Wolff, *Studia*, s. 286; J. Piętka, wyd. cyt., s. 89, 91.

²⁸⁵ W. Dworzaczek (Genealogia 2, tabl. 140, 141, 142) ród Potockich wywodzi od podsędka, potem podkomorzego halickiego Jakuba (w źr. 1481–1551), wśród kolejnych Potockich nie ma ani Bernarda, ani Walentego i nie pojawiają się takie imiona w tym rodzie, mogą to być zatem inni Potoccy.

²⁸⁶ MRPS II, nr 805.

²⁸⁷ AGAD, MK XVI, k. 148.

prawo do starania się o dobra osób, które uchyliły się od obowiązku udziału w pospolitym ruszeniu, jednak prawdopodobnie nie próbował wyegzekwować tego nadania. Wówczas na jego rzecz miał utracić swoje dobra Andrzej Rzeszowski (także uczestnik wyprawy mołdawskiej 1497 r.²⁸⁸)²⁸⁹. Udział w wyprawie brał też Walenty Potocki, prawdopodobnie krewny Bernarda²⁹⁰.

Miejscowości Wielkie Raciborowo i Wola Raciborowska (późniejsze Raciborówko) włączone do par. Strzelce (w 1389 r.) na pograniczu diecezji poznańskiej, później przypisane do par. Głogowiec²⁹¹. Za pomyłkę pisarza należy uznać umieszczenie miejscowości Świeciechów w pow. radomskim, gdyż leży ona w pow. opoczyńskim. Miejscowości w nawiasach pozostają niezidentyfikowane.

Jan z Szamotuł h. Nałęcz²⁹², wojewoda poznański

11 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir²⁹³, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Kaspra Zaborowskiego, Jana Żerkowskiego, burgrabiego kcyńskiego, Jana Wyciaszkowskiego, Michała Żegowskiego w pow. poznańskim, pyzdrowskim i kcyńskim²⁹⁴.

Kasztelan gnieźnieński 9 X 1479–29 V 1481, wojewoda kaliski 2 II 1482–4 I 1494, poznański 17 IX 1494–29 IX 1497, zm. przed 18 IV 1499²⁹⁵.

Jan z Szamotuł w Wielkopolsce był synem Jana (zm. przed 1449 r.) i Jadwigi Miłosławskiej²⁹⁶ h. Doliwa, córki Tomisława z Miłosławia, a wnukiem Dobrogosta (kasztelan poznański, starosta generalny Wielkopolski²⁹⁷) i Elżbiety z Goraja²⁹⁸. Bratem jego był Jan młodszy (zm. w 1462 r.) i prawdopodobnie Wincenty, a siostrami rodzonymi Elżbieta i Beata, przyrodnią zaś Anna. Bratem stryjecznym Jana był Andrzej z Szamotuł — syn Piotra z Szamotuł, z którym Jan pozostawał w konflikcie (Andrzej też uczestniczył w wyprawie mołdawskiej²⁹⁹). Jan dwukrotnie wstępował w związek małżeński: 1. z Anną, córką Mikołaja Bnińskiego h. Łodzia ze Stęszewa; z małżeństwa tego znamy córkę Katarzynę, żonę kasztelana kruszwickiego Mikołaja Kościeleckiego h. Ogończyk; 2. z Elżbietą (przed 1473 r.), córką podstolego brzeskiego Andrzeja Warzymowskiego h. Pomian (z Kujaw); z potomstwa z tego związku znamy syna Wincentego.

Jan należał do bliskich współpracowników króla Jana Olbrachta. Zmarł być może już w trakcie wyprawy mołdawskiej, aczkolwiek bardziej prawdopodobne, że wkrótce po niej. Jego majątek stanowiła połowa klucza szamotulskiego oraz połowa Turobina w ziemi chełmskiej, a także część Kaźmierza (na pd. od Szamotuł) z kluczem wsi, które rodzeństwo Szamotulskich otrzymało w zamian za sprzedane przez ich dziada dobra miłosławskie³⁰⁰.

²⁸⁸ MRPS II, nr 839.

²⁸⁹ J. Kurtyka, *Rzeszowski Andrzej z Przybyszówki*, w: PSB, t. XXXIV, Wrocław 1989, s. 53.

²⁹⁰ MRPS II, nr 1060.

²⁹¹ K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 128–129, o Potockim tylko wzmianka przy omawianiu postaci Jana Barana jako osobie, której dobra uległy konfiskacie na rzecz Potockiego, nie ma informacji, czy Jan Baran dobra te na rzecz Bernarda utracił.

²⁹² B. Paprocki, *Herby*, s. 210–211.

²⁹³ MRPS II, nr 807.

²⁹⁴ AGAD, MK XVI, k. 115.

²⁹⁵ *Urz. wlkp. XII–XV wieku. Spisy*, t. I, z. 1, cz. 2, nr 52, 235, 493.

²⁹⁶ T. Jurek, *Szamotulski Jan (Starszy) Świdwa*, w: PSB, t. XLVI, Warszawa 2009, s. 570.

²⁹⁷ *Urz. wlkp. XII–XV wieku. Spisy*, t. I, z. 1, cz. 2, nr 362, 622.

²⁹⁸ SHGWlkp., t. VIII, cz. 2, z. 1, s. 151.

²⁹⁹ MRPS II, nr 907.

³⁰⁰ T. Jurek, *Szamotulski Jan*, s. 570.

Jakub z Żernik

11 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir³⁰¹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Bartłomieja z Abramowic, Jana, Dzierśława, Stefana, braci z Sulimówki, Stanisława zw. Orłem z Łabędziów, Mikołaja i Jakuba, braci ze Słonkowa w pow. sieradzkim³⁰².

Jakub pisał się z Żernik koło Bałdrzychowa w pow. szadzkowskim, w woj. sieradzkim³⁰³. Jego ojcem był prawdopodobnie Jakub z Pudłowa, właściciel Żernik w 1473 r., który w 1480 r. miał już siostrzeńców³⁰⁴. Żoną Jakuba z Żernik została Elżbieta z Sikucina³⁰⁵.

Jan Polak Karnkowski h. Junosza³⁰⁶, starota generalny Księstwa Głogowskiego

11 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir³⁰⁷, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — magistra Jana Szlabersdorfa, komandora joanitów zakonu Jerozolimskiego w Łagowie, wieś: Templewo, Żarzyn, Langopol, Boryszyn w ziemi wielkopolskiej³⁰⁸.

Hetman zaciężnych, generalny starosta głogowski 1491–1498, kasztelan łędzki 16 IV 1501–3 II 1502³⁰⁹, kasztelan gnieźnieński 3 II 1502–7 VI 1503³¹⁰, burgrabia krakowski od 16 IV 1501–7 VI 1503³¹¹, starosta międzyrzecki od 1502 r. Zm. 7 VI 1503 r.

Pisał się z Karnkowa, miejscowości dziedzicznej leżącej w ziemi dobrzyńskiej, z której pisał się także jego ojciec — rajca krakowski i rotmistrz królewski Jan z Druszny i Karnkowa również zwany Polakiem.

Zdecydowany zwolennik króla Jana Olbrachta. Król po dokonaniu zwrotu Księstwa Głogowskiego Władysławowi w 1498 r. nagroził Karnkowskiego nadaniem zamku i miasta Koło z przyległościami w Wielkopolsce oraz urzędu kasztelana łędzkiego³¹². Karnkowski skorzystał z prawa do starania się o dobra przyznane w wyprawie mołdawskiej³¹³. Prawdopodobnie były w jego rękach do jego śmierci³¹⁴. Pomagał w karierze swojemu bratankowi Janowi Karnkowskiemu (był jego opiekunem, często nagradzany nadaniami wspólnie z nim)³¹⁵. Jan Polak Karnkowski zmarł bezpotomnie i został pochowany w kościele Dominikanów w Krakowie, gdzie tenże bratanek wystawił mu pomnik³¹⁶. Bracia: Jan — sędzia dobrzyński i Stanisław oraz Jan - bratanek, syn

³⁰¹ MRPS II, nr 808.

³⁰² AGAD, MK XVI, k. 131.

³⁰³ Atlas historyczny Polski, *Woj. sieradzkie i woj. łęczyckie* — mapy.

³⁰⁴ A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011, s. 153, 155, 252 i indeks; tenże, *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998, indeks.

³⁰⁵ A. Szymczakowa, *Nobiles Siradienses*, indeks, s. 586.

³⁰⁶ B. Paprocki (*Herby*, s. 320) wspomina epitafium Jana Polaka z Karnkowa w kościele Św. Trójcy w Krakowie.

³⁰⁷ MRPS II, nr 809.

³⁰⁸ AGAD, MK XVI, k. 138.

³⁰⁹ *Urz. wlkp. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. I, z. 2, nr 572, poprzednik — Mikołaj Gardzina zakończył urzędowanie 29 IX 1500 r.

³¹⁰ Tamże, nr 38, nominację na ten urząd 23 VI 1503 r. otrzymał Jan Latański.

³¹¹ *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 859.

³¹² D. Quirini Popławska, *Karnkowski Jan*, w: PSB, t. XII, Wrocław 1966, s. 72–73.

³¹³ *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia*, nr 231; SHGWłkp., t. VIII, cz. 1, z. 1, s. 98.

³¹⁴ SHGWłkp., t. VIII, cz. 1, z. 1, s. 98.

³¹⁵ D. Quirini Popławska, *Karnkowski Jan*, s. 72–73.

³¹⁶ A. Boniecki, *Herbarz*, t. IX, s. 267.

Mikołaja, także brata Jana Polaka, wówczas pisarz kancelarii królewskiej, również brali udział w wyprawie mołdawskiej³¹⁷.

Sobiesław Szybkowski uważa, że Jan Polak Karnkowski nie piastował urzędu skarbnika inowrocławskiego. Autor ten staje po stronie A. Bonieckiego w kwestii rozróżnienia dwóch Janów Karnkowskich: Jana Polaka Karnkowskiego h. Junosza (starosty księstwa głogowskiego, kasztelana łędzkiego, potem gnieźnieńskiego, wreszcie starosty — tenutariusza międzyrzeckiego) i Jana Karnkowskiego z Gnojna h. Junosza (skarbnika inowrocławskiego 8 III 1485–7 VI 1485, później chorążego bydgoskiego 1 IV 1486–22 V 1498, zm. przed 4 III 1504), który miał syna Feliksa³¹⁸. Inaczej Antoni Gąsiorowski, który funkcje te przypisuje Janowi Polakowi Karnkowskiemu³¹⁹, także Danuta Quirini Popławska³²⁰.

Jan Rozdrażewski h. Doliwa³²¹

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir (13 X 1497 r. w obozie w pobliżu miasta Suczawy)³²² otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

- oprawy Heleny Nowomiejskiej części w Nowym Mieście i we wsi Klęka, Komorze i Chromiec w powiatach pyzdrowskim i gostyńskim z powodu nieobecności i nieobesłania wyprawy wojennej;
- części dziedzicznych w Nowym Mieście i we wsiach Klęka, Komorze i Chromiec w pow. pyzdrowskim, z powodu nieobecności na wyprawie wojennej braci z Nowego Miasta Macieja, Łukasza, Stanisława, Jana i Jakuba;
- Małgorzaty, czyli Masi Marszowskiej, żony Joszka, mieszczanina poznańskiego w Nowym Mieście i we wsiach Klęka, Chromiec i Boguszyn w powiatach pyzdrowskim i kościańskim³²³.

Kasztelan kamieński przed 15 VI 1519–10 VIII 1527, potem międzyrzecki 10 VIII 1527–przed 1 III 1528. Zmarł przed tą ostatnią datą na Węgrzech³²⁴.

Jan pisał się z Rozdrażewa, miasta pozostającego w dziedzictwie rodzinnym. Jan Rozdrażewski to syn Jana, tenutariusza Bolesławca w ziemi wieluńskiej, i Elżbiety, a brat Hieronima (też brał udział w wyprawie mołdawskiej³²⁵) i Anny, żony Marcina Krotoskiego (od 1495 r.). Dwukrotnie żonaty: 1. przed 1486 r. z Jadwigą (bliżej nieznaną, tego roku ojciec sprzedał mu 1/3 swoich części w Nowym Mieście nad Wartą; jest to pierwsza wzmianka o Janie w źródłach)³²⁶; 2. przed 1504 r. z Małgorzatą Śmigielką (zm. ok 1527 r., dziedziczką części spadku po kasztelanie krakowskim Janie z Czyżowa i także części znacznych dóbr w Opoczyńskim po babce Zuzannie z Gowarczowa), córką Andrzeja ze Śmigła h. Łodzia, wdową po marszałku nadwornym koronnym Rafale Leszczyńskim. Miał z nią trzech synów: Hieronima, Stanisława i Wacława, którzy

³¹⁷ MRPS II, nr 834 i 868.

³¹⁸ A. Boniecki, *Herbarz*, t. IX, s. 266–267; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu*, Gdańsk 2006, s. 557–558.

³¹⁹ A. Gąsiorowski, *Starostowie wielkopolskich miast królewskich*, s. 50; zob. też: SHGWłkp, t. VIII, cz. 3, z. 1, s. 157.

³²⁰ D. Quirini Popławska, *Karnkowski Jan*, s. 72.

³²¹ B. Paprocki, *Herby*, s. 238.

³²² MRPS II, nr 810, 811 i 1005.

³²³ AGAD, MK XVI, k. 85, 108.

³²⁴ *Urz. włkp. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. I, z. 2, nr 519, 609; A. Gąsiorowski, *Rozdrażewski Jan*, w: PSB, t. XXXII, Wrocław 1989, s. 370.

³²⁵ MRPS II, nr 998.

³²⁶ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 129; SHGWłkp., t. VIII, cz. 1, z. 2, s. 198.

w 1533 r. dokonali podziału majątku. Częściowo partycypował w nim także pasierb Jana Rafał Leszczyński. Majątek Jana tworzyło miasto Rozdrażew i Trzemeszno oraz wsie w pow. pyzdrowskim, kościańskim, jak również dobra wniesione przez żonę — część miasta Śmigła i kilka wsi³²⁷.

Jan Rozdrażewski był zwolennikiem polityki antyhabsburskiej i przymierza Polski i Węgier, służył na królewskim dworze Jana Zapolyci po maju 1526 r.³²⁸

Andrzej z Lubienia h. Doliwa³²⁹, wojewoda brzeski

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir³³⁰, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Krystyna ze Smólska, kasztelana inowrocławskiego: Kromiszewice, Smólsko, Nowawieś, Smólska Wola, Szalonki i Jądrowice, także Piotra Lasockiego, dziedzica w Lasotkach, Głewie, Kalinie i Wichowie, oraz plebanów Wojciecha w Osiecinach, Jana Redeckiego w Przedczu, Floriana w Chalni i N. N. plebana w Boniewie, jak również wszystkich ziemian z powiatów brzeskiego, kowalskiego, kruszwickiego i radziejowskiego, którzy nie uczestniczyli w wojnie³³¹.

Chorąży brzeski 6 IX 1463–1 VI 1484³³², kasztelan kruszwicki 9 V 1485–18 VIII 1491, kasztelan brzeski 28 XI 1491–20 IV 1496³³³, wojewoda brzeski 11 VII 1496–16 V 1498. Zm. przed 31 V 1500 r., kiedy urząd objął następca³³⁴.

Andrzej pisał się początkowo z Pierowej Woli (otrzymał ją po podziale majątku w 1453 r.), potem (1488 r.) od kupionego przez siebie miasta Lubienia³³⁵. Był synem Świętosława ze Stępki, wójta Radymna w ziemi sanockiej oraz Katarzyny, córki sędziego brzeskiego Andrzeja z Lubrańca h. Godzięba³³⁶. Miał trzech braci: Wincentego, kasztelana konarskiego, Mikołaja i Jana oraz siostrę Małgorzatę, zamężną za Jakubem z Małej Kłobi h. Pomian. Żoną Andrzeja została Dorota, córka Dobiesława z Komorowa h. Awdaniec. Z małżeństwa tego znamy pięciu synów: Andrzeja (studenta Akademii Krakowskiej w 1483 r., kanonika krakowskiego i archidiakona śremskiego), Jana (studenta Akademii Krakowskiej w 1483 r.), Mikołaja (podkomorzego brzeskiego), Stanisława i Wincentego (kasztelana kowalskiego, wojskiego brzeskiego) oraz córkę Katarzynę, żonę cześnika brzeskiego Feliksa z Seroczek h. Ogon³³⁷. S. Szybkowski dokładnie opisał stan majątku Andrzeja. Podamy tu tylko, że w skład jego dóbr wchodziło jedno miasto — Lubień z dworem,

³²⁷ R. Grygiel, T. Jurek, *Doliwowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Łódź 1996, s. 319–323, tu także tabl. genealogiczna Rozdrażewskich, zob. tamże, s. 331; zob. też. SHGWłkp., t. VIII, cz. 1, z. 3, s. 511.

³²⁸ A. Gąsiorowski, *Rozdrażewski Jan*, s. 370–371.

³²⁹ B. Paprocki, *Herby*, s. 238.

³³⁰ MRPS II, nr 812.

³³¹ AGAD, MK XVI, k. 86.

³³² S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza*, aneks I, nr 10.

³³³ Tamże, nr 26, 356.

³³⁴ Tamże, nr 163, 164, w tym miejscu S. Szybkowski odnotowuje uzasadnienie wskazanej przez siebie daty nominacji Andrzeja na urząd wojewody brzeskiego, Szybkowski przyjął ją według czasu trwania zjazdu piotrkowskiego, który zakończył się po 20 IV 1496, a przed początkiem maja tr. Ustupujący z tego stanowiska na urząd wojewody łączyskiego Maciej Służewski występował z tytułem wojewody brzeskiego po raz ostatni właśnie 20 IV 1496 r.

³³⁵ J. Bieniak, *Początki miasta w Lubieniu Kujawskim*, w: *Miasta, ludzie, instytucje, znaki*, Kraków 2009, s. 144–145.

³³⁶ Co do Katarzyny zob. J. Bieniak, rec. pracy S. Szybkowskiego, „Ziemia Kujawska”, t. XXI, 2008, s. 187.

³³⁷ A. Boniecki, *Herbarz*, t. V, s. 342–343; tamże, t. XV, s. 48–49; *Średniowieczne zapiski heraldyczne łączyskie*, wyd. T. Z. Piotrowski, Z. Wdowiszewski, „Miesięcznik Heraldyczny”, R. XIV, 1935, nr 36; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza*, s. 515.

jeziorem oraz fortalicjum, a także wiele wsi leżących w pow. kowalskim, część jeziora Skrzyńsko, dobra macierzyste żony — Łania i Stare Otmianowo w pow. brzeskim oraz liczne zastawy³³⁸.

Dóbr nadanych podczas wyprawy mołdawskiej nie przejął. Dobra Lasockich pozostały w rękach tychże³³⁹, natomiast dobra kasztelana inowrocławskiego Krystyna ze Smólska dziedziczyły jego córki i wnuczki³⁴⁰.

Mikołaj Wilkowski h. Rola, skarbnik brzeski

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir³⁴¹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Andrzeja Bykowskiego w Bykach i Stanisława Sułkowskiego w Sułkowie oraz nieokreślonych innych, podanych w dokumencie nadania³⁴².

Burgrabia brzeski od 27 IX 1474; skarbnik brzeski 9 II 1484–12 IX 1497; wicestarosta brzeski 13 VIII 1499; kasztelan kowalski od 6 III 1498–8 IV 1507. Zm. przed 28 III 1508 r.³⁴³.

Pisał się od miejscowości Wielkie Wilkowice na Kujawach, w pow. kowalskim. Ojcem Mikołaja był prawdopodobnie Jan z Wielkich Wilkowic, matką bliżej nieznana Katarzyna. Z rodzeństwa Mikołaja znamy jednego brata — Piotra, zmarłego bezpotomnie. Żoną Mikołaja została Milia, córka Bartłomieja z Siewierska h. Ogon, wnuczka łowczego brzeskiego Mikołaja z Boniewa i Siewierska. Synem ich był prawdopodobnie podkomorzy brzeski Jan z Wielkich Wilkowic.

S. Szybkowski wymienia szereg dóbr Mikołaja, do których należały wsie w powiatach: kowalskim, przedeckim, brzeskim oraz zastawy w powiatach: kowalskim i brzeskim, od 1497 r. także jedna wieś w pow. inowrocławskim: Żerniki³⁴⁴.

Dobra skonfiskowane, do których uzyskał prawa, Sułkowo i Sułkówkę należące do Stanisława Sułkowskiego leżą w pow. brzeskim i w XVI w. nadal pozostają w posiadaniu Sułkowskich, Byki natomiast odnajdujemy w pow. piotrkowskim, w woj. sieradzkim³⁴⁵.

Mikołaj Spławski h. Leliwa³⁴⁶

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir³⁴⁷, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Jana Taczalskiego w Taczałach, Kamionkach, Gąsiorowie w pow. pyzdrowskim i zastaw we wsi Januszowo³⁴⁸.

³³⁸ S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza*, s. 515.

³³⁹ Z. Guldon, *Mapy ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1967, s. 31 (Glewo), 33 (Lasotki), 45 (Wichowo).

³⁴⁰ S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza*, s. 590, zaznaczono, że Krystyn ze Smólska (zm. przed 26 V 1500 r.) jeszcze przed śmiercią dokonał „rezygnacji” ze swych dóbr na rzecz swoich córek i wnuczek.

³⁴¹ MRPS II, nr 813.

³⁴² AGAD, MK XVI, k. 88.

³⁴³ *Urz. kuj. i dobrz. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. VI, z. 2, nr 952 i s. 276; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza*, aneks I, nr 140, nr 342, aneks III, nr 176.

³⁴⁴ S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza*, aneks III, nr 176.

³⁴⁵ *Atlas historyczny Polski, Woj. sieradzkie i woj. łęczyckie — mapy*.

³⁴⁶ B. Paprocki, *Herby*, s. 488.

³⁴⁷ MRPS II, nr 814.

³⁴⁸ AGAD, MK XVI, k. 88.

Później dworzanin królewski za panowania Aleksandra Jagiellończyka³⁴⁹; jako zmarły wymieniony w 1534 r.

Splawscy wywodzili się od Granowskich h. Leliwa³⁵⁰, z których ojciec Mikołaja, także Mikołaj, zaczął pisać się ze Splawia (pod Poznaniem, obecnie w granicach miasta). Matką Mikołaja była Barbara. Braćmi zaś: Piotr (zm. po 1555 r. bezpotomnie, nie pełnił żadnego urzędu), Wincenty (zm. w 1529 r., dworzanin króla Aleksandra Jagiellończyka, podwojewodzi poznański, mąż Elżbiety Łeknieńskiej), Jakub (zm. ok. 1538 r., dworzanin króla Aleksandra Jagiellończyka, burgrabia kcyński, podsędek kaliski, dwukrotnie żonaty, drugą jego żoną była Katarzyna Mrowińska) i Jan (zm. w 1539 r., podwojewodzi kaliski, sędzia ziemski poznański, żoną jego była Barbara Rokitnicka z Mileszynej Górki). Miał dwie siostry: Katarzynę i Annę. Drugą żoną Mikołaja była Anna Dłużyńska (w 1514 r. ożenił jej posag i wiano na Szczepankowie i spodziewanych dobrach, które miał otrzymać po śmierci matki i podziale z braćmi). Jego dzieci: dwie córki Dorota i Anna Małgorzata oraz jeden syn — również Mikołaj (stolnik poznański od 1568 r., w 1531 r. ożeniony z Anną Miaskowską, potem w 1539 r. z Barbarą Rossnowską)³⁵¹.

Mikołaj i jego bracia posiadali prawo patronatu altarii Św. Marcina w katedrze poznańskiej³⁵², z nimi też dziedziczył w Splawiu, Szczepankowie, Żernikach i Kobylepolu. Podział majątku po ojcu nastąpił w 1493 r. Anna Dłużyńska wniosła mu wsie: Wyskoć, Darnowa, Spytkówki, Lubosz, Wojnowice, Śmiechowo i część Rusinowa w pow. kościańskim³⁵³.

Dodajmy, że miejscowość Splawie istnieje także koło Śmigła, gdzie również występuje Mikołaj Splawski, jednak i tu nie ma wzmianki na temat nadania z 1497 r.³⁵⁴ Jest jeszcze miejscowość Splawie w pobliżu Pyzdr i Konina, ale w woj. kaliskim (poza Słownikiem). Wiktor Wittyg wymienia Macieja Splawskiego h. Poraj, dzierżawcę wsi Sarbinowo w woj. poznańskim³⁵⁵.

Stanisław Szreński h. Dołęga, kasztelan wiski

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir³⁵⁶, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Macieja Miąsego, także Marcina, syna Andrzeja Krzywkowskiego, także Jana Czarnica, Wawrzyńca i Jana z Liberadza, Antoniego i Mikołaja z Lubiewa, Stanisława, syna Jana Reszki³⁵⁷, Macieja Cichoszewica, Mikołaja, Jana i Krystyna z Zalesia, Mikołaja Suchana, Andrzeja Wigilii, Jana Kornego i Łazarza, jego syna, Stanisława Zabłockiego, Wojciecha Żołądka, Mikołaja Miodusza z Bagienic [Dużych], Mikołaja i Świętosława, synów Cholewy, Piotra Starego, Mikołaja Jakaczewica, Stanisława Karpica i Jakuba Duszy ze Sławęcina, Mikołaja Wyszoroga, Marka, syna Mikołaja Wilczka, Małgorzaty, wdowy po Macieju, Bartłomieja Mazynowica, Macieja Palucha i Jana ze Stawiszyna (dop. *deletum*, zatem unieważnione), Macieja Smedy, Stanisława, Macieja i Jana, synów Michała i Piotra Sowica z Nicgóry, Jana Miodusza i Macieja Szczepanowica z Niedziałek,

³⁴⁹ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 173, 220.

³⁵⁰ W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy*, s. 35–36, przyp. 117.

³⁵¹ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 172–173; SHGWlkp., t. VIII, cz. 4, z. 3, s. 617–620.

³⁵² SHGWlkp., t. VIII, cz. 2, z. 1, s. 50.

³⁵³ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 173, 175; SHGWlkp., t. VIII, cz. 4, z. 3, s. 617–620, Mikołaj ze Splawia (pod Poznaniem) nie jest tu wspomniany jako nagrodzony konfiskatą dóbr w czasie wyprawy mołdawskiej w 1497 r., podano natomiast, że Barbara Splawska wysłała na wyprawę zastępcę w pocście Jakuba Splawskiego.

³⁵⁴ SHGWlkp., t. VIII, cz. 4, z. 3, s. 609–614.

³⁵⁵ W. Wittyg, *Nieznaną szlachta polska i jej herby*, Kraków 1908, s. 302.

³⁵⁶ MRPS II, nr 815.

³⁵⁷ SHGMaz., t. III, z. 2, s. 167, Jan Reszka odnotowany jako ogrodnik w Lipowcu Podbornym.

Stanisława Spyta, brata jego Piotra, Macieja, Andrzeja Kani, Macieja, Adama i Jana Spyta wszystkich z Krzywek — Bratki, Jana Smolki, Mikołaja Mikszy, Andrzeja, Bartłomieja i Doroty, wdowy z Lipowca [Kościelnego], Pawła Rusina i Mikołaja, synów Rąka, Pawła, syna Tyburcjusza z Wielunia, Jana Częstoty, Mikołaja Kapustki i Pawła, jego syna, księdza Marcina, Grzegorza, syna Piotra, Bartłomieja, Jakuba i Pawła z Kobuszyna, Bernarda, Świętosława, Stanisława, Fałęty, Pawła, Stanisława Wilczygona z Ługów, Andrzeja z Gołuszyna, Budziśława Nakwaskiego w pow. szreńskim, Bartłomieja Brzazszeńskiego z Żabowa w pow. raciańskim (dop. *deletum*), Piotra ze Smardzewa w pow. bielskim, Dadźboga z Niedźwiady, starosty łomżyńskiego, znajdujące się w pow. wiskim, którekolwiek i gdziekolwiek posiadały³⁵⁸.

Kasztelan wiski 1497–16 VIII 1507³⁵⁹, wojewoda płocki 16 VIII 1507–1510. Zm. przed 7 VI w 1510 r.³⁶⁰

Stanisław do 1488 r. pisał się Sokołowski od Sokołowa pod Gostyninem, dóbr dziedzicznych (jego pradziad otrzymał potwierdzenie zakupu tej miejscowości 9 IX 1398 r. od ks. Siemowita IV³⁶¹). W 1493 r. znany go jako Stanisława ze Szreńska alias z Sokołowa. Od 1497 r. używa nazwiska Szreński od miejscowości Szreńsk (gród 1065–1155 r., od 1489 r. ośrodek powiatu, w 1506 dekanat szreński) — obecnie wieś, dawniej miasto nad rzeką Mławką w pobliżu ujścia rzeki Przylepnicy, zwanej w górnym biegu Szronką, 15 km na pd. wsch. od Żuromina³⁶², ważny wówczas ośrodek administracyjny — największy z trzech powiatów na Zawkrzu, były tam sprawowane sądy wojewodzińskie i ziemskie³⁶³.

Syn Mikołaja Sokołowskiego, wnuk Stanisława, chorążego gostynińskiego, prawnuk Stanisława Grada h. Dołęga, wojewody płockiego³⁶⁴. Siostrą jego była Anna, w 1494 r. żona Andrzeja z Dłutowa h. Wąż³⁶⁵. Dwukrotnie żonaty: 1. w 1486 r. z Małgorzatą, córką Jana Tehmana z Kosiorowa i Starego Sierakowa h. Dołęga, podczaszego gostynińskiego³⁶⁶; 2. z Małgorzatą, córką Mikołaja z Działynia, wojewody inowrocławskiego, której 15 VII 1508 r. zapisał 1500 florenów węgierskich wiana na połowie swych dóbr. Dziećmi Stanisława byli synowie: Jan (zm. 1516 r.), Mikołaj (zm. 1520 r.) — z pierwszej żony i Feliks (zm. w 1554 r.³⁶⁷), dziedzic rodzinnego majątku po bezpotomnej śmierci braci (cześnik gostyniński, kasztelan rypiński, kasztelan dobrzyński, wojewoda płocki, starosta płocki, malborski, łomżyński i wiski; w 1526 r. poślubił Barbarę, córkę Stanisława Kościeleckiego h. Ogon, wojewody poznańskiego, ufundował w szreńskim kościele nagrobek swojemu przodkowi Gradowi³⁶⁸) oraz córki: Anna — w 1526 r. żona Pawła Kryskiego h. Prawdzic, syna wojewody płockiego i Zofia — żona Zawiszy Dłużniewskiego h. Dołęga³⁶⁹.

³⁵⁸ AGAD, MK XVI, k. 95.

³⁵⁹ A. Wolff, *Studia*, s. 286.

³⁶⁰ K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 70.

³⁶¹ Tamże, s. 63–64, 67.

³⁶² SHGMaz., t. III, z. 3, s. 302–303.

³⁶³ A. Wolff, *Studia*, s. 96, Wolff podaje, że terytorium powiatu znajdowało się kiedyś zapewne w obediencji kasztelana raciańskiego; tamże, s. 87, 357.

³⁶⁴ A. Boniecki, *Herbarz*, t. XII, s. 6; A. Supruniuk, *Otoczenie księcia Siemowita IV (1374–1426)*, Warszawa 1998, s. 257–260, tu dokładny opis stanu posiadania Stanisława Grada; K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 68, 88; SHGMaz., t. III, z. 3, s. 302–303.

³⁶⁵ SHGMaz., t. III, z. 1, s. 56.

³⁶⁶ K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 60–61.

³⁶⁷ K. Niesiecki, *Herbarz*, t. VIII, s. 474; A. Wolff, *Studia*, s. 123; *Urz. kuj. i dobrz. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. VI, z. 2, nr 1428, 1741, i s. 269.

³⁶⁸ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 302–303; zob. też tamże, z. 1, s. 75.

³⁶⁹ K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 70, 71; zob. też SHGMaz., t. III, z. 3, s. 246.

W 1488 r. w podziale z braćmi stryjecznymi: Stanisławem, Wojciechem i Mikołajem, synami Stanisława Sobiejuskiego, po zmarłym bezpotomnie Krystynie ze Szeńska (dworzaninie ks. Janusza II w 1485 r., synu Jana Szeńskiego, dworzanina króla Kazimierza Jagiellończyka w 1466 r.) otrzymał Szeńsk z prawem patronatu kościoła parafialnego tamże i wsiami: Garkowo [Stare], Przychód, Słozewo, Wola i Kunki. W 1506 r. Stanisław uzyskał od króla Zygmunta I zatwierdzenie darowizny Szeńska i przywilejów nadanych jego przodkowi Gradowi. W tym roku darował kapitulie plockiej dom w Płocku³⁷⁰.

W wyprawie mołdawskiej uczestniczył również jego bliski krewny (brat stryjeczny) Wojciech Sobiejuski (w 1509 r. opiekun jego dzieci obok żony Stanisława i Mikołaja z Kowalewa)³⁷¹.

Stanisław Szeński w 1498 r. wszedł w posiadanie dóbr Ługi, należących do Bernarda z Ług, uzyskał więc część dóbr nadanych w 1497 r.³⁷²

Zawisza z Kondrajca h. Dołęga, kasztelan plocki

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir³⁷³, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Jakuba Rubieszewskiego w Radzanowie [Starym], Wólce i Zalesiu oraz własności zmarłego biskupa plockiego Piotra z Chotkowa w tymże Radzanowie i Wólce, Stanisława, kanclerza zmarłego bpa plockiego w Rogozinie Piwowym, Mikołaja z Juryszewa, Jakuba, syna Krystyna, Marcina, syna Bartłomieja, Macieja, syna Stefana, Gotarda, Andrzeja, Dzierśława, Wawrzyńca, Mikołaja Bieniaszewiców, wdowy po Jakubie Trzesce, wdowy po Andrzeju zwanym Szywa, Mikołaja Niemierzycy, Pawła Romieńca, Ścibora, Marcina Toszkowica z Wielkich Truszek, Marcina Duczki, Abrahama, syna Mikołaja, Kaspra z Małych Truszek, Jana Kota, Mikołaja, Stanisława i Pawła Wyrwałów z Kiełbowa, Mikołaja, Jakuba, Łukasza, Marcina, Macieja, Piotra, Stefana, synów Ścibora, Andrzeja, Pawła, Mikołaja, Antoniego, synów Jana z innego Kiełbowa, Jakuba z Pieglowa, Jana, Stanisława, Stefana, Stanisława, Andrzeja, Mikołaja, Piotra, Macieja, synów Pawła, Jana Zaręby, Stanisława z Gutów Zbyszyna i innych jego sąsiadów z innego Sulewa oraz Jakuba stamtąd, Stanisława Stawianego, Jakuba, Michała Kiełbasy i ich siostrzeńców z Grędzic, braci Andrzeja i Jana, Andrzeja, Macieja, Stanisława, Jakuba stamtąd, Jana Zaręby, Ścibora z Lutomierzyna, Stanisława, prepozyta plockiego w Płocku i w Luszewie w powiatach plockim, raciańskim, płońskim, wąsoskim, sulerzyskim i wiskim³⁷⁴.

Dworzanin króla Jana Olbrachta w 1496 r., kasztelan wiski w 1496 r.³⁷⁵, kasztelan plocki (pierwszy raz występuje z tym tytułem z datą tegoż nadania) 12 IX 1497–21 II 1504 r.³⁷⁶, prawdopodobnie zmarł w tymże roku, w 1519 r. wystąpił Zawisza z Dłużniewa, syn zmarłego kasztelana plockiego³⁷⁷.

³⁷⁰ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 246.

³⁷¹ Tamże, s. 286; A. Boniecki, *Herbarz*, t. XII, s. 6.

³⁷² SHGMaz., t. III, z. 2, s. 178.

³⁷³ MRPS II, nr 816.

³⁷⁴ AGAD, MK XVI, k. 97.

³⁷⁵ SHGMaz. t. III, z. 2, s. 132–133; A. Wolff, *Studia*, s. 286.

³⁷⁶ Jednak kasztelanem plockim nazwany był już 12 IX 1497, a nie jak podaje J. Piętka (wyd. cyt., s. 59) 22 XI 1497 r. Zawisza z Kondrajca zmarł być może przed 21 II 1504, kiedy nominację na urząd kasztelana plockiego otrzymał Tomasz z Bartnik, zob. SHGMaz., t. III, z. 2, s. 133.

³⁷⁷ SHGMaz., t. III, z. 3, s. 234.

Pisał się z Kondrajca Pańskiego w woj. płockim³⁷⁸. Był wnukiem Zawiszy z Dłużniewa i Kondrajca (starosty płockiego³⁷⁹, podstolego płockiego, kasztelana raciańskiego, zm. przed 1 IV 1447 r.³⁸⁰) i Agnieszki, synem Zawiszy Dłużniewskiego występującego w źr. od 1447 do 1495 r. (wójta w Raciążu w 1452 r., chorążego płockiego 1460–1483, starosty wyszkowskiego w 1477 r., marszałka księżęcego od 1481 r.)³⁸¹ i Katarzyny, córki Małgorzaty, właścicielki Chebdzina i Brześcia w pow. czerskim³⁸². Zawisza (nagrodzony konfiskatą) w 1497 r. poślubił Katarzynę z Gościeńczyc. Była matką jego syna Zawiszy z Dłużniewa, starosty wyszogrodzkiego i wiskiego³⁸³, który w 1523 r. był właścicielem Chebdzina³⁸⁴, żoną tego Zawiszy od 1527 r. była Zofia, córka Stanisława Szreńskiego, wojewody płockiego³⁸⁵ (nie jest jasne, która żona Stanisława była jej matką — Małgorzata, córka Jana Techmana, czy Małgorzata, córka Mikołaja z Działynia).

Majątek ojca Zawiszy: w 1447 r. zakupił wspólnie z bratem 6 wł. w Sarbiewie zwanym Kętrzyno i Jarocinie za 125 kop groszy, w 1477 r. otrzymał wieś Wronino od swojego krewnego, Mikołaja Dołęgi z Łęgu, prepozyta kolegiaty Św. Michała w Płocku, 23 IX 1483 r. książę Janusz II zapisał mu, jako swemu marszałkowi, 50 kop groszy na wsi Żebry za zakupione od niego dobra Borowo³⁸⁶; w 1491 r. był dziedzicem Sarbiewa i patronem tamtejszego kościoła i tego roku dokonał zamiany z Mikołajem z Chotumu — Mikołaj oddał Zawiszy części w Sarbiewie za 1 wł. w Galominie. W 1498 r. Zawisza (nagrodzony konfiskatą) otrzymał od króla Jana Olbrachta kolejne nadanie dóbr skonfiskowanych szlachcie za niestawiennictwo na wyprawę³⁸⁷.

W przypadku Zawiszy mamy do czynienia z trzema pokoleniami o tym samym imieniu. A. Boniecki przypisuje urząd chorążego płockiego Janowi (Januszowi) Zawiszy Dłużniewskiemu, który jest potem w 1532 r. kasztelanem dobrzyńskim i wreszcie kasztelanem płockim w 1535 r.³⁸⁸ Jednak wymienione w herbarzu A. Bonieckiego urzędy kasztelana dobrzyńskiego i płockiego piastował już syn nagrodzonego nadaniem w 1497 r. Zawiszy z Kondrajca³⁸⁹, natomiast urząd chorążego płockiego podany tu od 1471 r. (wg Słownika od 1460 r.) piastował jego ojciec, syn

³⁷⁸ Tamże, z. 2, s. 132, Kondrajec Pański — 9 km na pn. wsch. od Raciąża, pow. raciański, par. Krajkowo.

³⁷⁹ A. Wolff, *Studia*, s. 147.

³⁸⁰ A. Supruniuk, *Mazowsze Siemowitów (1341–1442). Dzieje polityczne i struktury władzy*, Warszawa 2010, s. 189; zob. też A. Wolff, *Studia*, s. 276; zob. też J. Piętka, wyd. cyt., s. 57–58, który zakłada, że ten Zawisza zm. między 1454 a 1458 r., co nie znajduje potwierdzenia w świetle aktualnych badań, nie zna też żony kasztelana, którą była Agnieszka — żyła jeszcze w 1456 r., kiedy z synami Zawiszą i Wojciechem wystąpiła jako wdowa po Zawiszy, kasztelanie raciańskim; zob. SHGMaz., t. III, z. 2, s. 132.

³⁸¹ W kwestii obejmowania urzędu marszałka przez Zawiszę należy przyjąć, że urząd sprawował od 1481 r., jak podano w SHGMaz., t. III, z. 2, s. 132; zob. też J. Piętka, wyd. cyt., s. 58, który pisze, że Zawisza był marszałkiem nadwornym od 4 IV 1484, potem zaś, że 23 IX 1483 r. książę Janusz II zapisał swemu marszałkowi 50 kop groszy na wsi Żebry, co wydaje się pewną niekonsekwencją; zob. też A. Boniecki, *Herbarz*, t. IV, s. 299, który podaje, że Zawisza został wspomniany jako marszałek 8 XII 1490 r., co jednak nie znaczy, że nie był nim wcześniej.

³⁸² SHGMaz., t. III, z. 2, s. 133, Katarzyna wystąpiła jako żona chorążego Zawiszy w 1483 r., kiedy wraz z matką Małgorzatą, wdową, otrzymała od księcia kopię przywileju na dobra Chebdzin i Brzeście w pow. czerskim.

³⁸³ A. Wolff, *Studia*, s. 314, starostą wyszogrodzkim mianowała Zawiszę księżna Anna 12 VIII 1516 i 15 IX t.r. starostą wiskim.

³⁸⁴ SHGMaz., t. III, z. 2, s. 132–133.

³⁸⁵ K. Pacuski, *Możnowładztwo*, s. 70, 71.

³⁸⁶ SHGMaz., t. III, z. 2, s. 132, w 1505 r. król Aleksander Jagiellończyk zatwierdził przywileje Jakubowi z Glinek, staroście wiskiemu, i zabezpieczył spadkobiercom 200 kop groszy na wsi Żebry w ziemi wiskiej oraz 50 kop groszy za dobra Brzozowo, kupione od Zawiszy.

³⁸⁷ MRPS II, nr 1314; SHGMaz., t. III, z. 2, s. 133; zob. też J. Piętka, wyd. cyt., s. 58–59.

³⁸⁸ A. Boniecki, *Herbarz*, t. IV, s. 299.

³⁸⁹ K. Niesiecki, *Herbarz*, t. III, s. 345; A. Boniecki, *Herbarz*, t. IV, s. 299; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz*, t. III, s. 174; zob. też *Urz. kuj. i dobrz. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. VI, z. 2, nr 1429 i s. 226.

kasztelana raciąskiego. Zawisza nagrodzony konfiskatą w 1497 r. rozpoczyna zaś karierę od urzędu kasztelana wiskiego, jako że w 1496 r. wspomniany jest bez innych tytułów (w tym roku król darował mu cło w mieście królewskim Wąsoszu)³⁹⁰.

Paweł Koniuszecki, pisarz nadworny

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir³⁹¹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — zwanych Hołobuty i Uherskie Sienka Bratkowskiego i jego żony, także zastawów, które miał zapisane na dobrach w ziemi przemyskiej w pow. stryjskim, zwanych Huniatycze w pow. drohobyckim Semka Huniatyckiego, także działu Andrzeja Jachimowicza, Sienka Dyszłowicza, Jacka Trunkowicza, Iwana Słotkiego we wsi Czartkowice w pow. lwowskim i zastawów lub innych dóbr, które w owych powiatach byłyby im zastawione³⁹².

Pisarz kancelarii królewskiej w latach 1497–1511 (być może, że od 1492 r.), pleban w Tyrawie w 1507 r., archidiakon przemyski 1505–1511 r., oficjał i wikariusz generalny przemyski 1505 r.

Paweł Koniuszecki pisał się z miejscowości Koniuszki w ziemi przemyskiej. Ojcem Pawła był Jan. Braćmi zaś: Mikołaj i Piotr. Był zapewne szlachcicem, nie znamy jednak herbu rodziny Pawła. W 1485 r. Paweł jest potwierdzony w Akademii Krakowskiej. Pawła Koniuszeckiego dotyczy następująca notatka w Metryce Koronnej: *Per me Paulum prepositum de ibidem* [nie wiadomo, o jaką miejscowość chodzi] *subscripta et regestrata protunc notarium* — 1 X 1492³⁹³. W aktach procesów o konfiskaty z 1497 r. nie widać, aby Paweł Koniuszecki starał się o nadane dobra³⁹⁴.

Był może powiązany w jakiś sposób z Koryckimi h. Jelita, którzy dziedziczyli na Koniuszkach w ziemi przemyskiej w tym okresie³⁹⁵.

Jan Jabłoński

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir³⁹⁶, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — wdowy Katarzyny Janowskiej i jej działów, Ostrowska i Dębna³⁹⁷ w pow. sądeckim oraz sołectwa w Brzyskiej³⁹⁸ w pow. bieckim³⁹⁹ Jana Ciężkiego.

Nie wiemy, czy starał się o dobra nadane w trakcie wyprawy mołdawskiej, przed komisją sędziowską powołaną do rozpatrywania spraw konfiskat z 1497 r. nie stanął⁴⁰⁰. Nie ustalono tożsamości Jana Jabłońskiego.

³⁹⁰ SHGMaz., t. III, z. 2, s. 132.

³⁹¹ MRPS II, nr 817.

³⁹² AGAD, MK XVI, k. 98.

³⁹³ I. Sułkowska–Kurasiowa, wyd. cyt., s. 132.

³⁹⁴ *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia*, s. 310–352.

³⁹⁵ A. Boniecki, *Herbarz*, t. XI, s. 203–205.

³⁹⁶ MRPS II, nr 818.

³⁹⁷ SHGKr., t. V, cz. 1, z. 3, s. 532, Dębno — 13 km na pd. wsch. od Nowego Targu, woj. krakowskie.

³⁹⁸ Tamże, cz. 1, z. 2, s. 274, Brzyska — 11 km na pn. zach. od Jasła, woj. krakowskie.

³⁹⁹ AGAD, MK XVI, k. 99.

⁴⁰⁰ *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia*, s. 310–352.

Sędziwój z Czarnkowa h. Nałęcz, wojewoda kaliski

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir (16 X 1497 r. w obozie w pobliżu miasta Suczawy)⁴⁰¹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr:

- Jana Smoszewskiego w Smoszewie, Parzyszu, Nadborowie i Podolinie, Jana Dąbrowskiego w Dąbrowie, Zuzołach i Komorowie w pow. kcyńskim, a także wymienionego Jana Smoszewskiego w mieście Skoki w pow. gnieźnieńskim;
- Małgorzaty i Anny, córek zmarłego Mikołaja Kiszewskiego w mieście Ryczywół, Kiszewie, Kiszewku i Krężołach w pow. poznańskim oraz w Gorzeniu w pow. bydgoskim.
- Katarzyny, wdowy po zmarłym Janie Jabłkowskim w Mieleszynie⁴⁰², także zastawu w królewskiej wsi Międzychód⁴⁰³, jej dóbr oprawnych w Bliźycach i Myszkach, działu dziedzicznego w Modliszewie, również dóbr oprawnych Jadwigi, wdowy po Macieju Mileskim, w Mieleszynie i Elżbiety, wdowy po Krystynie Szreńskim, w mieście Kleczewie i wsiach do tego miasta należących, także braci Jana i Andrzeja z Piotrowic i Jana w tychże Piotrowicach, w Babinie i w Ciosnej w pow. gnieźnieńskim⁴⁰⁴.

Kasztelan santocki 19 V 1467–12 X 1486, gnieźnieński 23 I 1487–2 X 1494, wojewoda kaliski 27 X 1494–30 IV 1499 r., wojewoda poznański 5 V 1499–18 V 1500. Zm. przed 1 X 1500 r.⁴⁰⁵.

Sędziwój pisał się z Czarnkowa, miasteczka w woj. poznańskim. Ojcem jego był Jan z Czarnkowa, podkomorzy poznański, kasztelan gnieźnieński, starosta nakielski, matką Jadwiga (z Tęczyna?). Sędziwój miał dwie siostry: Piotruszę, zamężną za Stanisławem Rankczyńskim, i Krystynę, żonę Zawiszy Wrzesińskiego. Czterokrotnie wstępował w związek małżeński: 1. z córką Jana Tęczynskiego h. Topór, wojewody krakowskiego, zm. przed 1458 r.; 2. w 1458 r. z Zofią, córką Ścibora z Ponieca h. Ostoja, podkomorzego poznańskiego; 3. w 1465 z Dobrochną, córką Mikołaja Kościeleckiego h. Ogon, wojewody brzeskiego⁴⁰⁶; 4. w 1497 r. z Katarzyną Kretkowską, córką Andrzeja Kretkowskiego h. Dołęga, wojewody inowrocławskiego (w tym roku zapis oprawny⁴⁰⁷).

Dzieci: z Zofii — synowie: Jan (przedślubny) i Mikołaj oraz córka Anna, żona Piotra Działyńskiego h. Ogon, kasztelana słońskiego; z Dobrochny: synowie Maciej i Sędziwój oraz córki Katarzyna, żona Macieja Borka Gostyńskiego, i Dobrochna.

Majątek: dobra skupione wokół miasteczka Czarnkowa i Szubina, także miasteczko Czołpa, w sumie ponad dwadzieścia wsi⁴⁰⁸. Do 1494 r. w jego posiadaniu była królewska wieś Modrze⁴⁰⁹.

Zdecydowany zwolennik króla Jana Olbrachta. Uczestniczył w jego koronacji w 1492 r. w Krakowie. W czasie wyprawy potwierdził zapis 5000 dukatów tytułem posagu, oprawy i darowizny na zamku w Czarnkowie i dobrach okolicznych swojej czwartej żonie Katarzynie Kretkowskiej, o który to zapis po śmierci Sędziwoja toczyły się spory. Należy wspomnieć o jego roli w czasie wyprawy mołdawskiej. Sędziwój Czarnkowski poprowadził na wyprawę mołdawską pospolite ruszenie województwa kaliskiego. On też był organizatorem sądu obozowego i założycielem rejestrów żołnierzy

⁴⁰¹ MRPS II, nr 819, 820 i 1014.

⁴⁰² KDW XI, indeks, s. 411, Mieleszyn — na pn. wsch. od Kłecka, pow. gnieźnieński.

⁴⁰³ Tamże, Międzychód koło Kłecka.

⁴⁰⁴ AGAD, MK XVI, k. 107, 112.

⁴⁰⁵ *Urz. wlkp. XII–XV wieku. Spisy*, t. I, z. 1, cz. 2, nr 55, 236, 494, 536.

⁴⁰⁶ W. Dworzaczek, *Genealogia 2*, tabl. 106 (Czarnkowscy); S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza*, aneks III, nr 149.

⁴⁰⁷ MRPS II, nr 704.

⁴⁰⁸ E. Opaliński, wyd. cyt., s. 118; SHGWlkp., t. VIII, cz. 1, z. 2, s. 287–295.

⁴⁰⁹ SHGWlkp., t. VIII, cz. 1, z. 1, s. 29.

uczestniczących i nieuczestniczących w wyprawie, ich zwolnień i zastępstw. Lista ta stworzyła możliwość do sporządzenia aktów konfiskat majątków szlachty, która nie dopełniła obowiązku pospolitego ruszenia⁴¹⁰. Krzysztof Góźdz–Roszkowski podaje, że ich podstawą były denuncjacje⁴¹¹.

Sebastian z Oleśników

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir⁴¹², otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Stanisława w Morawicy, Probołowskiego w Zębocinie, plebanów, także Barbary Regulskiej z Kleparza i oprawy w pow. krakowskim, zastawu Marcina z Kuszabcza, zięcia Zdzieńskiego, Marcina Rogatki z Dąbia, Wawrzyńca Ganio i jego żony Elżbiety, Andrzeja, wnuka Przezniegowskiego w Piaskach i Przezniegowie w pow. chełmskim albo krasnostawskim i wójtostwa we wsi królewskiej Dzierzkowice, dóbr Andrzeja, syna Koźmiana z Rzeczycy w pow. urzędowskim, Katarzyny Krabuszowej, mieszczyki krakowskiej, i jej zastawów⁴¹³.

Sebastian pisał się z Oleśników w pow. lubelskim. Występuje w źr. w 1499 r., kiedy Mikołaj Chełmski za 150 grzywien sprzedał mu części w Będkowicach. Sebastian w tym samym roku wszystkie swoje części w Będkowicach z wyjątkiem części zwanej Dobrosławska zastawił za 100 florenów węgierskich Andrzejowi Wielogłowskiemu⁴¹⁴. O Sebastianie wiemy, że starał się uzyskać nadane w 1497 r. dobra. W 1498 r. przed sądem komisarskim odbyło się o nie kilka spraw⁴¹⁵.

Piotr Szafraniec z Pieskowej Skąły h. Stary Koń⁴¹⁶, starosta radomski

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir⁴¹⁷, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — wszystkich, którzy nie uczestniczyli w wyprawie mołdawskiej w powiatach radomskim i checińskim⁴¹⁸.

Miecznik krakowski 18 X 1496–9 VI 1501⁴¹⁹, kasztelan wiślicki przed 9 VI 1501–16 II 1508⁴²⁰, starosta radomski 30 IX 1494–20 III 1507⁴²¹, malborski przed 1 II 1501⁴²² — 13 VI 1504 i sochaczewski 25 VIII 1504–1508⁴²³. Zm. po 8 III 1508⁴²⁴, a przed 30 IV 1508⁴²⁵.

⁴¹⁰ K. Kaczmarczyk, *Czarnkowski (z Czarnkowa) Sędziwój*, w: PSB, t. IV, Kraków 1938, s. 219–221; A. Gąsiorowski, *Czarnkowski (z Czarnkowa) Sędziwój*, w: WSB, Poznań 1981, s. 220; SHGWlkp., t. VIII, cz. 1, z. 2, 292–293.

⁴¹¹ K. Góźdz–Roszkowski, wyd. cyt., s. 39.

⁴¹² MRPS II, nr 821.

⁴¹³ AGAD, MK XVI, k. 120.

⁴¹⁴ SHGKr., t. V, cz. 1, z. 1, s. 52–53.

⁴¹⁵ *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia*, nr 393, 409.

⁴¹⁶ B. Paprocki, *Herby*, s. 109.

⁴¹⁷ MRPS II, nr 822.

⁴¹⁸ AGAD, MK XVI, k. 122.

⁴¹⁹ *Urz. młp. XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, nr 511; zob. też *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 479; *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 162, tu, że urząd miecznika sprawował do 30 IX 1501.

⁴²⁰ *Urz. woj. sand. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 3, nr 1202.

⁴²¹ *Urz. młp. XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, nr 1374, rezygnację z urzędu złożył przed 20 III 1507 r., a 15 V 1507 r. rozliczył się i przekazał zarząd starostwem Mikołajowi Szydłowieckiemu, wówczas krajczemu koronnemu.

⁴²² K. Górski, *Starostowie malborscy*, s. 117.

⁴²³ J. Sperka, *Szafraniec Piotr młodszy z Pieskowej Skąły*, w: PSB, t. XLVI, Kraków 2009, s. 465–466.

⁴²⁴ K. Górski, *Starostowie malborscy*, s. 129.

⁴²⁵ MRPS IV, nr 402; *Urz. woj. sand. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. 4, z. 3, nr 1202.

Piotr pisał się z Pieskowej Skały w pow. krakowskim. Ojcem Piotra był Piotr Szafraniec z Pieskowej Skały, jedyny dziedzic ogromnej fortuny (starosta sieradzki, podkomorzy krakowski⁴²⁶, ur. prawdopodobnie ok. 1415 r., zm. po 22 IV, a przed 6 X 1456 r.), brat Małgorzaty, żony Jana Zawiszycy z Garbowa, Roźnowa, starosty kolskiego. Matką Piotra była Konstancja, córka Andrzeja Ciołka z Żelechowa h. Ciołek, podkomorzego sandomierskiego i starosty generalnego Wielkopolski (jego ojciec poślubił ją zapewne na początku 1448 r.). Piotr miał pięcioro rodzeństwa: braci — starszego Piotra (ur. 1448 r., zm. 1475/1476 r.), Krzysztofa (straconego po 29 IX w 1484 r., pochowanego w kościele Bernardynów w Krakowie, przed 1480 r. męża Zofii, córki Jana Balickiego z Tczycy, h. Topór, później żony Stanisława Masłowskiego z Wierzbna⁴²⁷) i kasztelana sądeckiego Stanisława (również uczestnika wyprawy mołdawskiej⁴²⁸) oraz siostry — Konstancję (zm. przed 1468 r., żonę Radkowicza) i Zofię (zm. po 1527 r., od 1477 żonę Pawła Balickiego h. Topór, starosty bolesławieckiego)⁴²⁹.

Żoną Piotra (16 III 1498 r. oparł jej posąg na dobrach secemińskich) została Zofia, córka Jana ze Sprowy, wojewody podolskiego h. Odrowąż, siostra chorążego sandomierskiego Jana i wojewody ruskiego Stanisława ze Sprowy, tenutariuszy z Opoczna; zm. po 22 IX w 1508 r. Z małżeństwa pozostało czworo dzieci: Piotr, Barbara, Urszula i Zofia, które po śmierci Piotra otrzymały klucz secemiński oraz wsie Kraepice i Psary w powiecie lelowskim⁴³⁰.

Majątek rodzinny budowano już od XIII w. W dużym stopniu przyczynił się do tego król Władysław Jagiełło⁴³¹. Ojciec Piotra odziedziczył ponad 50 wsi, 3 zamki i 3 miasta oraz dochody z królewskiej żupy solnej w Bochni, natomiast kiedy 20 II 1486 r. bracia Piotr i Stanisław dzielili majątek, obejmował on już tylko 8 wsi, 1 zamek, 1 miasto i obciążone długami 2 tenuty: będzińską i wolbromską oraz dochody z żupy bocheńskiej⁴³². Piotr został właścicielem klucza secemińskiego w pow. chęcińskim, woj. sandomierskie (miasto Secemin z przedmieściem i wsie Bichniów, Zwleczka i Zakrzów). Miał także prawo patronatu w altarii św. Bartłomieja i w kaplicy Szafranców znajdującej się w katedrze krakowskiej. W końcu lat osiemdziesiątych odzyskał rodowe dobra klucza oleszneńskiego (Oleszno, Wola Oleszneńska, Lasocin). W 1494 r. Stanisław i Piotr zastawili Będzin Benedyktowi Pogórskiemu h. Leliwa, synowi Stefana. W 1502 r. dobra te utracili na rzecz Stanisława Jarockiego z Jaroszyna h. Rawa⁴³³.

O karierze Piotra Szafranca pisze Karol Górski. Stwierdza, że na stanowisku starosty malborskiego cieszył się poparciem dwóch kolejnych królów, natomiast król Zygmunt I nie darzył go łaską. Opinię swoją argumentuje posunięciami króla: starostwo radomskie 20 III 1507 r. zezwolił wykupić Mikołajowi Szydłowieckiemu, 28 II 1508 r. król interweniował w sprawie mieszczan sandomierskich, wreszcie wydał pozwolenie na wykup z rąk Szafranca starostwa sochaczewskiego dla Andrzeja Radziejowskiego, kasztelana sochaczewskiego (3 III 1508 r.), i powtórnie ingerował w sprawę mieszczan, tym razem chęcińskich (8 III 1508 r.). Z tenuty

⁴²⁶ *Urz. młp., XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, s. 326.

⁴²⁷ B. Paprocki, *Herby*, s. 109, 170; F. Papée, *Polska i Litwa na przełomie wieków*, t. I, Kraków 1904, s. 176–181; F. Kiryk, *Jakub z Dębna na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka*, Wrocław 1967, s. 81–83; J. Sperka, *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Kraków 2001, s. 399–406 i tabl. genealogiczna.

⁴²⁸ MRPS II, nr 824.

⁴²⁹ W. Dworzaczek, *Genealogia 2*, tabl. 108; J. Sperka, *Szafrancowie*, s. 407 i tabl. genealogiczna.

⁴³⁰ W. Dworzaczek, *Genealogia 2*, tabl. 108; J. Sperka, *Szafrancowie*, 407 i tabl. genealogiczna; tenże, *Szafraniec Piotr*, s. 467.

⁴³¹ J. Sperka, *Szafrancowie*, s. 333.

⁴³² Tamże, s. 406–407.

⁴³³ J. Sperka, *Szafraniec Piotr*, s. 466.

sochaczewskiej w rękach Piotra pozostał zastaw Kampinosu i Jaktorowa. O uznaniu słabej kondycji materialnej Szafranca przesądzała według K. Górskiego sprawa posagu Zofii — żony Piotra, która w zamian za jego wypłatę zrzekła się dóbr dziedzicznych (8 III 1508 r.)⁴³⁴. O niepowodzeniach finansowych ostatnich miesięcy życia Piotra pisze też Jerzy Sperka, nie wspomina jednak o królewskiej niełasce⁴³⁵. Anna Sucheni–Grabowska pisze, że z rąk Szafranców po zgonie Piotra król odzyskał Sochaczew⁴³⁶.

Piotr starał się uzyskać dobra nadane mu przez króla w czasie wyprawy mołdawskiej. W aktach procesów dotyczących konfiskat z 1497 r. jest o nie kilka spraw Piotra. Piotr procesował się m.in. o sołectwo Mikołaja i Piotra Raczka oraz dobra Jakuba Jakuszowicza z Zagorowej⁴³⁷.

Jan Chlewicki h. Odrowąż, pisarz nadworny

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir⁴³⁸, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Piotrowskiego w Wąborkowie i Przewszynie, Jana, plebana w Strzeżowicach, także braci Mikołaja i Jerzego w Smoczowie i Kochowie, Mikołaja i Rafała w Podgrodziu i w Buszkowicach, Jana Cudarki w Borkowie, Katarzyny, wdowy po Janie Szymunowskim, w pow. sandomierskim, zastawu teź Katarzyny oraz zastawu Mai, mieszczki wiślickiej w Piasku w pow. wiślickim, wreszcie dóbr Białkowskiego w Białkach, Jakuba Kuzowskiego i jego żony Anny w Paczkowicach oraz zastawu Abrahama w Woli Blinowskiej w pow. lubelskim⁴³⁹.

Pisarz królewski w l. 1485–1497, od 1489 r. pleban w Gorzycach w pow. sandomierskim, od 1511 r. scholastyk wrocławski.

Jan Chlewicki pisał się z Chlewisk w pow. radomskim (ojciec i rodzeństwo Jana opisani w biografii jego brata Stanisława). W latach 1471–1472 Jan studiował na Akademii Krakowskiej. Został duchownym. Król Kazimierz Jagiellończyk powierzył mu w 1485 r. funkcję poborcy sądeckiego, a w 1487 r. poborcy cyzy z ziemi sandomierskiej. Majątek Jana: po podziale z braćmi w 1489 r. otrzymał Zagrodną i dwie kopalnie w Chlewiskach. 10 VIII 1504 otrzymał od króla Aleksandra zapis 250 florenów (— *Johanni Chlewiczki dati sunt 250 fl. debiti serwiciorum olim Alberti regis* —)⁴⁴⁰.

Stanisław Szafraniec z Pieskowej Skały h. Stary Koń, starosta Nowego Miasta Korczyna

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir⁴⁴¹, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Jana Opatowskiego w Świącicach, Bernarda z Przybysławic znajdujących się w ziemi krakowskiej⁴⁴².

⁴³⁴ K. Górski, *Starostowie malborscy*, s. 128–129.

⁴³⁵ J. Sperka, *Szafraniec Piotr*, s. 466.

⁴³⁶ A. Sucheni–Grabowska, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Wrocław 1967, s. 76.

⁴³⁷ *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia*, nr 430, 459.

⁴³⁸ MRPS II, nr 823.

⁴³⁹ AGAD, MK XVI, k. 134.

⁴⁴⁰ A. Boniecki, *Herbarz*, t. II, s. 375; I. Sułkowska–Kurasiowa, wyd. cyt., s. 115; K. Górski, *Ród Odrowążów*, s. 42.

⁴⁴¹ MRPS II, nr 824.

⁴⁴² AGAD, MK XVI, k. 149.

Starosta nowokorczyński w l. 8 X 1496–2 IX 1501⁴⁴³, 12 I 1504–15 III 1506⁴⁴⁴, podkomorzy nadworny 23 II 1502–31 V 1510⁴⁴⁵, burgrabia krakowski 19 I 1504–9 IV 1505⁴⁴⁶, starosta chęciński 22 IX 1508–22 II 1519, starosta sandomierski 25 IV 1510–8 VII 1525⁴⁴⁷, kasztelan sądecki 17 X 1515–8 VII 1525⁴⁴⁸ i starosta sanocki, połaniecki w 1515 r.⁴⁴⁹ Zm. między 8 VII a 2 X 1525 r.⁴⁵⁰

Stanisław pisał się z Pieskowej Skały w pow. krakowskim (rodzice i rodzeństwo Stanisława opisani w biogramie jego brata Piotra). Był dwukrotnie żonaty: 1. przed 7 XII 1489 r. z Zuzanną, córką Piotra z Buczacza h. Awdaniec, zm. 8 V 1501 r., pochowaną w kościele parafialnym św. Wawrzyńca w Sułoszowej (znajdowała się tam wykonana z piaskowca płyta nagrobkowa z jej wizerunkiem, która zaginęła)⁴⁵¹; dzieckiem ich i jedynym synem Stanisława był Hieronim, od 1518 r. mąż Reginy, naturalnej córki króla Zygmunta i Katarzyny Telniczanki, któremu zostawił cały majątek⁴⁵²; 2. przed 5 X 1504 r. z Anną, córką Stanisława z Chodcza h. Ogończyk, wojewody ruskiego. Otrzymała wówczas Anna posag na Kurowie w pow. czchowskim. W 1508 r. Stanisław zapisał jej 2000 florenów węgierskich wiana i posagu na mieście Wolbromiu, dziedzicznym wójtostwie tamże oraz na wsiach przynależnych do miasta (Dłużec, Łobzów i Lgota)⁴⁵³. 27 III 1522 r. Stanisławowi i Annie zostało nadane prawo patronatu w kościele parafialnym św. Katarzyny w Wolbromiu. Anna zm. po tej ostatniej dacie⁴⁵⁴.

Po podziale majątku (20 II 1486 r.) Stanisław otrzymał zamek w Pieskowej Skale z kluczem przynależnych mu wsi (Sułoszowa, Przeginia, Wola, Wielmoża, Milonki, 3 łany w Zadrożu) oraz prawo patronatu w tych dobrach, udziały w żupie bocheńskiej i wspólnie z bratem Piotrem tenuty będzińską i wolbromską (obie zadłużone)⁴⁵⁵. Stanisław starał się uzyskać nadane w czasie wyprawy mołdawskiej dobra przed sądem komisarskim powołanym do rozpatrywania spraw konfiskat z 1497 r. (wystąpił o prawa do dóbr Jana Opatowskiego)⁴⁵⁶.

⁴⁴³ *Urz. młp., XII–XV wieku. Spisy*, t. IV, z. 1, nr 1345.

⁴⁴⁴ *Urz. woj. sand. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 3, nr 172, 174.

⁴⁴⁵ *Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. X, nr 696, tu adnotacja, że Stanisław tylko formalnie pozostał na urzędzie, gdyż praktycznie pełnił ten urząd już od 6 V 1507 r. Mikołaj Szydłowiecki.

⁴⁴⁶ *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 862, urząd sprzedał Mikołajowi Cikowskiemu.

⁴⁴⁷ *Urz. woj. sand. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 3, nr 60, 892.

⁴⁴⁸ *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 479.

⁴⁴⁹ J. Sperka, *Szafraniec Stanisław z Pieskowej Skały*, w: PSB, t. XLVI, Kraków 2009, s. 469.

⁴⁵⁰ *Urz. woj. ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, t. III, z. 1, nr 2555; *Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy*, t. IV, z. 2, nr 479; J. Sperka, *Szafrancowie*, tabl. genealogiczna.

⁴⁵¹ MRPS II, nr 335; A. Boniecki, *Herbarz*, t. II, s. 217; J. Sperka, *Szafrancowie*, s. 406 i tabl. genealogiczna.

⁴⁵² J. Sperka, *Szafraniec Stanisław*, s. 470.

⁴⁵³ Tamże, s. 470; J. Sperka, *Szafrancowie*, s. 473; W. Pocięcha, *Chodecki Stanisław, h. Powata (Ogończyk)*, w: PSB, t. III, Kraków 1938, s. 352.

⁴⁵⁴ A. Boniecki, *Herbarz*, t. III, s. 20; J. Sperka, *Szafrancowie*, tabl. genealogiczna.

⁴⁵⁵ J. Sperka, *Szafrancowie*, s. 395–398, 406–407; tenże, *Szafraniec Stanisław*, s. 469–470; zob. też: H. Kowalska, *Stanisław Szafraniec z Pieskowej Skały. Odrodzenie i reformacja w Polsce*, Warszawa 1958, t. III, s. 99–100.

⁴⁵⁶ *Materiały do dziejów polskiego ruszenia*, nr 253, 388.

Wincenty Czacki h. Świnka⁴⁵⁷, łóżniczy

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir⁴⁵⁸, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — Mikołaja i Szymona Łobeskich, kanonika poznańskiego Mikołaja Czackiego w Czaczu, Glińsku, Brońsku i Robaczynie, także sołectwo w Wirzence w powiatach pyzdrowskim i kościańskim⁴⁵⁹.

Wincenty Czacki pisał się od dóbr dziedzicznych w Czaczu w pow. kościańskim (pod samym Kościanem). Był synem Piotra, bratem Jana i Mikołaja (kanonik poznański). W 1487 r. ożenił się z Apolonią Bieczynską, tego roku jako dziedzic w Jeżewie zapisał jej po 200 grzywien posagu i wiana na połowie swych części z działów z braćmi⁴⁶⁰. Jego jedyną prawdopodobnie córką była Dorota, która przed 1502 r. wyszła za mąż za Piotra Błożejewskiego, dziedzica Błożejewa, Nowca i Chojna, dla którego była drugą żoną (pierwszą była Katarzyna)⁴⁶¹.

Był współdziedzicem w Czaczu, Glińsku, Brońsku, Jeżewie, Wycisłowie, Robaczynie i Jeligowie, współpatronem kościoła parafialnego p.w. Wszystkich Świętych w Jeżewie. W niedzielę z braćmi pozostawał do 1489 r.⁴⁶². Tego roku Wincenty kupił od Barbary z Czacza, żony Jana Ciołka z Piotrowa (k. Poznania) części w Jeżewie i Wycisłowie należne jej po ojcu. W tym samym roku kupił wieś Brześnicę od Wojciecha Godurowskiego i jego siostry Beaty (sprzedał w 1496 r. Błażejowi niegdyś Zaleskiemu). W 1496 r. ponowił zapis posagu i wiana żonie na połowie Jeżewa. W 1510 r. w Jeżewie istniały dwa folwarki: Macieja i Wojciecha oraz Wincentego Czackiego, który posiadał tam 3½ łana osiadłego i 6½ łana pustego, karczmę i młyn o jednym kole, we wsi znajdowały się stawy i lasy⁴⁶³. Nie starał się o dobra nadane w 1497 r. przed sądem komisarskim.

A. Boniecki podaje, że 24 XII 1545 r. Czaccy otrzymali od cesarza Karola V tytuł hrabiowski, ale wśród przedstawicieli rodu nie wspomina Wincentego⁴⁶⁴.

Jan Kownacki h. Suchekomnaty⁴⁶⁵

12 IX 1497 r., w obozie w pobliżu dworu Hadir⁴⁶⁶, otrzymał prawo do skonfiskowanych dóbr: — wdowy po Jakubie, Jadwigi, Katarzyny i Doroty, córek tegoż Jakuba, Stanisława, syna niegdyś Bernarda, Mikołaja Świąszkowica, Jakuba Mołdarza i brata jego Jana z Kownat Wojnowych, Andrzeja Witkowica z Kownat Zendowych, Krystyna i syna jego Marka, Trojana i jego syna, wdowy po Marcinie z synem Andrzejem, wdowy Szarukowej z synem Janem, Macieja z braćmi, wdowy po Macieju i jej córki Anny, Stanisława, syna Ścibora, wdowy po Pawle Jakuszowicu i brata tegoż — Michała, Pawła, syna Papieża, i Szczepana, braci, Piotra Dobrznowicza, wdowy po Janie i synów jej — Bartłomieja i Pawła z Kownat Borowych, Jana Gagno, Marcina Gagno, Jakuba Kucza, Jana Dołogowica z Kownat, Macieja Chomicza

⁴⁵⁷ A. Boniecki, *Herbarz*, t. III, s. 246.

⁴⁵⁸ MRPS II, nr 825.

⁴⁵⁹ AGAD, MK XVI, k. 152.

⁴⁶⁰ SHGWłkp., t. VIII, cz. 1, z. 1, s. 117; tamże, cz. 2, z. 1, s. 82–83.

⁴⁶¹ Tamże, cz. 1, z. 1, s. 125.

⁴⁶² Z. Ciepłucha, wyd. cyt., s. 133, tu informacja, że podział dóbr między braćmi nastąpił w 1485 r., inaczej podaje SHGWłkp., że bracia pozostawali w niedzielę do 1489 r., zob. SHGWłkp., t. VIII, cz. 1, z. 1, s. 117.

⁴⁶³ SHGWłkp., t. VIII, cz. 2, z. 1, s. 82–83.

⁴⁶⁴ A. Boniecki, *Herbarz*, t. III, s. 246–247.

⁴⁶⁵ Tamże, t. XII, s. 34.

⁴⁶⁶ MRPS II, nr 826.

z Rutek, Andrzeja Rybackiego z Kownat Zendowych w ziemi płockiej, w powiatach bielskim, sulerszyskim i raciańskim⁴⁶⁷.

Kownaty Wojnowe, miejscowość, z której pisał się Jan, leży nad rzeką Łydynią, w pow. niedzoborskim, w woj. płockim. Zapewne przodków Jana dotyczy informacja z 1448 r., kiedy Jan Wojno i Paweł Słotkowicz, dziedzice z Kownat, w imieniu swoim i braci, szlachty z potrójnych Kownat, parafian kościoła w Ciechanowie, występują przeciwko plebanowi w Ciechanowie o wolny pochówek, który mieli od dawna zapewniony jako patroni kościoła tamże jak ich poprzednicy. Pleban uzasadniał zakaz wolnego pochówku brakiem przywileju, jednak biskup przysądził szlachcie z potrójnych Kownat wolny pochówek w tymże kościele⁴⁶⁸. W 1479 r. Jan i Maciej Małodobrzy z Kownat Wojnowych, Andrzej i Jan, bracia Bronisza, Paweł syn Floriana z Kownat Zendowych oraz Marcin i Jan Chrzanowscy z Kownat Borowych otrzymali potwierdzenie przywileju z 1463 r. na posiadanie trzech wsi: Kownat Borowych, Kownat Zendowych i Kownat Wojnowych⁴⁶⁹. Trudno ustalić filiację Jana na skutek występowania w tym czasie kilku Janów z Kownat.

Nie wiemy, jakie powiązania rodzinne mogły łączyć Jana ze Stanisławem Kownackim z Grodzanowa w pow. wiskim⁴⁷⁰ (campiductor dowódca, hetman⁴⁷¹, podkomorzy wiski 25 II 1509–7 IV 1547⁴⁷² dał początek domowi Grodzanowskich h. Suchekomnaty⁴⁷³) oraz ze szlachcicem Wojciechem Kownackim, wójtem we wsi Kosówko opactwa czerwińskiego, według zapiski z 1480 r.⁴⁷⁴

Wykaz skrótów

A. Boniecki, *Herbarz*

AGAD

B. Paprocki, *Herby*,

dop.

h.

KDP

KDW

K. Niesiecki, *Herbarz*

ks.

MK

MRPS

Materiały do dziejów pospolitego ruszenia

pow.

PSB

p.w.

— A. Boniecki, *Herbarz Polski*

— Archiwum Główne Akt Dawnych

— B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego na pięcioro ksiąg rozdzielone*

— dopisek

— herb

— *Kodeks dyplomatyczny Polski*

— *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*

— K. Niesiecki, *Herbarz Polski*

— książę

— Metryka Koronna

— *Matricularum Regni Poloniae summaria*

— *Materiały do dziejów pospolitego ruszenia z lat 1497 i 1509*, zebrane w części przez śp. A. Pawińskiego uzupełnił i wydał S. Kutrzeba

— powiat

— *Polski słownik biograficzny*

— pod wezwaniem

⁴⁶⁷ AGAD, MK XVI, k. 158.

⁴⁶⁸ SHGMaz., t. III, z. 2, s. 143.

⁴⁶⁹ Tamże, z. 3, s. 206, przywilej ten otrzymali w 1463 r. od książąt: Konrada III, Kazimierza III, Janusza II i Bolesława V.

⁴⁷⁰ A. Wolff, *Studia*, s. 335.

⁴⁷¹ Tamże, s. 81.

⁴⁷² Tamże, s. 294.

⁴⁷³ A. Boniecki, *Herbarz*, t. XII, s. 34.

⁴⁷⁴ A. Wolff, *Studia*., s. 261.

SGKP	— <i>Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich</i>
SHGMaz.	— <i>Słownik historyczno–geograficzny województwa płockiego w średniowieczu</i>
SHGKr.	— <i>Słownik historyczno–geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu</i>
SHGWłkp.	— <i>Słownik historyczno–geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu</i>
SPPP	— <i>Starodawne prawa polskiego pomniki</i>
S. Uruski, <i>Rodzina. Herbarz</i>	— S. Uruski, <i>Rodzina. Herbarz szlachty polskiej</i>
tabl.	— tablica
<i>Urz. centr. i nadw. Polski XIV–XVIII wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy</i>
<i>Urz. kuj. i dobrz. XVI–XVIII wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku. Spisy</i>
<i>Urz. łącz. XIII–XV wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy łączycy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy</i>
<i>Urz. młp. XII–XV wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy</i>
<i>Urz. włkp. XII–XV wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy wielkopolscy XII–XV wieku. Spisy</i>
<i>Urz. włkp. XVI–XVIII wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy</i>
<i>Urz. woj. krak. XVI–XVIII wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy</i>
<i>Urz. woj. łącz. i sieradz. XVI–VIII wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy województw łączycy i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy</i>
<i>Urz. woj. ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Ziemia halicka, lwowska, przemyska, sanocka. Spisy</i>
<i>Urz. woj. sand. XVI–XVIII wieku. Spisy</i>	— <i>Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy</i>
W. Ks. Litewskie	— Wielkie Księstwo Litewskie
wł. os.	— włości osiadłe
woj.	— województwo
WSB	— <i>Wielkopolski słownik biograficzny</i>
w źr.	— w źródłach
zm.	— zmarł

Bibliografia

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, strona internetowa: www.pther.eu/MK
 Metryka Koronna XVI: k. 85–86, 88, 94–99, 101–102, 104, 107–109, 112, 114–116, 118–120, 122–126, 131, 133–135, 138, 139, 148–149, 151–152, 158, 198.

Wydawnictwa źródłowe

Akta Aleksandra, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego itd. (1501–1506), wyd. F. Papée, *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, t. XIX, Kraków 1927.

Kodeks dyplomatyczny Polski, t. II, wyd. L. Rzyaszewski, A. Mruczkowski, A. Z. Hencel, J. Bartoszewicz, Warszawa 1847–1858.

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. XI, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, T. Jurek, I. Skierska, Poznań 1999.

- Kronika Marcina Bielskiego*, wyd. K. Turowski, Sanok 1856.
- [Wapowski B.] *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec część ostatnia czasy podługoszowe obejmująca (1480–1535)*, wyd. J. Szujski, w: *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. II, Kraków 1874.
- Materiały do dziejów pospolitego ruszenia z lat 1497 i 1509*, zebrane w części przez śp. A. Pawińskiego uzupełnił i wydał S. Kutrzeba, w: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. IX, Kraków 1902.
- Matricularum Regni Poloniae summaria excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, t. II, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1907.
- [Miechowita] *Lectiones variantes primae editionis (Anni 1519) Mathiae de Miechow Chronicae Polonorum*, w: *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. II, Kraków 1874.
- Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego na pięcioro ksiąg rozdzielone*, Kraków 1584, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858.
- Starodawne prawa polskiego pomniki: z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nie użytych głównie zaś z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich Ziemi Krakowskiej*, wyd. A. Z. Helcel, t. VI, Kraków 1870.
- Starowolski S., *Monumenta Sarmatorum, viam universae carnis Ingressorum*, Cracoviae 1655.
- Strykowski M., *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi*, t. II, Warszawa 1846.
- Średniowieczne zapiski heraldyczne łęczyckie*, wyd. T. Z. Piotrowski, Z. Wdowiszewski, „Miesięcznik Heraldyczny”, R. XIV, 1935.

Literatura

- Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 1953.
- Baczkowski K., *Dzieje Polski późnośredniowiecznej 1370–1506*, Kraków 1999.
- Baczkowski K., *Przerębski (Przerembski) Jan*, w: PSB, t. XXVIII, Wrocław 1984.
- Baczkowski K., *Przerębski (Przerembski) Wincenty*, w: PSB, t. XXIX, Wrocław 1986.
- Baczkowski K., *Rady Kallimacha*, Kraków 1989.
- Bieniak J., *Elita ziemi dobrzyńskiej w późnym średniowieczu i jej majątki*, w: *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1995.
- Bieniak J., *Początki miasta w Lubieniu Kujawskim*, w: *Miasta, ludzie, instytucje, znaki*, Kraków 2009.
- Bieniak J., rec. pracy S. Szybkowskiego, „Ziemia Kujawska”, t. XXI, 2008.
- Biskup M., *Czasy Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. I, red. M. Biskup, Warszawa 1982.
- Biskup M., *Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku*, Olsztyn 1983.
- Boniecki A., *Herbarz Polski*, t. I–XVI, Warszawa 1899–1913.
- Cieplucha Z., *Z przeszłości ziemi kościańskiej*, Kościan 1929.
- Czamańska I., *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań 1996.
- Dworzaczek W., *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985.
- Dworzaczek W., *Leliwici Tarnowscy, Z dziejów możnowładztwa małopolskiego, wiek XIV–XV*, Warszawa 1971.
- Dworzaczek W., *O badaniach genealogicznych nad dawną rodziną, cz. 2: Tablice*, w: *Spółeczeństwo staropolskie*, t. II, red. A. Wyczański, Warszawa 1979.
- Finkel L., *Elekcja Zygmunta I: Sprawy dynastii jagiellońskiej i unii polsko–litewskiej*, Kraków 1910.
- Garbacik J., *Kallimach jako dyplomata i polityk*, „Rozprawy PAU, Wydział Historyczno–Filozoficzny”, ser. 2, t. XLVI, nr 4, Kraków 1948.
- Gąsiorowski A., Topolski J., *Czarnkowski (z Czarnkowa) Sędziwój*, w: WSB, Warszawa–Poznań 1981.
- Gąsiorowski A., *Opaliński (Opaleński) Piotr*, w: PSB, t. XXIV, Wrocław 1979.
- Gąsiorowski A., *Rozdrażewski Jan*, w: PSB, t. XXXII, Wrocław 1989.
- Gąsiorowski A., *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa 1987.
- Gąsiorowski A., *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970.
- Górski K., Biskup M., *Położenie i sytuacja międzynarodowa Polski w drugiej połowie XV wieku*, w: *Ars Historica*, red. M. Biskup, Poznań 1976.

- Górski K., *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. VIII, 1927.
- Górski K., *Starostowie malborscy w latach 1457–1510: pierwsze półwiecze polskiego Malborka*, Toruń 1960.
- Gózdź–Roszkowski K., *Rozdawnictwo dóbr ziemskich w prawie polskim XV–XVI wieku*, Wrocław 1974.
- Grygiel R., Jurek T., *Doliwowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Łódź 1996.
- Guldon Z., *Mapy ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1967.
- Guldon Z., *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w.*, Toruń 1964.
- Halecki O., *Dzieje unii jagiellońskiej*, Kraków 1919–1920.
- Jabłonowski A., *Sprawy wołoskie za Jagiellonów*, Warszawa 1878.
- Jurek T., Kizik E., *Historia Polski do 1572*, Warszawa 2013.
- Jurek T., *Szamotołski Jan (Starszy) Świdwa*, w: PSB, t. XLVI, Warszawa 2009.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III, *Województwo kieleckie*, z. 7, *Powiat opatowski*, red. J. Z. Łoziński, B. Wolff–Łozińska, Warszawa 1959.
- Kaczmarczyk K., *Czarnkowski (z Czarnkowa) Sędziwój*, w: PSB, t. IV, Kraków 1938.
- Karczewska J., *Ród Pomianów na Kujawach w średniowieczu*, Poznań 2003.
- Kersten A., *Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji*, Warszawa 1988.
- Kieszkowski J., *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki: z dziejów kultury i sztuki Zyguntowskich czasów*, t. I, Poznań 1912.
- Kiryk F., *Jakub z Dębna na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka*, Wrocław 1967.
- Kłoczowski J., *Młodsza Europa. Europa Środkowo–Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998.
- Kozierowski S., *Obce rycerstwo w Wielkopolsce w XIII–XVI wieku*, Poznań 1929.
- Kuraś S., *Ostrowski Mikołaj*, w: PSB, t. XXIV, Wrocław 1979.
- Kurtyka J., *Rzeszowski Andrzej z Przybyszówki*, w: PSB, t. XXXIV, Wrocław 1989.
- Łempicki J., *Rościszewscy. Dzieje rodziny*, Warszawa 2000.
- Niemirycz W., Olszak W., *Niszczycki (początkowo Radzanowski) Andrzej*, w: PSB, t. XXIII, Wrocław 1978.
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*, t. I–X, wyd. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1841.
- Nowacki J., *Zapiski historyczne z lat 1410–1530*, „Studia Źródłoznawcze”, t. III, 1958.
- Nowak T., *Własność ziemska w ziemi łączyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003.
- Opaliński E., *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III. Podstawy karier*, Warszawa 2007.
- Pacuski K., *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej w XIV i XV wieku*, Warszawa 2009.
- Pacuski K., *Radziejowski Andrzej*, w: PSB, t. XXX, Wrocław 1987.
- Pacuski K., *Radziwiński Jan*, w: PSB, t. XXX, Wrocław 1987.
- Pakulski J., *Ród Godziębów w średniowiecznej Polsce*, Toruń 2005.
- Papée F., *Aleksander Jagiellończyk*, Kraków 1949.
- Papée F., *Jan Olbracht*, wyd. II, Kraków 2006.
- Papée F., *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*, t. I, Kraków 1904.
- Piętka J., *Mazowiecka elita feudalna w późnym średniowieczu*, Warszawa 1975.
- Pociecha W., *Chodecki Stanisław, h. Powata (Ogończyk)*, w: PSB, t. III, Kraków 1938–1958.
- Quirini Popławska D., *Karnkowski Jan*, w: PSB, t. XII, Wrocław 1966.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski i W. Walewski, t. I–XV, Warszawa 1880–1902.
- Słownik historyczno–geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, t. V, cz. 1, z. 3, 4, oprac. Z. Leszczyńska–Skętoła, F. Sikora, J. Wiśniewski, J. Laberschek, Kraków 1993–2000.
- Słownik historyczno–geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, oprac. A. Borkiewicz–Celińska, t. III, z. 1–4, Wrocław 1980–2000.
- Słownik historyczno–geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, t. VIII, cz. 1, z. 1–3, red. J. Wiśniewski, Wrocław 1982–1986, z. 4, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1988; cz. 2, z. 1–3, oprac.

- S. Chmielewski, P. Dembiński, K. Górską–Gołaska, T. Jurek, J. Luciński, G. Rutkowska, I. Skierska, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1988–1991; cz. 3, z. 1, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1993.
- Sikora F., *Ocieski Rafał*, w: PSB, t. XXIII, Wrocław 1971.
- Smolucha J., *Papiestwo a Polska w latach 1484–1526*, Kraków 1999.
- Sperka J., *Szafraniec Piotr młodszy z Pieskowej Skąły*, w: PSB, t. XLVI, Kraków 2009.
- Sperka J., *Szafraniec Stanisław z Pieskowej Skąły*, w: PSB, t. XLVI, Kraków 2009.
- Sperka J., *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Kraków 2001.
- Spierski Z., *Awantury mołdawskie*, Warszawa 1967.
- Sułkowska–Kurasiowa I., *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967.
- Sucheni–Grabowska A., *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Wrocław 1967.
- Supruniuk A., *Mazowsze Siemowitów (1341–1442). Dzieje polityczne i struktury władzy*, Warszawa 2010.
- Supruniuk A., *Otoczenie księcia Siemowita IV (1374–1426)*, Warszawa 1998.
- Szybkowski S., *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu*, Gdańsk 2006.
- Szybkowski S., *Studia z prozopografii szlachty późnośredniowiecznej*, Gdańsk 2003.
- Szymczakowa A., *Nobiles Siradiensis. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011.
- Szymczakowa A., *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998.
- Szweda A., *Ród Grzymatów w Wielkopolsce*, Toruń 2001.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. I–XVI, Warszawa 1904–1935.
- Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. I, z. 1, *Urzednicy wielkopolscy XII–XV wieku*, oprac. M. Bielińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko, Wrocław 1985; z. 2, *Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław 1987; t. II, z. 1, *Urzednicy łączycy, sieradzcy i wieluniy XIII–XV wieku*, oprac. J. Bieniak, A. Szymczakowa, Wrocław 1987; z. 2, *Urzednicy województw łączycyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku*, oprac. E. Opaliński, H. Żerek–Kleszcz, Kórnik 1993; t. III, z. 1, *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka)*, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987; z. 2, *Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992; z. 3, *Urzednicy podolski XIV–XVIII wieku*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, Kórnik 1998; t. IV, z. 1, *Urzednicy małopolski XII–XV wieku*, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, P. K. Wojciechowski, B. Wyrozumska, Wrocław 1990; z. 2, *Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska–Grabowska, Kórnik 1990; z. 3, *Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska–Grabowska, Kórnik 1993; z. 4, *Urzednicy województwa lubelskiego XVI–XVIII wieku*, oprac. W. Kłaczewski, W. Urban, Kórnik 1991; t. V, z. 2, *Urzednicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku*, oprac. K. Mikulski, Wrocław 1990; t. VI, z. 2, *Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku*, oprac. K. Mikulski, W. Stanek przy współpr. Z. Górskiego i R. Kabacińskiego, Kórnik 1990; t. X, *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku*, oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, Kórnik 1992; t. XI, *Burgrabowie zamku krakowskiego XIII–XV wieku. Spisy*, opr. W. Bukowski, Kórnik 1999.
- Wiesiołowski J., *Ambroży Pampowski — starosta Jagiellonów. Z dziejów awansu społecznego na przełomie średniowiecza i Odrodzenia*, Wrocław 1976. Wiesiołowski J., *Pampowski Ambroży*, w: PSB, t. 25, Wrocław 1980.
- Wittyg W., *Nieznana szlachta polska i jej herby*, Kraków 1908.
- Wolff A., *Studia nad urzednikami mazowieckimi 1370–1526*, Wrocław 1962.
- Wroniszewski J., *Ród Rawiczów: Warszowice i Grotowice*, Toruń 1992.
- Wroniszewski J., *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001.
- Żebrowski T., *Pochodzenie i genealogia rodziny Zielińskich herbu Świnka ze Skępego do początku XVII w.*, w: „Notatki plockie, Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego”, 1981, nr 4/ 109.
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, t. VI, Poznań 1884.

Agnieszka Pospizil
Warszawa

Krótką monografia rodziny Zdziechowskich h. Rawicz

Rodzina Zdziechowskich h. Rawicz wywodziła się z północnej Małopolski. Jednak w dokumentach wywodowych, począwszy od 1819 r., przedstawiciele jej linii „kresowej” nie potrafili wskazać przodków wcześniejszych niż z poł. XVIII w.

W 1436 r. Sylwester Zdziechowski h. Rawicz, proboszcz skalmierski i kanonik krakowski, został wybrany przez kapitułę lwowską na tamtejszego arcybiskupa, jednak zrezygnował z tej godności przez intrygi Odrowążów ze Sprowej, którzy chcieli widzieć na tym stanowisku jednego z braci — Jana¹. W II poł. XV w. Rawici Zdziechowscy: Jakub, Jan, Marcin i Mikołaj zostali odnotowani przez Jana Długosza w *Liber Beneficiorum* (1470–1480). Byli oni właścicielami bądź współwłaścicielami (wraz z innymi Rawitami): Wysokiej (obecnie pow. szydlowiecki) oraz znajdujących się w tejże parafii — Zdziechowa (należał do rodziny do 1602 r. i podobnie jak Świniów został przez nią sprzedany ks. Radziwiłłom²), Zdziechówka, Ogrodzieńca, Świniowa, Pobroszyna³. W 1508 r. właścicielem Zdziechowa, Wysokiej, Jankowicz, Wysocka i Podbroszyna był Mikołaj Zdziechowski⁴. W 1569 r. właścicielem Świniowa i Zdziechowa był Jan Zdziechowski⁵.

W Szydłowcu w l. 20. XVII w. występuje Stanisław Zdziechowski, który w 1622 r. był ojcem chrzestnym Andrzeja Russela, a w 1629 r. jako świadek na ślubie Kacpra Fotygi jest nazwany „nobilis ac generosus dominus”⁶.

W *Volumina legum* z województwa sandomierskiego na elekcjach królów są podpisani następujący Zdziechowscy (bez podanego herbu): Fabian (1648), Piotr (1697)⁷, Andrzej (1697), Izydor,

¹ Jana Długosza kanonika krakowskiego *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, Kraków 1869, t. IV, ks. 12, s. 680.

² F. Siarczyński, *Opis powiatu radomskiego*, Warszawa 1847, s. 129, 144. Według niego do Zdziechowskich należały kiedyś także Jankowice (tamże, s. 53).

³ J. Długosz, *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, Kraków 1864, t. II, s. 521, 523, 524; t. III, s. 418.

⁴ A. Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Małopolska*, t. IV, Warszawa 1886, s. 473.

⁵ Tenże, t. III, s. 309.

⁶ F. Kiryk, *Przyczynki do dziejów Szydłowca w pierwszej połowie XVII stulecia*, w: *Cała historia to dzieje ludzi... Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, red. C. Kukła, Białystok 2004, s. 251 i 252.

⁷ Nie wiadomo, czy jest on tożsamy z Piotrem na Zdzichowie Zdziechowskim, komornikiem granicznym łączycykim, który podpisał elekcję w 1674 r. W przypadku Piotra i Andrzeja nie dysponujemy źródłami potwierdzającymi przynależność do Rawitów.

oboźny radomski (1764) i Bartłomiej (1764)⁸. W 1658 r. Michał Radziwiłł, książę na Ołyce i Nieświeżu, hrabia na Szydłowcu i krajczy litewski, podawał do chrztu syna wyżej wzmiankowanego Fabiana Zdziechowskiego — Stanisława⁹. Fabian miał pochodzić z parafii Kowala. Należała także do niego Brzyska Wola w starostwie leżajskim.

W 1656 r. Kasper Kochanowski nabył od Zdziechowskich wieś Ratoszyn (kiedyś pow. radomski, ob. białobrzegi)¹⁰. Ze względu na przynależność terytorialną do województwa sandomierskiego, można przypuszczać, że Rawitą był także podstarości włoszczowski Jan Zdziechowski, który 18 V 1694 r. w sądzie grodzkim w Chęcinach złożył pozew w związku z napadem na jego dom w Wielki Post 1693 r. przeciwko Franciszkowi Denhoffowi i jego żołnierzom. Zdziechowski i służba zostali ciężko pobici, jego małżonka Konstancja zaś — została znieważona „obraźliwymi słowami”¹¹.

W *Herbarzu* Niesieckiego są odnotowani jedynie Zdziechowsy h. Łódzia¹² (za Kuropatnickim i Małachowskim)¹³. Także Żychliński zaliczył ich do herbu Łódzia¹⁴. Ciechanowicz daje z kolei Zdziechowskim herb Lubicz¹⁵. Autorzy *Polskiej encyklopedii szlacheckiej* doszli z kolei do wniosku, iż Zdziechowsy h. Rawicz wywodzą się ze Zdziechowa w Sandomierskiem, a pieczętujący

⁸ *Volumina legum*, Petersburg 1859–1860, t. IV, s. 101; t. V, s. 426; t. VII, s. 111, 112.

⁹ F. Kiryk, *Przyczynki do dziejów Szydłowca*, s. 250. Autor uważa, że Zdziechowsy byli z pochodzenia mieszczanami.

¹⁰ <<https://pl.wikipedia.org/wiki/Ratoszyn>>.

¹¹ P. Gąsiorowska, *Samowole i swawole żołnierzy frejkompanii Franciszka Teodora Denhoffa w dobrach klarysek krakowskich pod koniec XVII w.*, „Hereditas Monasteriorum”, vol. 3, Wrocław 2013, s. 147 i 149.

¹² O. Halecki (*Ród Łodziów w wiekach średnich*, „Miesięcznik Heraldyczny”, z. V, Lwów 1912, s. 78) odnotowuje rodzinę Zdziechowskich (Zdzychowskich), pieczętujących się h. Łódzia lub h. Celma, którzy wywodzili się ze Zdziechowic pod Gieczem (wzmiankowani już w 1401 r.), czyli z Wielkopolski.

¹³ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. X, Lipsk 1845, s. 498. Wymieniony tam Bartłomiej Zdziechowski (ur. ok. 1731 r.) jest protoplastą radomskiej linii Zdziechowskich. Początkowo w l. 60. XVIII w. był sekretarzem ks. Franciszka Ferdynanda Lubomirskiego w Janowcu. M. Kozdrach, *Skład i organizacja janowieckiego dworu ostatnich Lubomirskich. Próba rekonstrukcji na podstawie metryk parafialnych*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego”, t. V, 2013 (2014), s. 158. W 1764 podpisał się na elekcji Stanisława Augusta. W 1778 r. sprawował urząd regenta grodzkiego radomskiego. Był także wojskim mniejszym radomskim (1783–1789), miecznikiem radomskim (1789–1790) i komornikiem ziemi radomskiej. Jednakże w akcie zgonu Bartłomieja z 1 VI 1790 figuruje herb Rawicz, a nie Łódzia. Akt zgonu w Mleczkowie, z parafii Cerekiew, w aktach zmarłych z l. 1785–1798, <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11832-161653-91?cc=1407440&w-c=M9W5-9G7:187241196>; A. Boniecki (*Herbarz Polski*, t. I, Warszawa 1899, s. 270) twierdzi, iż małżonka Bartłomieja — Konstancja (ok. 1744–1820) miała być córką Karola Ernesta Birona i Aleksandry Ponińskiej, jednakże informacja ta nie znajduje potwierdzenia w źródłach archiwalnych. Konstancja Bironówna żyła w l. 1787–1793, natomiast pokolenie wcześniej była tylko jedna Bironówna — Hedwiga Elisabeth (Jekaterina Iwanowna) Czerkasowa. Dzieci Bartłomieja i Konstancji mają w metrykach dodatkowe nazwisko „de Freygi” (z Freygów), zapewne było to nazwisko panięskie ich matki. Synem Bartłomieja był Romuald Jan Zdziechowski (ur. ok. 1785 r.), właściciel m.in. podradomskich majątków Mleczków (obok którego znajduje się kolejny Zdziechów), Taczów oraz Kamięsko (lub Kamińsko). Został on uznany przez Heroldię Królestwa Polskiego za szlachtę dziedziczną w 1837 r. z herbem Rawicz („Kurjer Warszawski”, nr 102, 1837 oraz *Spis szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa*, Warszawa 1851, s. 294). Pełnił on m.in. funkcję prezesa Dyrekcji Szczegółowego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Radomiu (1842–1859). Miał on 2 braci (Baltazara i Jana), zmarłych bezpotomnie oraz 6 sióstr. Dokumenty dotyczące genealogii „radomskich” Zdziechowskich znajdują się w bibliotece Zamku Królewskiego w Warszawie. T. Mleczek „*Teki Genealogiczne Andrzeja Dolińskiego*” — zawartość merytoryczna zbioru i wersja elektroniczna indeksu archiwum, „Kronika Zamkowa”, 1–2 (61–62), Warszawa 2011, s. 249. Ponieważ nie znamy stopnia pokrewieństwa między tymi dwiema gałęziami, niniejsza praca będzie poświęcona gałęzi „kresowej”.

¹⁴ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, R. XIII, Poznań 1891, s. 41 i R. IV, Poznań 1882, s. 372.

¹⁵ J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. V, Rzeszów 2001, s. 448–449. Zalicza on do tej samej rodziny XV-wiecznych Goworków–Zdziechowskich z Lubelszczyzny i ziemi halickiej, choć nie wiadomo,

się h. Łodzia ze Zdziechowa w Radomskim¹⁶, choć w rzeczywistości i jedni, i drudzy byli herbu Rawicz.

Za podstawę niniejszej pracy posłużyły (poza źródłami w przypisach) dokumenty wywodowe rodziny Zdziechowskich z Heroldii w Petersburgu, coroczne spisy urzędników rosyjskich (*Месяцеслов или общий штат Российской империи*) oraz uzupełnione i poprawione informacje genealogiczne, opracowane przez autorkę niniejszej pracy do monografii Ciechanowieckich¹⁷.

Pokolenie I

1. Józef

Nie wiemy, czyim był synem. Znany jest z dokumentów dotyczących spraw majątkowych, których odpisy zostały wyjęte z akt warszawskich w 1819 r. w celu udowodnienia szlacheckiego pochodzenia jego potomków. Nie występuje w nich herb rodziny. Jego żoną była Konstancja Bogdańska h. Suchekomnaty, córka cześnika łyczowskiego Jana i Barbary Mirskiej¹⁸. W 1757 r. Konstancja wraz z bratem Jacentym Bogdańskim sprzedała swoje części na Skubiance k. Serocka¹⁹. W 1758 r. Konstancja (w „assystencji męża”) przekazała kwotę 2000 złp, którą pożyczyła kasztelanowi zakroczymskiemu Antoniemu Krasińskiemu, adwokatowi ziemi warszawskiej Franciszkowi Antoniemu Wołuńskiemu na Wołuminie (dziś: Wołominie). W lipcu 1777 r. Konstancja, ponownie w „assystencji męża”, pokwitowała temuż Franciszkowi Wołuńskiemu kwotę 3500 złp. W tymże miesiącu Józef z Konstancją są nazwani dziedzicami dóbr Wólka Mikołajewska (wieś w okolicy Nadarzyn). Pokwitowali oni sumę 2000 złp. Franciszkowi Jasińskiemu. Część dóbr w Wólce Mikołajewskiej małżonkowie sprzedali zaś Dominikowi Jasińskiemu, bratu stryjecznemu ww. Franciszka (brakujące 100 złp otrzymali 7 XI 1778 r.), a pozostałą część Franciszkowi Szamockiemu za 4000 złp (23 XI 1778 r.). W 1779 r. Józef wypłacił sumę posagową córki Agnety (Agnieszki). W kwietniu 1792 r. obydwójce małżonkowie nie żyli, ponieważ wtedy ich synowie — Wawrzyniec i Cyprian — zarejestrowali dokument plenipotencyjny do należnego im w spadku po rodzicach majątku Zegrze bratu cioteczemu Franciszkowi Wiczfińskiemu (synowi Magdaleny z Bogdańskich).

jakiego byli herbu, możliwe, że właśnie oni pieczętowali się h. Lubicz (informacje o nich zaczerpnął z dzieła p. Dąbkowskiego *Wędrówki rodzin szlacheckich: karta z dziejów szlachty halickiej*, Lwów 1925, s.13–14).

¹⁶ J. Starykoń–Kasprzycki, M. Dmowski, *Polska encyklopedia szlachecka*, t. XII, Warszawa 1938, s. 310.

¹⁷ *Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV–XXI wiek)*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, J. Sikorska–Kulesza, S. Dumin, A. Haratym, A. Macuk, A. Pospiszil, Warszawa 2013.

¹⁸ A. Boniecki, *Herbarz*, t. I, s. 331–332. Jan Bogdański podpisał elekcję Augusta II. W 1724 r. kupił od Czaplickiego dworek na warszawskich Nalewkach. Poza Konstancją miał syna Jacentego. S. Uruski, *Rodzina: herbarz szlachty polskiej*, t. I, Warszawa 1904, s. 268 podaje wersję imienia syna — Jacek. Z kolei dwór Bogdańskiego lokuje na ul. Franciszkańskiej D. Kosacka, *Północna Warszawa w XVIII*, Warszawa 1970, s. 88.

¹⁹ A. Boniecki, *Herbarz*, t. I, s. 332.

Pokolenie II

1/1 Wawrzyniec, syn Józefa

Początkowo służył z młodszym bratem Cyprianem w artylerii koronnej, z której 14 VI 1785 r. zostali przez Stanisława Augusta zdymisjonowani z rangą sztykjuników. W kwietniu 1792 r. z tymże bratem Cyprianem zarejestrowali dokument plenipotencyjny bratu ciotecznemu Franciszkowi Wierzchowskiemu do należnego im w spadku po rodzicach majątku Zegrze. W sierpniu t.r. Wawrzyniec otrzymał od Szczęsnego Potockiego, generała artylerii koronnej i marszałka konfederacji targowickiej, patent na majora w pułku lekkiej jazdy szefostwa Stanisława Borzęckiego, podstolica koronnego. Wymieniony jest jako jeden z oficerów, który w kwietniu 1793 r. w Łabuniu złożył przysięgę na wierność carowej Katarzynie II²⁰ — otrzymał wtedy awans na podpułkownika „nowoprzyłączonych wojsk” (patent wydano w listopadzie 1793 r.). Następnie w stopniu pułkownika służył w Jamburskim Pułku Kirasjerów, którego był nawet przez miesiąc dowódcą (18 III–25 IV 1799)²¹, by po awansowaniu go przez cara Pawła I na generała–majora zostać przeniesionym w stan spoczynku. Patent został mu jednak wydany dopiero przez Aleksandra I w grudniu 1802 r. W t.r.²² Wawrzyniec nabył od siostrzenicy senatora i tajnego radcy Pastuchowa — Praskowii Iwanówny Romanczukówny, żony rzeczywistego radcy stanu Andrieja Jegorowicza Famincyna, dawne starostwo błudeńskie z folwarkami, wsiami i miasteczkiem Malcz (łącznie 1086 dusz męskich włościańskich) w pow. prużańskim (którego dotąd był arendażem)²³. Mieszkańcy Malcza buntowali się i toczyli z Wawrzyńcem oraz jego spadkobiercami procesy o złe traktowanie, domagając się zwolnienia z pańszczyzny (tzw. bunty maleckie z lat 1798–1823, spacyfikowane przez wojsko). W 1804 r. Wawrzyniec kupił od hr. Nikołaja Iwanowicza Sałykowa (generała–feldmarszałka i byłego wychowawcy wielkich książąt Aleksandra i Konstantego) majątności Raków i Illę, położone w pow. mińskim²⁴. W sierpniu 1806 r. odsprzedał bratu Cyprianowi dobra Raków z miasteczkiem Rakowem oraz folwarkami Pomorszczyzną i Rydami. W tym samym roku sprzedał Illę Józefowi i Karolinie Wołodkowiczom²⁵.

Wawrzyniec (a nie jak błędnie u Ciechanowicza Cyprian)²⁶ zmarł około 1808 r., pozostawiając żonie w gotówce 75 000 rbl., folwark Łukomierz i majątek Błudeń w guberni grodzieńskiej. Jego żoną była księżniczka Katarzyna Sumbatowa, pochodząca z rodziny ormiańskiej (istnieje także gruzińska forma jej nazwiska — Sumbataszwili). Mogła być ona córką ks. Iwana Grigoriewicza Sumbatowa (zm. 1803), rzeczywistego radcy stanu, i Ormianki, baronówny Anny

²⁰ J. Gdański, *Oficerowie wojska koronnego 1777–1794: spisy. Formacje Targowicy, Szkolnictwo wojskowe, Varia, Uzupełnienia*, Kraków 2003, s. 32, przyp. 40.

²¹ А. Подмазо, *Шефы и командиры регулярных полков русской армии (1796–1825)*, <http://www.museum.ru/1812/Library/Podmazo/alfshcom_z.html>.

²² W dokumentach Heroldii wpisano błędną datę transakcji — 1820 r., ponieważ Praskowia Famincyn zmarła w 1809 r.

²³ *Крестьянское движение в России в 1796–1825*, Москва 1961, s. 574.

²⁴ Sałykow otrzymał je w darze od Katarzyny II — tzw. hrabstwo rakowskie zostało skonfiskowane po powstaniu kościuszkowskim podskarbiemu wielkiemu litewskiemu Michałowi Ogińskiemu.

²⁵ В. Друтский–Любетский, *Материалы по истории и географии Лисненского и Вилейского уездов*, 1896, s. 199. Józef Wołodkowicz h. Radwan (1765–1822) był bratem Wincentego (1761–1839), męża Jadwigi z hr. Tyszkiewiczów, przyrodniej siostry Tekli Bohuszewiczówny Cyprianowej Zdziechowskiej. Matka Wołodkowiczów i matka Jadwigi i Tekli były najprawdopodobniej siostrami, obie *de domo* Galińskie (Galimskie). Żona Józefa Wołodkowicza, Konstancja Brzostowska h. Strzemię, córka Stanisława i Teofili ks. Radziwiłłówny, była siostrą stryjeczną Korduli Brzostowskiej Ignacowej Ciechanowieckiej.

²⁶ J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie*, s. 448–449.

Łazariew (zm. 1800)²⁷. Ok. 1816 r. Katarzyna Zdziechowska poślubiła Szymona Żukowskiego h. Jastrzębiec (ur. 1794)²⁸, a żyła jeszcze w 1833 r., kiedy występuje jako matka chrzestna swego wnuka.

Dziećmi Wawrzyńca i Katarzyny byli Cyprian Józef (1/1/1) i Anna (1/1/2).

Według Michała Żurowskiego²⁹ Wawrzyniec miał zawrzeć też drugie małżeństwo z Anną Bohomolcówną h. Bogorya. Owa błędna informacja ma korzenie u Żychlińskiego³⁰, który siostry Zdziechowskie — Wiktorię i Józefę (patrz niżej) — nazwał generałównami i jako ich matkę wymienił Bohomolcówną, choć obie były córkami nie Wawrzyńca, lecz Cypriana, który nigdy nie był generałem. Z kolei owa Bohomolcówna — to Tekla z Bohuszewiczów (Żychliński również mylnie nazwał jej siostrę Anielę Bohuszewiczównę Szczyttową — Bohusz–Siestrzencewiczówną).

1/2 Cyprian Stefan, syn Józefa

Urodził się ok. 1754 r. Wraz ze starszym bratem Wawrzyńcem służył w artylerii koronnej, z której został zdymisjonowany przez króla Stanisława Augusta 14 VI 1785 r. w stopniu sztykjunkra. W styczniu 1790 r. otrzymał od Kolegium Wojennego patent na stopień kapitanarmusa. W kwietniu 1792 r. był już majorem (w dokumentach występuje naprzemiennie jako major wojsk rosyjskich i koronnych) i mężem Tekli Bohuszewiczówny h. Gozdawa³¹, 1v. Tyszkiewiczowej³²,

²⁷ Ю. М. Пириютко, Л. С. Еремина, *Исторические кладбища Петербурга*, Санкт–Петербург 1993, s. 311.

²⁸ Był on dymisjonowanym podporucznikiem artylerii, prezesem prużańskiego sądu grodzkiego (1821), następnie chorążym tego powiatu (1823), sędzią granicznym apelacyjnym (1824/5), podkomorzym (1830) i w końcu powiatowym marszałkiem szlachty (1833), kawalerem orderów Św. Włodzimierza IV kl. (1830) i Św. Anny III kl. (1832), właścicielem Malcza (1831): <<http://sources.ruzhany.info/033a.html>>; z drugiego małżeństwa Katarzyna miała 4 dzieci: Aleksandra Alojzego (ur. 1817), Katarzynę (ok. 1818), Ignacego Michała (1821) i Stefanię (ur. ok. 1822).

²⁹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii gałęzi kresowej rodu Zdziechowskich ze Zdziechowa herbu Rawicz*, Montreal 2002, s. 2 — publikacja elektroniczna.

³⁰ T. Żychliński, *Złota księga*, R. XIII, s. 41 i R. IV, s. 372.

³¹ Jej rodzicami byli Antoni Bohuszewicz Minkowski (zm. po 1775), skarbnik miński (już w 1761) i Marianna Galińska (Galimska) h. Rawicz (zm. ok. 1793), która rozwiódła się jednak z Antonim i poślubiła w 1761 r. Józefa hr. Tyszkiewicza (1724–1815), starostę wielatyckiego, stryja pierwszego męża Tekli — Honoriusza hr. Tyszkiewicza. Tekla miała dwie rodzone siostry — Anielę Bohuszewiczównę, żonę Marcina Szczytta Niemirowicza i Annę Bohuszewiczównę, dziedziczkę majątku Tonwy — żonę Michała Śliźnia, m.in. marszałka szlachty pow. borysowskiego (z którym miała czworo dzieci, m.in. Zofię — żonę Dominika hr. Tyszkiewicza, bratanka hr. Józefa, ojczyma Bohuszewiczówien oraz stryja hr. Konstantego Tyszkiewicza, męża Pauliny Ciechanowieckiej, prawnuczki Tekli z Bohuszewiczów Zdziechowskiej). Wraz z siostrami, matką i ojczymem w 1771 r. była stroną w procesie (opisanym w *Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, Вильна 1883, t. XII, s. 281–285), wytoczonym przez mińskie bazylianki rotmistrzowi Mogielnickiemu. Przyrodnim rodzeństwem Tekli byli Tyszkiewiczowie: hr. Michał (1761–1839), żonaty z Joanną Karpionną (1777–1816); hr. Jadwiga Wincenta (zm. 1864), zamężna z Wincentym Wołodkowiczem (1761–1831), najprawdopodobniej swym kuzynem (jego matką była Katarzyna Galińska), hr. Klotylda, żona kasztelana witebskiego Ignacego Kurzenieckiego (zm. 1816) oraz hr. Józefa, małżonka Józefa Bychowca (zm. 1792).

³² Tekla po raz pierwszy wyszła za mąż za hr. Honoriusza Tyszkiewicza (ok. 1766–pochowany w Berdyczowie 27 III 1783), szambelana (podkomorzego) królewskiego, właściciela Białopola, syna stryjecznego brata jej ojczyma. Z tego małżeństwa urodził się syn Ferdynand (przed 1783–25.04.1845), który poślubił Bogumiłę Chojecką i miał z nią trzech synów. Według N. N. Ogłoblina (Н. Н. Оглоблин, *Наезд (Очерк из жизни Малороссии конца XVIII в.)*, „Исторический вестник” 1893, t. LII, nr 6, s. 732–746) Honoriusz Tyszkiewicz zmarł w 1781 r., a z małżeństwa z nim Tekla miała także córkę Agnieszkę–Leobę (ur. ok. 1780–zm. 15.09.1801 Moskino), Ferdynand zaś urodził się ok. 1776 r. (skoro w 1795 r. był już pełnoletni), co musiałoby przesunąć wstecz przypuszczalne daty urodzenia Tekli i Honoriusza. Honoriusz Tyszkiewicz miał zapisać żonie w dożywociu majątek w pow. machnowskim — wsie Koziatyń, Kaszperówkę i in., łącznie ok. 600 dusz męskich. Majątek spadku wraz z inwentarzem ruchomym wart był 500 000 zł.

2 v. Piotrowskiej³³ (przed 1761 — po IV 1811), gdyż zawarł akt wieczysto–zrzeczno–kwitacyjny względem starszeństwa małżeńskiego na umorzenie wszelkich pretensji ze spadków po matce Tekli, Mariannie z Galińskich Bohuszewiczowej, należnych drugiemu mężowi Marianny, Józefowi Tyszkiewiczowi, staroście wielatyckiemu. Zapewne poślubił ją około r. 1788 (patrz przypis 33). Także w kwietniu 1792 r., wraz z bratem Wawrzyńcem, zarejestrowali dokument plenipotencyjny bratu ciotecznemu Franciszkowi Wierzchowskiemu do należnego im w spadku po rodzicach majątku Zegrze. W 1795 r. występuje pod imieniem Stefan w „skazkach rewizyjnych” jako właściciel Koziatyna (powiat berdyczowski), należącego *de facto* do jego żony Tekli. Według N.N. Ogłoblina Tekla Zdziechowska wraz z kolejnymi małżeństwami zadłużała bądź sprzedawała części majątku po Honoriuszu Tyszkiewiczzu (m.in. z majątku, ze względu na złe traktowanie, miało uciec co najmniej 100 chłopów) oraz coraz bardziej zaniedbywała dzieci z pierwszego małżeństwa, które uciekały z domu od złego ojczyma do krewnych ojca (dziadka — podstolego brzeskiego Jerzego z Kamienia i stryja Gabriela, wówczas ławnika sądu braclawskiego), jednak ci odsyłali je do domu. W kwietniu 1795 r., po osiągnięciu pełnoletności, Ferdynand Tyszkiewicz wyprowadził się z Koziatyna i złożył skargę do sądu grodzkiego w Kijowie przeciw matce i ojczymowi Zdziechowskiemu o złe rozporządzanie majątkiem jego i siostry, winiąc za straty obu mężów matki. Ogłoblin pisze także o wystawnym życiu Zdziechowskiego, jego ucztach i przyjęciach odbywających się kosztem dochodów z majątku Tekli. 7 IX 1795 r. pasierbica Zdziechowskiego, Agnieszka–Leoba Tyszkiewiczówna, uciekła z domu podczas nocnego zajazdu w zainscenizowanym porwaniu przez zakochanego w niej porucznika Nowogrodzkiego Pułku Muszkietarów Stiepana Michajłowicza Wieljaminowa³⁴. Następnego dnia poślubiła go w cerkwi w Machnówce i przeszła na prawosławie, przyjmując imię Lubow. Cyprian złożył skargę do dowódcy pułku S. Mosołowa i gubernatora braclawskiego Berchmana. Ponieważ śledztwo w pułku nie wykazało żadnego przestępstwa, Zdziechowski w imieniu Tekli wytoczył przed ziemskim sądem powiatowym w Machnówce proces Wieljaminowowi, który trwał do 1798 r. Matka domagała się m.in. pozbawienia córki posagu zgodnie ze Statutem Litewskim, ponieważ zawarła małżeństwo bez zgody rodziców. Z kolei Wieljaminow żądał udowodnienia zaistnienia „zajazdu” i ukarania Tekli za oszczerstwo. W imieniu

³³ Drugim mężem Tekli był (według Ogłoblina już w 1783 r.) major, a następnie pułkownik wojsk polskich Ignacy Piotrowski h. Korwin (żył jeszcze w 1792 r.), z którym miała córkę Antoninę (ur. między 1783 a 1786), która wyszła (ok. 1810) za mąż za swego ciotecznego brata Michała Feliksa Niemirowicza Szczytę, syna Marcina, chorążego połockiego i kawalera Orderu Św. Stanisława oraz Anieli Bohuszewiczówny, brata zaś Adama, ożenionego z przyrodnią siostrą Antoniny, Józefą Zdziechowską. Michał był właścicielem Wierchowia w pow. lepeleskim oraz deputowanym (delegatem) sejmiku z tego powiatu. Antonina i Michał Szczyttowie mieli dziesięcioro dzieci, o których koligacjach zob. *Dzieje rodziny Ciechanowieckich*. Według Ogłoblina Tekla zapisała drugiemu mężowi 40 000 zł z majątku dzieci, jednak rozwiodła się z Piotrowskim po trzech latach małżeństwa (czyli ok. 1786 r.). Piotrowski miał zabrać do siebie córkę. Tekla przez dwa lata żyła jako rozwódka, co przesunąłoby datę ślubu ze Zdziechowskim na 1788 r., co zaprzecza informacji ze *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego* (dalej — SGK), t. IV, Warszawa 1883, s. 544, że Tekla owdowiała.

³⁴ Stiepan Wieljaminow (1771–po 1837), szlachcic z Rianzańszczyzny. Syn Michała Fiedotowicza, kapitana i powiatowego marszałka szlachty oraz Jekateriny Połubojarinow. Brał udział w wojnie z Turcją, był w 1789 r. pod Izmailem i zdobywał Bendery. Następnie walczył w Polsce w 1792 i 1794 r., m.in. szturmując Warszawę. W 1796 r. podał się do dymisji (zapewne w związku z procesem ze Zdziechowskimi) i otrzymał od feldmarszałka Rumiancewa stopień kapitana. W czasie wojny 1812 r. był dowódcą batalionu w 2. pułku jęgrów rianzańskiego pospolitego ruszenia i służył aż do 1814 r. Od 1819 r. był w służbie cywilnej — w rianzańskiej izbie skarbowej był odpowiedzialny za akcyzę na alkohol. W 1822 r. awansowany na sekretarza gubernialnego, ale już w 1823 r. został na własną prośbę zdymisjonowany. Z pierwszego małżeństwa z Agnieszka–Leobą najprawdopodobniej miał tylko córkę Jekaterinę (ur. 1801). Z drugiego małżeństwa — liczne potomstwo. Należały do niego majątki Korelino, Tarasowo i Jakimiec w pow. prońskim oraz Sierieziewskaja Słobodka w pow. rianzańskim. Łącznie liczyły one ok. 100 dusz.

Agnieszki–Leoby złożył podanie do zarządu guberni braclawskiej o zwrot Agnieszce–Leobie i Ferdynandowi Tyszkiewiczom należnego im ojcowskiego majątku nieruchomości i ruchomego. Sąd powiatowy nakazał sporządzenie inwentarza majątku Tyszkiewiczów, jednak Cyprian nie dopuszczał do tego, okazując sądowi „grubiaństwo” i „nieposłuszeństwo”. Ostatecznie dokonano opisu majątku tylko na podstawie słów Cypriana. Jesienią 1796 r. Agnieszka–Leoba poprzez Braclawski Zarząd Namiestnictwa złożyła suplikę do carowej Katarzyny II, w której skarżyła się, że choć mieszkała z matką do 15 roku życia, nie miała z jej strony żadnej opieki. Zapewniała, iż jej małżeństwo nie skalało ani nie przyczyniło uszczerbku domowi rodziców oraz że opuściła dom tylko w tym, w czym stała. Prosiła carową o przyznanie jej należnego działu nie tylko z majątku po ojcu, zarządzanego przez Teklę, ale i majątku należnego jej ojcu z majątku dziada Jerzego³⁵. W czerwcu 1797 r. Tekla wniosła do ksiąg ziemskich powiatu machnowskiego akt o „wyrzeczeniu się córki” i pozbawieniu jej praw do spadku za samowolne wyjście za męża. W tym samym roku Wieljaminow zaskarżył do 1. Departamentu Kijowskiego Sądu Kryminalnego decyzję machnowskiego sądu powiatowego, który postanowił wstrzymać sprawę spadku po Tyszkiewiczach, dopóki Wieljaminow nie oczyści się z zarzutu zajazdu³⁶. Znowu była podnoszona kwestia rozrzutności Zdziechowskich oraz złego traktowania młodych Tyszkiewiczów. Także Ferdynand Tyszkiewicz popierał dążenie siostry do opuszczenia domu rodzinnego. Sąd w Kijowie kazał rozdzielić sprawę o zajazd i sprawę o zrujnowanie majątku Tyszkiewiczów oraz przejął pierwszą sprawę z sądu powiatowego. W 1798 r. sąd powiatowy uznał wszystkie prawa Agnieszki–Leoby do majątku ojca i uznał za bezprawne żądanie Tekli Zdziechowskiej, by córkę go pozbawić. Sąd w Kijowie nie znalazł znamion przestępstwa w sprawie o najazd i kazał ją umorzyć. Według Ogłoblina Zdziechowscy nadal procesowali się o majątek, jednak nie wiedział on, jaki był ostateczny wynik sprawy. Zapewne kres procesom o majątek położyły śmierć Agnieszki (1801) i dekret Senatu z 21 XII 1808 r.³⁷ dzielący Koziatyn między Ferdynanda Tyszkiewicza i Zdziechowskich, dzieci Tekli.

Zdziechowscy ostatecznie rozwiedli się, gdyż Tekla wzmiankowana jest jeszcze jako matka chrzestna wnuków — Michała (luty 1810) i Rudolfa (kwiecień 1811) Ciechanowieckich, a Cyprian ok. 1806 r. zawarł drugie małżeństwo z Aleksandrą Urusow, zapewne pochodziła ona z rodziny książęcej, choć nie posiadamy danych dotyczących jej rodziców³⁸. Zapewne w związku z założeniem nowej rodziny 17 VIII 1806 r. odkupił on od brata Wawrzyńca dobra Raków (tzw. hrabstwo rakowskie) z miasteczkiem oraz folwarkami Pomorszczyzną i Rydami. 30 VIII 1814 r. otrzymał, w dniu ustanowienia brązowego medalu „Pamięć o roku 1812”, patent na jego noszenie od petersburskiego gubernialnego marszałka szlachty (wpisany do akt powiatu mińskiego 15 III 1816 r.)³⁹. Cyprian zmarł około 1825 r., gdyż w t.r. majątek Koziatyn został sprzedany przez jego syna Władysława Gerarda i pasierba Ferdynanda Tyszkiewicza. Również chrzest synów z drugiego małżeństwa oraz zgłoszenie ich do Heroldii w 1826 r. nastąpiły już po śmierci Cypriana.

³⁵ Twierdziła, że dziadek i stryj chcą pominąć ją i jej brata w testamencie, mimo iż są dziećmi starszego syna.

³⁶ Niesprawiedliwe postanowienie sądu powiatowego Wieljaminow tłumaczył tym, iż podsędek Aleksander Berzowski trzymał w zastawie od Tekli Zdziechowskiej (za pożyczone 120 000 zł) wieś Kaszperówkę, stanowiącą część spadku.

³⁷ SGKP, t. IV, s. 544.

³⁸ Pisownia w aktach chrztu dzieci: Urusow. W pracy M. Żurowskiego data ślubu z Teklą Bohuszewiczówną to 17 VIII 1806 r. Jednakże data musi dotyczyć ślubu z Aleksandrą Urusow — najstarszy syn z ich małżeństwa urodził się w 8 miesięcy później.

³⁹ Brązowym medalem na wstędze Orderu Św. Włodzimierza nagradzano szlachtę i kupców, którzy pomagali armii rosyjskiej w zwycięstwie nad wojskami Napoleona. Przyznawano ją także ojcom rodziny, głowom rodu itp.

Z pierwszego małżeństwa, z Teklą Bohuszewiczówną, zostawił Cyprian synów Władysława Gerarda (1/2/1) i Fortunata (1/2/2) oraz córki Wiktorię (1/2/3) i Józefę (Józefatę; 1/2/4).

Z drugiego małżeństwa, z Aleksandrą Urusow, miał zaś synów Mikołaja (lub błędnie Michała) (1/2/5), Wawrzyńca (1/2/6) i Cypriana (1/2/7).

1/3 Agneta (Agnieszka), córka Józefa

Wiadomo tylko, że była żoną Jana Plesnera i w 1779 r. ojciec wypłacił jej sumę posagową.

Pokolenie III

1/1/1 Cyprian Józef, syn Wawrzyńca

Używał imienia Józef. Urodził się 8 X 1807 r. w dworze w Błudniu, a ochrzczony został następnego dnia przez proboszcza parafii rzymskokatolickiej w Berezie (Kartuskiej). Jego rodzicami chrzestnymi byli stryj Cyprian oraz siostra Anna. Józef był sędzią granicznym powiatu prużańskiego. Odziedziczył majątek Błudeń z folwarkami (liczył on 936 dusz, to dawne starostwo błudeńskie), a po matce także folwark Łukomierz (oba w pow. prużańskim guberni grodzieńskiej)⁴⁰. W r. 1853 występuje jako ziemianin guberni kijowskiej, bo co najmniej od 1838 r. był właścicielem Merwina (Mierzwina, 2379 dziesięcin) w pow. lipowieckim⁴¹, gdzie znajdowała się jego rezydencja. Majątek ten zapewne wniosła w posagu lub odziedziczyła jego żona. Był również właścicielem wsi Kosy (Kosy) w pow. bałkim guberni podolskiej. Łącznie we wszystkich majątkach należało do niego 1500 dusz męskich. Według Tadeusza Bobrowskiego był Józef także właścicielem Rostówki (pow. lipowiecki)⁴².

Około 1830 r. Józef poślubił hrabiankę Pelagię Krasicką, córkę Marcina Jana⁴³ (właściciela Żabczyc i m.in. chorążego pow. pińskiego) i Pelagii ze Skirmuntów h. Dąb⁴⁴. Często podróżował — m.in. do Paryża (ze stryjecznym bratem małżonki — Aleksandrem Skirmuntem⁴⁵), Berlina (gdzie urodził się jego syn)⁴⁶, Wilna⁴⁷, czy Warszawy (także z matką Katarzyną)⁴⁸. W latach 40.

⁴⁰ Rossijskij gosudarstwennyj istoričeskij archiw w Sankt–Petersburgu (dalej — RGIA), ф. 577, оп. 10, д. 1184 i 1185.

⁴¹ Л. И. Похилевич, *Сказания о населенных местностях Киевской губернии*, Киев 1864, s. 325.

⁴² T. Bobrowski, *Pamiętniki Tadeusza Bobrowskiego*, t. I, Lwów 1900, s. 173.

⁴³ Marcin był synem Ignacego i Eufrozyny Jełowickiej. Miał według Żychlińskiego (*Złota księga*, R. II s. 142) syna Artura Romana, męża Henryki Ilińskiej, oraz córki Leontynę Sewerynę, żonę Eustachego Krasieńskiego, i Marię, żonę Seweryna Kaszowskiego. Jego pierwszą żoną była Maria (lub Julia) Mierzwińska h. Ogończyk, córka właściciela rezydencji w Merwinie (Mierzwinie), a drugą Maria Kaszowska h. Janina, córka Hieronima i Elżbiety Pruszyńskiej h. Rawicz. O Mierzwińskim zob. Berlicz Sas, *Ukraina: obrazki czasu i ludzi*, „Kłosy”, nr 537, t. 21, 1875, s. 253–255 oraz nr 538, t. 21, 1875, s. 263–266.

⁴⁴ Pelagia była najprawdopodobniej córką Ignacego Skirmunta, a siostrą Szymona (1760–1835 lub 1747–1835), w l. 1812–1813 marszałka powiatu pińskiego, właściciela Mołodowa i Porzecza (Poreczie).

⁴⁵ Aleksander Izidor (1799–1870), syn Szymona i Elżbiety Orzeszko h. Korab, był marszałkiem powiatu pińskiego w 1825 r. Ukończył Uniwersytet Wileński. Był pionierem przemysłu na Pińszczyźnie — właścicielem nagradzanej fabryki sukna, cukrowni (miał patent na aparat do destylacji cukru) oraz pod koniec życia winnicy w Bałakławie na Krymie.

⁴⁶ Pelagia również podróżowała, m.in. była w Warszawie w 1843 r. („Kurjer Warszawski”, nr 208, 1843).

⁴⁷ „Kurjer Warszawski”, nr 149, 1862.

⁴⁸ „Gazeta Warszawska”, nr 341, 1832.

XIX w. Józef ufundował nowe korony (na miejsce skradzionych w 1831 r.) dla obrazu Matki Boskiej Berdyczowskiej, które zamówił w Berlinie u Friedeberga, poświęcone w 1844 r.⁴⁹ Według innej wersji przekazu korony były dwukrotnie fundowane przez Józefa, a po kradzieży drugich — nowe przysłał papież Pius IX⁵⁰.

Tadeusz Bobrowski nie wspomniał o zaangażowaniu politycznym Zdziechowskiego — napisał jedynie, że jego żona wpadła w obłęd i przeżyła w nim 40 lat. Opisał ironicznie Zdziechowskiego jako miłośnika płci pięknej (romansował z bonami i guwernantkami), a zarazem bardzo religijnego człowieka i fundatora wyposażenia kaplicy (według Heleniusza — był fundatorem miejscowego kościoła wraz z wyposażeniem⁵¹). Miał także własną domową kapelę⁵².

Wraz z córką Heleną pod koniec 1863 r. Józef znajdował się w Krakowie. Jak pisał Franciszek Salezy Gawroński, Józef był „wiekowy” i „schronił się przed wojną i napaściami w sąsiednim kraju”⁵³.

W maju 1867 r. testament Józefa (Osipa Ławrentjewicza) Zdziechowskiego został złożony na przechowanie w Radzie Opiekuńczej w Petersburgu⁵⁴. Co interesujące, w maju 1868 r. do Rady Opiekuńczej wpłynął testament (a drugi lub zmieniony — w grudniu t.r.) *Hrabiny* [bądź: Hrabianki] *Pauliny Martinowny Krasickiej, która przybyła z własnej woli za mężem, zesłanym za przestępstwo polityczne na prace katorżnicze* (w wersji grudniowej *za mężem zesłanym politycznie*)⁵⁵. Jeśli wziąć pod uwagę, że imię Pelagia używane jest wymiennie z Pauliną — to można przypuszczać, że Cyprian Józef został zesłany za udział w powstaniu styczniowym, zwłaszcza że także ich syn — Jan Karol Korneliusz był powstańcem.

Miał Józef 4 synów: Wawrzyńca Teodora Marcina Józefa (1/1/1/1), Ksawerego Cyryła Patrycego Józefa Antoniego (1/1/1/2), Jana Karola Korneliusza (1/1/1/3) i Józefa Michała Mariana Franciszka (1/1/1/4) oraz 3 córki Helenę (1/1/1/5), Marię Annę (1/1/1/6) i Anielę (1/1/1/7).

1/1/2 Anna, córka Wawrzyńca

Wiadomo, że poślubiła Michała Skanderbeg–Bulharyna (ur. ok. 1797r.– zm. ok. 1845) z pow. prużańskiego. Był on synem Józefa, przewodniczącego sądu pow. prużańskiego⁵⁶, a wnukiem Mikołaja. Początkowo, od 1818 r., sprawował funkcję ławnika w Sądzie Głównym guberni grodzieńskiej. W l. 1822 (lub 1823)–1829 był sędzią sądu granicznego (apelacyjnego) pow. prużańskiego (podobnie jak ojczym Anny — Szymon Żukowski). W l. 1836–1838 sprawował

⁴⁹ B. J. Wanat, *Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie: studium monograficzne*, Kraków 2007, s. 144.

⁵⁰ E. Rulikowski, *Częstochowa Ukrainy*, „Biesiada Literacka”, nr 43, 1912, s. 326.

⁵¹ Heleniusz, *Wspomnienia polskich czasów dawnych i późniejszych przez Eu...go Heleniusza*, 1894, s. 300.

⁵² T. Bobrowski, *Pamiętniki*, s. 173.

⁵³ K. Grodziska, *Franciszka Salezego Gawrońskiego notaty o powstaniu styczniowym*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie”, R. XL (1995), Wrocław 1995, s. 117. W przypisie 70 błędnie zidentyfikowany jako Romuald Jan Zdziechowski.

⁵⁴ RGIA, ф. 758, оп. 28, д. 116.

⁵⁵ Tamże, д. 138 i 151.

⁵⁶ Józef był prefektem podprefektury prużańskiej Rządu Tymczasowego WKsL w okresie wojen napoleońskich, ale w trakcie kampanii 1812 r. gościł przez dwa tygodnie w swoim domu ks. Bagrationa oraz generałów Tormasowa i Czaplca. *Историческая записка о событиях в Гродненской губ., в 1812 г., составленная в 1836–1837 гг. Гродненским Гражданским Губернатором* (В. У. А. Отд. II. 1835 г. XII стр.), w: „Сборник Императорского Русского исторического общества”, т. CXXVIII, Санкт–Петербург 1909, s. 451.

funkcję marszałka szlachty powiatu prużańskiego. Ok. 1828/1829 r. otrzymał Order Św. Włodzimierza IV kl.

Początkowo Bułharyn mieszkał w Prużanie, a w l. 20. XIX w. nabył majątek Czachec, gdzie wznosił swój dwór. W spisie ludzi, którzy znajdowali się pod nadzorem policji po stłumieniu powstania listopadowego jako politycznie nieprawomyślni, o Bułharynie pisano, iż często jeździ do Królestwa Polskiego i urzędująca zgromadzenia młodzieży pod pretekstem polowań. Mieszka w majątku Czachec z rodziną i zajmuje się gospodarką⁵⁷.

O Bułharynie z Czachca pisał Józef Ignacy Kraszewski: *Nadzwyczaj dowcipny, czytany, nie bez zdolności, ale niespokojnego ducha dziedzic Czachca. — — Gdyby zamiast niego nadjechał był nielitościwy szyderca, dziwak, pan Bułharyn z Czachca, który ze wszystkiego zawsze i wszędzie rad był drwić nielitościwie, wcale inny obrót wzięłaby sprawa moja. Pod tą maską ironii i naigrawania się Bułharyn, jak się zdaje, ukrywał jakąś boleść ducha, której światu nie chciał dać odgadnąć. Był to też człowiek w towarzystwie miły, czytający wiele, ale rzeczy tylko obcych, szczególnie francuskich, w życiu niezmiernie ekscentryczny, ale też sądzony za surowo przez tych, którzy go ani zrozumieć, ani ocenić nie umieli. Polska literatura, polskie książki wydawały mu się czymś tak biednym i śmiesznym, że nie wiem, czy kiedy wziął co polskiego w rękę. Wielki miłośnik ogrodów, Bułharyn miał w Czachcu piękny bardzo park niemal. Zasiłał nas książkami czasem, a w okolicy, w Linowej, Czachcu, Prużanie można było znaleźć wszystkie nowości naówczas świat zajmujące. Rozumie się, że literatura francuska stanowiła jeszcze piśmiennictwo jedyne imienia tego godne⁵⁸. Nic więc dziwnego, że Natalia Kicka odnotowała, iż na sejmiku gubernialnym Michał Bułharyn podpisał się przeciwko utrzymaniu języka polskiego, a tacy jak on na sąd surowy współobywateli i potomności zasłużyli⁵⁹.*

O rodzinie Bułharynów wspomina także brat Józefa Ignacego Kraszewskiego — Kajetan, choć błędnie nazywa go raz imieniem ojca — Józef: *Bliżej Dołhego w sąsiedztwie Linowej, w Czachcu mieszkał b. marszałek powiatu Józef Bułharyn, chudy, szczupły, nadzwyczaj żywy, podróżował wiele, czytał ogromnie, mówił po większej części po francusku żywo i wiele, fantastyk i dziwak, wiecznie tysiącnie z Żydami historie wyprawiał. Syn jego Antoś, mój rówieśnik, był niewidzianie i niestychanie przez bogatego papę pieszczony, wszystko mu było wolno; co zachciał, stać się musiało; dzieciak był grymaśny i zepsuty; nie było na świecie zabawek, których by mu ojciec nie sprawiał, a Antoś dzień się pobawiwszy, łamał, psuł, albo rozdarowywał, niemało i ja od niego takich prezentów miałem. Był jeszcze młodszy brat Joachimek i siostra, co poszła potem za Szemiota, oba braciszki rozłajdaczyli się potem, Antoś był jakiś czas (krótko) w huzarach, rozpił się wreszcie i zginął prawdziwie pod ławą. Taki zwykle koniec pieszczonych dzieci. — — W Czachcu mieszkał Michał Bułharyn, ojciec Szemiotowej i Joachimka (żyjącego), bogaty, najstarszego syna Antosia, rówieśnika mego, rozpiścił okropnie, potem się chłopiec na nic rozłajdaczył, rozpił i będąc u huzarów zapił na czysto⁶⁰.*

⁵⁷ <<http://sources.ruzhany.info/033a.html>>. Z kolei w artykule *Чахец, Пружанский район, Брестская область — хозяин поместья Михаил Булгарин был брошен в тюрьму из-за своей любви к охоте с филинами* stwierdza się, iż do majątku przywożono rannych powstańców, po upadku powstania nocą spotykała się tam potajemnie szlachta, Bułharyna zaś aresztowano. Podobno jego ulubionym sposobem polowań były polowania z puchaczem, www.ctv.by. Z kolei J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie*, s. 164 podaje, iż Michał Bułharyn znajdował się pod tajnym nadzorem policji w 1824 r.

⁵⁸ J. I. Kraszewski, *Pamiętniki*, Warszawa 1972, s. 212 i 346–347.

⁵⁹ N. Kicka, *Pamiętniki*, Warszawa 1972, s. 392.

⁶⁰ K. Kraszewski, *Kronika domowa. Silva rerum: wspomnienia i zapiski dzienne z lat 1830–1881*, Warszawa 2000, s. 41 i 401.

W 1845 r. właścicielami Czachca były niepełnoletnie dzieci Joachim i Katarzyna Bułharynowie. Dobra zostały wydierżawione, a następnie sprzedane Kiernożickim, a w l. 50 XIX w. przeszły jako posag do Dziekońskich⁶¹.

1/2/1 Władysław Gerard, syn Cypriana Stefana

Starszy syn Cypriana i Tekli Bohuszewiczówny Gerard Władysław urodził się 24 IX 1795 r. w Koziatynie (parafia białopolska), a ochrzczony został z wody 25 IX t.r. Rodzicami chrzestnymi byli chłopci Stefan Pawłow i Helena Hryszczykowa. Ukończył Akademię Wileńską. W 1823 r. został wybrany na 3-letnią kadencję na przedstawiciela pow. mińskiego guberni mińskiej do spraw granicznych. Natomiast w kalendarzach adresowch z tego okresu występuje jako podkomorzy pow. mińskiego. W 1829 r. wybrano go marszałkiem pow. lityńskiego w guberni podolskiej. W 1833 r. otrzymał pochwałę od cara, tzw. *monarszeje blagowolenije*, za dostarczanie prowiantu i zaopatrzenia wojskom rządowym w 1830 r. W 1841 r. ponownie pełnił funkcję marszałka szlachty, tym razem pow. winnickiego. Był także honorowym kuratorem gimnazjum w Winnicy w l. 1843–44.

Jego pierwszą żoną była Kamilla Dunin–Rajecka⁶², którą poślubił przed 1823 r., a drugą, poślubioną ok. 1830 r., Michalina Jaroszyńska⁶³ (1798–16 VIII 1886 Odessa)⁶⁴, wdowa po Kasprze Orłowskim h. Lubicz⁶⁵ (1776–1826), a córka Czesława Jaroszyńskiego z Tywrowa h. wł. (1768–1846)⁶⁶, marszałka powiatu winnickiego (1798–1802), i generałówny Ewy Kamieńskiej h. Jastrzębiec⁶⁷.

Władysław od 1808 r. był właścicielem Koziatyna, wspólnie z młodszym bratem Fortunatem i starszym przyrodnim bratem, hr. Ferdynandem Tyszkiewiczem. W 1825 r. bracia sprzedali Koziatyn Tadeuszowi Roźniatowskiemu za 450 000 zł, jednakże w 1836 r. do I Oddziału 3. Departamentu Rządzącego Senatu weszła sprawa apelacyjna z mińskiej izby sądu cywilnego „O summę poszukiwaną przez Władysława i Fortunata Zdziechowskich od hrabi Tyszkiewicza, z rzeczy majątku Koziatyna”⁶⁸, ale nie wiemy, jak się zakończyła. Był też właścicielem majątku Szpiczyńce (pow. lityński) i 359 dusz włościańskich⁶⁹. Druga żona wniosła mu w posagu majątek Czerepaszyńce (pow. winnicki, parafia Janowska) z pałacem wzniesionym przez Kacpra Orłowskiego, a rozbudowanym przez Władysława Gerarda, który uczynił zeń swą główną siedzibę. W 1847 r. kupił od Feliksa Strutyńskiego Lipowiec (2810 dziesięcin ziemi i 532 dusze męskie), który odziedziczyli częściowo jego zięć Władysław Rohoziński, a częściowo spadkobiercy jego

⁶¹ <<http://akant.org/dodatki/854-katarzyna-i-jerzy-samusikowie-dwor-dziekoskich-w-czachcu>>.

⁶² Właściwe nazwisko w akcie chrztu dzieci. W akcie zgonu syna Ferdynanda — błędnie jako Chojecka.

⁶³ Michalina miała trzech braci: Brunona, Henryka (żonatego 1 v. z Teresą Potocką, a 2 v. z Franciszką Gadowską) i Edwarda (żonatego z Eleonorą Świewkowską) oraz trzy siostry: Julię, żonę ks. Eustachego Czetwertyńskiego, Hortensję, żonę Karola Drzewieckiego, i Konstancję, żonę Józefa Drzewieckiego.

⁶⁴ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 4.

⁶⁵ Był to syn Andrzeja i Agnieszki Komorowskiej h. Korczak, sprawował urząd prezesa 2. Departamentu Sądów Głównych podolskich w l. 1821–22. Był masonem, zob. A. И. Серков, *Русское масонство: 1731–2000: энциклопедический словарь*, Москва 2001, s. 613. O starokawalerstwie Orłowskiego w: F. Kowalski, *Wspomnienia*, t. 2, Kijów 1859, s. 270–275.

⁶⁶ Był synem Zachariasza (zm. 1774) i Marianny Szczeniowskiej h. Paprzyca (zm. 1785).

⁶⁷ Jej rodzicami byli Brunon i Konstancja Piotrowicka h. Pilawa.

⁶⁸ „Tygodnik Petersburski”, nr 83, 1836.

⁶⁹ Wymienione w stanie służby (tzw. *formularnyj spisok*).

syna Ferdynanda. Był także właścicielem miasteczka Stara Przyłuka, kupionego od Opitza (pow. berdyczowski, 4949 dziesięcin), które jeszcze za życia przekazał synowi Czesławowi⁷⁰.

1 III 1841 r. Władysław odpowiedział w liście na zarzuty kijowskiego generała-gubernatora Bibikowa dotyczące licznych samobójstw oraz kradzieży popełnianych przez chłopów pańszczyźnianych — jego zdaniem ich przyczyną ich było pijaństwo (przez które chłopci wpadali w nędzę), któremu winni byli rozpijający chłopów Żydzi. Uważał on, że wina za samobójstwa niesłusznie spada na właścicieli i ekonomów, którzy wcale nie są okrutni dla chłopów (rzeczywiście z 500 odnotowanych przypadków tylko 50 było spowodowanych bezpośrednim okrucieństwem szlachty). Według Władysława tylko pozbycie się Żydów pozwoliłoby na polepszenie zarówno życia, jak i zdrowia chłopów (odnotowywał on, że ciężko znaleźć zdrowych kandydatów na rekrutów)⁷¹.

Władysław pozostawił potomstwo — z pierwszego małżeństwa bliźnięta Ferdynanda Adama (1/2/1/1) i Helenę Ewę (*vel* Zuzannę, błędnie 1/2/1/2), a z drugiego — synów Czesława Jana Kantego (1/2/1/3) i Adama Dionizego (1/2/1/4) oraz córkę Paulinę (1/2/1/5).

Zmarł w 1854 r.⁷² — według prawnuka Jerzego — na kuracji w Ems i tamże został pochowany⁷³. Możliwe, że żył jednak jeszcze w 1862 r., jeśli jego dotyczy wzmianka o pobycie w Rzymie (p. biogram Heleny Ewy 1/2/1/2).

1/2/2 Fortunat Kazimierz, syn Cypriana Stefana

Młodszy syn Cypriana i Tekli z Bohuszewiczów urodził się 22 II 1797 r.⁷⁴ w parafii białopolskiej — najprawdopodobniej więc także w Koziatynie, którego był współwłaścicielem w l. 1808–1825 wraz ze starszymi braćmi — rodzonym Władysławem Gerardem i przyrodnim — hr. Ferdynandem Tyszkiewiczem. W l. 1816–1817 służył w Pułku Dragonów Lejbgwardii w stopniu junkra. Po awansie na praporszczyka („chorążego wojsk rosyjskich”) przeniesiony został do Podolskiego Pułku Kirasjerów Lejbgwardii. W 1822 r. awansował na porucznika, a w 1823 r. został zwolniony ze służby z awansem na sztabsrotmistrza. W 1832 r. wybrany został na marszałka szlachty powiatu mińskiego (po ojcu swego przyszłego zięcia Michale Brzozowskim). Zakończył karierę w 1834 r., otrzymując w lutym t.r. Order Św. Włodzimierza IV kl.⁷⁵

W 1836 r. do I. oddziału 3. Departamentu Rządzącego Senatu weszła sprawa apelacyjna z mińskiej izby sądu cywilnego „O summę poszukiwaną przez Władysława i Fortunata Zdziechowskich od hrabi Tyszkiewicza, z rzeczy majątku Koziatyna”⁷⁶. Na początku l. 40. XIX w. Fortunat wraz marszałkiem pow. ihumeńskiego Ludwikiem Słotwickim, sędzią tegoż powiatu

⁷⁰ Л. И. Похилевич, *Сказания о населенных*, s. 296. Według tego samego źródła w Starej Przyłuce i Czerepasyńcach do Władysława należało 1000 dusz męskich (s. 300–301).

⁷¹ Sprawa samobójstw miała posłużyć za pretekst do oczyszczenia skonfiskowanych Polakom majątków z polskich dzierżawców i ekonomów i zastąpieniu ich Rosjanami. Jednak Petersburg stwierdził, że plany Kijowa są niewykonalne. Д. Бовуа, *Гордиев узел Российской империи: Власть, шляха и народ на Правобережной Украине*, М., 2011, s. 327–328.

⁷² M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 4.

⁷³ Maria ze Zdziechowskich Sapieżyna, *Moje życie, mój czas*, Kraków 2010, s. 499. Możliwe, że błędnie, bo w Ems zmarł syn Władysława — Czesław.

⁷⁴ Podawany w literaturze 1791 r. jest błędny ze względu na to, że nie byłby wtedy młodszym synem Cypriana i Tekli. U K. Pułaskiego, *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy*, t. II, red. T. Epsztajn i S. Górzynski, Warszawa 2004, s. 288 występuje data 4 III 1796 r.

⁷⁵ Dane ze stanu służby.

⁷⁶ „Tygodnik Petersburski”, nr 83, 1836.

i kupcem 1. gildii Jakubem Łukaszewiczem oraz prezydentem Bohuszewiczem założyli Mińską Kompanię Handlową, która miała na celu promocję miejscowego przemysłu na terenach Cesarstwa Rosyjskiego (zwłaszcza sukna i cukru)⁷⁷. Był masonem⁷⁸.

Zapewne już w 1832 r. Fortunat był mężem Anny Kossowówny⁷⁹, pochodzącej ze szlachty witebskiej, córki Augustyna⁸⁰ i Leonardy⁸¹. Po śmierci pierwszej żony (zm. 29 X 1849 r.⁸²) poślubił po 1858r. Annę Osztorpównę⁸³, wdowę po Karolu Kostrowickim⁸⁴, córkę Leona z Dukory (ok. 1785–1851), marszałka szlachty guberni mińskiej (1823–1846), komandora maltańskiego i Heleny Kuncewiczówny (1787–1844). Osztorpówna była krewną Fortunata (ich matczyne babki były Galińskimi).

Fortunat odziedziczył majątek Raków (428 dusz włościańskich). Do Anny należały Gołock (Gałock)⁸⁵ w pow. ihumeńskim (800 dziesięcin ziemi; kiedyś Osztorpów, a po jej śmierci Wańkowiczów), Kadunowa (355 dziesięcin), Michalewo (241 dziesięcin) oraz uroczysko Jasnówka (400 dziesięcin)⁸⁶.

W 1857 r. Fortunat został ojcem chrzestnym swojej wnuczki Jadwigi Brzozowskiej, a zmarł 14 XI 1861 r. Wdowa Anna żyła jeszcze w 1889 r., kiedy wymieniona jest jako właścicielka ww. majątków. Z pierwszego małżeństwa Fortunat miał syna Edmunda Wiktora Juliusza (1/2/2/1) oraz córki Stefanię (1/2/2/2) i Władysławę (1/2/2/3).

⁷⁷ Obszerny artykuł w „Tygodniku Petersburskim”, nr 8, 1842.

⁷⁸ A. И. Серков, *Русское масонство*, s. 342.

⁷⁹ Młodsza siostra Anny z Kossowów Zdziechowskiej — Klementyna (zm. 1855) poślubiła Ignacego Chłudzińskiego h. Dołęga (1807–1869), marszałka szlachty gub. witebskiej. Ich syn Alojzy Piotr August z Laskowicz (1832–1870) ożenił się z Marią, córką Aleksandra Sołtana, marszałka szlachty guberni mohylowskiej 1844–1852 i Barbary Hołyńskiej (ur. 1821, córki Ignacego i Anny Żukowskiej, siostry Amelii Hołyńskiej, żony Aleksego Ciechanowieckiego). Spośród czworga dzieci Alojzego — Władysław poślubił Emmę margrabiankę Paulucci (wnuczkę Olgi Hołyńskiej), a Jadwiga — Ferdynanda ks. Liguori, których córka Maria Assunta Liguori została żoną znanego malarza Antoniego Uniechowskiego, którego ciotka Janina była żoną Fortunata Zdziechowskiego. Córka Klementyny i Ignacego była bł. Celina Borzęcka (1833–1913), założycielka zmartwychwstank.

⁸⁰ Możliwe, że jest on tożsamy z Augustem Kossowem, synem Kazimierza, który w l. 1805–1806 służył w Kolegium Spraw Zagranicznych w Petersburgu w randze asesora kolegijskiego, a następnie od 1808 r. był asesorem w Zarządzie Głównym guberni białorusko-witebskiej — od 1810 r. w randze radcy dworu.

⁸¹ M. Żurowski (*Wstęp do monografii*, s. 3) podaje nazwisko panieńskie żony Kossowa jako von Ungern–Sternberg.

⁸² *Sacrum Poloniae millennium: rozprawy, szkice, materiały, historyczne*, t. VII, Rzym 1960, s. 169, przypis 90.

⁸³ Leon i Helena Osztorpowie poza Anną mieli jeszcze dwie córki: Ludwikę (ur. 1807) zamężną za Ottonem Horwatem (zm. 1894), marszałkiem guberni mińskiej w l. 1848–1853, i Leokadię (zm. 1880), żonę Aleksandra Wojnicz–Sianożęckiego (ur. 1807).

⁸⁴ Karol (s. Michała) był porucznikiem w 7. pułku ułanów (1831), następnie w randze sekretarza gubernialnego (odpowiadającej w służbie cywilnej stopniowi porucznika) sprawował funkcje: deputata sejmiku gubernialnego ds. „złożenia” księgi rodowodowej dla powiatu stuckiego (1836–1838 i 1843), ławnikiem w sądzie sumiennym (*sowiestnym*) guberni mińskiej (1842), deputatem pow. stuckiego (1844) i marszałkiem pow. mińskiego (od 1857). Zm. 30 VI 1858 w Karlsbadzie, gdzie 4 VII odbył się jego pogrzeb („Kurjer Warszawski” nr 176, 1858).

⁸⁵ Z postanowienia z 24 V 1857 r. nr 31869 umieszczonego w: *Полное собрание законов Российской Империи*, т. XXXII, Санкт–Петербург 1858, s. 4046, dowiadujemy się, że Anna wystąpiła o zezwolenie na przekazanie po jej śmierci Gołocka z folwarkiem Kaduninem i 418 chłopami płci męskiej w dożywocie jej mężowi Karolowi Kostrowickiemu, a dopiero po jego śmierci jej spadkobiercom. Kostrowicki (który zrzekł się należnej mu części majątku) nie mógł sprzedać Gołocka, ale mógł za zgodą Senatu zaciągać państwowe pożyczki, gdyby zaszła potrzeba ratowania posiadłości. Ponieważ po jej śmierci Gołock przeszedł do Wańkowiczów — zapewne małżeństwo z Karolem było bezdzietne.

⁸⁶ <<http://puhraj.info/spis-zemlevlasnikav-suchasnaj-terytori-puhavickaga-rayona-na-1889-g.html>>.

1/2/3 Wiktoria, córka Cypriana Stefana

Musiała być najstarszą z dzieci Cypriana i Tekli z Bohuszewiczów i urodzić się pomiędzy 1788 a końcem 1794 r., skoro przed 1809 r. była już matką dwojga dzieci urodzonych z jej związku ze Stanisławem Ciechanowieckim h. Dąbrowa. Stanisław (1783–1848), syn Józefa i Anny z Chrapowickich, był właścicielem rozległych majątków na Witebszczyźnie i Mohylewsczyźnie, w tym Kurmanowa, Drybina i okazałej rezydencji w Boczejkowie. W l. 1811–1823 był marszałkiem szlachty powiatu czausowskiego⁸⁷.

Po śmierci męża i założeniu rodziny przez syna, Józefa Pawła, Wiktoria przeprowadziła się z Boczejkowa do Łohojska, majątku córki Pauliny Tyszkiewiczowej, gdzie mieszkała dziewięć lat, do śmierci 8 IX 1859 r. i tam została pochowana. W 1853 r. była matką chrzestną najstarszego wnuka Stanisława — Aleksandra Konstantego Emanuela Ciechanowieckiego, syna Józefa Pawła.

Z małżeństwa Stanisława i Wiktorii przyszło na świat pięciu synów: Michał Romuald Cyprian (1810–1837)⁸⁸, Justyn Rudolf Kalikst (1811–1847)⁸⁹, Józef Paweł (1815–1888)⁹⁰, Otton Edmund (1816–1878)⁹¹, Eliasz Adolf Konstanty (1820–1880)⁹² i trzy córki: Waleria, Emilia (obie zmarły młodo) i Paulina (1818–1879)⁹³.

⁸⁷ Dokładniej sylwetki Stanisława i jego potomstwa zostały opracowane w: *Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV–XXI wiek)*.

⁸⁸ Absolwent Akademii Połockiej i Szkoły Podchorążych Gwardii Cesarskiej w Petersburgu. Służył w pułkach lejbgwardii — Izmajłowski i Pawłowski. W 1836 r. uzyskał dymisję z rangą porucznika.

⁸⁹ Absolwent Akademii Połockiej i Szkoły Podchorążych Gwardii Cesarskiej w Petersburgu. Służył w pułkach lejbgwardii — Izmajłowski i Pawłowski. W 1837 r. uzyskał dymisję z rangą porucznika. Administrował majątkiem rodzinnym w Boczejkowie. W 1847 r. został wybrany na marszałka powiatu lepelskiego. Zginął w wypadku na polowaniu.

⁹⁰ Absolwent Akademii Połockiej i prawdopodobnie Szkoły Podchorążych Gwardii Cesarskiej w Petersburgu. Ostatecznie ukończył Instytut Korpusu Dróg Komunikacji. Służył w Pawłowski Pułku Lejbgwardii. Służbę ukończył w 1838 r. w randze podporucznika. W 1849 r. poślubił Aleksandrynę Riznicz (1831–1884), córkę Serba Jowana Riznicza i Pauliny hr. Rzewuskiej. Z małżeństwa tego narodziło się 4 synów i 5 córek. Jowan Riznicz (1792–1861), bankowiec i kupiec z Triestu, Raguzy i Odessy, którego pierwsza żona Amalia Ripp była jedną z muz Aleksandra Puszkina, poślubił Paulinę Rzewuską w wyniku intrygi rodzinnej pań z rodziny Rzewuskich. Jak wspominał ks. Stanisław Chołoniewski — kobieca część rodziny wyprawiła Adama i Henryka Rzewuskich do Kijowa, a ślub odbył się w tajemnicy w Pohrebyszczach. Ks. Chołoniewski zaproponował braciom, by mezalians przyjąć za pokutę owej dumy Radziwiłłowskiej, która nie mogła być doborniejszym szwagrem ukarana. J. Badeni, *Ks. Stanisław Chołoniewski*, Kraków 1888, s. 124. Po przejściu na służbę państwową Riznicz był m.in. urzędnikiem do specjalnych poleceń przy kijowskim generał-gubernatorze oraz dyrektorem kijowskiego biura Państwowego Banku Handlowego. Pełniej Riznicz i jego koligacje opisani są w *Dziejach rodziny Ciechanowieckich*, s. 317–319.

⁹¹ Absolwent Akademii Połockiej i prawdopodobnie Szkoły Podchorążych Gwardii Cesarskiej w Petersburgu. Ostatecznie ukończył Instytut Korpusu Dróg Komunikacji. Służył w Pawłowski Pułku Lejbgwardii. W 1837 r. był pisarzem w kancelarii mściławskiego marszałka szlachty. Karierę urzędniczą zakończył w 1840 r. w randze registratora kolegiального. Za udział w powstaniu styczniowym skazany na zesłanie w Szadrińsku na Syberii (1865–1867). Po amnestii wyemigrował do Francji i osiadł w Paryżu, gdzie zmarł, pochowany na cm. Père-Lachaise.

⁹² Absolwent Akademii Połockiej i Szkoły Podchorążych Gwardii Cesarskiej w Petersburgu. Studiował dyplomatykę i kameralistykę na Uniwersytecie w Dorpacie. W 1847 r. służył w kancelarii generał-gubernatora w Nowgorodzie. Podał się do dymisji w randze sekretarza kolegiального. Jego żoną była Jadwiga Oskierko h. Murdelio (1835–1899), córka Dominika i Anny z Wołłowiczów h. Bogoria. W l. 60. XIX w. mieszkał w Rydze, a w l. 70. osiadł w Warszawie, gdzie zmarł i został pochowany. Miał syna i dwie córki.

⁹³ W 1836 r. poślubiła Konstantego Benedykta Stanisława hr. Tyszkiewicza (1806–1868), syna Piusa i Augusty hr. Broel-Plater. Konstanty w l. 1828–1836 służył w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego w Warszawie. Po zakończeniu służby urzędniczej i ożenku osiadł w rodzinnym Łohojsku. Był zasłużonym dla nauki polskiej archeologiem oraz kolekcjonerem i członkiem zagranicznych i krajowych towarzystw naukowych. Paulina zadbała o pośmiertną publikację prac męża. Korespondowała z Józefem Ignacym Kraszewskim. Miała syna Oskara (1837–1897).

1/2/4 Józefa (Józefata)⁹⁴, córka Cypriana Stefana

Młodsza córka Cypriana i Tekli z Bohuszewiczów. Dwukrotnie była matką chrzestną swoich siostrzeńców, synów Wiktorii ze Zdziechowskich Stanisławowej Ciechanowieckiej — w 1815 r. Józefa Pawła, a w 1816 r. Ottona Edmunda. Wyszła za mąż około 1821 r. za swego brata ciotecznego, Adama Niemirowicza–Szczytta h. Jastrzębiec, syna Marcina (1749–1800?), sędziego ziemskiego połockiego i Anieli Bohuszewiczówny⁹⁵. Mieszkali w majątku Strzyżewo dzierżawionym od szwagra, Stanisława Ciechanowieckiego⁹⁶. Mieli siedmioro dzieci: Pawła Michała (1822–1870), Fortunata Michała, Michała Ignacego (ur. 1828), Józefa Leopolda (ur. 1829); Elżbę, Wandę i Julię.

Józefa zmarła po 1829 r.

1/2/5 Mikołaj (lub raczej błędnie Michał⁹⁷), syn Cypriana Stefana

Najstarszy syn Cypriana i Aleksandry z Urusowów urodził się 11 IV 1807 r. i wtedy został też ochrzczony z wody. Chrzest z olejów był (wraz z dwoma pozostałymi braćmi) 7 VI 1826 r. w kościele parafialnym w Mińsku. W 1826 r. Mikołaj, pragnąc rozpocząć służbę urzędniczą, zgłosił siebie i młodszych braci do Heroldii — nie zostali zapisani do ksiąg przez ojca, ponieważ nie mieli za jego życia metryk chrztu. Nie pojawił się więcej w dokumentach i nie został wpisany do Heroldii, a zmarł w 1827 r.⁹⁸

1/2/6 Wawrzyniec, syn Cypriana Stefana

Średni syn Cypriana i Aleksandry z Urusowów urodził się 6 VIII 1808 r. i został ochrzczony z wody. Chrzest z olejów był (wraz z dwoma pozostałymi braćmi) 7 VI 1826 r. w kościele parafialnym w Mińsku. Rodzicami chrzestnymi byli sekretarz gubernialny Alojzy Muraszko i Franciszka Turczynowiczowa. Ukończył gimnazjum w Mińsku. W 1826 r., jako „niedorostek”, zgłosił się do Penzeńskiego Pułku Piechoty. Tamże w lutym 1828 r. przyjęty został jako unteroficer i w czerwcu t.r. awansowany na podpraporszczyka (podchorążego). Brał udział w wojnie z Turcją na terenie dzisiejszej Rumunii i Bułgarii (w walkach pod Janibazarem i Szumlą). Wyróżnił się w walkach, za co otrzymał w 1830 r. awans na praporszczyka (chorążego) z przeniesieniem do Mohylowskiego Pułku Piechoty oraz srebrny medal. Brał udział w tłumieniu powstania listopadowego na terenie Królestwa Polskiego, m.in. w oblężeniu twierdzy Zamość. Otrzymał za to Krzyż Virtuti Militari IV kl. (*Polską Odznakę Zaszczytną za Zastugi Wojenne*). W 1833 r. awansowany na podporucznika, a w rok później został zwolniony ze służby w stopniu porucznika.

⁹⁴ T. Żychliński (*Złota księga*, R. IV, s. 372) błędnie nazwał ją generałówną, t.j. córką Wawrzyńca, i obdarzył herbem Łódzia.

⁹⁵ Brat Adama — Michał Feliks (1785–1826), dziedzic Wierchowia, ożenił się z przyrodnią siostrą Józefy (a zarazem swoją cioteczną siostrą) — Antoniną Korwin Piotrowską.

⁹⁶ T. Żychliński, *Złota księga*, R. IV, s. 372.

⁹⁷ W dokumentach Deputacji występują naprzemiennie oba imiona. Brak kopii metryki chrztu w dokumentach Heroldii.

⁹⁸ Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny: myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku*, Gdańsk 1996, s. 14.

Około 1847 r. Wawrzyniec poślubił Stefanię Rachimowiczównę h. Pobóg, najpewniej córkę sekretarza gubernialnego Romualda, z którą miał 5 synów: Stefana (1/2/6/1), Ludwika Walentego (1/2/6/2), Mikołaja (1/2/6/3), Pawła (1/2/6/4) i Michała (1/2/6/5).

Najprawdopodobniej nie miał własnego majątku, gdyż żaden nie był wymieniony w jego stanie służby. Sądząc z miejsc, gdzie rodziło się jego synowie, utrzymywał kontakty z rodziną Wojnicz–Sianożęckich (Raduga/Radoga, folwark należący do Chalcza oraz Wiejna)⁹⁹.

1/2/7 Cyprian, syn Cypriana Stefana

Najmłodszy syn Cypriana i Aleksandry z Urusowów urodził się 30 VII 1813 r. i wtedy został też ochrzczony z wody. Chrzest z olejów był (wraz z dwoma pozostałymi braćmi) 7 VI 1826 r. w kościele parafialnym w Mińsku. Rodzicami chrzestnymi byli sekretarz gubernialny Alojzy Muraszko z Franciszką Turczynowiczową oraz Stefan Siellicki z Marianną Pisarzewiczówną.

W 1826 r. zadeklarował, iż pragnie poświęcić się służbie wojskowej. Początkowo pracował jako kancelarysta, a w 1833 zgłosił się do służby w armii, ale dalsze jego losy nie są znane. Był bezdzietny¹⁰⁰.

Pokolenie IV

1/1/1/1 Wawrzyniec (Laurenty) Teodor Marcin Józef, syn Cypriana Józefa

Urodził się 9 XI 1830 r. we dworze w Błudniu, w parafii bereskiej, a ochrzczony został z wody we dworze 16 t.m. Rodzicami chrzestnymi byli dziadkowie: Marcin hr. Krasicki, chorąży powiatu pińskiego oraz Katarzyna Żukowska (1 v. Zdziechowska z Sumbatowów) podkomorzyna powiatu prużańskiego. Był bezzienny¹⁰¹.

1/1/1/2 Ksawery Cyryl Patrycy Józef Antoni, syn Cypriana Józefa

Urodził się 16 III 1833 we dworze w Błudniu w parafii bereskiej, a ochrzczony został z wody i olejów 3 IV t.r. Rodzicami chrzestnymi byli (podobnie jak w przypadku jego brata Wawrzyńca) dziadkowie: Marcin hr. Krasicki oraz Katarzyna Żukowska (1 v. Zdziechowska z Sumbatowów), marszałkowa pow. prużańskiego. Wiadomo, że w l. 50 XIX w. wstąpił do Żytomierskiego Pułku Jęgrów. Ożenił się z Zofią(–Emilią) Bondarzewską (Bądarzewską), do której w l. 60 XIX w. należała wieś Honoratka (pow. lipowiecki)¹⁰². Mieli córkę Zofię (1/1/1/2/1).

⁹⁹ Siostra drugiej żony jego przyrodniego brata Fortunata — Leokadia Osztorpówna była żoną Aleksandra Wojnicz–Sianożęckiego. Bratanek i bratanica Aleksandra Wojnicz–Sianożęckiego poślubili Ciechanowieckich, choć z innej linii rodziny nieskoligaconej ze Zdziechowskimi.

¹⁰⁰ Z. Opacki, *W kręgu Polski*, s. 14.

¹⁰¹ K. Pułaski, *Kronika*, s. 287.

¹⁰² Od 1833 r. Honoratka należała do rodziców Zofii — Aleksandra (zm. 1847) i Emilii z Newlińskich Bondarzewskich, liczyła wtedy 887 dziesięcin ziemi. Л. И. Похилевич, *Сказания о населенных*, s. 328 i 735.

1/1/1/3 Jan Karol Korneliusz, syn Cypriana Józefa

Urodził się 7 I 1838 r. w Merwinie (Mierzwinie), a ochrzczony został 22 X t.r. w znajdującej się tam filii oratowskiego kościoła św. Stanisława. Rodzicami chrzestnymi byli Seweryn Kaszowski¹⁰³ z Marianną Chocianowską, a obecni przy chrzcie byli major (?) Scepura (Szepura) z Felicjaną Bagińską. 10 II 1872 r. Jan poślubił w Pigłowicach (parafia Mądre, Wielkopolska) Jadwigę Chłapowską h. Dryja (1841–1910), córkę Michała (1800–1848) i Emilii z Ożegalskich (1818–1875), dziedziców Sońnicy¹⁰⁴.

Jan wziął udział w powstaniu styczniowym na terenie Mińszczyzny. Udało mu się uciec za granicę przed represjami. Miał być właścicielem Merwina i umrzeć w Mentonie w 1874 r.¹⁰⁵, jednakże akta stanu cywilnego Mentony nie odnotowały takiego zgonu. Według nekrologu¹⁰⁶ zmarł 24 VII 1874 r.

To on, a nie — jak początkowo przypuszczano w *Dziejach rodziny Ciechanowieckich* — Czesław Jan jest bohaterem wzmianek w pamiętnikach Jadwigi z Ciechanowieckich de Forsanz. Według nich na przełomie 1866 i 1867 r. ks. Roman Wilczyński przyprowadził do przebywającej w Paryżu Aleksandryny z Rizniczów Ciechanowieckiej, żony Pawła (syna Wiktorii ze Zdziechowskich), dwóch emigrantów i byłych powstańców — Aleksandra Poradowskiego oraz Jana Zdziechowskiego. Jan zaskarbił sobie przychylność pani domu, osoby wymagającej i trudnej w kontaktach z nieznanymi, i przez pewien czas mieszkał w Paryżu (w 1867) z rodziną Pawła i Aleksandryny. Utrzymywał się początkowo z tłumaczeń z języków orientalnych. Opiekował się dziećmi Ciechanowieckich — był obecny w Orleanie na pierwszej komunii Stanisława Ciechanowieckiego i zdał z niej listowną relację matce chłopca. Poradowski i Zdziechowski towarzyszyli rodzinie Ciechanowieckich, odprowadzając ich do granicy belgijskiej, kiedy Ciechanowieccy opuszczali Francję, i utrzymywał kontakt korespondencyjny z Aleksandryną po jej powrocie do kraju. Jadwiga de Forsanz wspomina, że Zdziechowski miał otrzymać zezwolenie na powrót do Rosji, ale emocje spowodowane powrotem oraz pielgrzymką do Częstochowy miały doprowadzić go do obłądzenia oraz śmierci.

1/1/1/4 Józef Michał Maria Franciszek, syn Cypriana Józefa

Urodził się w Berlinie 25 IX 1840 r., a ochrzczony został w berlińskim kościele katolickim św. Jadwigi 5 XI t.r. (metryka wpisana do parafii w Berezie). Rodzicami chrzestnymi byli Aleksander hr. Skirmunt (stryjeczny brat matki), Władysław Opitz¹⁰⁷, Józef May i nieznaną z imienia Lubowicka.

¹⁰³ Sylwester był szwagrem Pelagii hr. Krasickiej, mężem hr. Marii Franciszki, a jednocześnie stryjecznym bratem drugiej żony Marcina Jana hr. Krasickiego — (poślubionej w 1825 r.) Anieli Marii Kaszowskiej.

¹⁰⁴ W akcie ślubu podany błędny wiek pana młodego — 32 lata, a jako miejsce pochodzenia podano Kraków. *Teki Dworzaczka*; D. Chłapowski, *Chłapowscy: kronika rodzinna*, Warszawa 1998, s. 162.

¹⁰⁵ D. Chłapowski, *Chłapowscy*, s. 162.

¹⁰⁶ „Dziennik Poznański”, nr 169, 1874.

¹⁰⁷ Prawdopodobnie tożsamy z Władysławem, synem Jana i Marii, a bratem Edmunda, który pod koniec l. 20. uczył się w Warszawie i prawdopodobnie mieszkał na pensji u Chopinów, a w 1831 r. jako uczeń V kl. liceum wstąpił do Legii Litewskiej Konnej. Miał pochodzić z Sandomierskiego, jednakże rodzina miała majątki w guberni wołyńskiej i kijowskiej („Tygodnik Petersburski”, 1831, nr 37; P. Myślakowski, A. Sikorski, *Chopinowie: krąg rodzinno-towarzystki*, Warszawa 2005, s. 234). Nie wiemy, czy jest on tożsamy z Opitzem, od którego Władysław Gerard Zdziechowski kupił Starą Przyłukę.

Józef ożenił się ze Stefanią Eufrozyną Gromnicką h. Prawdzic (ur. ok. 1865 w Wachnowce), córką Piotra¹⁰⁸, byłego marszałka pow. Berdyczowskiego, i Eweliny z Kotowiczów — siostry męża jego bratanicy Zofii¹⁰⁹. W akcie ślubu Józef odmłodził się o 7 lat. Ślub odbył się 26 IX/8 X 1885 r. w kościele św. Józefa w Warszawie. Jak donosił „Kurjer Warszawski”: *W dniu wczorajszym o godzinie 6—ej wieczorem w kościele św. Józefa, ksiądz prałat Borzewski pobłogosławił związek małżeński Józefa Zdziechowskiego, obywatela ziemskiego z Ukrainy, z panną Stefanją, córką b. marszałka szlachty berdyczowskiej Piotra i Eweliny z Kotowiczów Gromnickich. Podczas dopełnianej ceremonii ślubnej w kościele, grono artystów ze współudziałem p. Cieślowskiego, odśpiewało pobożne pieśń. Po ślubie młoda para oraz licznie zgromadzeni krewni pp. młodych, którzy na ten akt pośpieszyli z Galicji, Podola, Wołynia, Ukrainy, Litwy i W. Ks. Poznańskiego, udali się do mieszkania rodziców panny młodej w hotelu Europejskim, gdzie podejmowani byli z istic staropolską gościnnością, a wśród płasów ochoczej młodzieży, przy orkiestrze dyrektora Lewandowskiego, zabawą przedłużyła się do rana¹¹⁰. Świadkami ślubu byli Jan hr. Krasicki oraz Kazimierz Gromnicki.*

Józef mieszkał w Merwinie (Mierzwinie), gdzie zmarł bezpotomnie 24 V 1910 r. *po długich i ciężkich cierpieniach*. Pogrzeb odbył się w Oratowie 28 V t.r.¹¹¹. Był ostatnim męskim przedstawicielem starszej linii rodu, wywodzącej się od Wawrzyńca Zdziechowskiego.

1/1/1/5 Helena, córka Cypriana Józefa

Pod koniec 1863 lub na początku 1864 r. poślubiła (owdowiałego w 1859 r.¹¹²) Jana Sadowskiego h. Lubicz, marszałka powiatu kamienieckiego w l. 1858–1861 (właściciela Jaromirki *vel* Jaromirce tamże), z którym miała córkę Pię Sewerynę — zakonnice Felicjanę (zm. 1908 w Krakowie)¹¹³.

Jak pisał F. S. Gawroński: *Niejaki pan Otocky, ranny, pielęgnowany przez pannę Zdziechowską, która tu z ojcem wiekowym schroniła się przed wojną i napaściami w ościennym kraju, gdy pozdrowiał, oświadczył się o jej rękę, został przyjęty, nastąpiły zaręczyny i gotowość do ślubu. Wtem przybywa z Warszawy felicjanka, panna Wotowska, już dawniej będąca z nim zaręczoną, reklamuje swojego narzeczonego, zyskuje odstąpienie, wszystko odbywa się à l'amiable, bo właśnie był przybył z Podola pan Sadowski, wdowiec już niemłody, który oświadcza się o pannę Zdziechowską i pierwszej jeszcze ślubuje nim tamta para, która była tych przeniewierzeń powodem¹¹⁴. Wiele o tym gadaniny w mieście z rozmaitym opowiadaniem panuje.*

Helena żyła jeszcze w 1908 r., gdyż wymieniona jest w nekrologu córki, mąż zaś zmarł przed tym rokiem. W nekrologu córki Sadowski tytułowany jest gubernialnym marszałkiem podolskim.

¹⁰⁸ Piotr, syn Jana, był najbogatszym z kilku właścicieli miasteczka Wachnowka. Miał on ulec prześladowaniu przez urzędników moskiewskich w okresie po powstaniu styczniowym, *Rok 1863 na Ukrainie: Pamiętnik nieznanego autora*, Kraków 1979, s. 38. Według Pochilewicza, należało do niego tamże 300 dziesięcin ziemi.

¹⁰⁹ Państwo młodzi byli ze sobą skoligaceni przez Kotowiczów — matka pana młodego Pelagia z Krasickich Zdziechowska była prawnuczką Teodory z Kotowiczów Krasickiej.

¹¹⁰ „Kurjer Warszawski”, nr 279b, 1885; akt ślubu 129/1885 z parafii św. Antoniego w Warszawie. Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej — APW), 72/1218/0/–/18, <http://www.szukajwarchiwach.pl/72/1218/0/–/18/str/1/14/15/9uBEKXrQfmeoc_XaOLTrg>.

¹¹¹ Nekrolog — „Głos Kijowski”, nr 138, 1910 oraz „Dziennik Kijowski”, nr 138, 1910.

¹¹² Nekrolog pierwszej żony Hipolity Wójcickiej h. Rawicz „Kurjer Warszawski”, nr 120, 1859.

¹¹³ K. Pułaski, *Kronika*, s. 217. Zmarła pod krótkiej i ciężkiej chorobie. Imię w nekrologu — Seweryna. „Dziennik Kijowski” nr 76, 1908.

¹¹⁴ K. Grodziska, *Franciszka Salezego Gawrońskiego*, s. 117.

1/1/1/6 Maria Anna, córka Cypriana Józefa

Podobno poślubiła Antoniego Hołownię¹¹⁵. Możliwe, że jest on tożsamy z Antonim (zm. 1876 w Charenton-le-Pont), porucznikiem 2. pułku ułanów w 1831 r., odznaczonym Złotym Krzyżem Virtuti Militarii, przebywającym następnie na emigracji we Francji i Włoszech, a związanym z Hotelem Lambert¹¹⁶.

1/1/1/7 Aniela, córka Cypriana Józefa¹¹⁷**1/2/1/1 Ferdynand Adam, syn Władysława Gerarda**

Jedyny syn Władysława z pierwszego małżeństwa z Kamillą Dunin-Rajecką urodził się 17 VIII 1823 r. w Rakowie wraz z bliźniaczą siostrą Heleną Ewą. Ochrzczony został tamże z wody 12 listopada, a jego rodzicami chrzestnymi byli marszałek Stanisław Ciechanowiecki (mąż jego ciotki Wiktorii ze Zdziechowskich) i radczyni Marianna Sielawina¹¹⁸. Asystowali uroczystości Jan Łaski i Marianna Wodziewiczowa, Adam Szczytt (mąż jego ciotki Józefy ze Zdziechowskich) i Józefa Rylska, łowczy Franciszek Rylski oraz Marianna Łaska.

W 1845 r. Ferdynand zgłosił się do służby wojskowej w pułku huzarów generała-adiutanta ks. Wasilczikowa. Poślubił siostrę stryjeczną Stefanię, córkę Fortunata Zdziechowskiego i Anny z Kossowów.

Zmarł 2 II 1866 r. w Hyères¹¹⁹, zapewne więc, podobnie jak jego żona, cierpiał na gruźlicę, gdyż ten elitarny kurort na Lazurowym Wybrzeżu uważany był za sprzyjający klimatycznie chorym na suchoty. W akcie zgonu jako miejsce zamieszkania Ferdynanda jest podany Lipowiec, a nazwisko matki — błędnie — „Chojecka”. Obydwoje rodzice zostali zgłoszeni w akcie zgonu jako żyjący i mieszkający w Czerepaszyńcach, jednak w roku śmierci Ferdynanda żyła tylko jego macocha Michalina.

Miał syna Michała Mieczysława Fortunata (1/2/1/1/2).

1/2/1/2 Helena Ewa (błędnie Zuzanna), córka Władysława Gerarda

Jedyna córka Władysława z pierwszego małżeństwa z Kamillą Dunin-Rajecką urodziła się 17 VIII 1823 r. w Rakowie wraz z bliźniaczym bratem Ferdynandem Adamem. Ochrzczona została tamże z wody 12 listopada, a jej rodzicami chrzestnymi i asystentami byli ci sami, co ww. brata. Nie mamy o niej żadnych informacji.

¹¹⁵ K. Pułaski, *Kronika*, s. 287.

¹¹⁶ R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego: E-K*, Warszawa 1995, s. 157.

¹¹⁷ K. Pułaski, *Kronika*, s. 287.

¹¹⁸ Marianna Reytanówna, siostra Tadeusza Reytana, 1 v. Rdułtowska, 2 v. Siellawina, była wnuczką Konstancji z Ciechanowieckich oraz prababką przyszłej synowej Wiktorii ze Zdziechowskich i Stanisława Ciechanowieckiego — Aleksandryny Riznicz Pawłowej Ciechanowieckiej. Dokładne koligacje w: *Dziejach rodziny Ciechanowieckich*, s. 181 i 320.

¹¹⁹ Akt zgonu nr 26/1866 z księgi stanu cywilnego merostwa Hyères 7E73/50 w Archiwum Departamentu Var w Toulonie <http://www.archives.var.fr/ark:/73531/s00512dd07b5e6f5/512dd07b81a65>; M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 17.

Możliwe jednak, iż to jej dotyczy wzmianka z Rzymu z 1862 r. w liście o. Piotra Semenki dotycząca zaręczyn Oskara Tyszkiewicza z Honoryną (Honoratą) Nowowiejską: *Są tu bliscy krewni młodego pana, ze strony matczynej Zdziechowski ojciec i córka Helena (co ma być siostrą miłosierną), wielka protektorka młodego pana w tym całym interesie.*

Wzmianka ta mogłaby dotyczyć również Heleny (1/1/1/5), córki Cypriana Józefa, gdyż według informacji rodzinnych Władysław Gerard zmarł w 1854 r., jednakże Helenę, córkę Władysława Gerarda, łączy bliższe pokrewieństwo z Oskarem Tyszkiewiczem (wnuk siostry *versus* wnuk stryjecznej siostry). Poza tym w archiwach zmartwychwstańców w Rzymie znajdują się dokumenty dotyczące jej bratowej Jadwigi (żony Czesława 1/2/1/3), brata Adama (1/2/1/4) oraz prawdopodobnie macochy Michaliny¹²⁰.

1/2/1/3 Czesław Jan Kanty, syn Władysława Gerarda

Syn Władysława z drugiego małżeństwa z Michaliną Jaroszyńską urodził się 20 X 1831 r. w Szpiczycach, a ochrzczony został 21 t.m. z olejów w kościele w pobliskich Kumanowcach. Jego rodzicami chrzestnymi byli: Tymko Żwirków, Fewronia Hrycka „Petrowego żona”, a asystowali: Semen Czernota z Domicellą „Kozanego żoną”, a więc miejscowi chłopi.

Był Czesław oficerem gwardii. W okazałym pałacu w Starej Przyłuce zgromadził kolekcję dzieł sztuki — jak pisała po jego śmierci „Gazeta Warszawska”: *znakomite dzieła oryginalne mistrzów włoskich, hollenderskich, francuzkich i polskich, mieszczące w sobie okazy porcelany sewerskiej, saskiej, polskiej, wiele przedmiotów starożytnych, broń, wyroby z kości słoniowej, tudzież bogaty księgozbiór —, zbiory te, pomieszczone w lokalu umyślnie na to w części pałacu urządzonym*¹²¹.

Był także właścicielem Honoratki (innej niż wymieniona wyżej), którą sprzedał niejakiemu Wolanikowi.

W 1855 r.¹²² Czesław ożenił się z Jadwigą Różycką h. Poraj (23 III/4 IV 1836–30 I 1905/12 II 1906)¹²³, córką dyrektora Departamentu Dóbr Państwa, marszałka szlachty pow. humańskiego i szambelana dworu rosyjskiego Floriana (zm. ok. 1881)¹²⁴ i Petroneli z Rusieckich h. Rawicz

¹²⁰ O. Piotr Semenkenko, *Listy*, „Studia Zmartwychwstańcze”, t. IX, Rzym 2003, poz. 160. List do ks. Aleksandra Jełowickiego, s. 244 oraz *Catalogus Archivii Congregationis a Resurrectione DNJC*, Rzym 2013, s. 295.

¹²¹ „Gazeta Warszawska”, nr 278, 1883.

¹²² E. Czapski, *Pamiętniki sybiraka*, Warszawa 1964, s. 181: *W roku 1855 odprowadziłem żonę z dziećmi do Warszawy [...] po 3 tygodniach wyruszyliśmy razem i stanęliśmy w Dobrej. Stąd pojechaliśmy do nowożeńców. Panna Jadwiga wyszła była za mąż za p. Czesława Zdziechowskiego.*

¹²³ Jej siostra Antonina Różycka wyszła za mąż za Edwarda hr. Hutten–Czapskiego (1820–1888), a po zsyłce męża — spłonęła od zapalanej od kominka sukni.

¹²⁴ Syn Józefa. Był właścicielem majątku Dobra w pow. humańskim, kupionego w l. 30 XIX w. od Aleksandra Potockiego. W 1821 r. — podsędek w sądzie powiatowym w Humaniu. W 1822 r. — sędzia tamże. W l. 1825–1828 podkomorzy w sądzie podkomorskim powiatów humańskiego i zwienigorodzkiego. W l. 1832–1838 marszałek szlachty powiatu humańskiego w randze kamerjunkra (od 1835), od 1836 r. z Orderem Św. Stanisława III kl. W 1840 r. — w randze asesora kolegijskiego z orderami Św. Stanisława II kl. i Św. Włodzimierza IV kl. w V Oddziale ds. Dóbr Państwa Kancelarii Prywatnej Jego Cesarskiej Wysokości. W 1843 r. — radca kolegijski w gestii Ministerstwa Dóbr Państwa i inspektor ds. lustracji dla guberni kijowskiej, podolskiej i wołyńskiej. W l. 1844–1847 w randze radcy stanu i kamerjunkra jako wicedyrektor II Departamentu Dóbr Państwa ds. lustracji majątku skarbu państwa w guberniach zachodnich. W 1846 r. awansowany na kamerhera (szambelana). W l. 1849–1857 członek centralnej komisji w Ministerstwie Dóbr Państwa przy Departamencie Rolnictwa ds. wyrównania opłat pieniężnych od chłopów państwowych.

(1812–1878)¹²⁵. Do Jadwigi należała wieś Rozdół (pow. bałcki, ziemi dworskiej 1620 dziesięcin) i Krasnostawka (1111 dziesięcin, pow. humański — zapewne od 1882 r. przez dział majątku Dobra)¹²⁶. Edward Czapski (szwagier Czesława) we wspomnieniach napisał, iż *przygotowywały się już wtenczas nieporozumienia, które się w 10 lat skończyły separacją*¹²⁷. Wnuk Czesława — Jerzy stwierdził zaś, iż Jadwiga nie zgodziła się na zerwanie zaręczyn, co doprowadziło do rozstania małżonków wkrótce po narodzinach syna¹²⁸. Z kolei według pamiętników Augusta Iwańskiego: *Zdziechowska po roku pożycia z mężem rozstać się z nim musiała*¹²⁹.

Jadwiga mieszkała z synem w Warszawie (możliwe, iż na ul. Wiejskiej 16, nr hipoteczny 1734, gdyż tam zmarła jej matka Petronela), gdzie uczęszczał on do gimnazjum i na studia prawnicze w Szkole Głównej. Do Starej Przyłuki przyjechała, według Jerzego Zdziechowskiego, dopiero na pogrzeb męża.

W 1874 r. Czesław za 3000 rs. kupił obraz Józefa Simmlera *Przysięga Jadwigi*¹³⁰, przy okazji tej transakcji „Kurjer Warszawski” nazwał go *posiadaczem znakomitej galerji pierwszorzędných obrazów*. Także obraz Simmlera *Kozak z papugą*, obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, należał kiedyś do kolekcji Czesława.

Czesław zmarł 28 VII 1883 r. w Starej Przyłuce w wieku 52 lat¹³¹. Nabożeństwo żałobne odbyło się w dniu pogrzebu 2 VIII t.r. w kościele Świętego Krzyża w Warszawie. Został pochowany w kaplicy rodowej w parku w Czerepaszyńcach. Jadwigę pochowano w Warszawie na Powązkach. Mieli syna Czesława Franciszka Michała (1/2/1/3/1).

1/2/1/4 Adam Dionizy, syn Władysława Gerarda

Syn Władysława z drugiego małżeństwa z Michaliną Jaroszyńską urodził się 8 IX 1835 r. w Czerepaszyńcach, a ochrzczony został z olejów w domu rodziców 21 t.m. Rodzicami chrzestnymi byli Ignacy Mrozowski i Tekla Lidersowa (von Lüders?).

Adam ukończył gimnazjum w Wilnie. Podobnie jak inni Zdziechowscy był miłośnikiem dzieł sztuki, które przywoził ze swoich licznych podróży (Paryż, Wiedeń, Genewa, Monachium,

¹²⁵ Córka Dominika (zm. 1836), chorążego humańskiego (w 1821 r.) i skarbnikowicza mińskiego (s. Daniela) i Cecylii Niepokojczyckiej h. Waga, urodzona we wsi Pieniżkówka w pow. humańskim. Pochowana w Warszawie na Powązkach. Nekrolog: „Kurjer Warszawski”, nr 34, 1878. Nabożeństwo żałobne odbyło się w kościele św. Aleksandra. Akt zgonu w teście parafii nr 121/1878 (APW 72/162/0/-/98, <<http://szukajwarchiwach.pl/72/162/0/-/98/str/1/19/15/T3pqXudWOaGgnvw69aX0PQ>>). Jej matka Cecylia najprawdopodobniej była córką lub siostrą Jerzego Niepokojczyckiego, do którego należała m.in. Dawidówka w pow. humańskim, gdzie chrzczono Józefa Rusieckiego. Miała braci Leona, Jakuba oraz Józefa Rusieckiego z Trojanki (1813 lub 1817–1873) ziemianina i kolekcjonera „znanego miłośnika sztuk pięknych i starożytności”, który w 1853 r. poślubił w Warszawie w kościele św. Andrzeja Marię Hlebicką-Józefowicz h. Leliwa (ur. ok 1835), córkę Ignacego, Rady Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego i Marii z Sumińskich.

¹²⁶ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 17. Ta ostatnia wg Jerzego Zdziechowskiego dzierżawiona była przez jej cioteczne brata Dominika Rusieckiego (zob. M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 508–509); R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. X, *Województwo braclawskie*, Wrocław 1991, s. 86.

¹²⁷ E. Czapski, *Pamiętniki sybiraka*, s. 181.

¹²⁸ M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 497–498.

¹²⁹ A. Iwański, *Pamiętniki, 1832–1876*, Warszawa 1968, s. 34. Pisał także, iż *pani szambelanowa nad Nową nie pojechała i dwie córki pod swoją opieką w kraju na porządne kobiety po polsku wychowała*.

¹³⁰ „Kurjer Warszawski”, nr 224, 1874.

¹³¹ „Kurjer Warszawski”, nr 194a, 1883.

Konstantynopol)¹³². Ożenił się z Oktawią Podhorską h. wł. (ur. 1855, zm. w Hulowcach 29 IX 1906)¹³³, córką marszałka szlachty pow. skwirskiego Ignacego z Antonowa (1813–1882)¹³⁴ i Augustyny Anastazji Mańkowskiej h. Zaremba (1824–1903)¹³⁵. Do Oktawii należały Bułhaje (Bułaje) z Żydowcami (pow. berdyczowski, 1484 dziesięcin), w których znajdował się pałacyk w stylu klasycyzmu stanisławowskiego, wzniesiony w latach 1903–1904 przez Józefa Handzelewicza¹³⁶. Oktawia była także właścicielką dwóch domów w Odessie na ul. Jelizawietinskiej 7a i 9¹³⁷.

Adam Dionizy odziedziczył po matce w 1886 r. rezydencję w Czerepaszyńcach, ale majątek ten oddał w dzierżawę w 1900 r. i wyprowadził się do Odessy, gdzie m.in. w l. 1901–1903 był jednym z ofiarodawców na nowy kościół¹³⁸.

Miał syna Feliksa Ignacego Adama (1/2/1/4/1) oraz córkę Marię (1/2/1/4/2)¹³⁹. Adam Dionizy zmarł 22 IX 1904 r. w Orłówce.

1/2/1/5 Paulina, córka Władysława Gerarda

Córka z drugiego małżeństwa Władysława z Michaliną z Jaroszyńskich urodziła się na Podolu na początku 1835 r. lub w 1834 r. Najprawdopodobniej ok. 1852 r. została żoną marszałka szlachty Władysława Rohozińskiego z Cybulowa (1823–1892).

W marcu 1860 r. ukazała się, nakładem sztycharni nut muzycznych Adama Dzwonkowskiego i Spółki w Warszawie, fantazja na fortepian *Chanson polonaise en forme de Mazurka* autorstwa Andrzeja Kratzera, ofiarowana marszałkowej Rohozińskiej¹⁴⁰.

Paulina zmarła 11 I 1875 r. o godz. 11 rano, w wieku 40 lat, w swoim mieszkaniu na rue de l'Universite 32 w 7. dzielnicy Paryża¹⁴¹. Mszę żałobną w Warszawie 19 I t.r. zorganizowała w kościele św. Józefa bratowa z synem (Jadwiga z Różyckich)¹⁴².

¹³² M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 27.

¹³³ T. Lenczewski, *Genealogie rodów utytułowanych w Polsce*, t. I, Warszawa 1996, s. 78.

¹³⁴ Ignacy był synem Jana Nepomucena (1763–1828) i Kunegundy z Iwazskiewiczów h. Trąby (1785–1866). Poza Oktawią Podhorscy mieli synów: Augustyna (1841–1874), Leona Urbana (1844–1915), żonatego z Marią Mańcek, i Michała Mikołaja (1846–1899), żonatego z Antoniną Padlewską h. Ślepoworon (po 1842–zm. 1918), córką Władysława (1814–1863), powstańca listopadowego i styczniowego i siostrą gen. Zygmunta Padlewskiego, naczelnika wojskowego woj. płockiego (1836–1863), oraz córkę Antoninę Aleksandrę Dorotę (1855–1940), żonę Stefana Augusta Świeykowskiego (1848–1876).

¹³⁵ Była córką Seweryna Kaspra (1783–1828) i Julii Grabowskiej h. Pobóg (1790–1835).

¹³⁶ M. Rozbicka, *Józef Handzelewicz (1880–1963): architekt, inżynier–ceramik i przemysłowiec*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, z. 1/2011, s. 103–104.

¹³⁷ *Вся Одесса 1902–1903, Справочникъ недвижимыхъ имуществъ...*, Одесса 1902, s. 30.

¹³⁸ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 27.

¹³⁹ Jerzy Zdziechowski błędnie wspomina o drugim synu Adama — młodo zmarłym Pawle. W rzeczywistości był to Paweł (1/2/1/4/1/3) — jedyny syn Feliksa Ignacego Adama (1/2/1/4/1). M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 500.

¹⁴⁰ „Kurjer Warszawski” nr 81, 1860.

¹⁴¹ Akt zgonu 75/1875 — księga zgonów 7. dzielnicy Paryża z r. 1875 (V4E 3298), <http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/1860_1902_actes/aec_visu_img.php?registre=V4E_03298&type=AEC&&bdd_en_cours=actes_ec_1871_1882&vue_tranche_debut=AD075EC_V4E_03298_0004&vue_tranche_fin=AD075EC_V4E_03298_0034&ref_histo=3527&cote=V4E%203298>.

¹⁴² „Kurjer Warszawski” nr 11, 1875.

Władysław Rohoziński miał dwóch synów — Michała (1856–1929) i Pawła (1861–1902)¹⁴³ oraz córki Marię Michalinę (1853–1893)¹⁴⁴ i Annę¹⁴⁵. Z nich Michałowi¹⁴⁶ w akcie zgonu podano jako matkę Paulinę z Czetwertyńskich. Najprawdopodobniej jest to błąd, zwłaszcza że starsza o 3 lata od Michała siostra Maria nosiła jako drugie imię po matce Pauliny Zdziechowskiej — Michalinie z Jaroszyńskich.

1/2/2/1 Edmund Wiktor Juliusz, syn Fortunata

Urodził się w Mińsku 26 XII 1836 r., a ochrzczony został tamże z wody i olejów 24 I 1837 r. Jego rodzicami chrzestnymi byli hr. Konstanty Tyszkiewicz i teściowa tegoż, Wiktoria ze Zdziechowskich Ciechanowiecka (ciotka Edmunda), a asystowali Otton Ciechanowiecki (syn ciotki) z Antoniną Muraszkową. W ocenie badacza, *choć porywczy, był powszechnie szanowany i lubiany. Cechowała go dobroć, wrażliwość na piękno przyrody i poezji, dużo czytał. We wczesnej młodości ukończył Instytut Szlachecki w Wilnie i szkołę rolniczą w Horyhorkach*¹⁴⁷, odbył podróż do Szwajcarii, gdzie przejął się towianizmem¹⁴⁸. Od 1854 r. przez rok pracował w Instytucie Rolniczym w Hory–Horkach. W 1857 r. został zatrudniony jako kancelarysta w Mińskim Deputackim

¹⁴³ Poślubił swoją siostrę cioteczną Marię Zdziechowską 1/2/1/4/2.

¹⁴⁴ Maria Michalina była żoną dwóch przedstawicieli rodziny Grocholskich h. Syrokomla: 1) Władysława, syna Józefa, prezesa sądu kamienieckiego i hr. Ksawery Komorowskiej (ok 1810–1893). Z małżeństwa tego miała synów Józefa i Władysława oraz córki Marię i Annę i 2) Ludgarda Bernarda (1840–1908), syna Jana Nepomucena i Michaliny z Zeydlerów, z małżeństwa z którym miała syna Ludgarda Piotra (1884–1954).

¹⁴⁵ Anna poślubiła swojego krewnego (stryjcznego brata ojca) Antoniego Eugeniusza Rohozińskiego, syna Antoniego i Pauliny z Trypolskich h. Gozdawa. Jej córka Helena (1892 Cybulów–1966 Paryż) po nieudanym małżeństwie z francuskim oficerem poślubiła hr. Rogera Adama Raczyńskiego (1889–1945).

¹⁴⁶ Według Jerzego Zdziechowskiego, małżonka Michała była *de domo* Ożarowska, jednak akt zgonu Michałowej Rohozińskiej informuje nas, iż nazywała się ona Maria Elżbieta Setoff (Sietow–Zethofer–Zethof, ur. 26 III 1863 Moskwa–zm. 23 VIII 1930 w Nicei) i była córką Josifa Jakowlewicza (1826 Moskwa–1893 Kijów) i Palmiry Francówny Annato (1832–1899 Petersburg). Ojciec Marii, Węgier, był słynnym śpiewakiem (tenor liryczny w Teatrze Maryjskim w Petersburgu i Teatrze Bolszoy w Moskwie), reżyserem, a potem właścicielem opery w Kijowie. Ukończył także prawo na Uniwersytecie Moskiewskim (<https://slovari.yandex.ru/~книги/Отечественные_певцы/Сетов_Иосиф_Яковлевич>). Natomiast matka, córka pochodzącego z Rzymu śpiewaka i cyrkowca Francesco Annato i Palmiry Pazziani, była w młodości wołyżerką w cyrkach Paryża i Petersburga (oraz faworytką milionera Prokopija Iwanowicza Ponomariowa), a po śmierci męża właścicielką i zarządcą opery. Sietowowie mieli 6 córek. Po śmierci rodziców Maria Rohozińska stała się współwłaścicielką domu w Kijowie na ul. Włodzimierskiej 42 (róg ul. Wielkiej Podwalnej). Jedną z siostr Marii Rohozińskiej — Zofia Sietow, aktorka, wyszła za mąż za Wacława Rzewuskiego (zm. 1908). Córka Zofii i Wacława — Zofia Rzewuska (1870–1974) poślubiła Stefana ks. Podhorskiego (1873–1928), bratanek Olimpi, żony Adama Dionizego Zdziechowskiego. Zofia Sietow wyszła ponownie za mąż za krewnego swego męża, Riznicza (jak wspominał Zygmunt Podhorski, mąż Marii Janiny Zdziechowskiej — 1/2/1/4/1/2). Z. Podhorski, *Wspomnienia*, „Pamiętnik Kijowski”, t. IV, Londyn 1980, s. 69. Z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy go zidentyfikować jako kapitana Iwana Iwanowicza Riznicza (1878–1920?), słynnego dowódcę łodzi podwodnej „Św. Jerzy”. Według wspomnień rodzinnych, ponownie ożenił się z aktorką Teatru Aleksandryjskiego w Petersburgu, która po rewolucji wyemigrowała do Francji, <<http://www.moypolk.com/soldiers/riznich-ivan-ivanovich>>. (Babka Riznicza — Paulina z Rzewuskich, była siostrą dziadka Wacława Rzewuskiego — Ernesta. Z kolei stryjenka Iwana Iwanowicza Riznicza — Aleksandryna z Rizniczów Ciechanowiecka była synową Wiktorii Zdziechowskiej (1/2/3), stryjenki Pauliny ze Zdziechowskich Rohozińskiej (1/2/1/5), teściowej jej siostry Marii).

¹⁴⁷ Podobno wraz z Józefem Piłsudskim, ojcem Marszałka. B. Białokozowicz, *Marian Zdziechowski i Lew Tolstoj*, Białystok 1995, s. 13.

¹⁴⁸ W. Studencki, *Przypomnienie Kazimierza Zdziechowskiego*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie”, Seria Humanistyczna, nr 5/1982, cz. I, s. 65.

Zgromadzeniu Szlacheckim w randze sekretarza gubernialnego. Odszedł stamtąd na własną prośbę 5 IV 1863 r.

6 VIII 1860 r. w Bobowni¹⁴⁹ Edmund poślubił Helenę Pułjanowską (1848–1937), córkę Edwarda (zm. 1851)¹⁵⁰ i Olimpię Jodko–Narkiewicz (1819–1909)¹⁵¹. Wedle słów Jadwigi Żółtowskiej Helena: *wysoka, cienka, czarno ubrana jak wszystkie ówczesne starsze panie, odznaczała się nie tylko bystrą inteligencją, ale bardzo wybitnym osobistym wdziękiem i pod wielu względami była bardziej ludzka, więcej przez życie obdarzona aniżeli jej córka, ciocia Stenia*¹⁵².

Najprawdopodobniej już w 1860 r. Edmund był właścicielem Nowosiółek Wielkich, które odkupił od Kostrowickich i w których początkowo zamieszkał z żoną i gdzie urodził się ich syn Marian¹⁵³ (sąsiednie Nowosiółki Małe do okresu powstaniowego należały do Kazimierza i Karola Kostrowickich). Następnie, zapewne po śmierci ojca w 1861 r., przeniósł się do odziedziczonego Rakowa. W 1877 r. brał udział w proteście mieszkańców parafii rakowskiej przeciwko przeniesieniu ks. Buturlewicza z Rakowa do Rzeczyca (za namawianie parafian z parafii kamieńskiej do bojkotowania mszy po rosyjsku) i wprowadzeniu obowiązku odprawiania mszy po rosyjsku. Władze proponowały ukaranie Edmunda grzywną w wysokości 750 rb., gdyby zaś nie mógł jej zapłacić — wysiedlenie na okres roku z guberni¹⁵⁴.

Dziećmi Edmunda byli: Marian Cyprian Władysław (1/2/2/1/1), Stefania Maria (1/2/2/1/2), Fortunat Edward Józef (1/2/2/1/3), Józef Oskar (1/2/2/1/4) i Kazimierz Edward (1/2/2/1/5).

Edmund zmarł 24 XII 1900 r.¹⁵⁵

1/2/2/2 Stefania, córka Fortunata

Urodziła się w Mińsku ok. 1833 r. (wiek w akcie zgonu — 32 lata). Poślubiła brata stryjcznego Ferdynanda Adama, syna Władysława Gerarda (1/2/1/1). Zmarła w Hyères we Francji 16 X 1865r.¹⁵⁶, zapewne — podobnie jak jej mąż — cierpiała na gruźlicę. W akcie zgonu jako jej miejsce zamieszkania podano Lipowiec, a rodziców — Mińsk (rodzice wymienieni jako żyjący, choć podobnie jak w przypadku Ferdynanda już nie żyli). Pozostawiła syna Michała Mieczysława Fortunata (1/2/1/1/2).

¹⁴⁹ Tamże, s. 146. Bobownia należała do Jodko–Narkiewiczów.

¹⁵⁰ Edward pochodził z Nowogródzczyzny. Studiował na Uniwersytecie Wileńskim, z którego został usunięty w 1824. Był członkiem Zgromadzenia Filaretów. Data śmierci za: K. Pułaski, *Kronika*, s. 288.

¹⁵¹ E. Orzeszkowa, *Listy zebrane*, t. V, Wrocław 1961, s. 396–397. Olimpia była prawdopodobnie córką Onufrego i Teofili z Pileckich, gdyż Marian Zdziechowski nazywa swoim kuzynem Witolda Jodko–Narkiewicza (1864–1924) — m.in. w M. Zdziechowski, *Wybór pism*, Kraków 1993, s. 41. Witold jun. był synem Witolda (1834–1898, lekarza oftalmologa, prof. Szkoły Głównej Warszawskiej, właściciela Bobowni), wnukiem Aleksandra, a prawnukiem Onufrego. Był członkiem „Proletariatu”, współzałożycielem PPS–u, współpracownikiem Piłsudskiego. W II RP — wiceministrem spraw zagranicznych, posłem w Konstantynopolu i Rydze.

¹⁵² J. Żółtowska z Puttkamerów, *Inne czasy, inni ludzie*, Londyn 1998, s. 237.

¹⁵³ SGK, t. VII, s. 281. R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, *Województwa mińskie, mściławskie, połockie, witebskie*, s. 120.

¹⁵⁴ А. И. Ганчар, *Римско-католическая церковь в Беларуси (вм. пол. XIX — нач. XX вв.)*, Гродно 2010, s. 202–203.

¹⁵⁵ E. Orzeszkowa, *Listy zebrane*, t. IX, Wrocław 1981, s. 502.

¹⁵⁶ Akt zgonu nr 259/1865 z księgi merostwa Hyères 7E73/49 w Archiwum Departamentu Var w Toulonie, <<http://www.archives.var.fr/ark:/73531/s00512dd07b0b634/512dd07b3e76c>>.

1/2/2/3 Władysława, córka Fortunata

Nie wiemy, kiedy się urodziła. Pomiędzy 1847 a 1855 r. poślubiła Joachima Brzozowskiego h. Korab (ur. 1799), wdowca po Michalinie z Łęskich¹⁵⁷. Był on synem Michała, kamerjunkra, marszałka szlachty powiatu mińskiego (1830–1832, poprzednikiem Fortunata Zdziechowskiego) oraz Anny Woronównej. Do Joachima i Władysławy należały majątek Kul z folwarkami Dudki i Jekateryndar (195,5 włók litewskich). Natomiast sama Władysława była właścicielką folwarków Berezowiec i Strażniki (kupionych w 1856 r. od Benedykta Tyszkiewicza).

Władysława miała z Joachimem z pewnością córkę Annę (zm. 1910¹⁵⁸, za Zenonem Łęskim h. Ostoja¹⁵⁹) i Jadwigę Józefę Wandę (ur. 19 VII 1857 r.¹⁶⁰). Po śmierci męża należały do niej i do córki Anny Strażniki, część majątku Kul oraz folwark Darewo w pow. wilejskim. Nie wiadomo, czy jej synem był Michał, syn Joachima — kornet w wojsku rosyjskim, który w 1884 r. dał się poznać jako prowokator Carskiej Ochrony przeciw członkom Narodnej Woli. Jego żoną była Katerina Łabuncew.

Po śmierci męża wstąpiła w 1875 r. do Sióstr Sacré Coeur in Conflans, a jesienią 1877 r. złożyła śluby zakonne¹⁶¹. Przez pewien czas przebywała także w klasztorze w Perpignan (ok. 1899 r.), gdzie była matką asystentką i główną infirmerką¹⁶². Decyzja o wstąpieniu do klasztoru zaskoczyła bliską jej siostrę cioteczną Celinę z Chłudzińskich Borzęcką i zapewne przyczyniła się do wybrania przez nią podobnego życia po śmierci męża¹⁶³.

Władysława zmarła we Lwowie w 1902 r.¹⁶⁴ lub w Quimper w Bretanii w 1903 r.¹⁶⁵

1/2/2/4 Paulina, córka Fortunata

Według Michała Żurowskiego była żoną Ferdynanda Rakowskiego¹⁶⁶. Nic więcej o niej nie wiadomo.

¹⁵⁷ Michalina Łęska zm. 28 I 1847 w połogu, mając l. 20., <http://www.iwieniec.eu/forum/index.php?topic=2146.msg7289>.

¹⁵⁸ „Kurjer Wileński”, nr 33, 1910. *Zamiast wieńca na grób Anny Łęskiej Stefania ze Zdziechowskich Węclawowiczowa ofiarowała 15 rb. na biedne dzieci.*

¹⁵⁹ Zenon (ur. 1841) był synem Antoniego, prezesa sądu granicznego mińskiego, i Zofii Zaleskiej h. Lubicz, oraz bratem Michaliny, pierwszej żony Joachima Brzozowskiego. Zofia Łęska była też matką chrzestną rodzonej siostry Anny — Jadwigi i jej siostry przyrodniej Michaliny Brzozowskiej. Po powstaniu styczniowym (był komisarzem powiatu ihumeńskiego lub mińskiego) został zesłany na Sybir.

¹⁶⁰ Skan metryki: <<http://forum.vgd.ru/post/1144/24611/p993363.htm#pp993363>>.

¹⁶¹ A. Pisarska, CR, *Powstanie i rozwój Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego na tle ascetycznomistycznego systemu życia wewnętrznego i jego odbicia w Regule Zgromadzenia*, w: *Sacrum Poloniae millennium: rozprawy, szkice, materiały, historyczne*, t. VII, Rzym 1960, s. 182, przyp. 2. Przypis zawiera informację, iż była ona starszą córką. Błędnie podano imię ojca — Wawrzyniec” zamiast Fortunat.

¹⁶² A. Pollen, *Mother Mabel Digby: a biography of the superior general of the Society of the Sacred Heart, 1835–1911*, London 1914, s. 239–240.

¹⁶³ A. Pisarska, CR, *Powstanie i rozwój Zgromadzenia*, s. 181–182.

¹⁶⁴ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 4; K. Pułaski, *Kronika*, s. 288.

¹⁶⁵ A. Pisarska, CR, *Powstanie i rozwój Zgromadzenia*, s. 182, przyp. 2.

¹⁶⁶ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 4.

1/2/6/1 Stefan, syn Wawrzyńca

Najstarszy syn Wawrzyńca i Stefanii z Rachimowiczów urodził się 1 V 1848 r., a został ochrzczony z wody i olejów 9 V we dworze w Radudze (Radodze) w pow. homelskim, należącym wtedy do Wojnicz–Sianożęckich z Chalcza. Jego rodzicami chrzestnymi byli radca stanu Wincenty Juchniewicz i radczyni Aniela Szulcowa, Anglik Tomasz Duncan (Thomas Duncan)¹⁶⁷ z Rozalią Majewską i Iwan Wojekow z Pelagią Dulkanową.

Najprawdopodobniej jego córką była Nadzieja (1/2/6/1/1), będąca w 1911 r. współwłaścicielką nieruchomości we Włodzimierzu Wołyńskim przy ul. Uściługskiej (patrz biogram Mikołaja 1/2/6/5).

1/2/6/2 Ludwik Walenty, syn Wawrzyńca

Urodził się 21 V 1849 r. we wsi Dobrusz (Dobruż, pow. homelski), a został ochrzczony 28 t.m. w kościele w Radudze (Radodze). Rodzicami chrzestnymi byli radca stanu Wincenty Juchniewicz i Pelagia Orzeszko. Ludwik ukończył gimnazjum oraz Szkołę Junkrów Piechoty. W armii rosyjskiej służył od 1870 r. w stopniu praporszczyka (chorążego), od 1872 — podporucznika, a od 1876 — porucznika. W tym charakterze walczył w wojnie rosyjsko–tureckiej (1877–1878). Przyniosło mu to awans na sztabkapitana (1880), kapitana (1886) i podpułkownika (1892). Dowodził rotą (1882–1891), a następnie 4. batalionem (1894–1903) w stacjonującym w Brześciu Litewskim 152. Władykawkazkim Pułku Piechoty generała Jermołowa. Odznaczony został orderami: Św. Stanisława III kl. (1879), Św. Anny III kl. (1888), Św. Stanisława II kl. (1894), Św. Włodzimierza IV kl. z kokardą (1897), Św. Anny II kl. (1898)¹⁶⁸. Po dymisji z armii zamieszkał w Siedlcach.

Ludwik ożenił się z Marią Sobocką, z którą miał synów Wawrzyńca (1/2/6/2/1) i Zygmunta (1/2/6/2/2).

1/2/6/3 Michał, syn Wawrzyńca

Wpisany do akt Heroldii w 1861 r.

1/2/6/4 Paweł, syn Wawrzyńca

Urodził się 22 III 1853 w majątku Wiejna, należącym do Wojnicz–Sianożęckich, a został ochrzczony 20 IV t.r. w mohylewskim zadnieprowskim kościele Bernardynów (będącym parafią dla majątku i miejsca zamieszkania rodziców). Jego rodzicami chrzestnymi byli sekretarz gubernialny Romuald Rachimowicz (dziadek?) z żoną radcy stanu Konstancją Busman¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Foma Iwanowicz Duncan, poddany brytyjski, przez wiele lat pracował dla Paskiewiczów — możliwe, iż jest on tożsamy z inżynierem, który w 1844 r. zaprojektował wodociąg dla rezydencji I. F. Paskiewicza w Homlu. Na cmentarzu w Dobruszu spoczywa Margarita Duncan (Margaret Duncan 1769–1850) — najprawdopodobniej jego matka. W Dobruszu znajdowała się piapiernia należąca do Paskiewiczów.

¹⁶⁸ *Списки подполковникам по старшинству*, Санкт–Петербург 1898, s. 284; *Списки подполковникам по старшинству*, Санкт–Петербург 1903, ч. 1, s. 170. *Памятная книжка Седлецкой губернии*, Седлец 1897–1898, 1900–1903.

¹⁶⁹ Żona Martina Osipowicza Busmana, wybitnego lekarza, wielokrotnie odznaczanego, pochodzącego z Wirtembergii, inspektora Mohylewskiego Zarządu Medycznego, który słynął ze swojej filantropii.

Początkowo Paweł służył w 5. Litewskim Pułku Piechoty. Podobnie jak starszy brat Ludwik brał udział w wojnie rosyjsko-tureckiej (1877–1878), a następnie był dowódcą 2. batalionu w stopniu podpułkownika w stacjonującym w Berezie Kartuskiej 151. Piatigorskim Pułku Piechoty (1892–1897). Odznaczony został orderami Św. Anny III kl. (1880), Św. Stanisława III kl. (1884), Św. Stanisława II kl. (1888) i Św. Anny II kl. (1895)¹⁷⁰.

Miał syna Pawła (1/2/6/4/1).

1/2/6/5 Mikołaj Władysław, syn Wawrzyńca

W l. 1909–1910 był kapitanem w stacjonującym we Włodzimierzu Wołyńskim (lub Zamościu) 68. Borodinskim Pułku Lejbpiechoty Cesarza Aleksandra III¹⁷¹. Prawdopodobnie jego dotyczy wzmianka o małżonkach Mikołaju (synu Bazylego — sic!) i Marii (córcie Bolesława) Zdziechowskich, ok. 1911–1913 właścicieli nieruchomości we Włodzimierzu przy ul. Konstytucji 17 III 67a (Kutuzowa) oraz przy ul. (trakcie) Uściługskiej. Miał synów Aleksandra (1/2/6/5/1) i Antoniego (1/2/6/5/2)¹⁷².

Pokolenie V

1/1/1/2/1 Zofia, córka Ksawerego Cyryla Patrycego Józefa Antoniego

Była jedynym dzieckiem Ksawerego. W 1890 r. została wymieniona jako właścicielka ziemska w guberni grodzieńskiej majątków Błudeń, Tichny, chutoru Tieliażyn, uroczysk Zielenka i Solomienka (łącznie 2330 dziesięcin) oraz majątków Łukomierz (346 dziesięcin)¹⁷³ i Honoratka.

Zofia poślubiła Kazimierza Gromnickiego h. Prawdzic, syna Piotra i Eweliny z Kotowiczów, właściciela Wachnowki w pow. berdyczowskim, m.in. hodowcę koni¹⁷⁴. Kazimierz studiował w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach (1881–1884), a w 1885 r. był praktykantem rolniczym na folwarku zw. „Lasowym” w dobrach borowieckich (w pow. jampolskim)¹⁷⁵. Należała do niego stadnina koni angloarabskich¹⁷⁶.

Siostra Kazimierza — Stefania — była żoną Józefa Zdziechowskiego, stryja Zofii. Kazimierz miał też młodszego brata Jana (ur. 1872 Wachnowka), prawnika¹⁷⁷.

¹⁷⁰ *Памятная книжка Гродненской губернии*, Гродна 1897; *Списки подполковникам по старшинству*, Санкт-Петербург 1898, s. 282.

¹⁷¹ *Общий список офицерским чинам русской императорской армии*, Санкт-Петербург 1909, kol. 252.

¹⁷² „Wołyński Dziennik Wojewódzki”, nr 4, 1932, s. 85.

¹⁷³ *Список землевладений в Гродненской губернии.... сост. П. Диков*, Гродна 1890, s. 198, 199. Nazwisko błędne: Zdziechowska.

¹⁷⁴ Do jego ojca Piotra należało w Wachnowce 300 dusz męskich. Л. И. Похилевич, *Сказания о населенных*, s. 297. Państwo młodzi byli ze sobą skoligaceni przez Kotowiczów — babka panny młodej Pelagia z Krasickich Zdziechowska była prawnuczką Teodory z Kotowiczów Krasickiej.

¹⁷⁵ P. Skrijka, *Dublańska Akademia: polski bochenek chleba na ukraińskim haftowanym obrusie*, Kraków 2002, s. 198. P. Mańkowski, *Pamiętniki*, Warszawa 2002, s. 56.

¹⁷⁶ F. Kotowicz, *Stada anglo-arabskie na wschodnich rubieżach Polski. IV. Stadnina K. Gromnickiego w Wachnowce*, „Jeździec i Hodowca” nr 21, 1934.

¹⁷⁷ Jan ukończył gimnazjum w Odessie oraz Liceum Aleksandrowskie w Petersburgu (1897). Miał tytuł radcy tytularnego, pracował dla Ministerstwa Dróg Komunikacji w Starej Uszycy na Podolu (1912). Organizował POW w Odessie (1916–1918), a w 1919 był ochotnikiem. S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest*, Warszawa 1938, s. 232.

1/2/1/1/2 Michał Mieczysław Fortunat, syn Ferdynanda Adama

Jedynе dziecko Ferdynanda i Stefaniі ze Zdziechowских, o którym wiemy jedynie, iż zmarło w stanie bezzennym i bezdzietnym¹⁷⁸.

1/2/1/3/1 Czesław Franciszek Michał, syn Czesława Jana Kantego

Jedyny syn Czesława i Jadwigi z Różyckich urodził się ok. 1857 r. (u Aftanazego błędna data 1851)¹⁷⁹. Ukończył prawo w Szkole Głównej w Warszawie. Służył w którymś z oddziałów gwardii cesarskiej¹⁸⁰. W 1879 r. poślubił w kościele parafialnym w Starej Sieniawie¹⁸¹ Zofię Dorożyńską h. Krzywda (1859–1934), córkę Karola Teofila i Jadwigi z Kownackich h. Suchekomnaty¹⁸².

W 1883 r. Czesław odziedziczył Starą Przyłukę. Jak donosiła „Gazeta Warszawska”: *Niedawno krążyła w dziennikach pogłoska, jakoby zbiory — — [Czesława Zdziechowskiego — A. P.] miały być sprzedane za granicę. Owoz zbiory te — — nie są bynajmniej, ani będą sprzedane, gdyż jedyny syn i sukcesor zmarłego nietylko nie myśli pozbywać się tak cennych zabytków, ale owszem odziedziczywszy po ojcu zamilowanie do wszystkiego co dobre i piękne, raczej powiększać i uzupełniać zamysła tak pięknie sformowane muzeum*¹⁸³.

W lipcu 1884 r. Czesław pomagał (jako jeden z pierwszych) finansowo pogorzelncom z Wachnowki, należącej do rodziny męża jego dalekiej krewnej, Zofii Gromnickiej ze Zdziechowskich¹⁸⁴. Już we wrześniu 1888 r. prasa doniosła¹⁸⁵, iż Czesław negocjował sprzedaż Starej Przyłuki hr. Ignatiewowi — transakcja nie doszła wtedy do skutku, gdyż okazało się, że na uratowanie

¹⁷⁸ K. Pułaski, *Kronika*, s. 287.

¹⁷⁹ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. X, s. 326. Skoro rodzice pobrali się ok. 1855 (według E. Czapskiego byli w tym roku „nowożeńcami”), a wiek na nagrobku to 52 lata — przypuszczalnie urodził się w 1856 lub raczej 1857 r. (wtedy zrozumiała jest pomyłka 51 zamiast 57).

¹⁸⁰ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s.18.

¹⁸¹ M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 502.

¹⁸² Starszy brat Zofii — Tadeusz (ur. 1851) był jednym z czołowych hodowców koni i specjalistów w tej dziedzinie. Jego stadnina znajdowała się w Woronkowcach (pow. starokonstantynowski). W 1883 r. ożenił się w Warszawie z rozwódką Karoliną z Zeffnerów (Soeffnerów) Zieleniewską. Jego synowie — Stanisław (1879 Petersburg lub Sewastopol –1960) i Karol (1884–1942) byli oficerami floty rosyjskiej — po rewolucji osiedli we Francji. Stanisław Dorożyński był pierwszym pilotem wojskowym we flocie carskiej. Stanisław wsparł finansowo na emigracji swego przyjaciela wybitnego malarza Konstantina Korowina, który spisał na jego zamówienie własne wspomnienia (1935). Kupił gospodarstwo rolne w Pirenejach i zajął się malarstwem. Obaj bracia pochowani są w Nicei. Trzecim synem Tadeusza był Sergiusz, który pozostał po rewolucji na terenie Rosji. Nieprawdziwa jest informacja Jerzego Z., iż dosłużyli się rang admirałów (M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 503). Także młodszy brat Zofii — Kazimierz (1865–1921) zajmował się hodowlą koni wyścigowych. Żonaty był z Teodorą Radziwińska h. Lubicz (1865–1945). Do 1914 r. należały do niego Teleżyńce (pow. lityński) z folwarkiem Rusanowka. Po rewolucji kupił willę w Zakopanem, gdzie mieszkał z żoną do końca życia. Siostra Zofii — Teofila Dorożyńska (1854–1923) poślubiła swego stryjecznego brata Antoniego Dorożyńskiego z Pasiecznej (1846–1915). Miała syna Feliksa oraz córkę Marię, żonę Jana Mazarakiego h. Newlin (1878–1939). Druga siostra — Maria Dorożyńska była żoną Władysława Biskupskiego z Kazimirka. Ich syn Konstanty Biskupski (zm. 1944), przyjaciel Karola Zdziechowskiego (1/2/1/3/1/2), poślubił Jadwigę Lipkowską (1886–1933), siostrę Julii, żony Władysława Podhorskiego (szwagra Marii Jadwigi Zdziechowskiej). Jadwiga i Julia Lipkowskie były córkami Jana Edwarda Lipkowskiego i Jadwigi Kozakowskiej h. Lilia Darta. Ich ojciec był przyrodnim stryjem Jadwigi Lipkowskiej z Krasnosiółki, żony Feliksa Ignacego Adama Zdziechowskiego (1/2/1/4/1).

¹⁸³ „Gazeta Warszawska” nr 278, 1883.

¹⁸⁴ „Kurjer Warszawski” nr 187a, 1884 i „Gazeta Warszawska” nr 127, 1884.

¹⁸⁵ „Gazeta Warszawska” nr 233, 1888.

majątku wystarczy suma ze sprzedaży dzieł sztuki¹⁸⁶. W tej sytuacji w 1889 r. w Kijowie została zorganizowana publiczna aukcja kolekcji. Roman Aftanazy, za kroniką petersburskiego „Kraju”, podał, iż: *na licytacji znalazły się zarówno meble, jak wiele obrazów olejnych, sztychów oraz akwarel, obok starej porcelany, brązów, marmurów i zbroi, w ilości przeszło 450 sztuk. Wśród obrazów, oprócz malarstwa nowszego, były płótna starej szkoły niemieckiej i hiszpańskiej, np. podobno Velasqueza, a z francuskiej Bouchera. Główną uwagę zwrócił jednak autor kroniki na malowidła pędzla polskiego. Z grupy tej wymienił oryginały „Przysięga Jadwigi” Simmlera (obecnie w M.N. w Warszawie) oraz „Szkoła szlachecka” Grottgera (obecnie w M.N. we Wrocławiu) i tegoż artysty jakieś cztery, nie określone bliżej, stanowiące całość akwarele. Wystawione na licytację zbiory oceniono na około 100.000 rubli srebrem, ale „licytacja wobec licznej publiczności szła żywo, przewyższając nieraz cenę katalogową”. Obraz Simmlera i akwarele Grottgera kupił świątły obywatel polski Leon Humnicki. Wśród licytantów innych znajdowali się jacyś pp. Brodzy, słynny bogacz ukraińsko-rosyjski Tereszczenko, który równocześnie skupował wszystkie wystawione na sprzedaż polskie majątki ziemskie, nieraz z siedzibami rodowymi, oraz Rosjanin Zajcew. Udział w aukcji miało wziąć także krakowskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, ale z jakowychś powodów swego przedstawiciela nie nadesłało. Część galerii Czesława Zdziechowskiego znalazła się więc w końcu w rękach rosyjskich¹⁸⁷.*

Przytuka została jednak ostatecznie sprzedana w 1890 r. przedsiębiorcy Siergiejowi F. Mehringowi z Kijowa¹⁸⁸. Czesław był także właścicielem podarowanego mu przez matkę majątku Rozdół (Razdół, pow. bałcki). W 1891 r. majątki w Rozdole oraz Zofjówce zostały sprzedane niejakiemu Dolińskiemu¹⁸⁹. Według Jerzego Zdziechowskiego dochody z majątku w Rozdole przekazywane były na utrzymanie żony i dzieci, sam zaś majątek został wydzierżawiony ciotecznemu bratu jego babki, Dominikowi Rusieckiemu, za 4 tys. rubli rocznie¹⁹⁰.

Około 1888 r. doszło do rozstania małżonków, w wyniku czego Zofia odzyskała posag. Po sprzedaży majątków Zofia z dziećmi zamieszkała w Odessie, Czesław zaś w Kijowie¹⁹¹.

Mieli oni trójkę dzieci: Jerzego Mariana (1/2/1/3/1/1), Karola (1/2/1/3/1/2) i Wandę (1/2/1/3/1/3).

Czesław zmarł w Wiedniu 12 X 1908 r.¹⁹² Pochowany został na warszawskich Powązkach obok matki.

1/2/1/4/1 Feliks Ignacy Adam, syn Adama Dionizego

Urodził się w 1863 r. w Czerepaszyńcach. Studiował początkowo w Wolnym Uniwersytecie w Brukseli, następnie od 1883 r. w Wyższej Szkole Rolniczej w Hohenheim w Niemczech. Odbył praktykę w Borówce u wuja swej matki, Emeryka Mańkowskiego¹⁹³. 2 VII 1891 r. Feliks poślubił

¹⁸⁶ T. Borowski, *Pamiętniki*, t. II, s. 264) pisze, że w 1888 r. Zofia była „zrujnowana przez męża”.

¹⁸⁷ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 10, s. 331–332.

¹⁸⁸ „Kraj”, nr 38, 1890, s. 12–3.

¹⁸⁹ „Kraj”, nr 21, 1891, s. 15; w 1897 r. właścicielem Rozdołu był podpułkownik Sergiusz Doliński. (В. К. Гульдман, *Поместное землевладение в Подольской губернии*, Каменец–Подольск 1898 г.).

¹⁹⁰ M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 508–509.

¹⁹¹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 18. Czesław, po bankructwie, żył w Kijowie gdzie zajmował się sprzedażą alkoholu [u Aftanazego — win], według wspomnień nieupublikowanych Konstantego Podhorskiego z Mikołajówki.

¹⁹² Data z nagrobka.

¹⁹³ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 28.

w Krasnosiółce¹⁹⁴ Jadwigę Lipkowską h. Brochwicz (1867–1942)¹⁹⁵, córkę Henryka Benedykta z Krasnosiółki (1838–1900)¹⁹⁶ i Józefy Koszarskiej h. Lubicz¹⁹⁷. Państwo młodzi pojechali w podróż poślubną na Riwierę Francuską.

Początkowo Feliks z rodziną mieszkał w guberni chersońskiej, gdzie był właścicielem połowy klucza „agansowieckiego” (właśc. aganesowskiego w pow. tiraspolskim) z dworem w Dementio-wie (majątek liczył 500 dziesięcin)¹⁹⁸. Odziedziczył zaś Czerepaszyńce, których był ostatnim właścicielem (w 1914 r. liczyły 969 dziesięcin) i do których przeniósł się po śmierci matki w 1906 r. Znajdowały się tu biblioteka, jedna z piękniejszych na Podolu galeria obrazów (ok. 250, w tym włoskie i holenderskie), zbiór rycin, szkło, brązy, zabytkowe meble. Odnowił i przebudował pałac oraz wyremontował kaplicę rodową w parku.

Roman Aftanazy tak napisał o zbiorach czerepaszynieckich: *Salonik Empirowy zdobyły m.in. dwa portrety niemłodych już mężczyzny i kobiety naturalnej wielkości, pędzla Ludwika Focyné (ze szkoły francuskiej XVIII), dalej „Madonna z Dzieciątkiem Jezus”, dzieło Fra Bartolommeo (szkoła florencka XVI w.), „Pejzaż” Hendrika van Balena, piękny wizerunek młodego mężczyzny malowany przez Thomasa Lawrence’a i drugi, mężczyzny starszego w koronkowym kołnierzu, uważany za oryginał Antona van Dycka, jak też szereg płócien mniejszych pędzla Adriaena van Ostade, Cuil van Mierisa, Nicolaes Berchem, Adriaena van der Werffa i in. — — Z obrazów olejnych wisiał tam [w bibliotece — A. P.] duży portret mężczyzny w średnim wieku o inteligentnym i energicznym wyrazie twarzy, trzymającego w prawej dłoni rękawiczkę, przypisywany Tycjanowi, oraz dwa inne obrazki mniejsze, malowane przez Davida Teniersa i Jana Josepha van Goyena. — — W gabinecie sporą grupę obrazów tworzyły portrety rodzinne. Trzy z nich, wyobrażające Władysława Zdziechowskiego, Michalinę z Jaroszyńskich Zdziechowską i Adama Zdziechowskiego, malowane były przez Leona Wyczółkowskiego¹⁹⁹, natomiast Pauliny Rohozińskiej i Czesława Zdziechowskiego, pędzla nieokreślonego. Gabinet dekorowały ponadto dwie akwarele Juliusza Kossaka z jego epoki najlepszej, wiele sztychów kolorowanych angielskich, w tym prace sygnowane przez Johna Francis Murphiego, Henry Singletona, Jamesa Morlanda i Waida oraz uważany za bardzo piękny obraz przedstawiający trzy wiejskie dziewczęta. Pozostałe malowidła galerii czerepaszynieckiej zdobyły westybul w jego dolnej i górnej części i pokoje mieszkalne gospodarzy domu. Mniej cenne spotykało się w pokojach gościnnych korpusu głównego i pawilonów²⁰⁰.*

Podobno Feliks rozważał sprzedaż majątku i kolekcji, i osiedlenie się zagranicą, ale porzucił ten plan pod presją rodziny²⁰¹. Wraz z siostrą zainwestował w cukrownię szwagra, Alfreda Żurowskiego, w Makowie.

¹⁹⁴ Tamże, s. 28.

¹⁹⁵ M. Sapiężyna, *Moje życie*, s. 500. Jerzy Zdziechowski błędnie podaje nazwisko jako Łyskowska.

¹⁹⁶ Poza Jadwigą Lipkowską mieli syna Wacława (1870–1907), ożenionego ze stryjeczną siostrą Marią Lipkowską, oraz trzy córki: Józefę, żonę Gabriela Czczela, Teresę za Sewerynem Zaleskim oraz Wandę, żonę Ottona Węclawowicza. Stryjeczni bracia Jadwigi — Benedykt i Serafin Lipkowscy poślubili Marię i Annę Grocholskie, córki ciotecznej siostry Feliksa Zdziechowskiego — Michaliny z Rohozińskich Grocholskiej. Ich siostra Klementyna z Lipkowskich Podhorska była teściową córki Jadwigi — Marii Janiny, żony Zygmunta Podhorskiego.

¹⁹⁷ Córka Stanisława i Pulcherii Zakrzewskiej. Miała siostrę Stanisławę (zm. 1893), która poślubiła brata jej męża Piotra Benedykta Lipkowskiego (1824–1904).

¹⁹⁸ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 29.

¹⁹⁹ W przypadku Władysława — musiał być to portret pośmiertny, gdyż w roku śmierci Władysława Wyczółkowski miał 2 lata.

²⁰⁰ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. X, s. 59, 68.

²⁰¹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 29.

W 1911 r. Feliks gościł w Czerepaszyńcach biskupa Longina Żarnowieckiego, który przyjechał na odpust w kaplicy pałacowej²⁰². Podczas rewolucji 1917 r. udało mu się wywieźć bliskich i uratować część zbiorów, które początkowo podążyły wraz z rodziną do Zakopanego, a następnie do Warszawy²⁰³, gdzie od co najmniej 1923 r. mieszkał przy Alejach Ujazdowskich 18, róg ul. Matejki (nr 5622)²⁰⁴.

Feliks miał córki Martę (1/2/1/4/1/1) i Marię Janinę (1/2/1/4/1/2) oraz syna Pawła (1/2/1/4/1/3). Zmarł w Warszawie 23 XI 1927 r.²⁰⁵

1/2/1/4/2 Maria Michalina Paulina²⁰⁶, córka Adama Dionizego

Urodziła się w 15 IV 1880 r. w Czerepaszyńcach. W dzieciństwie odbyła kilka podróży zagranicznych — Konstantynopol i Europa Zachodnia²⁰⁷. W podróży po Włoszech (1896) towarzyszył jej cioteczny brat Paweł Rohoziński h. Leliwa z Cybulowa (1861–1902), syn Władysława i Pauliny Zdziechowskiej (1/2/1/5). Poślubiła go 8 (20) I 1898 r. w kościele katolickim w Odessie²⁰⁸. W podróż poślubną małżonkowie wyjechali do Paryża i ponownie do Włoch²⁰⁹. Zresztą przez cztery lata małżeństwa dużo podróżowali (w tym do Egiptu). Po śmierci męża Maria odziedziczyła ogromny majątek. Powtórnie wyszła za mąż, również w Odessie, 30 listopada²¹⁰ 1904 r. za Alfreda Żurowskiego h. Leliwa (1869–1949), syna Eugeniusza (1826–1913)²¹¹ i Cecylii Stępkowskiej h. Suchekomnaty (1835–1924)²¹². Zamieszkała w majątku męża w Wiśniowczyku.

Po śmierci ojca w 1904 r. Maria odziedziczyła posiadłość w guberni chersońskiej, a po matce w 1906 r. majątek Bułhaje i kamienicę w Odessie. Po ich sprzedaży zakupiła majątek Maków (pow. kamieniecki, z kilkoma folwarkami) i przebudowała tamtejszy dwór²¹³. Wraz z mężem i bratem zainwestowali w nową cukrownię w Makowie. W okresie rewolucji mieszkali w Kamieńcu Podolskim, z którego wyjechali w 1918 r. do Lwowa i Krakowa. W l. 1921–1933 małżonkowie byli właścicielami majątku Komorniki w Poznańskim (180 ha), który sprzedali i przenieśli się

²⁰² „Dwutygodnik dyecezalny wileński”, nr 20, 1911r, s. 273.

²⁰³ E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t. I, Kraków 1926, s.55; M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s.29–30.

²⁰⁴ *Almanach: Polska towarzyska 1926*, s. 116.

²⁰⁵ Parafia św. Aleksandra w Warszawie 566/1927. Skorowidz zgonów: <<http://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=8&zs=9214d&sy=976&kt=1&plik=z02.jpg>>.

²⁰⁶ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 34.

²⁰⁷ Tamże, s. 34.

²⁰⁸ „Gazeta Lwowska”, nr 20, 1898.

²⁰⁹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 34.

²¹⁰ Tamże, s. 34.

²¹¹ Eugeniusz był synem Marcelego (1796–1872) i Ludwiki Raciborowskiej h. Jelita (1805–1866). Poza Alfredem miał syna Ignacego (1859–1943), ożenionego z Anielą hr. Tarnowską (1868–1960), oraz córki Ludwikę (1858–1907), żonę hr. Antoniego Wodzickiego (1848–1918), i Marię (1873–1927), żonę ks. Aleksandra Druckiego–Lubeckiego (1861–1926).

²¹² Była córką Ignacego i Cecylii Giżyckiej h. Gozdawa. Miała brata Adama oraz dwie siostry — Marię, żonę Józefa Dominika Szymanowskiego, oraz Elżbietę (1845–1905), żonę Czesława Jaroszyńskiego h. wł. (1840–1900), stryjecznego brata ojca Marii Zdziechowskiej.

²¹³ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 37. Autorem przebudowy dworu w stylu neorenesansowym na wzór Sukiennic, w l. 1910–1911 był Waldemar–Piotr Feders (Pēteris Voldemārs Feders, 1868–1936), łotewski malarz i architekt, absolwent petersburskiej Akademii Sztuk i prorektor Akademii Sztuk Pięknych w Rydze.

do Poznania. Okres wojny spędzili najpierw u krewnych w Kieleckim²¹⁴, a l. 1943–1945 u Janusza Zdziechowskiego w Rzędowicach, skąd przenieśli się do Krakowa. Ostatecznie osiedli w Szczecinie²¹⁵.

Maria Żurowska była autorką kilku opublikowanych powieści dla dorosłych i dla dzieci oraz prowadziła dzienniki²¹⁶. Z drugiego małżeństwa miała syna Adama (1908–1992)²¹⁷ oraz córki Cecylię (1906–1978)²¹⁸, Antoninę (1912–1987)²¹⁹ i Marię (1917–2001)²²⁰.

Zmarła w Szczecinie 9 III 1967 r.

1/2/2/1/1 Marian Cyprian Władysław, syn Edmunda Wiktora Juliusza

Był najstarszym synem Edmunda. Urodził się 30 IV (12 V) 1861 r. w Nowosiólkach Wielkich, a ochrzczony został 24 V (5 VI) w parafii w Kojdanowie, do której należała kaplica w Nowosiólkach (wzmianka w dokumentach Heroldii).

W l. 1873–1879 uczył się w gimnazjum w Mińsku. Krótko studiował na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Petersburskiego, skąd przeniósł się jeszcze w 1879 r. na Uniwersytet w Dorpacie, który ukończył w 1883 r. z tytułem „kandydata” ruscystyki i sławistyki. Był członkiem korporacji akademickiej Konwent Polonia. Studiował także w Zagrzebiu, Grazu i Genewie²²¹. W okresie rosyjskim korespondował z Lwem Tołstojem, odwiedzał go w Jasnej Polanie oraz uległ wpływowi głoszonych przez niego idei.

Od 1888 r. Marian mieszkał w Krakowie, tam w 1889 r. uzyskał tytuł doktora na Uniwersytecie Jagiellońskim (habilitacja w 1894 r.), gdzie był docentem (1889), profesorem nadzwyczajnym (1899) i profesorem zwyczajnym (1908–1919). Był wybitnym sławistą i filozofem, członkiem krakowskiej Akademii Umiejętności, jednym z założycieli Klubu Słowiańskiego (1901). Okres I wojny światowej — jako obywatel Rosji musiał opuścić Kraków — spędził w rodzinnych majątkach oraz w Moskwie, Petersburgu i Finlandii. W 1919 r. został dziekanem Katedry Literatury Powszechnej (późniejszej Katedry Literatury Porównawczej) na wileńskim Uniwersytecie im. Stefana Batoiego. W l. 1921–1922 był tam dziekanem Wydziału Humanistycznego, a w l. 1925–1927 rektorem. Po przewrocie majowym był jednym z kandydatów marszałka Józefa Piłsudskiego na prezydenta Rzeczypospolitej. W 1927 r. wystąpił w broszurze *Sprawa Sumienia* w obronie aresztowanych w wyniku przewrotu generałów i doprowadził do ich uwolnienia. W Wilnie był m.in. przewodniczącym Związku Zawodowego Literatów Polskich i Towarzystwa Przyjaciół Nauki. W 1929 r. został członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. W 1933 r. otrzymał doktoraty honoris causa uniwersytetów Wileńskiego i Dorpackiego, a w 1938 r. tytuł honorowego profesora USB.

²¹⁴ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 37.

²¹⁵ Tamże, s. 35–36.

²¹⁶ Tamże, s. 37.

²¹⁷ Jego żoną była Janina Wołowska h. Prus II (1909–1985), córka Edwarda (1873–1928) i Ludwiki Ohrt. Synowie: Alfred (ur. 1941) i Michał (ur. 1944).

²¹⁸ Jej mężem był hr. Rodryg Tomasz Römer h. Jelita odm. (1893–1967), syn Adama (1856–1938) i hr. Elżbiety Vetter van der Lilie (1859–1936).

²¹⁹ Jej mężem był Jacek Waclaw Siedlecki h. Grzymała (1906–1994), syn Adama Franciszka (1876–1967) i Marii Szumowskiej.

²²⁰ Jej mężem był Antonii Dowbór-Markiewicz h. Marchwic (1906–1984), syn Jana Stanisława Feliksa i Marii Immaculaty Pierling.

²²¹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 7.

Poślubił w Wilnie 8 I 1887 r. w kościele Świętego Ducha Marię Katarzynę Benignę Kotwiczównę (3 IV 1861–13 VIII 1936), córkę Ksawerego²²² i Izabelli Wołk (Wołk) h. Dwie Wieże. Świadkami ślubu byli Hipolit Kowierski, ks. Lenkszewicz i Onufry Kotwicz. Według Janiny Żółtowskiej Marię cechował skrajny pesymizm²²³. Należał do niej majątek w Suderwie, kupiony przed I wojną światową z myślą o młodszym synu, od 1901 r. zaś nieruchomości z piętrową kamienicą w Wilnie na rogu ul. Antokolskiej (ob. nr 36), w której Zdziechowscy zajmowali mieszkanie²²⁴.

Miał Marian synów Ksawerego (1/2/2/1/1/1) i Edmunda (1/2/2/1/1/2). Zmarł 5 X 1938 r. w Wilnie, gdzie został pochowany na cm. Antokolskim.

1/2/2/1/2 Stefania Maria, córka Edmunda Wiktora Juliusza

Urodziła się 2/15 XII 1862 r., a ochrzczona została w parafii rakowskiej 21 I 1863 r.

Poślubiła Zygmunta Węclawowicza h. Wadwicz (1858–6 VIII 1941²²⁵), właściciela Narun i Halina k. Wilna, syna Henryka i Marii z Komarów²²⁶. Węclawowicz rozwiódł się z żoną²²⁷. Sprawował m.in. funkcję prezesa Towarzystwa Rolniczego Kowieńskiego. Od 1901 r. był wybierany na kolejne kadencje do zarządu mińskiego towarzystwa wzajemnych ubezpieczeń rolnych (od ognia) — m.in. w 1909 r. był jego dyrektorem²²⁸. W 1906 r. został delegatem komitetu gubernialnego w Kownie na zjazd delegatów poszczególnych guberni w Wilnie.

W czerwcu 1941 r. Zygmunt Węclawowicz został aresztowany i wywieziony do radzieckiego łagru nr 47 w Gari (okręg swierdłowski na Uralu, nad rzeką Sośwą), gdzie wkrótce zmarł. W tym samym łagrze przebywał bratanek jego byłej żony Ksawery Zdziechowski²²⁹.

Jadwiga z Puttkamerów Żółtowska napisała o Stefanii jako o osobie uczoney, bardzo inteligentnej i statecznej, lecz chłodnej: *była uczoną pedantką i męża męczyła odczytaniem i rozmowami jak na egzaminie*²³⁰. Po rozwodzie mieszkała z córkami w rodzinnym Rakowie oraz w Krakowie, gdzie podejmowała w swoim salonie m.in. o. Berthier, zakonnik i znawcę Dantego, sportretowanego przez Józefa Mehoffera. Według wspomnianej Żółtowskiej Stefania i jej córki znajdowały się pod wpływem idei filozoficznych propagowanych przez jej brata Mariana, zwłaszcza tołstoizmu, cechowała je też purytańska, jansenistyczna surowość. Matka i córki dużo

²²² Ksawery był synem Jana, a wnukiem Ksawerego. Należał do niego majątek Turły. Ksawery i Izabella mieli także syna Jana (zm. 1937), żonatego z Marią Mazaraki (zm. 1960). Pierwszą żoną Ksawerego była Filipina Chłudzińska (zm. 1856), której ciotką była Anna z Kossowów Zdziechowska — babka Mariana Zdziechowskiego.

²²³ J. Żółtowska, *Inne czasy*, s. 238.

²²⁴ Z. Opacki, *W kręgu Polski*, s. 106 i 374.

²²⁵ K. Jasiewicz, *Zagłada polskich Kresów*, Warszawa 1997, s. 284; S. Kościółkowski, *Raptularz*, Londyn 1973, s. 54, 58, 227.

²²⁶ Zygmunt miał siostrę Wandę (zm. 1912), żonę hr. Wiktora Ronikiera (1849–1899).

²²⁷ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 9; Z. Opacki, *W kręgu Polski*, s. 18 i 22. J. Żółtowska (*Inne czasy*, s. 170) pisze, iż Zygmunt zakochał się w swojej kuzynce Marii z Węclawowiczów Pac-Pomernackiej i przeprowadził rozwód protestancki.

²²⁸ „Głos Warszawski”, nr 108, 1909.

²²⁹ S. Kościółkowski, *Raptularz*, s. 227.

²³⁰ J. Żółtowska, *Inne czasy*, s. 170. W podobnie czarnych barwach autorka widziała także całą rodzinę Zdziechowskich: *Brzydota tego kościoła [w Rakowie] skojarzyła się dla mnie w sposób przykry z cechami charakteru Zdziechowskich, z ich surową moralnością, z ciągłą potrzebą analizy i — jak mi się zdawało — uczuciową oschłością. Jansenizm, tak obcy umysłowości polskiej, miał wielki wpływ we Francji i Zdziechowscy zdawali się być nim zarażeni. [Mieli mieć także] racjonalistyczny i pozbawiony ciepła pogląd na małżeństwo* (tamże, s. 237–238).

podróżowały — Żółtowska wspomina o spotkaniu ich wraz z Kazimierzem Zdziechowskim w 1908 r. w Tivoli²³¹.

W 1910 r. zamiast wieńca na grób swojej ciotecznej siostry Anny z Brzozowskich Łęskiej ofiarowała 15 rb. na biedne dzieci (p. biogram Władysławy, córki Fortunata). Zapewne to ona w 1910 r. w Dobejkach w pow. wiłkomierskim budowała dom, w którym miała mieścić się: *herbaciarnia, czytelnia, sklep spożywczy i będą się mogły odbywać wieczory litewskie*²³².

Stefania miała córki Helenę (niezamężna, żyła jeszcze w 1925 r.) i Marię (zm. 1971)²³³. Zmarła 2 IV 1915 r.²³⁴ — w kościele w Rakowie znajduje się jej tablica nagrobna.

1/2/2/1/3 Fortunat Edward Józef, syn Edmunda Wiktora Juliusza

Urodził się 16 stycznia/1 II 1868 r. w Nowym Polu²³⁵, folwarku k. Rakowa. Ukończył studia na Uniwersytecie w Halle. Przed 1904 r. poślubił Joannę (Janinę) z Radogost Uniechowskich h. Ostoja (1873–1929)²³⁶, córkę Franciszka z Rusinowicz (pow. miński) i Wiktorii baronówny Szafnagiel (Schaffnägel). Wedle wspomnień Janiny z Puttkamerów Żółtowskiej małżeństwo nazbyt praktycznego Fortunata było nieszczęśliwe²³⁷. Jego rezydencją były Rzędowice koło Miechowa w Małopolsce, które nabył po 1895, a przed 1899 r. od Helclów (znajomych jego brata Mariana). W majątku znajdowała się gorzelnia. W l. 1912–1913 zakupił Klonów z folwarkiem Nowopole (około 1900 morgów z lasami) k. Marchocic. Był także właścicielem folwarków Rogów i Józefów²³⁸. W 1916 r. kupił Poryte–Jabłoń k. Zambrowa, które ofiarował w prezencie ślubnym córce Grażynie w 1922 r.

W 1904 r. był z wyboru członkiem Rady Powiatowej Guberni Kieleckiej z pow. miechowskiego, radcą Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (co najmniej do 1912 r.), a następnie jego prezesem²³⁹ oraz członkiem Kieleckiego Towarzystwa Gospodarzy Rolnych. W 1913 r. działał w kieleckim Komitecie Ochrony Lasów²⁴⁰. Przy współpracy Fortunata powstał m.in. *Memoryał Towarzystwa rolniczego Kieleckiego o stanie i potrzebach rolnictwa i rolników guberni Kieleckiej*, opracowany i wydany w 1906 r. przez Stefana Godlewskiego. Był kawalerem Orderu Św. Stanisława III kl.²⁴¹

²³¹ Tamże, s. 225.

²³² „Kurjer Litewski”, nr 142, 1910.

²³³ Istnieją dwie wersje życiorysu Marii Węclawowiczówny. Według Janiny z Puttkamerów Żółtowskiej, zakochana w stryju Kazimierzu Zdziechowskim, po jego ślubie w r. 1910 wstąpiła do zakonu. Według drugiej wyszła za mąż za Henryka Skarżyńskiego h. Bończa, <<http://www.sejm-wielki.pl/b/sw.86317>>. Pisze o tym także Jarosław Iwaszkiewicz w *Alei Przyjaciół*, którego siostra Helena była guwernantką u Zdziechowskich w Rakowie ok. 1901–1902, ale nazywa męża Marii nie Henrykiem, tylko Tadeuszem.

²³⁴ <<http://www.sejm-wielki.pl/b/sw.86315>>.

²³⁵ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 9.

²³⁶ Daty z nagrobka w Księżu Wielkim. Według M. Żurowskiego (*Wstęp do monografii*, s. 9) Janina była uzdolnioną malarką i uczennicą Wojciecha Gersona.

²³⁷ J. Żółtowska, *Inne czasy*, s. 237–238.

²³⁸ K. Uniechowska *Antoni Uniechowski, czyli magiczne widzenie świata*, Warszawa 1993, s. 183.

²³⁹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 9.

²⁴⁰ *Памятная книжка Келецкой губернии*, Кельце 1913, s. 267.

²⁴¹ *Памятная книжка Келецкой губернии*, Кельце 1904, s. 242, 391, 436.

W 1918 r. Fortunat otrzymał list z pogrozkami i żądaniem okupu od nieznanymi bandytów. Kiedy odmówił spełnienia ich żądań, w tydzień później zorganizowali oni zasadzkę na jego syna Edwarda i zabili go²⁴². Na początku lat 20. XX w. Janina zaopiekowała się dziećmi brata Janusza — Antonim, Karolą i Zofią Uniechowskimi po śmierci ich matki w 1921 r. To w Rzędowicach Antoni Uniechowski poznał swą przyszłą żonę — Marię Assuntę de Liguori (o koligacjach przyp. 79).

W 1928 r. Fortunat ofiarował Rzędowice w prezencie ślubnym synowi Januszowi, a sam przeprowadził się do Klonowa. Po śmierci żony przeniósł się do Warszawy, gdzie w 1926 r. mieszkał przy ul. Chmielnej 29²⁴³. Był także właścicielem kilku kamienic w Warszawie i Sopocie²⁴⁴. W 1931 r. został wybrany do Rady Nadzorczej Związku Ziemi²⁴⁵.

Fortunat miał córkę Grażynę Wiktorię (1/2/2/1/3/2) oraz synów Edwarda (1/2/2/1/3/1) i Janusza (1/2/2/1/3/3). Zmarł 23 XI 1932 r. w Warszawie. Pochowany został jednak w Książu Wielkim, gdzie spoczywa też jego żona i syn Edward.

1/2/2/1/4 Józef Oskar, syn Edmunda Wiktora Juliusza

Urodził się 10 III 1872 r. w Rakowie. Studiował na Wydziale Handlowym Politechniki Ryskiej (1891–1897), który ukończył z odznaczeniem²⁴⁶. W czasie studiów należał do konwentu Arkonia. Podobnie jak pozostali członkowie rodziny (m.in. bracia i matka) korespondował z Elżą Orzeszkową i ją odwiedzał. 10/23 października 1900 r. poślubił w Warszawie, w kościele Wizytek, Salomeę Felicję Magdalenę Lach–Szyrmę h. Lubicz (1880 Druskienniki–1946), córkę Ignacego²⁴⁷ i Stefanii z Włodków. Świadcami tej uroczystości byli Kazimierz Zdziechowski (brat pana młodego) oraz Władysław Włodek z Augustówka w guberni grodzieńskiej (stryj panny młodej). Józef mieszkał w Nowosiólkach (do utraty dóbr w wyniku rewolucji i zmiany granic). Salomea odziedziczyła po ojcu dział²⁴⁸ z majątku Sporów (gm. Piaski, pow. piński, woj. poleskie) — Kurylec (lub: Kuryle; 3000 dziesięcin, w 1929 r. 631 ha) oraz Karolin (491 dziesięcin), a w 1930 r.

²⁴² „Godzina Polski”, nr 146, 1918.

²⁴³ *Almanach: Polska towarzyska 1926*, s. 116.

²⁴⁴ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 9.

²⁴⁵ „Gazeta Gdańska”, nr 148, 1931.

²⁴⁶ „Słowo Polskie” (wydanie popołudniowe), nr 155, 1897.

²⁴⁷ Ignacy (zm. 1892) był synem Ignacego (1808 lub 1816–1874), bratankiem Michała — filarety i prawnikiem młodszej siostry Tadeusza Kościuszki — Katarzyny Ziółkowskiej. Odziedziczył majątek Sporowo (pow. słonimski, gubernia grodzieńska, 15461,71 dziesięcin), Bezwodną z folwarkiem Wołosowo, pow. wołkowyski (411 dziesięcin), Dobrosielce (935 dziesięcin) oraz Karolin (wieś 462 dziesięcin, dobra — 532 dziesięcin). Poza Salomeą miał jeszcze 2 córki — Józefę (żonę Władysława Trembickiego) i Marię (żonę hr. Ignacego Krasickiego). А. Ильин, *Ширмы и Спорово*, „Гістарычная брама”, nr 1–2 (19–20), 2002, <<http://brama.brestregion.com/nomer19-20/artic22.shtml>>. Stefania Szyrmina była córką Feliksa Włodka, chorążego prużańskiego (1802–1861), i Gabrieli Bisping (1817–1887). Miała siostry — Anielę za Radowickim, Leontynę (1844–1915) za hr. Pusłowskim i Teresę oraz braci Feliksa (Szczęsnego) Adama Jana (ur. 1838; „Samucha”, dowódca oddziałów powstańczych w pow. prużańskim w 1863 r.), Kamila (1839–1887) i Władysława (ur. 1842). Wszyscy wymienieni w testamencie Józefy z Bispingów Wouczynskiej. „Gazeta Warszawska”, nr 66, 1879. А. Ильин, *Влодки и Окунчицы – повстанцы с Березовицны*, „Гістарычная брама”, nr 1 (23), 2008, <<http://brama.brestregion.com/nomer23/artic10.shtml>>. Obaj dziadkowie Salomei znajdowali się pod nadzorem policyjnym za swoje kontakty ze środowiskami powstańczymi, patriotycznymi oraz emigracyjnymi.

²⁴⁸ W 1929 r. Maria Krasicka, siostra Salomei, była właścicielką majątku Sporów liczącego 2100 ha. „Poleski Dziennik Wojewódzki”, nr 7, 1929, s. 266.

była także wzmiankowana jako właścicielka majątku Rudziewicze (334 ha) w pow. wołkowyskim województwa białostockiego²⁴⁹. Z kolei Józef w l. 20. XX w. występuje jako właściciel majątku w Chromakowie k. Żuromina na Mazowszu (336 ha), który w 1929 r. przekazał w posagu córce Stefanii. W 1938 r. mieszkał on w Warszawie przy ul. Filtrowej 69. Według informacji prof. Andrzeja Ciechanowieckiego — po Powstaniu Warszawskim schronił się w Krakowie. Prawdopodobnie tamże zmarł 18 VII 1948 r.²⁵⁰

Józef miał dzieci: Stefanię (1/2/2/1/4/1), Kazimierza (1/2/2/1/4/2), Stanisława Antoniego (1/2/2/1/4/3), Marię (1/2/2/1/4/4) i Fortunata (1/2/2/1/4/5).

1/2/2/1/5 Kazimierz Edward, syn Edmunda Wiktora Juliusza

Urodził się w majątku Raków 2/14 III 1875 r., a ochrzczony został 26 XII t.r. w parafii rakowskiej. Jego rodzicami chrzestnymi byli kamerjunker dworu i kawaler orderów Leon Wańkowicz²⁵¹ z Teofilą z Pileckich Narkiewicz–Jodko, żoną Tomasza (prababka Kazimierza, 1 v. żona Onufrego Narkiewicza–Jodki, brata Tomasza), w obecności radcy dworu i kawalera orderów Tomasza Narkiewicza–Jodki²⁵² i Anieli Narkiewicz–Jodko²⁵³, żony Ottona²⁵⁴.

W 1894 r., po 6 latach nauki, Kazimierz ukończył ze srebrnym medalem 2. Wileńskie Gimnazjum. Już w okresie studiów prawniczych na Uniwersytecie Moskiewskim rozpoczął korespondencję z Emilem Zolą i Elizą Orzeszkową (1897) oraz zaczął publikować opowiadania na łamach „Prawdy”²⁵⁵. Po ukończeniu studiów powrócił do Rakowa, gdzie — mimo niechęci do rolnictwa — zarządzał majątkiem rodzinnym podczas choroby ojca i po jego śmierci²⁵⁶. Należały do niego rakowskie folwarki Pomorszczyzna, Krzywicze Małe i Michałowo oraz Mańkowszczyzna w pow. wilejskim²⁵⁷.

W 1896 r. Kazimierz rozpoczął działalność literacką i krytyczną (pseudonimy: Władysław Zdora, Władysław Mouner)²⁵⁸. Obracał się w kręgu intelektualnych elit Wileńszczyzny, Moskwy, Petersburga i Krakowa (A. Asnyk, W. Reymont, Tetmajerowie, S. Wyspiański, J. Malczewski, T. Żeleński) oraz w mniejszym stopniu Warszawy (S. Żeromski). W 1897 r. odwiedził Elizę Orzeszkową w Poniemuniu, a w 1898 r. odbył podróż do Warszawy²⁵⁹. W 1900 r. był świadkiem

²⁴⁹ K. Jasiewicz, M. Wierzbicki, *Okupacja sowiecka (1939–1941) w świetle tajnych dokumentów: obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941*, Warszawa 1996, s. 81, przyp.10.

²⁵⁰ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s.8.

²⁵¹ Leon ze Śmiłowicz był mężem Pauliny z Moniuszków, ciotecznej siostry Aleksandry z Rizniczów Ciechanowieckiej, synowej Wiktorii ze Zdziechowskich Ciechanowieckiej, ciotki Edmunda Zdziechowskiego. Sprawował urząd marszałka szlachty pow. mińskiego.

²⁵² Tomasz, s. Onufrego, radca dworu od 1841 r., honorowy kurator gimnazjum w Mińsku. Właściciel majątków Łopuchy i Pukowo w pow. ihumeńskim.

²⁵³ Aniela Estka (zm. 1902) była wnuczką starszej siostry Tadeusza Kościuszki — Anny i Piotra Estki. Otto Jodko–Narkiewicz i Aniela byli rodzicami słynnego lekarza i badacza elektromagnetyzmu i aury Jakuba (1847–1905).

²⁵⁴ Otton (1818–1887) był synem Onufrego, właściciela majątku Nad Niemen, byłego marszałka pow. ihumeńskiego i pierwszego męża Teofili Pileckiej. Do Ottona od 1828 r. należał majątek Małyskowszczyzna w pow. ihumeńskim.

²⁵⁵ W. Studencki, *Przypomnienie Kazimierza Zdziechowskiego*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie”. Seria Humanistyczna nr 5/1982, cz. I, s. 68.

²⁵⁶ Tamże, s. 64.

²⁵⁷ C. Sawicz, *Wileńszczyzna 1919–39*, Warszawa 2003, s. 303 i 370.

²⁵⁸ Autor m.in. powieści: *Przemiany* (1906), *Luna*, (1910), *Opoka* (1912), *Podzwonne* (1933).

²⁵⁹ W. Studencki, *Przypomnienie*, s. 68 i 75.

na ślubie brata Józefa w Warszawie. W l. 1907–1908 przebywał m.in. w Krakowie²⁶⁰ oraz Rzymie z ciotką Stefanią Węclawowiczową i jej córkami.

W 1909 r.²⁶¹ Kazimierz zaręczył się, a w karnawale 1910 r.²⁶² ożenił z Amelią (w nekrologu matki — Ludmiłą) Lebowską h. Gozdawa (1887–1958), córką Kazimierza²⁶³ i Marii Miłkowskiej h. Prus I²⁶⁴. Amelia odziedziczyła, częściowo po matce, dobra Gorlice (tereny naftowe). Z powodu choroby tarczycy w 1914 r. Kazimierz (wraz z rodziną) wyjechał na operację do Finlandii oraz bywał w tamtejszych sanatoriach²⁶⁵.

Za czasów Kazimierza i Mariana rodzinny majątek Zdziechowskich — Raków (a w niepodległej Polsce Słaboszewek Kazimierza) — stał się ważnym ośrodkiem kultury polskiej. Po podziale przez nową granicę państwową majątku Raków Kazimierz w 1922 r. nabył ponad 400 (530?) ha majątek w Słaboszewku k. Mogilna (obecnie woj. kujawsko–pomorskie), gdzie osiadł. Miał też mieszkanie w Warszawie przy Al. Ujazdowskich 39²⁶⁶. Do małżonków Zdziechowskich należały także zakłady ceramiczne „Edwardów” w Gorlicach²⁶⁷.

W 1939 r., po tułaczce m.in. poprzez Litwę, dotarł do majątku szwagierki w Jedliczu pod Krosnem, gdzie został aresztowany w 1942 r., m.in. wraz z zięciem Władysławem hr. Krasickim, za udzielenie pomocy ukrywającym się członkom podziemia. Zginął 4 VIII 1942 r. w obozie koncentracyjnym Auschwitz. Pozostawił po sobie pamiątnik (w zbiorach rodzinnych).

Jego dziećmi byli: Jan (1/2/2/1/5/1), Paweł (1/2/2/1/5/2) i Maria (1/2/2/1/5/3).

²⁶⁰ Jadwiga z Puttkamerów Żółtowska pisała o nim: *Rozmawiał błyskotliwie i przyjemnie, powierzchowność miał sympatyczną, głowę okrągłą, usta nieco wypukłe, rysy regularne, zdawał się stworzony do kontusza i niskiego kołnierzyka spiętego guzem przy żupanie. Podobieństwo z portretem z XVI w. nie miało nic wspólnego z jego usposobieniem i poglądami. Właściwie skłaniał się do socjalizmu i często zwierzał z wątpliwości, jakie w nim budziło prawo własności, w związku z tym ubolewał nad upośledzeniem szerokich mas. Z purytańską surowością, podobną do siostrzanej, badał zamięłowania młodych kobiet i panien do tańców, zabaw i toalet. Naturalnie potępiał zbytki i zabawnie podpatrywał różne odcienia snobizmu. Ta ciekawa i nieprzeciętna inteligencja kryta jednak w sobie jakąś słabość i mój instynkt czuł mimowolny lęk przed czymś, czego nie rozumiałam. Surowości używał on może jako szaty dla ukrycia wewnętrznej rozterki, bo miewał okresy neurastenii. I on podziwiał Tolstoja, ale mniej chwalił realizm i pańską znajomość wielkiego świata niż tęsknoty religijne i moralne postulatory wielkiego Rosjanina (Inne czasy, s.172–173). Około 1908 r. jej matka zachęcała pośrednio konkury Kazimierza Zdziechowskiego podczas odwiedzin w Rakowie. Żółtowska tak go charakteryzowała: był nie tylko przyjemny w rozmowie, ale zabawny i wesoły, lecz pod wpływem Tolstoja wątpił w swoje prawo do bytu [...] nie był człowiekiem gorącego serca albo silnych porywów i dlatego tak sobie upodobał w litości. O tym uczuciu rozprawiano za wiele, a dla mnie zdawało się ono wypływać ze słabej i rozstrojonej woli. (s. 238).*

²⁶¹ E. Orzeszkowa, *Listy*, t. 5, s. 261. Kazimierz pisał do niej: *Wydaje mi się, że znalazłem skarb niezastużony: serce czyste, duszę głęboką, podniosłą i kochającą.*

²⁶² J. Żółtowska, *Inne czasy*, s. 283. Określiła ją jako: *dobrą i światobliwą istotę, której potrzebował do szczęścia, zadawalającą się matym i naturalnie stroniącą od błyskotek. Odnaczała się dużym wdziękiem.*

²⁶³ Kazimierz był właścicielem majątku Kielanowice Dolne w pow. tarnowskim. U Dunin–Borkowskiego błędnie nazwisko „Laskowski” — miał być właścicielem dóbr Bażanówka w pow. sanockim i c.k. komisarzem przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (k.k. Ministerium des Innern) w Wiedniu.

²⁶⁴ Maria (1856–1912) była córką Edwarda Michała Miłkowskiego, marszałka powiatu gorlickiego (ur. 1830, s. Feliksa i Marii hr. Stadnickiej h. Śreniawa), dziedzica Gorlic, i Magdaleny Trzeciejskiej h. Strzemię (1838–1906; córka Franciszka, założyciela krakowskiego Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń, i Anny Filhauser). Maria miała siostry Annę (ur. 1858) i Zofię (S. Uruski, *Rodzina, herbarz szlachty polskiej*, t. XI, s. 90; J. S. Dunin–Borkowski, *Rocznik Szlachty Polskiej*, t. II, s. 569–570, nekrolog „Gazeta Lwowska”, nr 270, 1912).

²⁶⁵ W. Studencki, *Przypomnienie*, s. 63.

²⁶⁶ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 16.

²⁶⁷ Reklama w gazecie „Piast”, nr 40, 1924.

1/2/6/1/1 Nadzieja, córka Stefana

Wiadomo o niej jedynie, że w 1911 r. była współwłaścicielką nieruchomości we Włodzimierzu Wołyńskim wraz ze stryjem Mikołajem (patrz biogram Mikołaja 1/2/6/5).

1/2/6/2/1 Wawrzyniec, syn Ludwika Walentego

Urodził się 18 IV 1895 r., a zmarł 26 (?) II 1898 r. Pochowany został na cmentarzu w Siedlcach.

1/2/6/2/2 Zygmunt, syn Ludwika Walentego

Urodził się 26 XII 1896 r., a ochrzczony został 28 t.r. w kościele w Siedlcach. Żył w 1904 r., kiedy na wniosek ojca wpisano go do akt Heroldii w Petersburgu. Prawdopodobnie jego dotyczy wzmianka w „Gazecie Lwowskiej”, wymieniająca, wśród poległych podczas walk w okresie 3–9 I 1919 r., Zygmunta Zdziechowskiego²⁶⁸.

1/2/6/4/1 Paweł, syn Pawła

Urodził się w 1884 r. W l. 1915–1916 pracował jako mierniczy w Petersburgu. W 1916 r. mieszkał w okręgu amurskim, gdzie pracował jako mierniczy „o średnim wynagrodzeniu” w randze rejestratora kolegiatnego w oddziale Ministerstwie Rolnictwa w Błagowieszczeńsku²⁶⁹. W 20-leciu międzywojennym mieszkał w Orenburgu, gdzie był mierniczym w „Obłziemuprawieniu” (Regionalnym Zarządzie Ziemskim). 29 XII 1937 r. został skazany na śmierć (wyrok wykonano) przez Komisję NKWD, a zrehabilitowany w lipcu 1969 r.²⁷⁰

1/2/6/5/1 Aleksander, syn Mikołaja Władysława

Wiemy o nim jedynie, że w 1932 r. odbyła się sprzedaż komornicza należącej do Aleksandra i jego brata Antoniego nieruchomości we Włodzimierzu Wołyńskim (patrz biogram 1/2/6/5)²⁷¹.

1/2/6/5/2 Antoni, syn Mikołaja Władysława

W 1932 r. odbyła się sprzedaż komornicza należącej do Antoniego i jego brata Aleksandra nieruchomości we Włodzimierzu Wołyńskim (p. biogram 1/2/6/5)²⁷².

²⁶⁸ „Gazeta Lwowska”, nr 21, 1919.

²⁶⁹ *Памятная книжка Амурской области*, Благовещенск 1916, s. 50.

²⁷⁰ Nazwisko błędnie jako Zdziekowski, w: *Книга памяти Оренбургской обл.*, Калуга 1998, nr 2030.

²⁷¹ „Wołyński Dziennik Wojewódzki”, nr 4, 1932, s. 85.

²⁷² Tamże, s. 85

Pokolenie VI

1/2/1/3/1/1 Jerzy Marian, syn Czesława Franciszka Michała

Ten ekonomista i wybitny polityk urodził się 27 VIII 1880 r. w Rozdole na Podolu. Studiował nauki ekonomiczne w Liège, Antwerpii i Londynie. Od 1905 r. należały do niego majątki w Suchowoli i Hutkowie k. Krasnobrodu w Zamojskiem, które przekazał później żonie, a od l. 20. — Gołębiówka w pow. węgrowskim (300 ha).

Jerzy poślubił w 1908 r.²⁷³ Martę Bławdziewicz h. Pomian (1882–1971 Londyn)²⁷⁴, córkę Mieczysława Lucjana²⁷⁵ (1844–1913) i Klementyny Ciundziewickiej h. Następ–Rudnica²⁷⁶.

Marta prowadziła aktywne życie towarzyskie, często wyjeżdżała na konne polowania, także zagraniczne. W 1913 r. jako jedyna kobieta brała udział w pierwszym rajdzie automobilowym w Polsce²⁷⁷. Do 1916 r. mieszkała w Petersburgu z córką, według wspomnień której przyjaźniła się z w. ks. Dymitrem Pawłowiczem i Feliksem Jusupowem, zabójcami Rasputina²⁷⁸. W 1916 r. wyjechała z córką do Jałty na Krymie (mąż pozostał w Piotrogradzie), gdzie zaprzyjaźniła się z bar. von Nolkenem, Marią ks. Bariatyńską (którą udało się jej wydostać z aresztu) oraz odwiedzała cesarzową wdowę Marię Fiodorownę²⁷⁹.

Jerzy podczas I wojny był członkiem Komitetu Obywatelskiego w guberni lubelskiej (1914), wiceprezesem Rady Zjazdu Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny w Moskwie (1915), w l. 1917–1918 jednym ze współzałożycieli Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego w Piotrogradzie (kierował działem wojskowym). Brał udział w tworzeniu polskich oddziałów w armii rosyjskiej w 1917 r. na zlecenie Polskiego Komitetu Narodowego w Paryżu. W 1918 r. w Jekaterynodarze brał udział w tworzeniu „Komitetu Polskiego” z przedstawicieli endeków i piłsudczyków oraz w formowaniu polskiej dywizji, której oddziały brały później udział w interwencji francuskiej w Odessie²⁸⁰. W 1918 r. dołączył do żony i córki — przez Kijów dotarli do Polski.

Był jednym z organizatorów, wraz przyszłym teściem córki — Eustachym ks. Sapiehą, nieudanego przewrotu w styczniu 1919 r. (tzw. puczu Januszajtisa). W 1920 r. walczył w wojnie polsko-radzieckiej jako porucznik kawalerii²⁸¹. Posłował na Sejm I kadencji (z ramienia Związku Ludowo-Narodowego, 1922–1927), uczestniczył w reformach Władysława Grabskiego, którego następnie zastąpił na stanowisku Ministra Skarbu (1925–1926)²⁸². Jego zasługą jest ustabilizowanie kursu złotego (nowy parytet do złota) oraz ograniczenie wydatków budżetowych. W l. 1910–1930 był

²⁷³ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 19; kościół p.w. św. Józefa na Kahlenbergu w Wiedniu.

²⁷⁴ Marta miała trzech braci: Władysława (1878–1937), żonatego z Katarzyną Winogradzką (1883–1975), Henryka (ur. 1880) oraz Gustawa (1881–1945) męża 1) Teresy Marii Felicji Żółtowskiej h. Ogończyk (1887–1917), a następnie 2) Pelagii Adeli Józefy Łubieńskiej h. Pomian (1897–1963).

²⁷⁵ Mieczysław Lucjan był od 1886 r. właścicielem dóbr Nowe Miasto nad Pilicą w pow. rawskim. Jego rodzicami byli Adam Bogusław i Kamilla Bystram h. Tarnawa.

²⁷⁶ Klementyna była córką Melchiora Antoniego (1787–1860) z Wiljanowa (pow. bobrujski) i Kamilli Bohdanowicz h. Łada (1810–1862). Jej bratanica, córka Emila i Klotyldy Niemirowicz–Szczytt — Zofia Ciundziewicka (1874–1910), była żoną Bolesława Ciechanowieckiego (1857–1910), wnuka Wiktorii ze Zdziechowskich Ciechanowieckiej, m.in. wicegubernatora i p.o. gubernatora permskiego i smoleńskiego oraz gubernatora ufimskiego.

²⁷⁷ „Wieś i Dwór”, nr 13–14, 1913, s. 35.

²⁷⁸ M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 15–17.

²⁷⁹ Tamże, s. 19–27.

²⁸⁰ *Большая советская энциклопедия*, т. 26, Москва 1933, s. 489.

²⁸¹ M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 510.

²⁸² Szczegółowy biogram przytacza jego córka, tamże, s. 510–513.

członkiem Stronnictwa Narodowo–Demokratycznego, a w l. 1926–1933 członkiem Rady Obozu Wielkiej Polski. Głośna była sprawa napadu i zastraszenia go we wrześniu 1926 r. przez nieznaną sprawców. Maria Sapieżyna sądziła, że byli to żołnierze nasłani na jej ojca przez Piłsudskiego, który odpłacił mu w ten sposób za krytykę nadmiernych wydatków na wojsko i udział w puczu Januszajtisa²⁸³. Także w 1926 r. był oskarżany przez Jędrzeja Moraczewskiego o niewyegzekwowanie kwoty 6 milionów zaległych podatków od ordynata Zamoyskiego, gdyż ten zatrudnił jego brata Karola (patrz biogram 1/2/1/3/1/2). W 1926 r. wycofał się z aktywnej polityki i zajął się działalnością naukową oraz publicystyczną. Był współzałożycielem i współdziałowcem czasopism „ABC” i „Wieczór Warszawski”, w których sprawował również funkcję redaktora politycznego i wydawcy. W 1933 r. opublikował pod pseudonimem M. Dęboróg powieść *Czeki bez pokrycia*. Od 1934 r. zajmował się gospodarowaniem i zarządzaniem rodzinnymi majątkami.

W *Almanachu Polska towarzyska 1926* małżonkowie występują pod oddzielnymi warszawskimi adresami. Jerzy mieszkał przy ul. Smolnej 15, a Marta w Al. Ujazdowskich 17²⁸⁴. Mimo że prowadzili oddzielne życie, Marta nie wyraziła zgody na rozwód.

We wrześniu 1939 r., uciekając z Gołębiówki przed ofensywą wojsk niemieckich, Jerzy — wraz z córką Marią Sapieżyną i wnukami — udał się do Różany. Po wkroczeniu wojsk radzieckich 17 IX — wyjechali poprzez Wołkowysk, Grodno i Druskienniki do Wilna, a po kilku miesiącach — do Kowna. Ponieważ został zaproszony przez gen. Władysława Sikorskiego do pracy w polskim rządzie we Francji, przez Rygę, Sztokholm i Hagę udał się do Paryża, gdzie początkowo mieszkał u siostry Wandy ze Zdziechowskich Żółkiewskiej. Marta zaś początkowo przebywała z krewnymi w Gołębiówce, która została skonfiskowana przez Niemców. W 1940 r. wyjechała więc do Francji, gdzie towarzyszyła mężowi i córce. Po wojnie przeniosła się do Londynu.

Jerzy kierował Komitetem Ekonomicznym rządu Sikorskiego w randze ministra pełnomocnego. Po ewakuacji rządu do Londynu pozostał we Francji, gdzie pełnił nadal misje zlecane przez rząd gen. Sikorskiego. W l. 1942–1944 działał we francuskim ruchu oporu w stopniu podporucznika. Lata 1948–1954 spędził w Londynie jako przewodniczący Wydziału Wykonawczego w Radzie Politycznej. W l. 1959–1964 mieszkał w Paryżu, wydając czasopismo „Cahiers Pologne–Allemagne”. W 1965 r. przeprowadził się do Krakowa, gdzie zamieszkał przy al. Mickiewicza. Zmarł w Krakowie 25 IV 1975 r.

Odznaczony został Legią Honorową (1926), francuskim Krzyżem Walecznych oraz Medalem Za Zasługi dla Résistance. Pozostawił po sobie nieopublikowane pamiętniki: Szlak legendy.

Jerzy i Marta mieli córkę Marię (1/2/1/3/1/1/1).

1/2/1/3/1/2 Karol, syn Czesława Franciszka Michała

Urodził się w 1881 r. W 1903 r. ukończył Liceum Aleksandrowskie (dawne Cesarskie Carsko-sielskie) w Petersburgu, po czym został skierowany do służby urzędniczej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. W 1912 r. był już sekretarzem gubernialnym w stanie spoczynku²⁸⁵.

Według wspomnień Stanisława Mianowskiego miał własny majątek na Podolu, ale go przehełtał i został zatrudniony przez kolegę, Włodzimierza Łęskiego, do administrowania jego majątkiem Biała

²⁸³ M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 456.

²⁸⁴ *Almanach: Polska towarzyska 1926*, Warszawa, s. 116.

²⁸⁵ *Памятная книжка лицейстов*, Санкт–Петербург 1912, s. 16 i 164.

Waka²⁸⁶. Ożenił się z nieznaną z imienia tancerką — Niemką, którą poznał w kabarecie „Chateau des fleurs” w Kijowie. *Bardzo ją kochał, mówił, że jest ona mądrą, dobrą i oddaną mu kobietą. Zdziechowski był bardzo zdolnym i wykształconym człowiekiem, znał perfektnie języki niemiecki, francuski i angielski, i ich literatury. Umysł miał jasny i logiczny. Był wesołego usposobienia, dowcipny i dobry kolega. W jego charakterze brak było jakiegokolwiek elementu mieszczaństwa. Ze względu na swoje cechy był bardzo wartościowym współtowarzyszem niewoli²⁸⁷*. Był autorem romansu cygańskiego *Prosti mienia* (pol. *Wybacz mi*), wydanej przez wyd. L. Idzikowskiego w Kijowie. Pisywał także wiersze o tematyce ułańskiej.

Wraz ze swoim podolskim krewnym Stanisławem Jaroszyńskim (1884–1940; mieli wspólnego pradziadka — Czesława Jaroszyńskiego) w 1916 r. planowali produkcję i sprzedaż bomb lotniczych konstrukcji płk. Witolda Górczyńskiego dla rosyjskiego GWOTU²⁸⁸ (Karol był pełnomocnikiem Jaroszyńskiego i jednym z członków spółki). W czasie I wojny światowej służył jako oficer w armii carskiej w 19. pułku dragonów. Dostał się do niewoli niemieckiej, w której symulował obłąd i z której uciekł²⁸⁹. Walczył w szeregach 1. Pułku Ułanów Krechowickich w stopniu rotmistrza, a następnie w 24. Pułku Ułanów w stopniu porucznika. Kawaler Orderu *Virtuti Militari* V klasy. W 1921 r. był jednym ze współzałożycieli Wschodniego Towarzystwa dla Handlu, Przemysłu i Urzędów Rolnych, Sp. Akc. z kapitałem 12 000 000 mk²⁹⁰, w 1922 r. członkiem rady Towarzystwa Zjednoczona Żegluga Polska²⁹¹, a w 1925 r. wiceprezesem nowo założonego „Śląskiego Klubu Automobilowego” w Katowicach²⁹². W l. 1925–1931 był plenipotentem w Zwierzyńcu należącym do Ordynacji Zamojskiej²⁹³, ale ocena jego działalności w tym charakterze nie była pozytywna: *człowiek światowy, rzadko jednak przebywający w Zwierzyńcu, za to często w Warszawie lub za granicą. Prowadził gospodarkę rozrzutną, inwestując w przedsięwzięcia o niepewnym powodzeniu, a jego częste wyjazdy służbowe pochłaniały ogromne sumy. Postępując w ten sposób, pogłębił kryzysową sytuację majątku²⁹⁴*. W 1926 r. wraz z bratem Jerzym stał się obiektem ataku Jędrzeja Moraczewskiego, który zarzucił Jerzemu, iż darował ordynatowi Zamojskiemu zapłatę 6 milionów podatku, gdyż ten dał posadę jego bratu. Podważył więc kompetencje Karola do zarządzania majątkiem, ten zaś odpowiedział na zarzuty w prasie²⁹⁵. W 1928 r. Karol nabył spółkę akcyjną Telechany, do której należało m.in. 4300 ha lasu z gruntem, tartakiem i kolejką wąskotorową²⁹⁶. W l. 30. pracował w Banku Polskim²⁹⁷. Według *Almanachu Polska towarzyska 1926* mieszkał wówczas w Warszawie przy ul. Widok 18.

Zginął podczas Powstania Warszawskiego w 1944 r., został pochowany na cmentarzu Powstańców Warszawy²⁹⁸.

²⁸⁶ S. Mianowski, *Świat który odszedł: wspomnienia Wilnianina, 1895–1945*, Warszawa 1995, s. 87–88.

²⁸⁷ Tamże, s. 88.

²⁸⁸ S. Januszewski, *Tajne wynalazki lotnicze Polaków, Rosja 1870–1917*, Wrocław 1998, s. 287, 401.

²⁸⁹ *Teki B. J. Kukielki: Materiały do dziejów 1. Pułku Ułanów Krechowickich*, Londyn 1984, s. 23.

²⁹⁰ Wraz z L. hr. Ledóchowskim, W. hr. Rostworowskim, P. Górskim, B. Szkopowskim, J. Pierożyńskim, A. Przemyskim, J. hr. Tyszkiewiczem. „Przemysł i Handel”, nr 32–33, 1921.

²⁹¹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 22–23.

²⁹² „Auto”, nr 1–2, 1925.

²⁹³ M. Kozaczka, *Poczet ordynatów Zamojskich*, Lublin 2004, s. 117, 119.

²⁹⁴ J. Janicka, *Maurycy hrabia Zamojski: zarys losów życiowych i politycznych oraz wgląd w struktury gospodarcze ordynacji*, Lublin 2000, s. 161.

²⁹⁵ „Gazeta Bydgoska”, nr 294, 1929.

²⁹⁶ „Gazeta Handlowa”, nr 143, 1928.

²⁹⁷ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 23.

²⁹⁸ Dokładna data śmierci nie jest znana. Wzmianka we wspomnieniach Jerzego Zdziechowskiego o śmierci podczas Powstania na ul. Brackiej koło domu Braci Jabłkowskich dotyczy nie Karola, lecz wymienionego równocześnie w tekście jego kuzyna i przyjaciela Konstantego Biskupskiego. M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 506.

1/2/1/3/1/3 Wanda, córka Czesława Franciszka Michała

Urodziła się w 1885 r. w Starej Przyłuce²⁹⁹. Jej pierwszym mężem był Antoni Głębocki, a drugim od 1917 r. — Tadeusz Jan Żółkiewski h. Lubicz³⁰⁰ (ur. ok. 1886 r.), który początkowo służył w armii carskiej, gdzie był kornetem i porucznikiem 9. Kijowskiego Pułku Huzarów. W 1916 r. otrzymał Order Św. Jerzego IV kl.³⁰¹ Następnie był pułkownikiem — organizatorem i pierwszym dowódcą 214. Pułku Ułanów Armii Ochotniczej (późniejszego 24. Pułku Ułanów), w którym służył też brat Wandy — Karol. W 1923 r. był już w rezerwie. W l. 1929–1939 pełnił funkcję konsula honorowego Boliwii w Warszawie³⁰².

Wanda rozstała się z mężem i zamieszkała w Paryżu, gdzie prowadziła dom mody³⁰³. W 1940 r. mieszkali u niej — brat Jerzy z córką Marią Sapieżyną i jej synami. Zmarła w 1947 r. w Paryżu³⁰⁴.

1/2/1/4/1/1 Marta, córka Feliksa Ignacego Adama

Urodziła się 9 XI 1892 r. w Odessie. W 1900 r. wraz siostrą mieszkała w Cybulowie u wujostwa Rohozińskich. Potem do 1906 r. — z rodzicami w Dementiowie (gubernia chersońska — Besarabia). Po odziedziczeniu przez ojca Czerepaszyniec została wysłana do szkoły zakonnej sercanek w Zbylitowej (Zbylitowskiej) Górze (tarnowskie), gdzie uczyła się do 1913 r.³⁰⁵ W tej samej szkole uczyła się też o dwa lata młodsza kuzynka Marty z Białorusi — Grażyna (córka Fortunata).

14 VI 1915 r. Marta poślubiła w Czerepaszyniecach Józefa hr.³⁰⁶ Dunin–Karwickiego h. Łabędź (ok. 1871–1939 lub 1940 Kozielsk)³⁰⁷, syna pisarza Józefa z Mizocza na Wołyniu³⁰⁸ (1833–1910) i Krystyny Nyko h. Ostoja (1841–1898 Wiedeń)³⁰⁹.

²⁹⁹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 23.

³⁰⁰ Jego rodzicami byli Wacław Michał Żółkiewski z Korzowej Słobody (Słobódka Korzowska) k. Humania (ur. ok. 1849) i Zofia Rozalia Kozakowska h. Lilia Darta z Rąbanego Mostu w guberni kijowskiej (ur. ok. 1864 w Horodyszczach–Cukrowni). Dziadkami Tadeusza byli: Włodzimierz Żółkiewski (1807–1886) i Michalina z Podhorskich (1824–1908) oraz Kasper Kozakowski i Maria Rakowska h. Trzywdar. Dane z aktu ślubu Wacława Michała — parafia św. Jana Chrzciciela w Warszawie nr 69/1883, APW 72/161/0/–/99, <http://szukajwarchiwach.pl/72/161/0/–/99/str/1/17/15/hr2d6yD0_ZLPsTSudIVGAg>. Tadeusz miał dwóch braci — Andrzeja (1884–1916 Verdun) i Jerzego (1885–1932).

³⁰¹ *Списки полных георгиевских кавалеров (части регулярной кавалерии) за период I–й мировой войны*, <<http://ua.convdocs.org/docs/index–113115.html?page=82>>.

³⁰² „Codzienna Gazeta Handlowa”, nr 137, 1938; *Stosunki dyplomatyczne Polski 1944–1981 r.: informator*, t. III, *Ameryka (1944–1978)*, Warszawa 1979, s. 19.

³⁰³ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 23.

³⁰⁴ Tamże, s. 23.

³⁰⁵ Tamże, s. 30.

³⁰⁶ Taki tytuł podany w metryce ślubu jej siostry. Występuje również w prasie z epoki.

³⁰⁷ Józef miał brata Kazimierza (1860–1931), ożenionego z Heleną Marią Dunin–Borkowską (1872–1921), dziedzica Stubła, oraz siostry Marię i Jadwigę.

³⁰⁸ Jego rodzicami byli Kazimierz Krzysztof (1796–1852) i Klementyna Celestyna Rzyszczewska h. Pobóg (1812–1850). Przyszły pisarz (wnuk dwóch generałów) służył w Pułku Lejbhuzarów Pawłogradzkich. Brał udział w wojnie krymskiej. W 1858 r. odszedł z wojska w stopniu sztabkapitana i osiadł w Mizoczcu. (PSB, t. XII, s. 152). Należały do niego także wsie Moszczanica Duża i Mała, Stupna, Piwczce, Mizoczyki, Swiniuch, Liwczce i Biełaszewo oraz przysiółek Sołtanowka (większość w kluczu mizockim).

³⁰⁹ Krystyna Magdalena Leontyna była córką Karola Stefana Nyko i Pauliny Frankowskiej h. Prus I (1812–1892). Jej ojciec wraz z bratem Michałem dzierżawili od 1845 r. Mizocz. Nekrolog: „Gazeta Lwowska” nr 58, 1898.

W 1917 r. uczestniczyła w obronie rodzinnych Czerepaszyniec. Następnie wraz z rodzicami wyjechała z Ukrainy do Zakopanego, a wreszcie osiadła w majątku męża w Mizoczu. W l. 30. odeszła od męża i przeniosła się do Warszawy z dziećmi. Józef Dunin-Karwicki został aresztowany w majątku przez władze radzieckie i deportowany w głąb Rosji z siostrą Jadwigą.

Po wojnie Marta pracowała w Polskim Radiu³¹⁰. Zmarła w Warszawie 9 V 1967 r.

Miała 2 synów Krzysztofa (1917–1936)³¹¹ i Feliksa, studenta architektury (1919–1942, ps. Liś, zginął w akcji AK przeciwko partyzantom radzieckim pod Słonimem³¹²).

1/2/1/4/1/2 Maria Janina, córka Feliksa Ignacego Adama

Urodziła się 12 V/4 VI 1898 r. w Perekrestowie w guberni chersońskiej (pow. tiraspolski).

W 1900 r. wraz siostrą mieszkała w Cybulowie u wujostwa Rohozińskich. Potem do 1906 r. — z rodzicami w Dementiowie (Besarabia), skąd przeniosła się do odziedziczonych przez ojca Czerepaszyniec. W 1911 r. została wysłana do szkoły klasztornej Niepokalanek w Jazłowcu.

W 1917 r. uczestniczyła w obronie Czerepaszyniec, skąd wraz z rodzicami wyjechała do Zakopanego, a następnie do Warszawy.

Poślubiła 13 II 1923 r. w Warszawie, w kaplicy „Przytulisko” przy ul. Wilczej, Zygmunta Podhorskiego (1891–1960), syna Piotra Stefana (1859–1916)³¹³ i Klementyny z Lipkowskich h. Brochwicz (1865–1943)³¹⁴. Świadcami na ślubie byli Józef hr. Dunin-Karwicki, mąż jej siostry, oraz podporucznik Władysław Dziewanowski (1894–1951) z 1. Pułku Ułanów Krechowickich. Zygmunt był podpułkownikiem i dowódcą owego pułku (stacjonującego w Augustowie), później generałem i politykiem emigracyjnym, a także inżynierem rolnictwa.

Ze względu na to, że państwo młodzi byli bliskimi krewnymi (ojcowie matek byli braćmi) — została udzielona dyspensa.

Maria zamieszkała z mężem w Grudziądzu (w 1928 r. był on komendantem Obozu Szkolnego Kawalerii), następnie przenieśli się do Płocka (został dowódcą 13. Brygady Kawalerii) i wreszcie do Suwałk (został dowódcą Suwalskiej Brygady Kawalerii)³¹⁵. W Kampanii Wrześniowej Zygmunt dowodził swą brygadą, następnie został dowódcą Grupy Operacyjnej Kawalerii (później Dywizja Kawalerii „Zaza”), ostatecznie podporządkował ją Samodzielnej Grupie Operacyjnej „Polesie” pod dowództwem gen. Franciszka Kleeberga. Szlak bojowy zakończył w bitwie pod Kockiem. Początkowo nie chciał uznać kapitulacji, ostatecznie ją zaakceptował. W niewoli niemieckiej przebywał do wyzwolenia Offlagu w Murnau (VIII A) w kwietniu 1945 r. Uznawany jest za jednego z najwybitniejszych dowódców Kampanii Wrześniowej.

³¹⁰ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 30–31.

³¹¹ Jerzy Zdziechowski błędnie wspomina, iż obaj bracia polegli w kampanii wrześniowej (M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 500).

³¹² C. Chlebowski, *Wachlarz: monografia wydzielonej organizacji dywersyjnej Armii Krajowej: wrzesień 1941–marzec 1943*, Warszawa 1990, s. 90.

³¹³ Syn Zygmunta Jana Aleksandra (1826–1913) i Marii Czarnowskiej h. Grabie (zm. 1890). Poza Zygmuntem miał synów: płk. Włodzimierza Zygmunta Benedykta (1884–1941), żonatego z Marią Rusiecką h. Rawicz (1888–1976), oraz Wacława, męża Julii Lipkowskiej h. Brochwicz (1887–1956), która była jego przyrodnią siostrą stryjeczną.

³¹⁴ Córka Benedykta Henryka Rajmunda (1835–1906) i Katarzyny Kossowskiej h. Jelita (1844–1928). Jej bracia Benedykt i Serafin byli mężami sióstr Marii i Anny Grocholskich, prawnuczek Władysława Gerarda Zdziechowskiego.

³¹⁵ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 32.

Maria w 1939 r., po ucieczce przed frontem niemieckim, a potem radzieckim, osiadła w Warszawie, gdzie mieszkała też jej matka. Przez pewien czas gościła w Kozłówce u Zamoyskich. W okresie powstania warszawskiego, w którym straciła syna, w sierpniu 1944 r. przeniosła się do majątku Świdno w okolicach Grójca.

W czerwcu 1945 r. gen. Zygmunt Podhorski został wcielony do służby w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie oraz mianowany zastępcą dowódcy Bazy 2. Korpusu Polskiego we Włoszech. Po wojnie działał w Polskim Korpusie Przysposobienia i Rozmieszczenia w Wielkiej Brytanii.

Po wojnie Maria mieszkała krótko w Płocku, a potem w Katowicach, następnie, dzięki pomocy męża stacjonującego w Niemczech, wyemigrowała z córką do Włoch³¹⁶. Ostatecznie osiadła wraz z mężem w Londynie, gdzie zajmowała się pracą charytatywną³¹⁷. Mąż uczestniczył w działalności politycznej, społecznej i kombatanckiej. Był w stronnictwie gen. Władysława Andersa oraz przewodniczył Radzie Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej.

Maria zmarła 24 I 1962 r. w Londynie, gdzie została pochowana przy mężu. Mieli syna Piotra Feliksa (1923–1944) i córkę Marię Janinę (1928–2000)³¹⁸.

1/2/1/4/1/3 Paweł, syn Feliksa Ignacego Adama³¹⁹

Urodzony w czerwcu 1903 r. w Czerepaszyńcach (?), zmarł w 1917 r. w Winnicy³²⁰ lub między 1914 a 1917 r. w Czerepaszyńcach³²¹.

1/2/2/1/1/1 Ksawery Stanisław, syn Mariana Cypriana Władysława

Urodził się 13 II 1888 r. w Turłowie (gmina Worniany), a ochrzczony został 15 V t.r. w kościele parafialnym w Michaliszkach. Jego rodzicami chrzestnymi byli dziadek Ksawery Kotwicz i prababka Olimpia Pułjanowska. Obecni przy chrzcie byli dziadkowie Edmund Zdziechowski i Izabella Kotwicz.

W 1906 r. ukończył III Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego w Krakowie³²². Był doktorem filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego, jednak nie miał stałej pracy i pozostawał na utrzymaniu rodziców, prowadząc dość hulawczy tryb życia. Wiadomo jednak, że w 1919 r. pracował jako rachmistrz w Wydziale Statystycznym Komisariatu Generalnego Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich w Wilnie³²³. Innych szczegółów z jego życia nie znamy. Po agresji sowieckiej na Polskę w 1939 r. pozostał jednak w Wilnie, skąd wywieziony zmarł w łagrze w Gari nad rzeką Sośwą

³¹⁶ Tamże, s. 33.

³¹⁷ Tamże, s. 33.

³¹⁸ Poślubiła Zbigniewa Bobińskiego h. Leliwa (1921–1995), syna Ferdynanda Leopolda (1896–1956) i Zinaidy Sawieljew.

³¹⁹ Jerzy Zdziechowski błędnie twierdzi, iż Paweł był synem Adama Zdziechowskiego, oraz że Feliks Ignacy Adam miał tylko córki. M. Sapieżyna, *Moje życie*, s. 500.

³²⁰ <<http://www.sejm-wielki.pl/b/cz.I009234>>.

³²¹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 33.

³²² <http://www.sobieski.krakow.pl/historia/absolwenci-1883-1939/>.

³²³ „Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich”, nr 38, 1919, s. 317.

w okręgu swierdłowskim na Uralu 7 XI 1941 r.³²⁴ W tym samym łagrze przebywał i zmarł były mąż jego ciotki Stefanii — Zygmunt Węclawowicz.

1/2/2/1/1/2 Edmund Antoni, syn Mariana Cypriana Władysława

Urodził się 3 VIII 1895 r. w majątku Raków, a ochrzczony został w tamtejszym kościele parafialnym 6 IX t.r. Jego rodzicami chrzestnymi byli dziadkowie Edmund Zdziechowski i Izabella Kotwicz, a obecni na ceremonii byli Onufry Kotwicz i ciotka Stefania Węclawowicz (Węclawowicz) oraz Ksawery Zdziechowski i Maria Węclawowicz (Węclawowicz, siostra cioteczna).

W 1913 r., podobnie jak jego starszy brat, ukończył III Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego w Krakowie³²⁵. Studiował na Uniwersytecie w Piotrogradzie. Zginął od wystrzału z broni palnej — najprawdopodobniej popełnił samobójstwo³²⁶ — w październiku 1915 r. Pochowany został tamże na cmentarzu Wyborskim.

1/2/2/1/3/1 Edward, syn Fortunata Edwarda Józefa

Żył w l. 1892–1918. 22 V 1918 r. w godzinach popołudniowych niedaleko folwarku Zygmuntów jego bryczka została zaatakowana salwą z broni palnej przez sześciu bandytów ukrytych w zbożu. Edward i woźnica zginęli na miejscu. *Bandyci zabrali tylko dubeltówkę oraz kapelusze i buty. Konie i bryczkę znaleziono w życie*³²⁷. Zabójcami mieli być zbuntowani chłopcy, a Edward wracał z polowania w Sancygniwie³²⁸. Jednakże według doniesień prasowych jego ojciec tydzień wcześniej miał otrzymać list z pogrózkami i żądaniem okupu (p. biogram Fortunata 1/2/2/1/3).

1/2/2/1/3/2 Grażyna Wiktoria Paula³²⁹, córka Fortunata Edwarda Józefa

Urodziła się 3 VI 1894 r. w folwarku Nowe Pole k. Rakowa. Uczyła się u serecnek w Zbylitowej (Zbylitowskiej) Górze³³⁰, podobnie jak jej o 2 lata starsza kuzynka z Ukrainy Marta Zdziechowska, córka Feliksa. Później kontynuowała naukę u sióstr zakonnych w Belgii.

³²⁴ S. Kalbarczyk, *Wykaz łagrów sowieckich miejsc przymusowej pracy obywateli polskich w latach 1939–1943*, t. II, Warszawa 1997, s. 132; S. Kościółkowski, *Raptularz*, s. 74 i 135: *o 6-tej wieczorem zmarł na angina pectoris, na tle wyczerpania biegunką (stracił 45 kg wagi), oraz powstającej w nodze gangreny [...] syn wielkiego ojca, rektora Mariana Zdziechowskiego, trochę degenerat, ale człowiek dobry, łagodny, bez zółci, [...] Jest autorem pięknego wierszyka lirycznego, który mi deklamował, a który był drukowany w latach 1905–10 bodaj w jakimś piśmie, ale nie pod jego imieniem; nie pamiętam uszakże, ani tytułu (bodaj erotyk) wierszyka, ani tytułu pisma.*

³²⁵ <<http://www.sobieski.krakow.pl/historia/absolwenci-1883-1939/>>.

³²⁶ W tym miejscu należy dodać, że w epoce tzw. srebrnego wieku młodzież nazywano „pokoleniem samobójców”, a liczba samobójstw w Petersburgu była trzykrotnie wyższa niż gdzie indziej w Rosji. Np. w 1911 r. w Petersburgu samobójstwo popełniło 506 osób, a do grupy „rzyzka” w tej swoistej epidemii byli zaliczani studenci i uczniowie, za: Л. Лурье, *Преступление в стиле модерн*, Санкт-Петербург 2005, s. 322.

³²⁷ „Gazeta Lwowska”, 122/1918.

³²⁸ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 12.

³²⁹ Tamże, s. 12.

³³⁰ Tamże, s. 12.

Poślubiła 17 VIII 1922 r. w Rzędowicach Aleksandra Augusta hr. Dzieduszyckiego h. Sas (1901–1971), syna Andrzeja (1853–1906)³³¹ i Heleny z Sulikowskich h. Sulima (1874–1945)³³². Po ceremonii katolickiej miała podobno miejsce (według słów Maurycego) ceremonia unicka³³³. Pan młody był ułanem, uczestnikiem wojny 1920 r. oraz powstań śląskich³³⁴. Z małżeństwa tego przyszli na świat synowie Maurycy Józef Andrzej (1925–1993)³³⁵ i Krzysztof (1929–1952)³³⁶ oraz córka Teresa Maria Małgorzata (1927–2014)³³⁷.

Grażyna otrzymała jako wiano majątek Poryte–Jabłoń k. Zambrowa. Jej mąż i brat Janusz byli współwłaścicielami dwóch domów w Warszawie. Mąż po kampanii 1939 r., w której brał udział, wyjechał wraz z żoną i córką gen. Sikorskiego z Polski przez Włochy i Francję do Armii Polskiej w Wielkiej Brytanii³³⁸. Grażyna z dziećmi spędziła wojnę u brata w Rzędowicach. Po 1945 r. początkowo mieszkała w Krakowie — ostatecznie jednak zamieszkała w Warszawie. Nie dołączyła do męża, który pozostał w Londynie³³⁹. Zmarła w Warszawie 4 X 1986 r.

1/2/2/1/3/3 Janusz, syn Fortunata Edwarda Józefa

Urodził się w Rzędowicach 15 X 1899 r. Ukończył Wydział Rolniczo–Leśny na Uniwersytecie Poznańskim (rolnictwo). Poślubił 21 VIII 1928 r. w Poznaniu Marię Leontynę hr. Mielżyńską h. Nowina (1902–1990), córkę Feliksa Mariana (1871–1910)³⁴⁰ i Stanisławy Ludwiki Wojnicz–Sianożęckiej h. Drogosław (1869–1958)³⁴¹. W prezencie ślubnym otrzymał od ojca Rzędowice. Później należały do niego także Klonów i Markocice Las. Odziedziczył po ojcu kamienicę w Warszawie (miał tu też inne nieruchomości, także do spółki ze szwagrem Augustem Dzieduszyckim) i 2 kamienice w Gdańsku³⁴². W czasie wojny jego pałac w Rzędowicach stał się schronieniem dla rodziny i znajomych. Wspierał także miejscowe oddziały Armii Krajowej. Po wojnie majątek został znacjonalizowany, właściciele zaś przenieśli się do Sopotu, a następnie do Warszawy³⁴³.

Janusz zmarł 5 V 1985 r. w Warszawie. Także tu zmarła jego żona.

³³¹ Syn Maurycego Ignacego Aleksandra (1813–1877) i Karoliny Zagórskiej h. Ostoja (1818–1855). Poza Aleksandrem miał jeszcze dwóch synów: Tadeusza Karola (1896–1976) i Stanisława (1899–1920).

³³² Córka Karola (1838–1915) i Julii Wandy hr. Krukowieckiej h. Pomian (1851–1916). Była 2 v. żona Stefana Ossowskiego (1874–1936) — inżyniera elektryka, przemysłowca i ministra przemysłu i handlu (1922 i 1923), z którym miała syna Jerzego (1911–1944), prawnika, socjologa i harcmistrza, który poległ w Powstaniu Warszawskim.

³³³ Z. S. Siemaszko, *Sprawy wschodnie*, „Kultura”, nr 568–571, 1995, s. 129.

³³⁴ T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 105.

³³⁵ Nie założył rodziny. Osiadł w Londynie.

³³⁶ Jako student został niesłusznie oskarżony w sprawie Maringe’a (1949–1951) i trafił do więzienia, po wydostaniu z którego zmarł. T. Zielińska, *Poczet*, s. 105.

³³⁷ Absolwentka konserwacji dzieł sztuki warszawskiej ASP. Z małżeństwa z Jerzym Falkowskim (zakończone rozwodem) miała dwóch synów.

³³⁸ T. Zielińska, *Poczet*, s. 105.

³³⁹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s.12–13.

³⁴⁰ Był synem Stanisława Kostki (1840–1891) i Anieli Heleny von Rönne h. wł. (1832–1911).

³⁴¹ Była córką Eugeniusza (ur. 1841), właściciela Wiejny, i Leontyny z Hołyńskich h. Klamry. Miała siostrę Eugenię Marię Ludwikę (1870–1925), żonę hr. Augusta Potockiego z Jabłonny (1847–1905). Brat jej dziadka Platona — Aleksander był szwagrem Fortunata Zdziechowskiego, pradziadka jej zięcia.

³⁴² M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s.10.

³⁴³ Tamże, s. 11–12.

1/2/2/1/4/1 Stefania, córka Józefa Oskara

Urodziła się 20 IX 1901 r. w Nowosiólkach. Maturę zdała w Warszawie, następnie studiowała na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (polonistykę i romanistykę). Była sanitariuszką w wojnie 1920 r. Uzyskała tytuł doktora filozofii za wyróżnioną rozprawę *Stanisław Brzozowski jako krytyk literatury polskiej* (opublikowana w 1927 r.). Do zamążpójścia pracowała jako nauczycielka polonistka m.in. w liceum w Wilnie.

W 1929 r. poślubiła Antoniego Budnego h. Jastrzębiec (1895–1982). Od ojca dostała wówczas w posagu majątek Chromakowo (336 ha), gdzie mąż prowadził hodowlę koni. Od 1940 r. mieszkała w Warszawie i Rasztowie. Po wojnie i konfiskacie majątku osiadła na rok z dziećmi (bez męża) w Bieżuniu, gdzie ponownie podjęła pracę pedagogiczną w Liceum im. Władysława Orkana. W 1946 r. wyjechała do męża do Trójmiasta — tam nadal uczyła języka polskiego³⁴⁴.

Zmarła w Sopocie 3 IV 1993 r. Miała 3 córki (jedną adoptowaną w czasie wojny).

1/2/2/1/4/2 Kazimierz, syn Józefa Oskara

Urodził się 14/27 III 1904 r. w Nowosiólkach. W 1923 r. ukończył gimnazjum humanistyczne w Bydgoszczy. W l. 1923–1930 studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim prawo i ekonomię. Obronił doktorat z ekonomii. Pracował w Komisji Dewizowej przy Ministerstwie Skarbu i Banku Polskim. W czasie wojny był dwukrotnie aresztowany. W 1940 r. trafił na gestapo podczas rewizji domu. Wywieziony do Oświęcimia (VII–XI w karnej kompanii), został uwolniony po interwencji Maurycego hr. Potockiego z Jabłonny. Po wyjściu z obozu pracował w dziale propagandy delegatury rządu londyńskiego w Warszawie. Ponownie aresztowany w lipcu 1944 r. i tym razem został uwolniony — dzięki przekupieniu władz niemieckich. Jesienią 1944 r. wyjechał przez Czechy do Włoch, gdzie przez pewien czas mieszkał, a następnie przeniósł się do Paryża i Londynu³⁴⁵.

Po II wojnie zajął się publicystyką, krytyką literacką i ekonomiczną oraz tłumaczeniami. Początkowo pracował w dziale finansowym Interim Committee for Polish Questions, a następnie Committee for the Education of Poles³⁴⁶. W l. 1951–1969 pracował w Bibliotece Polskiej w Londynie (wcześniejsza nazwa Polish College Library) — m.in. piastował stanowisko kierownika wypożyczalni wysyłkowej i zastępcy kierownika tej placówki. Był współpracownikiem czasopism emigracyjnych, m.in. „Dziennika Polskiego”, członkiem Redakcji *Materiałów do biografii, genealogii i heraldyki polskiej*³⁴⁷.

Zmarł 8 X 1983 r. w Londynie, został pochowany w Sopocie.

³⁴⁴ W. Mieszkowski, *Liceum Ogólnokształcące im. Władysława Orkana w Bieżuniu 1945–1995 w świetle dokumentów*, „Bieżuńskie Zeszyty Historyczne”, nr 6, 7–125, 1995, s. 106–107.

³⁴⁵ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 8; S. Konarski, *Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej*, t. 7–8, Paryż 1985, s. 21.

³⁴⁶ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 8.

³⁴⁷ S. Konarski, *Materiały*, s. 21. Znał biegle w mowie i piśmie kilka języków europejskich i niezmiernie rzeczowo udzielał informacji bibliograficznych, genealogicznych i heraldycznych.

1/2/2/1/4/3 Stanisław Antoni, syn Józefa Oskara

Urodził się 18 V 1906 r. W czasie II wojny światowej — w stopniu podporucznika rezerwy piechoty — był tłumaczem³⁴⁸, a następnie dowódcą III plutonu w 1. kompanii ckm Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich³⁴⁹. W 1943 r., będąc nadal w służbie wojskowej, ukończył studia magisterskie na Uniwersytecie St. Andrews w Szkocji³⁵⁰ i został inżynierem. Pracował w Bibliotece Kongresu w Waszyngtonie³⁵¹.

25 X 1969 r. poślubił w Waszyngtonie Marię Jadwigę Sobańską h. Junosza (1914 Kijów–2007 Waszyngton)³⁵², córkę hr. Feliksa (1890–1965)³⁵³ i Zofii Marii hr. Kwileckiej h. Śreńniawa (1890–1933)³⁵⁴.

Zmarł 20 III 1988 r. w Waszyngtonie.

1/2/2/1/4/4 Maria, córka Józefa Oskara

Urodziła się 23 V 1908 r. Poślubiła 7 X 1935 r. w Słaboszewku inżyniera rolnictwa i porucznika rezerwy kawalerii Stanisława Maciołowskiego (1905–1998), syna Juliusza Józefa Mariana (1876–1941)³⁵⁵ i Heleny Pańkowskiej (1886–1953)³⁵⁶, właścicieli majątku Mokrzany w Galicji. W tym samym dniu brała ślub jej kuzynka Maria Helena (1/2/2/1/5/3), córka właściciela Słaboszewka Kazimierza Zdziechowskiego. Świadcami aktu Marii byli Władysław Żółtowski z Niechanowa i Kazimierz Zdziechowski, właściciel Słaboszewka, stryj panny młodej. Stanisław był skoligacony ze słynną krakowską rodziną malarzy Pochwalskich, ukończył studia rolnicze w Akademii Dublańskiej, a praktykę zawodową odbył w Wielkopolsce, gdzie pracował jako zarządca majątków.

³⁴⁸ F. Majorkiewicz, *Dzieje i walki Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1–2/1956, s. 182.

³⁴⁹ T. Panecki, *Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich*, Warszawa 210, s. 230.

³⁵⁰ A. Frąckiewicz, *Polish students at the University of St. Andrews: lives and times of graduates, 1941–1950*, Edinburgh 1994, p. 62.

³⁵¹ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 9.

³⁵² Była wdową po Antonim Mańkowskim h. Zaremba (1907 Kraków — 1951 Rzym), który ukończył studia doktoranckie na UJ (prawo) oraz studiował w École des Sciences Politiques et Sociales w Paryżu. Był pracownikiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych, m.in. w 1937 w poselstwie w Bernie (zastępował posła i był III sekretarzem), w 1938 w delegacji RP przy Lidze Narodów w Genewie, a w 1939 pełnił funkcję III sekretarza ambasady w Rzymie. W okresie II wojny I sekretarz ambasady w Lizbonie, następnie w 1945 w Rzymie i nieoficjalnie I sekretarz w Watykanie (do 1948 r. w dziale szyfrów). Od 1947 r. członek Polskiego Związku Kawalerów Maltańskich, a od 1948 r. rzymski współpracownik organizacji Wolność i Niezawisłość. Zginął w wypadku. *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, t. III, Toruń 2004, s. 247.

³⁵³ Feliks był synem Michała Marii (1858–1934) i Ludwika Marii hr. Wodzickiej h. Leliwa (1857–1944). Poza Marią miał 5 córek: Ludwikę Marię (1915–2006) za Alfredem Marią Tyszkiewiczem (1913–2008), Różę Marię (1917–1968) za Romanem Franciszkiem Chłapowskim h. Dryja (1906–1939), a następnie żonę Karola Ludwika hr. Orłowskiego h. Lubicz (1914–1990), Gabrielę Marię Barbarę (1918–1999) za Ksawerym Franciszkiem hr. Krasickim h. Rogala (1911–1999), Teresę (zm. 1944) i Zofię Marię Weronikę (ur. 1928) oraz 2 synów: Michała (1919–1984), męża Natalii ks. Lubomirskiej (ur. 1923) oraz Henryka Antoniego Urbana (ur. 1920), żonatego z Susaną Moreno.

³⁵⁴ Była córką szambelana Hektora (1859–1912), ordynata na Kwiliczu, i bar. Jadwigi Załuskiej h. Junosza (1858–1923).

³⁵⁵ Syn Juliana (1841–1921) i Marii Pochwalskiej (1849–1936), wnuk malarza i konserwatora Józefa Kaspra, siostrzeniec malarzy Władysława i Kazimierza Pochwalskich. Wywieziony przez władze radzieckie do Ordżonikidze, zmarł w łagrze Karłag w obwodzie karagandyjskim.

³⁵⁶ Córka profesora zootechnika Kazimierza (1838–1901), dyrektora Szkoły Rolniczej w Dublanach i Honoraty z Komarnickich. Miała braci: Mieczysława, również profesora zootechnika związanego z Dublanami i Stanisława.

Walczył w kampanii wrześniowej w 7. Pułku Strzelców Konnych Wielkopolskich jako oficer ordynansowy, a następnie adiutant. Przebywał w niemieckiej niewoli w Oflagu II C Woldenberg. Za zasługi wojskowe otrzymał Krzyż Walecznych³⁵⁷. W PRL-u pracował w branży rolniczej, także w Herbapolu (w którym pracował również kuzyn jego żony Jan Zdziechowski). Był także instruktorem jazdy konnej w Polskim Związku Jeździeckim³⁵⁸.

Maria zmarła 15 XII 1984 r., a pochowana została w Sopocie. Pozostawiła syna Pawła oraz córki Ewę, Elżbietę i Magdalenę.

1/2/2/1/4/3/5 Fortunat, syn Józefa Oskara

Brak o nim jakichkolwiek danych.

1/2/2/1/5/1 Jan, syn Kazimierza Edwarda

Urodził się 27 X 1911 r. w Rakowie. Ukończył studia rolnicze w Poznaniu. Był tam członkiem konwentu Primslavia³⁵⁹. Miał przejąć majątek w Słaboszewku (czy też przejął go na rok przed wybuchem wojny³⁶⁰). Po wojnie był m.in. dyrektorem Ośrodka Doświadczalnego poznańskiego Herbapolu. Mieszkał w Kórniku.

Jan zmarł po 1993 r., pozostawiając synów Kazimierza (1/2/2/1/5/1/1) i Wojciecha (1/2/2/1/5/1/2).

1/2/2/1/5/2 Paweł, s. Kazimierza Edwarda

Urodził się 1 II 1914 r. w Rakowie. Studiował prawo na Uniwersytecie w Poznaniu, gdzie był członkiem konwentu Primslavia³⁶¹. Przyjaźnił się m.in. z Witoldem Małcużyńskim i Witoldem Gombrowiczem. Od 1938 r. pracował w poselstwie polskim w Brukseli. Brał udział w kampanii we Francji w 1940 r. Następnie był w Afryce, wraz z II Korpusem PSZ walczył we Włoszech i pozostał w Rzymie po ewakuacji korpusu do Anglii³⁶². Tu 24 XI 1946 r. poślubił Zofię ks. Radziwiłłównę (1915–2003), córkę Konstantego z Towian (1873–1945)³⁶³, i Jadwigi Janiny Hołyńskiej h. Klamry (1888–1925)³⁶⁴. W l. 50. XX w. Paweł pracował w polskiej sekcji Radia Wolna Europa, a następnie Radia Francuskiego w Paryżu. W 1956 r. zadebiutował jako powieściopisarz

³⁵⁷ Z. Szacherski, *Wierni Przysiędze*, Warszawa 1966, s. 311.

³⁵⁸ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Macio%C5%82owski>.

³⁵⁹ <<http://www.archiwumkorporacyjne.pl/en/index.php/fraternities-museum/poznan/primslavia/>>.

³⁶⁰ S. Kaszyński, *Nieznany śladem Gombrowicza*, Kraków 1991, s. 60.

³⁶¹ <<http://www.archiwumkorporacyjne.pl/en/index.php/fraternities-museum/poznan/primslavia/>>.

³⁶² W. Wasiułyński, *Prawą stroną labiryntu: fragmenty wspomnień*, Gdańsk 1996, s. 242; W. Minkiewicz, *Mokotów, Wronki, Rawicz: wspomnienia, 1939–1954*, Warszawa 1990, s. 65.

³⁶³ Syn Karola Wilhelma Michała (1848–1904) i Jadwigi Stefanii z hr. Broel-Platerów (1848–1929). Był kawalerem maltańskim i honorowym dowódcą litewskiego 1 Pułku Huzarów im. Janusza Radziwiłła, deportowany do ZSRR — zmarł w Taszkencie. Poza Zofią miał syna Konstantego (1913–1989) i córkę Marię.

³⁶⁴ Córka Michała Hołyńskiego i Stefanii z Hołyńskich. Wnuczka Jana i Pelegii Chmyzowskiej oraz Aleksandra i Kunegundy z hr. Broel-Platerów.

(pisywał także pod pseudonimem *Józef Maria Ursyn*). Był też tłumaczem. Swoje prace drukował w paryskiej „Kulturze” i w londyńskich „Wiadomościach”.

Zmarł 17 VIII 1972 r. w Paryżu. Miał syna Michała (1/2/2/1/5/2/1).

1/2/2/1/5/3 Maria Helena, córka Kazimierza Edwarda

Urodziła się 2/15 V 1915 w Rakowie. Absolwentka Gimnazjum im. Emilii Plater w Warszawie, poślubiła 7 X 1935 r. w Słaboszewku Władysława hr. Krasickiego h. Rogala z Worokomli (1910–1942), syna Ignacego (1871–1926)³⁶⁵ i Marii z Lach–Szymów (1877–1943). Matka pana młodego była siostrą żony Józefa Oskara Zdziechowskiego, stryja Marii Heleny (przy jego biogramie 1/2/2/1/4 dane genealogiczne). Świadcami na ślubie byli Władysław hr. Pułowski z Albertyna i Marian Zdziechowski³⁶⁶. Władysław został aresztowany wraz ze swoim teściem Kazimierzem i osadzony w obozie koncentracyjnym w Auschwitz, gdzie zginął w nieco ponad miesiąc po Kazimierzu.

Po wojnie Maria pracowała jako księgowa–magazynier w majątku pod Leszmem. W 1950 r. dzięki pomocy Romana Brandstaettera została kierowniczką Domu Pracy Twórczej Związku Literatów Polskich „Astoria” w Zakopanem, gdzie przeniosła się z dziećmi i mieszkała przez 25 lat. Po przejściu na emeryturę, dzięki pomocy Jarosława Iwaszkiewicza, przeprowadziła się do Warszawy³⁶⁷.

Miała trójkę dzieci: Szymona (ur. 1936), Macieja (1940–1999) i Annę (ur. 1941).

Zmarła 5 VIII 1989 r. w Warszawie.

Pokolenie VII

1/2/1/3/1/1/1 Maria Krystyna, córka Jerzego Mariana

Urodziła się 26 IV 1910 r. w Suchowoli. Początkowo mieszkała w Lublinie, następnie w Petersburgu, a w 1916 r. wraz z matką wyjechały do Jałty na Krymie, gdzie przetrwały okres rewolucji. W 1918 r. poprzez Kijów wróciła z rodzicami do Polski. Uczyła się na pensji panny Plater w Warszawie. W l. 1926–1928 za namową przyjaciółki matki — Tilly Ciechanowieckiej³⁶⁸ — kontynuowała naukę w szkole klasztornej St. Leonards-on-Sea k. Hastings w Anglii. Kolejny rok spędziła w *finishing school* prowadzonej przez ten sam zakon w Neuilly-sur-Seine we Francji.

Przez pewien czas pracowała jako reporterka w „Wieczorze Warszawskim”, w którym udział miał jej ojciec.

³⁶⁵ Był synem Witolda, kowelskiego powiatowego marszałka szlachty (1822–1886), i Teresy Miączyńskiej h. Suche-komnaty (1839–1929). Poza synem Witoldem Ignacy miał córkę Helenę (1901–1992), żonę Michała Tomasza hr. Łubińskiego (1896–1967).

³⁶⁶ <<http://palukitv.pl/component/content/article/843>>.

³⁶⁷ <<http://palukitv.pl/component/content/article/843>>.

³⁶⁸ Matylda z Osiecimskich Ciechanowiecka (1900–1991), żona dyplomaty i ziemianina Jerzego Stanisława Ciecha-nowieckiego (1893–1930), prawnuka Wiktorii ze Zdziechowskich Ciechanowieckiej.

11 XI 1934 r. Maria poślubiła w Warszawie, w kościele św. Aleksandra, Jana Andrzeja ks. Sapiehę (1910–1989)³⁶⁹, syna Eustachego Kajetana (1881–1963)³⁷⁰ i Teresy Izabelli ks. Lubomirskiej (1888–1964)³⁷¹. Pan młody był z zawodu leśnikiem, a z zamiłowania także entomologiem. W l. 1929–1930 ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Kawalerii w Grudziądzu i odbył praktykę w 1. Pułku Ułanów Krechowieckich. Mianowany został następnie podporucznikiem rezerwy kawalerii ze starszeństwem od 1 I 1933 r.

Po odzyskaniu przez rodzinę Sapiehów od państwa polskiego majątków skonfiskowanych kiedyś przez władze carskie Maria osiadła wraz z mężem w Różanie, którą zarządzał Jan Andrzej. We wrześniu 1939 r. początkowo wyjechała z dziećmi z Różany do majątku rodziców w Gołębiówce, a następnie uciekając przed ofensywą wojsk niemieckich — wraz z ojcem z powrotem do Różany. Po wkroczeniu wojsk radzieckich 17 IX — wyjechała z ojcem i dziećmi przez Wołkowysk, Grodno i Druskienniki do Wilna, a po kilku miesiącach — do Kowna. Wraz z ojcem, który został zaproszony przez gen. Władysława Sikorskiego do pracy w polskim rządzie we Francji, wyjechała przez Rygę, Sztokholm i Hagę do Paryża, gdzie początkowo mieszkali u jej ciotki Wandy ze Zdziechowskich Żółkiewskiej. Na początku 1940 r. dołączył do niej mąż³⁷², którego skierowano jednak w kwietniu do służby wojskowej na terenie Wielkiej Brytanii (służył w RAF-ie oraz przy Sztapie Naczelnego Wodza, gdzie był m.in. tłumaczem przy gen. Sikorskim). Wkrótce Maria wraz z synami przeniosła się do pałacyku St. Sorlin w Trevoux, niedaleko Villefranche-sur-Saône, należącego do jej sztokholmskiego znajomego Medericka hr. Claret de Fleurieu. Na prośbę ojca podjęła pracę dla francuskiego ruchu oporu, przewożąc jako kurier materiały wywiadowcze i instrukcje na trasie Vichy — Nicea. Była z misją w Rzymie oraz na audiencji u papieża Piusa XII, wysłana przez Oddział II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Z powodu donosu księdza, któremu dostarczyła przesyłkę od ruchu oporu, została po pewnym czasie aresztowana. Przez trzy lata była więziona w więzieniach włoskich (m.in. w Genui i Rzymie) oraz w Berlinie. Pod koniec pobytu w berlińskim więzieniu jej warunki bytowe uległy poprawie dzięki interwencji teściowej w Szwajcarskim Czerwonym Krzyżu za pośrednictwem szwedzkiej rodziny królewskiej. Po zwolnieniu z więzienia w kwietniu 1945 r. Maria otrzymała szwedzki paszport i wyjechała do Sztokholmu. Następnie połączyła się z mężem w Londynie, gdzie ostatecznie osiedli. Została zdemobilizowana w październiku 1945 r. w stopniu podporucznika. Dzieci cały okres wojny spędziły we Francji pod opieką dziadków Zdziechowskich.

Kraj Maria odwiedzała wielokrotnie od 1966 r., kiedy to do Krakowa przeniósł się jej ojciec Jerzy. W Londynie pracowała zarobkowo oraz wspierała działalność charytatywną na rzecz Polski. Działała w „Polskiej Macierzy Szkolnej” (w Macierzy Szkolnej — Pomocy Dzieciom w Austrii i w Niemczech), a później w fundacji „Medical Aid for Poland”, wykorzystując swoje rozległe kontakty towarzyskie. W 1992 r., po śmierci męża, przeprowadziła się z Londynu do Warszawy, gdzie została

³⁶⁹ Jan miał dwóch braci: Lwa Jerzego (1913–1990), żonatego z Elżbietą Szembek h.wł. (1906–1978), a następnie z Renatą von Kornberger (ur. 1937), oraz Eustachego Jerzego (1916–2004), żonatego z Antoniną Siemięską h. Leszczyc (1922–1996), a także dwie siostry: Eleonorę (ur. 1911), żonę Krzysztofa Czarnieckiego h. Łódzia (1904–1977) i Elżbietę (1921–2008).

³⁷⁰ Syn Jana Pawła Aleksandra (1847–1901) i Seweryny Marii Uruskiej h. Sas (1860–1932). Poseł RP w Wielkiej Brytanii (1919), minister spraw zagranicznych (1920–21), poseł na Sejm (1928–1929). Aresztowany przez władze radzieckie w 1939 r., skazany na śmierć, zamienioną na pobyt w łagrze. Zwolniony w wyniku układu Sikorski–Majski. Ewakuował się z Armią Andersa do Persji, dotarł do Nairobi w Kenii jako reprezentant Czerwonego Krzyża. Kawaler Orderu Orła Białego (1956).

³⁷¹ Córka Andrzeja (1862–1959), ordynata na Przeworsku, i Eleonory hr. Hussarzewskiej h. wł (1866–1940).

³⁷² Podczas kampanii wrześniowej walczył w składzie 13. Pułku Ułanów Wileńskich, który opuścił tuż przed kapitulacją, przez co uniknął niewoli. Przez kilka majątków dotarł do Gołębiówki Zdziechowskich, skąd zapewne przez Warszawę udał się specjalnym wagonem Marii Bichette ks. Radziwiłłowej do Rzymu.

współzałożycielką i przewodniczącą Fundacji „Ex animo”, wspomagającej leczenie dzieci i młodzieży chorych na nowotwory. Wsparała także finansowo renowację kościoła św. Trójcy w Różanie.

Zamieszkała przy ul. Chopina w Warszawie. W 2008 r. ukazały się jej wspomnienia pt. *Moje życie, mój czas*.

Maria zmarła 1 IV 2009 r. w Warszawie, została pochowana na Powązkach w grobie rodzinnym. W uroczystościach pogrzebowych z honorami wojskowymi wzięła udział małżonka prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Maria Kaczyńska.

Maria została odznaczona Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski i francuskim Croix de Guerre ze Srebrną Gwiazdą oraz Srebrnym Medalem Wdzięczności Francuzów, była Kawalerem Orderu Uśmiechu. Pośmiertnie otrzymała Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski.

Miała 3 synów Jana Pawła (ur. 1935), Jerzego Andrzeja (1937–2010) oraz Eustachego Piotra (1947–2005).

1/2/2/1/5/1/1 Kazimierz, syn Jana

Magister historii. Ma 3 dzieci³⁷³.

1/2/2/1/5/1/2 Wojciech, syn Jana

Ma 3 dzieci³⁷⁴.

1/2/2/1/5/1/3 Piotr, syn Jana

Magister agronomii. Ma 5 dzieci³⁷⁵.

1/2/2/1/5/1/4 Anna, córka Jana

Prawnik³⁷⁶.

1/2/2/1/5/2/1 Michał, syn Pawła

Żonaty. Ma córkę. Mieszka we Francji³⁷⁷.

W *Spisie nazwisk żołnierzy Armii Radzieckiej i partyzantów poległych w okresie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej 1941–1945 r. i pochowanych na terytorium miasta Czernihowa i okręgu czernihowskiego* figuruje szeregowy Kazimierz, syn Edwarda, Zdziechowski. Nie wiadomo, czy jest on w jakiś sposób powiązany z rodziną Zdziechowskich z niniejszej pracy³⁷⁸.

³⁷³ M. Żurowski, *Wstęp do monografii*, s. 16.

³⁷⁴ Tamże, s. 16.

³⁷⁵ Tamże.

³⁷⁶ Tamże.

³⁷⁷ Tamże.

³⁷⁸ <<http://www.memory-book.org.ua/Files/NamedLists/Chernigov.xls>>.

Dzieje rodziny Zdziechowskich stanowią interesujący przykład działalności biurokracji w Heroldii Petersburskiej i Deputacji Szlacheckiej. Do 1841 r. rodzina ta wpisana była do VI części ksiąg szlacheckich („starożytny”/dawne rody szlacheckie). 14 XII 1841 r. (*vide* w chronologii niżej) Heroldia zdecydowała, że tylko Fortunat i jego syn Edward mają prawo do tytułu szlacheckiego, lecz wyłącznie ze względu na stopień oficerski Fortunata — czyli rodzina ta powinna znaleźć się w cz. II (szlachta wojskowa) i wykreśliła innych członków rodziny z ksiąg szlacheckich. Co ciekawe, w Spisie szlachty guberni podolskiej (1897) umieszczono Władysława (Gerarda) Zdziechowskiego w cz. VI, podając za datę wpisu także 14 XII 1841³⁷⁹. W 1845 r. wpisano żyjące wykreślone osoby, lecz do cz. III (czyli szlachta urzędnicza ze względu na rangę przodków w służbie cywilnej) i tam też przeniesiono z cz. VI całą rodzinę. Jednocześnie były dostrzegalne pewne niekonsekwencje w postępowaniu urzędniczym, bo np. potomkowie Wawrzyńca, syna Cypriana (którego w 1845 r. wpisano do cz. III, mimo iż był wojskowym), byli umieszczani w cz. II (poza Mikołajem, który trafił jako jedyny ponownie do cz. VI), a np. potomkowie Edmunda (umieszczonego w cz. II) — w cz. III. W 1904 r. Heroldia zdecydowała się przenieść rodzinę Zdziechowskich z cz. III do cz. II ksiąg szlacheckich (szlachta wojskowa). W dodatku dostarczone od początku do Heroldii dokumenty wydają się wystarczające, by pozostawić (lub ponownie przenieść) Zdziechowskich w księdze VI. Nie wiadomo, jak ostatecznie została przypisana linia ukraińska Zdziechowskich, choć niewykluczone, że cały czas figurowali w cz. VI.

Kalendarium wpisów:

25 XI 1820 r. cz. VI (Heroldia)

Cyprian Józef (1/1/1) wraz z nieżyjącym już ojcem Wawrzyńcem, s. Józefa (1/1), oraz Cyprian Stefan, s. Józefa (1/2), z synami Władysławem Gerardem (1/2/1) i Fortunatem Kazimierzem (1/2/2).

1 IX 1826 r. cz. VI (Heroldia)

Wawrzyniec, s. Cypriana Stefana (1/2/6), i Cyprian, s. Cypriana Stefana (1/2/7).

19 V 1839 r. cz. VI (Heroldia)

Wawrzyniec (Laurenty) Teodor Marcin Józef, s. Cypriana Józefa (1/1/1/1), Ksawery Cyryl Patrycy Józef Antoni, s. Cypriana Józefa (1/1/1/2), Czesław Jan Kanty, s. Władysława Gerarda (1/2/1/3), Adam Dionizy, s. Władysława Gerarda (1/2/1/4), oraz Edmund Wiktor Juliusz, s. Fortunata Władysława (1/2/2/1).

24 VII 1839 r. cz. VI (Heroldia)

Ferdynand Adam, s. Władysława Gerarda (1/2/1/1).

25 III 1841 r. Heroldia doszła do wniosku, że tylko Fortunat z synem Edmundem udowodnili szlachectwo ze względu na służbę wojskową Fortunata (porucznik i sztabsrotmistrz, Order Św. Włodzimierza IV kl.). Pozostałe dotychczas wpisane osoby mają niewystarczające dokumenty i Heroldia nie może robić wyjątków.

³⁷⁹ *Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Подольской губернии*, Каменец–Подольск 1897, с. 231.

14 XII 1845 r. cz. III (Heroldia)

wpisano ponownie Wawrzyńca, s. Cypriana Stefana (1/2/6), Wawrzyńca (Laurentego) Teodora Marcina Józefa, s. Cypriana Józefa (1/1/1/1), Ksawerego Cyryla Patrycego Józefa Antoniego, s. Cypriana Józefa (1/1/1/2), Ferdynanda Adama, s. Władysława Gerarda (1/2/1/1), Czesława Jana Kantego, s. Władysława Gerarda (1/2/1/3), Adama Dionizego, s. Władysława Gerarda (1/2/1/4).

Stwierdzono też, że szlachectwo rodziny zostało potwierdzone ze względu na rangi przodków i przeniesiono ją z księgi VI do księgi III.

30 V 1853 r. cz. II (Heroldia)

Stefan, s. Wawrzyńca (1/2/6/1), i Ludwik Walenty, s. Wawrzyńca (1/2/6/2).

17 X 1858 r. cz. II (Heroldia)

Paweł, s. Wawrzyńca (1/2/6/4).

28 III 1861 r. cz. II (Deputacja Szlachecka)

Michał, s. Wawrzyńca (1/2/6/3).

19 VIII 1866 r. cz. III (Deputacja Szlachecka)

Marian Cyprian Władysław, s. Edmunda Wiktora Juliusza (1/2/2/1/1), i Stefania Maria, c. Edmunda Wiktora Juliusza (1/2/2/1/2).

29 II 1872 r. cz. VI (Deputacja Szlachecka)

Mikołaj Władysław, s. Wawrzyńca (1/2/6/5).

30 XI 1882 r. cz. III (Deputacja Szlachecka)

Fortunat Edward Józef, s. Edmunda Wiktora Juliusza (1/2/2/1/3), Józef Oskar, s. Edmunda Wiktora Juliusza (1/2/2/1/4).

26 VII 1894 r. cz. III (Deputacja Szlachecka)

Kazimierz Edward, s. Edmunda Wiktora Juliusza (1/2/2/1/5), Ksawery Stanisław, s. Mariana Cypriana Władysława (1/2/2/1/1/1).

3 VIII 1896 r. cz. II (Deputacja Szlachecka)

Paweł, s. Pawła (1/2/6/4/1).

10 IX 1904 r. cz. II (Heroldia)

Zygmunt, s. Ludwika Walentego (1/2/6/2/2).

Heroldia zmieniła swoją decyzję z 14 XII 1845 r. (oraz decyzję Deputacji Szlacheckiej) i zdecydowała o przeniesieniu rodziny Zdziechowskich z księgi III do księgi II.

20 IV 1915 r. cz. II (Heroldia)

Edmund Antoni, s. Mariana Cypriana Władysława (1/2/2/1/1/2).

Jan Županič
Uniwersytet Karola w Pradze

Archiwum szlacheckie w Wiedniu*

W ciągu ostatnich kilku lat powstały prace naukowe dotyczące historii elit szlacheckich w monarchii habsburskiej, w których wykorzystano przede wszystkim materiały byłego archiwum szlacheckiego, będącego dzisiaj częścią Austriackiego Archiwum Państwowego (Österreichisches Staatsarchiv) w Wiedniu, ściślej jego działu nazwanego Powszechno Archiwum Administracyjne, Archiwum Finansowe i Archiwum Komory Nadwornej (Allgemeines Verwaltung-, Finanz- und Hofkammerarchiv)¹. Biorąc pod uwagę problemy, z którymi boryka się Austriackie Archiwum Państwowe (przede wszystkim chodzi o przewlekły niedobór fachowych archiwistów), nie jest zaskakujące, że archiwum szlacheckie nie jest w pełni uporządkowane i że nawet sto lat po rozpadzie monarchii brakuje jego szczegółowego inwentarza. Dlatego celem niniejszej pracy jest przybliżenie osobom zainteresowanym badaniem polsko-austriackich elit podstawowego przeglądu informacji o jego strukturze, zbiorach i zawartości².

Za datę początku dzisiejszego archiwum szlacheckiego (Adelsarchiv) jest uważany 4 września 1828 r., kiedy registratorowi Kancelarii Nadwornej i późniejszemu cenzorowi herbowemu (Wappenzensor) Johannowi Bretschneiderowi zostało zlecone zadanie wytworzenia ewidencji następujących akt prawnych: nobilitacji, nadawania indygenatu i wydawania przywilejów. Założenie archiwum szlacheckiego było ściśle związane z reformą kartoteki Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej z 1827 r., kiedy doszło do likwidacji starego podziału według ziem Korony i wszedł w życie nowy podział z rzeczowego punktu widzenia. Kolejnym powodem powstania archiwum szlacheckiego było ponowne zrodzenie planu założenia Heroldii, nad którym dyskutowano od 1801 r. Pomysł nie został w końcu zrealizowany, powstało jednak archiwum szlacheckie.

Pierwsza propozycja utworzenia Heroldii dla ziem habsburskich pochodziła z około 1712 r. i została przedstawiła przez radcę komory nadwornej Christiana Schierla von Schierendorfa. Przy czym jego powody miały wyłącznie charakter ekonomiczny i opierały się na rozważaniach, że szlachectwo powinno być nadawane tylko *ad personam*. Tym samym opłaty za podniesienie do wyższej

* Studium powstało w ramach grantu PRVOUK 15.

¹ Z autorów polskich chodzi przede wszystkim o prace Sławomira Górzyńskiego, por. S. Górzyński, *Nobilitacje w Galicji 1772–1918*, Warszawa 1997; tenże, *Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-genealogiczne*, Warszawa 2009.

² Niniejsze studium nie mogłoby powstać bez pomocy nadwornego radcy dr. Michaela Göbla, mgr Zdislavy Röhsner i MMMag. Franza-Stefana Seitscheka (Österreichisches Staatsarchiv).

rangi nie wpłynęłyby do kasy państwa tylko raz, ale obowiązek płacenia miałyby również kolejne generacje nobilitowanych, o ile chciałyby utrzymać swój status społeczny. Zadaniem Heroldii miała być ewidencja wszystkich nobilitacji i pobór opłat. Plan jednak nie został zrealizowany³. Pewnym zastępstwem stał się urząd cenzora herbowego, który co prawda nie przetransformował się w instytucję podobną do Heroldii, ale miał podobne zadania: nie tylko kontrolę i rewizję nadanych herbów, ale także notowanie wykroczeń przeciw przywilejom szlacheckim, zwłaszcza nieuprawnionemu używaniu znaków i innych atrybutów szlacheckich⁴. Dokumenty dotyczące problematyki szlacheckiej w dalszym ciągu były rozproszone, a w związku z tym, że tytuły były nadawane zarówno z Kancelarii Stanu, jak i z Kancelarii Nadwornych — czeskiej, austriackiej (później czesko–austriackiej) i węgierskiej — nie istniała nawet żadna ewidencja centralna.

Archiwum szlacheckie, zawierające również materiały urzędu cenzora herbowego, stało się później częścią działu szlacheckiego (Adelsdepartement) c.k. Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej (później ministerstwa spraw wewnętrznych, ściślej ministerstwa państwowego), które było *de facto* ekwiwalentem zwyczajnych heroldii gdzie indziej, ponieważ w Austrii instytucja ta nigdy nie powstała⁵.

Na kształt archiwum szlacheckiego miało wyraźny wpływ zakończenie działalności komisji nadwornej ds. zarządzania aktami państwa w 1836 r., które było wynikiem upadku Świętego Cesarstwa Rzymskiego w 1806 r. W maju 1841 r. archiwalia byłej kancelarii cesarstwa zostały włączone pod zarząd Zjednoczonej Kancelarii Nadwornej, z tym że cesarskie archiwum szlacheckie powinno tworzyć jego specjalną część. Materiały zostały powierzone archiwum szlacheckiemu i rozdzielone na dwie części w zależności od tego, czy pochodziły z niemieckiej czy łacińskiej ekspedycji Kancelarii Stanu⁶. Ogółem do archiwum szlacheckiego zostało przekazane 15 765 akt z ekspedycji niemieckiej i 4 797 z łacińskiej. Spisy zostały uszeregowane alfabetycznie i otrzymały czerwone papierowe okładki, dzięki którym na pierwszy rzut oka odróżniały się od okładek koloru zwykłego papieru (później z czarną przedrukowaną ramką), których używała Kancelaria Nadworna.

W 1835 r. Zjednoczona Kancelaria Nadworna nakazała urzędowi stanowym i hetmana ziemskiego na terenie Austrii, aby archiwum szlacheckiemu oddały projekty majestatów nobilitacyjnych i herbowych, a także wszelkie spisy dotyczące szlachty. Wydaje się, że wiele z nich przepis ten zignorowało, ponieważ wezwanie zostało w 1845 r. powtórzone. Dopiero około 1850 r. powstało archiwum szlacheckie. Jego częścią stały się nie tylko spisy nobilitacyjne, confirmacje szlachectwa, herbów i predykatów, listy herbowe, dokumenty dotyczące adopcji herbowej (przyjęcie kolejnych osób do herbu i predykatu), akta renobilitacyjne, ale także wielkie i małe palatynaty (nadanie tego przywileju i wykazy nobilitacji palatynskich), wykaz indygenatów, pozwolenie założenia ordynacji rodowej, confirmacje umów rodzinnych, zezwolenie na posiadanie gospodarstw rycerskich bez indygenatu, materiały dotyczące fundacji itp.⁷

³ W. Goldfinger, *Das ehemalige Adelsarchiv*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, 13. Bd., 1960, s. 487.

⁴ H. Jäger–Sunstenau, *Die Wappenzensoren in den Hofkanzleien in Wien 1707–1918*, Genealogica & Heraldica. Report of the 16th International Congress of Genealogica and Heraldic Sciences, Helsinki 1984, s. 354–364; J. Brňovják, P. Hruboň, *Erbovní návrh a erbovní cenzura v českých nobilitacích císaře Karla VI (1712–1740)*, w: M. Šišmiš, *Erbové listiny — Patents of Arms* (publikacja artykułów z konferencji międzynarodowej, która odbyła się 19–20 października 2005 r. w pomieszczeniach Słowackiej Książnicy Narodowej w Martinie, Martin 2006, s. 152.

⁵ W przeciwieństwie np. do Prus, gdzie Heroldia powstała w połowie lat 50. XIX w. Por. np. H. von Kalm, *Das preußische Heroldsamt (1855–1920). Adelsbehörde und Adelsrecht in der preußischen Verfassungsentwicklung*, Berlin 1994.

⁶ Podział ten w późniejszych czasach zanikł, dziś nobilitacje z Kancelarii Stanu tworzą jednolitą serię akt.

⁷ J. Opočenský, *Archivní úmluva republiky Československé s republikou Rakouskou*, „Časopis archivní školy”, I, 1923, s. 96.

W drugiej połowie XIX w. archiwum szlacheckie służyło jako registratura c.k. ministerstwa spraw wewnętrznych, najwyższego urzędu ds. szlacheckich, natomiast dla badaczy było praktycznie niedostępne. Postawa ta wywodziła się z najwyższej decyzji cesarza Ferdynanda I z 19 września 1844 r., która umożliwiała wgląd do odpisu aktu nobilitacyjnego lub złożenie prośby o przygotowanie oświadczenia tylko tym osobom, które miały w takiej sprawie interes prawny, uzasadniony relacjami pokrewieństwa. Z biegiem czasu przepis został złagodzony, co interesujące zwłaszcza w stosunku do zagranicy. O ile bowiem badacz zagraniczny poprosił o znalezienie materiału w archiwum szlacheckim, kierował swoją prośbę przez urząd swojego kraju, a pomoc austriacka mogła być w ten sposób usprawiedliwiona względami dyplomatycznymi. Dopiero w 1902 r. zgodnie z przepisem cenzora herbowego Karola Schörnbocka⁸, który kierował archiwum od 1882 r., doszło do częściowego udostępnienia zbiorów. Postawa Schörnbocka była w licznych względach konsekwencją skandalu, który na przełomie XIX i XX wieku wstrząsnął całym ministerstwem spraw wewnętrznych, a zwłaszcza jego działem szlacheckim. Wyszło bowiem na jaw, że w fałszowaniu danych genealogicznych w celu osiągnięcia renobilitacji brało udział wielu tutejszych pracowników, a nagłośnienie sprawy doprowadziło do skandalu, interpelacji w parlamencie i do personalnego trzęsienia ziemi w urzędzie⁹.

Po rozpadzie Austro-Węgier również zbiory archiwum szlacheckiego stały się przedmiotem czechosłowacko-austriackich obrad dotyczących podziału archiwów. Do wyodrębnienia dokumentów doszło mimo ostrego oporu austriackich archiwistów na podstawie konwencji praskiej z 18 maja 1920 r. Postawa austriacka była zrozumiała. Archiwum szlacheckie było bowiem od początku tworzone jako jednolita całość, a zwłaszcza nowszych spisów nobilitacyjnych z okresu Cesarstwa Austriackiego (po 1804 r.) nie można było jednoznacznie określić jako czeskie czy odwrotnie jako czysto austriackie. Konsekwencją rozdzielenia było w ten sposób rozdarcie dotąd jednolitego zbioru i podział materiałów, których zrozumienie było możliwe tylko przez systematyczne studium źródeł w obu archiwach szlacheckich, austriackim, dzisiaj znajdującym się w Allgemeines Verwaltungsarchiv w Wiedniu, i czeskim — w Archiwum Narodowym w Pradze¹⁰.

Końcowy protokół odbiorczy zbiorów archiwum szlacheckiego został podpisany 10 sierpnia 1923 r. Czechosłowacja zyskała 106 paczek spisów i dwie skrzynie dokumentów. Przede wszystkim chodziło o dokumenty szlacheckie Czeskiej Kancelarii Nadwornej (do jej zamknięcia w 1749 r.), „czeskie” salbuchy¹¹, oryginały listów herbowych i nobilitacyjnych, materiały dotyczące morawskiego herbu ziemskiego z lat 1837–1903, akta dotyczące herbów gminnych na ziemiach czeskich oraz herbów duchownych, zakonów i instytucji kościelnych, a także dokumenty dotyczące czeskiej szlachty z lat 1888–1918. Doszło również do pewnych opóźnień spowodowanych prośbą czechosłowackiej strony o kolejne dokumenty¹².

Po powstaniu Protektoratu Czech i Moraw w marcu 1939 r. sytuacja zmieniła się w zasadniczy sposób. Czechosłowackie roszczenia zostały uznane za nieuzasadnione i zgodnie z przepisem

⁸ Schörnbock był cenzorem herbowym od 1901 r. H. Jäger–Sunstenau, *Die Wappenzensoren in den Hofkanzleien in Wien 1707–1918*, Genealogica & Heraldica, Helsinki 1984, s. 359.

⁹ Do tzw. praskich procesów renobilitacyjnych: V. Elznic, *Renobilitační procesy pražské*, specjalny załącznik: Zpráva Klubu genealogů a heraldiků v Ostravě, nr VI, Ostrava 1984; J. Županič, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praga 2006, s. 320–366.

¹⁰ P. Koblasa, *Informace o fondu Ministerstvo vnitra — šlechtický archiv uloženém v Národním archivu*, „Paginae historiae”, XVIII, 2010, s. 361–366.

¹¹ Salbuchy zawierają odpisy majestatów, przede wszystkim dokumentów nobilitacyjnych, ale także nadawania indygenatów, palatynatów lub stopnia doktora.

¹² J. Opočenský, *Archivní úmluva*, s. 82–83; P. Koblasa, *Informace o fondu Ministerstvo vnitra — šlechtický archiv*.

protektora Rzeszy z sierpnia 1939 r., a później rządu protektoracyjnego z listopada 1939 r., zdecydowano o zwrocie zbiorów archiwum szlacheckiego i o przeniesieniu registratury c.k. ministerstwa spraw wewnętrznych z powrotem do Wiednia. Pierwsze dokumenty, nobilitacje szlacheckie i akta renobilitacyjne zostały odesłane przez przedstawicieli tzw. Stałej Komisji Archiwalnej Protektoratu Czech i Moraw do Wiednia przedstawicielom Niemieckiej Komisji Archiwalnej 27 marca 1941 r.¹³ Po zakończeniu wojny zbiory ponownie czekała przeprowadzka, co strona austriacka stwierdziła w dwóch czechosłowacko–austriackich protokołach archiwalnych z 20 września 1946 r. i 12 października 1949 r., i przekazała materiały z powrotem do Pragi. Niektórych dokumentów jednak strona austriacka rzekomo nie znalazła i do dziś pozostają częścią wiedeńskiego archiwum szlacheckiego¹⁴.

Pomimo przeprowadzonego podziału materiałów w archiwum szlacheckim znajduje się dużo bohemiców. Oczywiście chodzi głównie o akta nobilitacyjne i propozycje listów herbowych z ery Cesarstwa Austriackiego, ale bohemika można praktycznie znaleźć w każdej części archiwum szlacheckiego dotyczącej ziem dziedzicznych. Pod tym względem możemy uważać podział czechosłowacko–austriackich materiałów archiwalnych za problematyczny, ponieważ doszło do podziału jednolitego zbioru mimo że z archiwum szlacheckiego w Wiedniu nie zostały konsekwentnie wyjęte (choćby na podstawie zasady terytorialnej) wszystkie czeskie zespoły.

Archiwum szlacheckie w Wiedniu jest dziś troskliwie utrzymywane, a dla badaczy w pełni dostępne. Problem jednak przedstawia niedobór personalny w całej instytucji. Pomimo że w ostatnim dziesięcioleciu w okresie działalności archiwistów M. Göbla, Z. Röhsner i F. S. Seitscheka doszło do rewizji i uporządkowania najbardziej wykorzystywanych części archiwum szlacheckiego (przywilejów nobilitacyjnych i herbowych Kancelarii Stanu i Kancelarii Nadwornej i tych samych akt pochodzących z okresu Cesarstwa Austriackiego) oraz do udostępnienia niektórych akt (przede wszystkim herbów z dokumentów nobilitacyjnych Kancelarii Stanu) w internecie¹⁵, brak szczegółowych inwentarzy wielkiej części archiwum komplikuje całościowe badania oraz analizę materiałów o wyjątkowej wartości. Kolejne strony mają na celu zapewnienie choćby podstawowych informacji na temat podziału archiwum i pomoc dla zainteresowanych badaniem tych materiałów w zorientowaniu się w zbiorach archiwum. Archiwum szlacheckie w zasadzie dzieli się na dwa szeregi: na materiały Kancelarii Stanu i Kancelarii Nadwornej.

Dokumenty nobilitacyjne kancelarii stanu (*Reichsadelsakten*)¹⁶

Materiały tworzące dziś część archiwum szlacheckiego Kancelarii Stanu można zaliczyć do dwu podstawowych grup — do akt i książek:

- A) Akta (Akten):** ogółem chodzi o 474 kartony (nr 1 do 474). Według zawartości zbior ten można podzielić na kilka podgrup:
- Przywileje nobilitacyjne i herbowe
 - Przywileje dla duchowieństwa

¹³ P. Koblasa, *Šlechtický archiv*.

¹⁴ Chodziło np. o akta nobilitacyjne: Czernin–Morzin (1908), Dobrženský (1906), Hohenlohe–Waldenburg–Schilligsfürst–Kaunitz (1902–04), Mittrowsky (1893), Sedlnitzky–Odrowąg (1908), Thun–Hohenstein (1911), Troskow (1894) i Zápšký (1894). To samo dotyczyło również niektórych dokumentów dotyczących nadawania znaków miejskich.

¹⁵ Nobilitacje Kancelarii Stanu zob. <<http://www.archivinformationssystem.at/archivplansuche.aspx>> [30–06–2013].

¹⁶ Podczas podania o wyszukanie tych archiwaliów jest konieczne wpisanie do rewersu *Reichskanzlei* lub litery R.

- Przywileje gminne
- Przywileje innych osób prawnych
- Palatynaty i regulaminy opłat

Własne akta nobilitacyjne i kolejne przywileje (dla duchownych, osób prawnych itp.) są uszeregowane alfabetycznie, palatynaty i regulaminy opłat zazwyczaj chronologicznie, według daty powstania. Dla nobilitacji państwowych i wyżej wymienionych przywilejów nie istnieją żadne specjalne inwentarze. Jediną pomocą w zorientowaniu się w zbiorach archiwum jest monumentalna, jednak przestrzała praca K. F. von Franka *Standeserhebungen und Gnadenakte*¹⁷. Prośby o nadanie tytułu szlacheckiego, które nie były rozpatrzone pozytywnie, znajdują się w indeksie z nazwą: Postępowania w sprawie szlachectwa w państwie (*Reichsadelverhandlungen*), który jest jednak dostępny tylko w rękopisie. Podobne indeksy są do dyspozycji także w odniesieniu do przywilejów dla duchowieństwa i przywilejów gminnych, ale podobnie jak w powyższym przypadku tylko w postaci rękopiśmiennych ksiąg z XIX w.

Nobilitacje wydane przez Kancelarię Stanu są oznaczone literą **R**, a taką samą literę (ewentualnie słowo *Reichskanzlei*) należy wpisać także na rewersie, by można było znaleźć potrzebne archiwalia.

B) Książki (Bücher)

Częścią zbioru są również książki, przede wszystkim **państwowe herbarze** (Reichswappenbücher), zawierające naklejone lub narysowane znaki nadane podczas nobilitacji państwowych.

Oprócz nobilitacji zrealizowanych przez monarchów Świętego Cesarstwa Rzymskiego archiwum zawiera również ewidencję nadawania **wielkich i małych palatynatów**, które swoim właścicielom dawały pewne prawa w innych przypadkach zastrzeżone tylko dla suzerenów. Te dokumenty znajdują się w samym stanowym archiwum szlacheckim: zobacz powyżej litera **D** (Przywileje innych osób prawnych) i **E** (Palatynaty i regulaminy opłat). Częścią palatyńskich przywilejów mogło być także nadawanie herbów lub nawet podniesienie do stanu szlacheckiego. Pomimo że cesarze Świętego Cesarstwa Rzymskiego od drugiej połowy XVII w. ostro występowali przeciw prawom palatyńskim¹⁸, możemy tutaj odnaleźć ewidencję niektórych nobilitacji i nadania przywilejów herbowych zrealizowanych właśnie przez nich, a które służyły Kancelarii Stanu i Kancelarii Nadwornej jako pomoc w ewidencji rodów szlacheckich. Nie chodzi jednak o kompletny zbiór wszystkich nobilitacji palatyńskich, indeksy obejmują tylko majestaty wydane przez kilku znaczących palatynów lub przez rody z prawami palatyńskimi (bez wprowadzenia powodu wyboru). Bardzo interesującą część zbioru tworzy np. kompletny Spis nobilitacji przeprowadzony w latach 1714–1806 przez księcia ze Schwarzburg–Rudolstadt (*Verzeichnis der von den Fürsten von Schwarzburg–Rudolstadt in den Jahren 1714–1806 vollzogenen Adelsverleihungen*). Niestety, do tej pory nawet do nobilitacji palatynalnych nie istnieje inwentarz.

¹⁷ K. F. von Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806, sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum „Altösterreichischen Adels-Lexikon“ 1823–1918*, Schloss Senftenegg 1974.

¹⁸ J. Županič, *Nová šlechta*, s. 39–43 i 54–56.

Dokumenty nobilitacyjne Kancelarii Nadwornej (Hofadelsakten) i dokumenty nobilitacyjne Cesarstwa Austriackiego

Materiały Kancelarii Nadwornej i ministerstwa spraw wewnętrznych zawierają dokumenty, które dotyczą przede wszystkim ziem austriackich. To twierdzenie obowiązuje zdecydowanie dla starszego okresu, ponieważ materiały z tego czasu były przedmiotem już wspomnianego podziału archiwum. Dalej znajdują się tu jednak nobilitacje i kolejne materiały wyprodukowane przez Zjednoczoną Czesko–Austriacką Kancelarię Nadworną i dokumenty dotyczące kolejnych ziem monarchii z wyjątkiem Węgier, Chorwacji i Siedmiogrodu. Częścią zbioru są również konfirmacje szlachectwa w Galicji, Lombardii i Wenecji Euganejskiej. Oczywiście znajduje się tu większość akt nobilitacyjnych z okresu Cesarstwa Austriackiego za wyjątkiem węgierskich podniesień.

Jest zrozumiałe, że archiwalia archiwum szlacheckiego nie odnoszą się wyłącznie do nobilitacji, ale również wiążą się z innymi obszarami prawa szlacheckiego i herbowego. Z tego powodu od chwili swego powstania w 1828 r. archiwum zostało wewnętrznie podzielone i podział ten został zachowany w zasadzie do dzisiaj.

Zawartość	Szeregowanie	Karton
Nobilitacje (<i>Adelsverleihungen</i>) ¹⁹	A–Z	1–564
Ewidencja wymarłych rodów (<i>Adelsaussterben</i>)	A–Z	565–567
Zniesienie szlachectwa przez sąd (<i>Adelsentsetzungen</i>)	A–Z	568–571
Rodowody (<i>Stammbäume</i>)	A–Z	572–580
Generalia (<i>Generalien</i>)	Zob. niżej	581–641
Świeckie ordery rycerskie i damskie (<i>Welliche Ritter- und Damenorden</i>)	Zob. niżej	642
Order Rycerzy Niemieckich (<i>Deutscher Orden</i>)	Zob. niżej	643–645
Joanici (Rycerze Maltańscy) (<i>Johaniten–Malteserorden</i>)	Zob. niżej	646–655
Zakłady dla szlachcianek (<i>Adelige Damenstifte</i>)	Zob. niżej	656–721
Mniejsze fundacje szlacheckie (<i>Kleinere adelige Stiftungen</i>)	nieopracowane	—
Galicyjskie konfirmacje szlachectwa (<i>Galizische Adelsbestätigungen</i>)	A–Z	Zaszeregowane pomiędzy nobilitacje Kancelarii Nadwornej i ministerstwa spraw wewnętrznych
Akademia Terecjańska (<i>Theresianum</i>) ²⁰	nieopracowane	775a–779
Włoskie konfirmacje szlachectwa (<i>Italienische Adelsbestätigungen</i>)	A–Z	782–784
Rękopisy (<i>Handschriften</i>)	nieopracowane	—

¹⁹ Sygnatura pierwotna to IV D 1, którą do dzisiaj noszą również materiały czeskiej komory i czeskiej komory nadwornej, przechowywane dziś w Archiwum Narodowym.

²⁰ Jej archiwalia znajdują się tu prawdopodobnie dlatego, że pierwotnie chodziło o instytucję, która miała udzielać wykształcenia wyłącznie osobom ze środowiska szlacheckiego. Por. Th. Cicalek, *Beiträge zur Geschichte des Theresianums*, w: *Jahres-Bericht über das Gymnasium der k.k. Theresianischen Akademie in Wien für das Schuljahr 1871–72*, Wiedeń 1872, s. 21; J. Županič, V. Horčíčka, H. Králová, *Na rozcestí. Rakousko–uherská zahraniční služba v posledních letech existence monarchie*, Praga 2009, s. 81–87.

Oprócz wyżej przedstawionych zbiorów archiwum szlacheckie zawiera następujące materiały, przy czym o niektórych będzie mowa również niżej:

Nazwa zbioru	Podział
Herbarze Tyrolskie (<i>Tiroler Wappenbücher</i>)	Książki
Salbuchy (<i>Salbücher</i>)	Zob. niżej
Listy/certyfikaty (<i>Urkundenreihe</i>)	Zob. niżej
Kolekcja herbów Kraha (<i>Krahl-Wappenkartei</i>)	Wyższa szlachta (Hoher Adel) Niższa szlachta (Niederer Adel) Duchowieństwo (Geistlichkeit) Heraldyka komunalna (Orte) Kolekcja nekrologów (Partezettelsammlung)
Kolekcja Jäger-Sunstenaua (<i>Sammlung Jäger-Sunstenau</i>)	Vota separata Heraldyka Notatki genealogiczne (genealogische Notizen)
Kolekcje rodzinne (<i>Familiengeschichtliche Sammlung</i>)	Szeregowanie wg rodzin
Kolekcja Hermanna Hermanna (<i>Sammlung Hermann Hermann</i>)	Szeregowanie wg rodzin
Herby gminne Republiki Austriackiej ²¹ (<i>Gemeindegewappen</i>)	A–Z
Dziedzictwa	Szeregowanie wg rodzin
Archiwa rodzinne	Szeregowanie wg rodzin

W celu wyszukania nobilitacji i nadawania herbów podstawową pomocą jest praca K. F. von Franka *Standeserhebungen und Gnadenakte*, zawierająca ewidencję do 1823 r. oraz P. Franka-Döferinga *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums*, poszerzająca poprzednie wydanie o cały okres Cesarstwa Austriackiego do 1918 r., a w przypadku rycerzy Orderu Marii Teresy do ostatniej promocji w 1931 r.²² Oprócz wyżej przedstawionych prac nie ma do dyspozycji żadnych inwentarzy tej części zbioru.

Szczególny problem przedstawia fakt, że obie wyżej wymienione publikacje, Karla Friedricha von Franka i Petera Franka-Döferinga, odnotowują (za wyjątkiem rycerzy Orderu Marii Teresy, którzy uzyskali rycerski, ściślej szlachecki tytuł *ipso facto* razem z orderem)²³ tylko takie nobilitacje, renobilitacje i konfirmacje, które zostały udokumentowane na piśmie. Istnieje jednak stosunkowo liczna grupa osób, którym tytuł został nadany zgodnie z decyzją monarchy, ale która nie przejawiała zainteresowania dyplomem lub nie zdołała poprosić o jego wydanie w związku

²¹ Chodzi o zbiór otwarty, który jest na bieżąco uzupełniany. Z tego powodu niektóre materiały nie muszą być dla badaczy w pełni dostępne.

²² K. F. Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande*; P. Frank-Döfering, *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*, Wien–Freiburg–Basel 1989. Niedawno publikacja P. Franka-Döferinga na wewnętrzne potrzeby archiwum została przetransformowana do programu Microsoft Excel, niestety z błędami.

²³ J. Županič, *Nová šlechta*, s. 135–136. P. Frank-Döfering w takim przypadku odsyła do promocji, a tym samym również do materiałów Orderu Marii Teresy, przechowywanych w Archiwum Wojskowym (Kriegsarchiv).

z późną datą i rozpadem monarchii²⁴. Większości takich podniesień przewodnik Franka ani Franka–Döferinga nie notuje, a informacje dotyczące tych nobilitacji można w zasadzie uzyskać tylko z czterech odrębnych źródeł:

- 1) w znajdujących się w archiwum szlacheckim Spisach nobilitacji (*Adelsausweise*), Generalia 2, Kt. 583–584. Opracowane są wg poszczególnych kwartałów i dzielą się na:
 - *Ausweis A*: nadawanie i zniesienie tytułów szlacheckich,
 - *Ausweis B*: confirmacje i przeniesienie szlachectwa.
 Spisy nobilitacji były wytwarzane wstecz. Po powstaniu Austro–Węgier z powodu konieczności ewidencji centralnej ministerstwo spraw wewnętrznych królestwa węgierskiego przesyłało do Wiednia (często ze znacznym opóźnieniem) te same spisy pisane w języku węgierskim.
- 2) w Archiwum Gabinetowym (*Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv*). Kancelaria Rządu monarchy ewidencjonowała sprawy szlacheckie dotyczące danego roku w specjalnym dziale indeksu akt w teczce *Adel*. W tej części indeksu znajdują się odnośniki do odpowiednich numerów dokumentów Kancelarii Rządu, gdzie w większości są odnotowane również powody nobilitacji²⁵. W przeciwieństwie do teczki *Adelsausweise* w Generaliach archiwum szlacheckiego tutaj austriackie i węgierskie nobilitacje są zaewidencjonowane wspólnie.
- 3) W części Amtlicher Teil gazety „Wiener Zeitung” (tutaj tylko nobilitacje austriackie).
- 4) W niektórych numerach roczników genealogiczno–heraldycznych stowarzyszenia Adler („Jahrbuch des heraldisch–genealogischen Vereines Adler”), gdzie są osobno odnotowane nobilitacje austriackie i węgierskie²⁶.

Nobilitacje wydane przez Kancelarię Nadworną przed likwidacją Świętego Cesarstwa Rzymskiego w 1806 r. mają w pracach Franka i Franka–Döferinga adnotację **E** (Erländer). Podczas wyszukiwania archiwaliów jest konieczne wpisanie do rewersu tej litery (**E**) lub słowa Hofkanzlei (Kancelaria Nadworna).

Szczególnie ważną i dla badacza prawie nieopracowaną część zbioru tworzą **Generalia (Generalien)**, do których została włączona wszelka dokumentacja na piśmie, niemożliwa do włączenia do wyżej wymienionych grup. Generalia są podzielone według zawartości na 46 podgrup, w których dokumenty są zazwyczaj szeregowane chronologicznie, zgodnie z datą powstania. Tak samo jak w przypadku innych zbiorów archiwum szlacheckiego również do Generaliów brak inwentarza. W ramach registry Generaliów istnieją jednak specjalne zagadnienia, według których można je podzielić na:

Nazwa	Zawartość	Karton
Generalia 1	Spisy szlachty (Adelsverzeichnisse)	581–582
Generalia 2	Legitymacje szlachectwa, spisy nobilitacji (Adelsausweise)	583–584

²⁴ Cornaro Andreas, *Nobilierungen ohne Diplom und Ausfertigungsgebühr*, „Scrinium, Zeitschrift des Verbandes österreichischen Archivare”, 1990, s. 126–139; J. Županič, *Nová šlechta*, s. 206–213.

²⁵ Bliżej do tej problematyki: Jan Županič, *Karlovská šlechta. Rakouské a uherské nobilitace ve světle materiálů kabinetní kanceláře Karla I. (IV)*, „Sborník archivních prac”, 2011, vol. LXI, nr 1, s. 3–114.

²⁶ Por. np. A. Heilmann, *Standeserhöhungen und Gnadenakte unter der Regierung Sr. Majestät des Kaisers Franz Josef I.*, Adler. Jahrbuch des heraldisch–genealogischen Vereines Adler in Wien, I. Jahrgang, Wien 1874, s. 217–232; III. Jahrgang, Wien 1877, s. 1–28; V. Jahrgang, Wien 1878, s. 29–34, 99–103.

Nazwa	Zawartość	Karton
Generalia 3	Sprawy szlacheckie: Czechy, Dalmacja, Galicja, Kraina, Pobrzeże Austriackie (Adelsmaterialen: Böhmen, Dalmatien, Galizien, Krain, Küstenland)	585–586
Generalia 4	Sprawy szlacheckie: Galicja i Bukowina (Adelsmaterialen: Galizien und Bukowina)	587
Generalia 5	Sprawy szlacheckie: Lombardia, Morawy, Śląsk, Dolna i Górna Austria, Salzburg (Adelsmaterialen: Lombardie, Mähren, Schlesien, Nieder- und Oberösterreich, Salzburg)	588–589
Generalia 6	Sprawy szlacheckie: Styria, Tyrol, Wenecja Euganejska (Adelsmaterialen: Steiermark, Tirol, Venedig)	590
Generalia 7	Normy i zasady (Normalien)	591–594
Generalia 8	Dalmacja i Węgry (Dalmatien und Ungarn)	595
Generalia 9–10	Galicja, Bukowina, Włochy (Galizien, Bukowina, Italien)	596–597
Generalia 11	Lombardia i Wenecja Euganejska (Lombardie und Venedig)	598
Generalia 12	Lombardia (Lombardie)	599
Generalia 13	Wenecja Euganejska (Venedig)	600
Generalia 14–15	Włoska szlachta miejska i przepisy heraldyczne obowiązujące dla Włoch (Italienische Städteadel und heraldische Gesetze für Italien)	601
Generalia 16	Tyrol (Tirol)	602
Generalia 17–18	Górna Austria, Illiria, Pobrzeże Austriackie, Czechy, Morawy. Wszelkie nobilitacje szlachty zagranicznej in genere (Oberösterreich, Illyrien, Küstenland, Böhmen, Mähren. Kumulative Standeserhebungen ausländischer Adel in genere)	603
Generalia 19	Szlachta zagraniczna A–Pers (Ausländischer Adel A–Pers)	604
Generalia 20	Szlachta zagraniczna Pol–Z (Ausländischer Adel Pol–Z)	605
Generalia 21	Szlacheckie akta państwowe (Reichsadelsakten)	606–607
Generalia 22	Szlachta rzeszy (Reichsadel)	608–609
Generalia 23	Bezprawne używanie szlachectwa (Adelsanmaßungen)	608–609
Generalia 24	Wymarłe rody szlacheckie — in genere (Adelsaussterben — in genere)	610
Generalia 25	Zniesienie szlachectwa przez sąd — in genere (Adelsentsetzungen — in genere)	610
Generalia 26	Dostęp do dworu (Hofzutritt)	610
Generalia 27	Podkomorzy, pазie, stolnicy, tajni radcy (Kämmerer, Edelknaben, Truchsesse, Geheime Räte)	611

Nazwa	Zawartość	Karton
Generalia 28	Weryfikacja pochodzenia — in genere (Ahnenproben — in genere)	612
Generalia 29	Odpisy (Abschriften)	613
Generalia 30	Formularze dyplomów (Diplomsformulare)	614a–614b
Generalia 31	Adopcje, legitymacje (Adoptionen, legitimationen)	614a–614b
Generalia 32	Literatura (Literatur)	615
Generalia 33	Oficerowie (Offiziere)	616–617
Generalia 34	Opłaty (Taxen)	618–626
Generalia 35	Znaki państwowe, ziemskie, znaki ogólnie (Staatswappen, Länderwappoen, Wappen überhaupt)	618–626
Generalia 36	Cenzorzy herbowi (Wappenzensoren)	618–626
Generalia 37	Malarze herbów (Wappenmaler)	627–632c
Generalia 38	Herby gminne — in genere, A–Z (Gemeindewappen — in genere, A–Z)	627–632c
Generalia 38a	Znaki cechów (Zunfwappen)	627–632c
Generalia 39	Znaki urzędników ziemskich (Wappen der Landeswürdenträger)	633
Generalia 40	Herby kościelne — in genere (Geistliche Wappen — in genere)	634
Generalia 41	Symbole kapituł i dekoracje duchownych (Kapitelzeichen und Dekorationen der Geistlichkeit)	635
Generalia 42	Herby kościelne — in genere (Geistliche Wappen — in genere)	636–637b
Generalia 43	Indygenaty — in genere. Indygenaty Czech, Moraw, Śląska (Inkolaten — in genere. Inkolaten Böhmen, Mähren, Schlesien)	638
Generalia 44	Indygenaty Dolna Austria, Górna Austria, Styria, Illiria, Tyrol, Galicja, Węgry (Inkolaten Niederösterreich, Oberösterreich, Steiermark, Illyrien, Tirol, Galizien, Ungarn)	639–640
Generalia 45	Palatynaty (Palatinaten)	641
Generalia 46	Hiszpańscy grandowie	641

W zbiorze **Ordery (Orden)** znajdują się poszczególne teczki (ordery świeckie i damskie oraz rycerskie ordery kawalerów niemieckich i maltańskich) — w większości są szeregowane chronologicznie.

Zawartość	Karton
Order Gwiazdzonego Krzyża, Order Marii Teresy ²⁷ , Order Złotego Runa (Sternkreuzorden, Maria Theresien-Orden, Orden des Goldenen Vlieses)	642
Order Rycerzy Niemieckich (Deutscher Orden) In genere I.	643
Order Rycerzy Niemieckich (Deutscher Orden) In genere II.	644
Order Rycerzy Niemieckich (Deutscher Orden) Komendy, duchowni, przywileje i in genere (po roku 1918) (Kommenden, Geistlichkeit, Privilegium und in Genere ab 1918)	645
Joanicy (Johannitenorden) In genere i prowincje niemieckie (In Genere und deutsche Provinzien)	646
Joanicy (Johannitenorden) Przeorat czeski, wielki przeorat, wynagrodzenia zakonne (Böhmischer Priorat, Großpriorat, Ordenspensionen)	647
Joanicy (Johannitenorden) Lombardia, Przeorat wenecki (Lombardie, Venezianisches Priorat)	648
Joanicy (Johannitenorden) A–G	649
Joanicy (Johannitenorden) H–Pi	650
Joanicy (Johannitenorden) Po–	651
Joanicy (Johannitenorden) Stosunki za granicą, komendy in genere (Verhältnisse im Ausland, Kommenden in genere)	652
Joanicy (Johannitenorden) Komendy wg miejsca i rozpoczynające od A–B (Kommenden ortsweise und A–B)	653
Joanicy (Johannitenorden) Komendy C–O (Kommenden C–O)	654
Joanicy (Johannitenorden) Komendy P–Z (Kommenden P–Z)	655

²⁷ Pomimo że order ten nie był przeznaczony wyłącznie dla szlachty (ściślej arystokratów), tak jak Order Gwiazdzonego Krzyża i Złotego Runa, wśród orderów monarchii habsburskiej zajmował uprzywilejowane miejsce, ponieważ tylko on przynosił swojemu właścicielowi zaraz po nadaniu tytułu szlacheckiego. Przywilej ten według opinii prawników przetrwał nawet zanik monarchii i istniał aż do ostatniej promocji w 1931 r. J. Županič, *Nová šlechta*, s. 125–127, 135–136.

Ostatni dział tej części archiwum szlacheckiego stanowią **Akta Fundacji Szlacheckich (Adelsstiftungsakten)** i **Akta Theresiana (Theresianumsakten)**. Częścią akt fundacji szlacheckich są także materiały **zakładów dla szlachcianek (Damenstiften)**. Zbiory są zewidencjonowane według poszczególnych fundacji (zakładów), a w przypadku większych fundacji (zakładów) podzielone według następującego klucza:

- In genere (chronologicznie)
- Fundusze i kwerenda
- Członkowie
- Kompetentne osoby (A–Z)
- Damy honorowe.

Częścią zbioru są materiały następujących zakładów dla szlachcianek²⁸:

Zakład	Zawartość	Karton
Sabaudzki Zakład dla Szlachcianek (Savoyisches Damenstift)	In genere do 1918	656
	In genere po 1919	657
	Fundusze i rachunki do 1889 (Fonds und Rechnungen)	658
	Fundusze i rachunki po 1890 (Fonds und Rechnungen)	659
	Przełożone zakładów, wykonawcy testamentów, personel (Regentinnen, Testamentsexekutoren, Personále)	660
	Damy fundacyjne A–Z (Kompetentinnen)	661
	Damy honorowe A–Z (Ehrendamen)	662
Zakład dla Szlachcianek w Grazu (Grazer Damenstift)	In genere, rachunki, przełożone zakładu (In genere, Rechnungen, Vorsteherinnen)	663
	Damy fundacyjne A– (Kompetentinnen)	664
	Zajęte miejsca w zakładzie i damy honorowe A–E (Besetzungen und Ehrendamen A– E)	665
	Damy honorowe F–O (Ehrendamen F–O)	666
	Damy honorowe P–Z (Ehrendamen P–Z)	667
Karyński Zakład dla Szlachcianek (Kärtner Damenstift)	In genere, rachunki, przełożone zakładu (In genere, Rechnungen, Vorsteherinnen)	668
	Zajęte miejsca w zakładzie (Besetzungen)	669
Innsbrucki Zakład dla Szlachcianek (Innsbrucker Damenstift)	In genere	670
	Fundusze i rachunki (Fonds und Rechnungen)	671
	Fundusze i rachunki po 1900, drugi komisarz i zajęte miejsca w zakładzie (Fonds und Rechnungen, zweiter Kommissär und Besetzungen)	672

²⁸ Nazwa zakładu została wprowadzona w postaci, pod jaką została zewidencjonowana w archiwum szlacheckim, mimo że często różni się od nazwy oficjalnej. Spis zakładów austriackich razem z oficjalnymi nazwami niemieckimi zob. J. Županič, *Nová šlechta*, s. 232–238.

Zakład	Zawartość	Karton
Innsbrucki Zakład dla Szlachcianek (Innsbrucker Damenstift)	Damy fundacyjne A–Z, damy honorowe A–Z (Kompetentinnen, Ehrendamen)	673
Wolkensteinski Zakład dla Szlachcianek (Wolkensteinsches Damenstift)	In genere	674
Hallski Zakład dla Szlachcianek (Haller Damenstift)	In genere do 1816	675
	In genere 1817–1827	676
	In genere po 1828	677
	Fundusze i rachunki po 1828 (Fonds und Rechnungen)	678
	Fundusze i rachunki 1828–1875 (Fonds und Rechnungen)	679
	Beneficjum, sekcja ziem dziedzicznych, zajęte miejsca w zakładzie do 1899 (Präbenden, Erbländischer Abteilung, Besetzungen)	680
	Beneficjum, sekcja ziem dziedzicznych, zajęte miejsca w zakładzie, stypendia do 1892 (Präbenden, Erbländischer Abteilung, Besetzungen, Stipendien)	681
	Beneficja, sekcja tyrolska, zajęte miejsca w zakładzie do 1899 (Präbenden, Tiroler Abteilung, Besetzungen)	682
	Beneficjum, sekcja tyrolska, zajęte miejsca w zakładzie, stypendia do 1892 (Präbenden, Tiroler Abteilung, Besetzungen, Stipendien)	683
	Stypendia zapomogowe — sekcja ziem dziedzicznych, zajęte miejsca w zakładzie, stypendia zapomogowe — sekcja tyrolska, zajęte miejsca w zakładzie (1893–1903) (Versorgungsstipendien — Erbländischer Abteilung, Besetzungen, Versorgungsstipendien — Tiroler Abteilung, Besetzungen, Stipendien)	684
	Stypendia zapomogowe — sekcja ziem dziedzicznych, zajęte miejsca w zakładzie, stypendia zapomogowe — sekcja tyrolska, zajęte miejsca w zakładzie (po 1904) (Versorgungsstipendien — Erbländischer Abteilung, Besetzungen, Versorgungsstipendien — Tiroler Abteilung, Besetzungen, Stipendien)	685
	Stypendia wychowawcze, sekcja tyrolska, zajęte miejsca w zakładzie (Erziehungsstipendien, Tiroler Abteilung, Besetzungen)	686
	Beneficjum, damy fundacyjne A–Be (Präbenden, Kompetentinnen)	687
	Beneficjum, damy fundacyjne Bi–Ca (Präbenden, Kompetentinnen)	688
	Beneficjum, damy fundacyjne Ce–D (Präbenden, Kompetentinnen)	689
	Beneficjum, damy fundacyjne E–Fo (Präbenden, Kompetentinnen)	690

Zakład	Zawartość	Karton
Hallski Zakład dla Szlachcianek (Haller Damenstift)	Beneficjum, damy fundacyjne Fr–G (Präbenden, Kompetentinnen)	691
	Beneficjum, damy fundacyjne Ha–Ho (Präbenden, Kompetentinnen)	692
	Beneficjum, damy fundacyjne Hu–Ko (Präbenden, Kompetentinnen)	693
	Beneficjum, damy fundacyjne Kr–Lo (Präbenden, Kompetentinnen)	694
	Beneficjum, damy fundacyjne Lu–Me (Präbenden, Kompetentinnen)	695
	Beneficjum, damy fundacyjne Mi–O (Präbenden, Kompetentinnen)	696
	Beneficjum, damy fundacyjne P (Präbenden, Kompetentinnen)	697
	Beneficjum, damy fundacyjne Q–R (Präbenden, Kompetentinnen)	698
	Beneficjum, damy fundacyjne Sa–So (Präbenden, Kompetentinnen)	699
	Beneficjum, damy fundacyjne Sp–Sz (Präbenden, Kompetentinnen)	700
	Beneficjum, damy fundacyjne T–V (Präbenden, Kompetentinnen)	701
	Beneficjum, damy fundacyjne W (Präbenden, Kompetentinnen)	702
	Beneficjum, damy fundacyjne Z, damy honorowe A–Z, stypendia zapomogowe dam fundacyjnych A–C (Präbenden, Kompetentinnen, Ehrendamen, Versorgungsstipendien — Kompetentinnen A–C)	703
	Stypendia zapomogowe dam fundacyjnych D–Ha (Versorgungsstipendien Kompetentinnen)	704
	Stypendia zapomogowe dam fundacyjnych He–M (Versorgungsstipendien — Kompetentinnen)	705
	Stypendia zapomogowe dam fundacyjnych N–Sk (Versorgungsstipendien — Kompetentinnen)	706
	Stypendia zapomogowe dam fundacyjnych Sl–Z (Versorgungsstipendien — Kompetentinnen)	707
	Stypendia wychowawcze dam fundacyjnych A — O (Erziehungsstipendien — Kompetentinnen)	708
	Stypendia wychowawcze dam fundacyjnych P–Z (Erziehungsstipendien — Kompetentinnen)	709
	Węgry, Chorwacja, Serbia, Siedmiogród — sekcje Ungarn, Kroatien, Serbien, Siebenburgen — Abteilungen)	710
Karyncki Zakład dla Szlachcianek (Kärntner Damenstift)	In genere, fundusze i rachunki (In genere, Fonds und Rechnungen)	711
	Zajęte miejsca w zakładzie, damy fundacyjne A–Z (Besetzungen, Kompetentinnen)	712
Zakład dla Szlachcianek w Gorycji (Görzer Damenstift)	In genere	713

Zakład	Zawartość	Karton
Zakład dla Szlachcianek na Zamku Praskim	Zakład dla Szlachcianek do 1827, przeorysze, dziekanki, asystentki, komisarz nadworny, zajęte miejsca w zakładzie 1828–1918 (Damenstift bis 1827, Äbtissinnen, Dechantinnen, Assistentinnen, Hofkommissär, Besetzungen 1828–1918)	714
	Damy fundacyjne A–De (Kompetentinnen)	715
	Damy fundacyjne Do–H (Kompetentinnen)	716
	Damy fundacyjne J–Po (Kompetentinnen)	717
	Damy fundacyjne Pu–S (Kompetentinnen)	718
	Damy fundacyjne T–W (Kompetentinnen)	719
	Damy fundacyjne Z, stypendia zapomogowe A–K (Kompetentinnen, Versorgungsstipendien)	720
	Damy fundacyjne Z, stypendia zapomogowe L–Z (Kompetentinnen, Versorgungsstipendien)	721 ²⁹
Zakład dla Szlachcianek w Nowym Mieście Praskim (Neustädter Damenstift)	In genere, przełożone, asystentki, rada pomocnicza, zajęte miejsca w zakładzie, fundusze — do 1848 (In genere, Oberin, Assistentin, Assistentrat, Besetzung, Fonds bis 1848)	731
	Damy fundacyjne, damy honorowe (Kompetentinnen, Ehrendamen)	732

Salbuchy (Salbücher)

Początki salbuchów sięgają 1779 r. Nakazano wtedy przygotowanie kopii gratalii Kancelarii Nadwornej, do której (oprócz nadawania indygenatów, tytułów doktorskich, tytułów orderów cesarskich itp.) przede wszystkim należało nadawanie szlachectwa, konfirmacje czy zmiany herbów i nadawanie predykatów. Najstarszy przepisany dokument jest datowany na koniec XV w.³⁰, natomiast nieprzerwana linia odpisów zaczyna się w drugiej dekadzie XVI w.³¹ Prace trwały aż do lat 40. XIX w., a ciągła seria salbuchów sięga do 1833 r. (salbuch 300/1 i 300/2), kiedy spisywanie salbuchów zostało ukończone.

Część zbioru (ogółem 129 ksiąg) została przekazana w ramach podziału archiwum Republice Czechosłowackiej. Chodziło o książki przeważnie lub przynajmniej częściowo o czeskim charakterze. Charakter ten mają bezsprzecznie salbuchy zawierające przywileje z okresu przed 1618 r., książki z późniejszych lat zawierają jednak również liczne przywileje obowiązujące we wszystkich ziemiach dziedzicznych.

²⁹ Kartony 732–730 nie istnieją.

³⁰ Maksymilian I nadaje herb braciom Walliss, 7 XII 1497. Sal 1, fol. 2–7'.

³¹ Maksymilian I nadaje herb braciom Dominicowi i Hermacorowi Burlisom, 4 VIII 1516. Sal 1, fol. 8–12' (i kolejne zapisy).

Odpisy dyplomów (*Diplomsabschriften*)

Do salbuchów bezpośrednio nawiązują **Odpisy dyplomów (Diplomabschriften)**, odpisy przywilejów nobilitacyjnych z lat 1905–1919. Funkcjonowały jako pomoc kancelaryjna i są ważnym źródłem w celu poznania procesu rozwoju brzmienia listów nobilitacyjnych na początku XX w. Niestety, zawierają tylko podniesienia w formie pisanej, nobilitacji bez dyplomu brak. Zapisy są uszeregowane chronologicznie według daty wydania dokumentu, a książki swoją numeracją nawiązują do salbuchów:

Zapisy z lat	nr księgi
1905–1907	301
1908–1909	302
1910–1911	303
1912–1913	304
1914–1915	305
1916	306
styczeń–marzec 1917	307
kwiecień–lipiec 1917	308
sierpień–grudzień 1917	309
styczeń–maj 1918	310
czerwiec–listopad 1918	311
grudzień 1918–styczeń 1919	312

Wzrost zapisów z lat 1917–1919 był spowodowany wybuchem I wojny światowej, w trakcie której duża liczba oficerów zyskała prawo do uzyskania tytułu szlacheckiego na podstawie odsłużonych lat (tzw. systematyzowane szlachectwo wojskowe)³². Ostatnia księga (nr 312) ewidencjonuje listy nobilitacyjne wydane po rozpadzie Austro–Węgier przez Państwowy Urząd ds. Wewnętrznych (*Staatsamt des Inneren*) Republiki Niemieckiej Austrii.

Do salbuchów jest pieczołowicie opracowany inwentarz, w którym poszczególne zapisy są uszeregowane alfabetycznie. W odniesieniu do odpisów dyplomów podobnej pomocy brak i dlatego należy poprosić o książkę z odpowiedniego roku, ściślej okresu.

³² Por. J. Županič, *Nová šlechta*, s. 119–123; też *Karlovská šlechta*.

Listy/certyfikaty (Urkundenreihe)

Ostatnią częścią archiwum szlacheckiego jest seria oryginalnych listów nobilitacyjnych i herbowych (*Urkundenreihe*). W tym zbiorze znajdują się dokumenty, za które odbiorcy nie zapłacili, dokumenty osób pozbawionych tytułu szlacheckiego czy to już na podstawie fałszowania rodowodu (nieupoważnione renobilitacje), czy zniesienia szlachectwa przez sąd, majestaty przekazane do archiwum szlacheckiego, czy odkupione. W większości chodzi o oryginały, ale częścią zbioru są także odpisy, kopie lub fotokopie. Do dyspozycji jest inwentarz zbioru zawierający ogółem 1 129 numerów, 64 dokumenty po rozpadzie Austro–Węgier zostały przekazane w ramach podziału archiwum Republice Czechosłowackiej. Najstarszy majestat pochodzi z 1314 r.³³, a najstarszy list herbowy jest o 27 lat młodszy³⁴. Najmłodszy dokument nobilitacyjny zbioru nosi datę 5 czerwca 1918 r.³⁵

³³ Oznajmienie arcybiskupa Kolonii Henryka norwimberskiej radzie miejskiej o koronacji Fryderyka II Hohenstaufa na rzymskiego króla, Bonn, 26 XI 1314.

³⁴ Konfirmacje rzekomego listu herbowego cesarza Ludwika Bawarskiego dla Gottfrieda Mertza, Frankfurt nad Menem, 15 VI 1341.

³⁵ Karol I podnosi podmarszałka polnego w stanie spoczynku inż. Karla Rudholzera do stanu szlacheckiego z predykatem „Edler von Welschwehr”. Wiedeń, 5 VI 1918.

Piotr Mysłakowski
Warszawa

Czartoryscy w biografii Chopina

Działalność publiczna Adama Jerzego Czartoryskiego¹ i jego kręgu politycznego jest szeroko znana i opisana. W prowadzonych przeze mnie badaniach nad biografią Fryderyka Chopina, głównie w źródłach pamiętnikarskich i korespondencji, można odnaleźć ślady licznych związków artysty ze środowiskiem skupionym wokół Czartoryskich.

Fragmety tekstów źródłowych posłużą nam nie tylko do sprecyzowania związków Chopina z przedstawicielami rodziny Czartoryskich, ale i przybliżą domową atmosferę Hôtelu Lambert, zazwyczaj pomijaną w opracowaniach historycznych.

Emigranci

Chopin wyjechał z Warszawy wieczorem 2 listopada 1830 r., na parę tygodni przed wybuchem powstania listopadowego. Celem jego podróży, początkowo zadeklarowanej władzom paszportowym jako „do Londynu przez Paryż”, była kariera artystyczna. W Warszawie dwudziestolatek osiągnął już ogromny sukces kompozytorski i pianistyczny, od dzieciństwa przyrównywano go do nowego Mozarta. Odbił też dwie koncertowe podróże do Wiednia, jednak prawdziwą karierę mógł zapoczątkować dopiero w Paryżu. Po roku dotarł w końcu do stolicy Francji, przeżywszy w podróży samotnie zarówno wybuch powstania listopadowego, jak i upadek Warszawy i całego powstania. Wkrótce do Francji zaczęły napływać rzesze polskich żołnierzy i oficerów, którzy opuścili ojczyznę, mając do wyboru albo los tułacza–emigranta, albo proces karny za udział w „buncie”, jak oficjalnie rosyjskie władze nazywały polską rewolucję 1830 r. Chopin nie był emigrantem politycznym, nie uciekał przed represjami, jak wszyscy ci, którzy nagle napłynęli do obozów uchodźców w Belgii, Anglii i Francji. Wśród nich było wielu znajomych, kolegów i bliskich przyjaciół Chopina. Fryderyk zazdrościł przyjaciołom, że wstąpili do wojska, że walczyli, podczas gdy sam pozostawał bezpieczny. To poczucie winy nękało go długo, o czym świadczy szereg jego listów, wypowiedzi i zachowań. Chcąc jakoś złagodzić owo poczucie, demonstrował swoją bliskość z emigrantami, identyfikował się z nimi, choć pozostały w Warszawie, racjonalnie

¹ M. K. Dziewanowski, *Książę wielkich nadziei. Biografia księcia Adama Jerzego Czartoryskiego*, Wrocław 1998.

i chłodno myślący ojciec przestrzegał go w swych listach: ...*radzę, byś nie zanadto ufał każdemu spośród nowo przybyłych* (27 XI 1831).

Represje popowstaniowe były niezwykle surowe. W 1832 r. nadzwyczajny trybunał karny uznał setki uczestników powstania za winnych — większość pod ich nieobecność, ukaz carski zaś wyznaczył termin dobrowolnego zgłoszenia się przed oblicze sądu wszystkich tych spośród nich, którzy jako winni chcą liczyć na łaskę cesarską. Do czasu ostatecznej decyzji majątki emigrantów pozostawione w kraju zostały obłożone sekwestrem z możliwością ich definitywnej konfiskaty, a rodziny zostały poddane inwigilacji i kontroli.

W dwa lata później, w 1834 r., gdy upłynął podany wcześniej termin i gdy większość emigrantów nie podporządkowała się nakazowi powrotu do kraju, kolejny dekret cesarski (z 4/16 września 1834) zatwierdził wyroki śmierci z 1832 r. W prasie opublikowano listę skazanych podzielonych na dwie kategorie ze względu na rodzaj orzeczonej śmierci — przez powieszenie i ścięcie mieczem. W tej drugiej grupie na pierwszym miejscu znalazł się książę Adam Jerzy Czartoryski². Pozostali emigranci — ci nieskazani — dostali szansę złożenia prośby do cara o zgodę na powrót do kraju, jednak w przypadku jej uwzględnienia ich majątki pozostałyby w dalszym ciągu pod sekwestrem. Rodzice Chopina na bieżąco, z ogromnym zaniepokojeniem śledzili doniesienia prasowe, także w gazetach francuskich, które docierały do kawiarni warszawskich. Ojciec tak pisze do syna w Paryżu:

Ponieważ zdaje się, że zostaniesz jeszcze jakiś czas za granicą, donoszę Ci, moje dziecko, że podobno w gazetach francuskich z 11 czerwca podano, że każdy Polak powinien starać się o przedłużenie swego paszportu. Ze względu na to, iż wyjechałeś przed zaburzeniami i żeś w nich nie brał żadnego udziału, cieszyłbym się, gdybyś zasięgnął w tej sprawie wiadomości, co łatwo zrobisz w ambasadzie. Przyznam Ci się, że nie życzyłbym sobie, byś przez niedbalstwo został zaliczony do liczby emigrantów (7 IX 1834).

Warto zwrócić uwagę na sformułowanie: *każdy Polak*, z którego wynika, że ojciec, spolonizowany Francuz, uważał syna za Polaka, choć cała rodzina Chopinów z formalnoprawnego punktu widzenia miała automatycznie obywatelstwo francuskie.

W przypadku Chopina wystarczyło zgłosić się do rosyjskiej ambasady w Paryżu i złożyć odpowiednie wyjaśnienie powodów pozostawania za granicą, jednak Chopin zalecenia ojca nie wykonał, powodowany z jednej strony poczuciem solidarności wobec kolegów emigrantów, z drugiej — czując oparcie w utytułowanych rosyjskich arystokratkach, które coraz liczniej dopraszały się o lekcje fortepianu. Pewne jest, że poczynania emigrantów za granicą pilnie śledził rosyjski poseł hrabia Pozzo di Borgo, którego uwadze nie mogły ująć coraz bliższe stosunki Chopina z domem Czartoryskich, a także liczne przyjaźnie z rewolucyjnymi banitami.

Środowisko polskich emigrantów, choć łączyły ich wspólna niedola i zwyczajna bieda, nie było jednolite, przeniosło bowiem z kraju wszystkie polityczne i ideologiczne podziały i animozje. W krótkim czasie odrodziły się swary, niechęci i polityczne walki. O nich to wspomina w *Epilogu Pana Tadeusza* Mickiewicz, który notabene aktywnie w tych animozjach uczestniczył:

² Wyrokiem warszawskiego specjalnego trybunału karnego z 13 lutego 1832 r., potwierdzonym dekretem cesarskim z 4/16 września 1834 r., skazani zostali na ścięcie mieczem: Adam Jerzy Czartoryski, Teofil Morawski poseł, Stanisław Barzykowski poseł, płk Skrzynecki, Bonawentura Niemojowski ziemianin, Teodor Morawski ziemianin, Biernacki poseł, Józef Świrski poseł i J. Szaniecki poseł. Tym samym wyrokiem na śmierć przez powieszenie skazano 249 osób, które, jako byli powstańcy, nie zgłosiły się w oznaczonym terminie przed trybunałem.

*O tem że dumać na paryskim bruku,
Przynosząc z miasta uszy pełne stuku,
Przekleństw i kłamstwa, niewczesnych zamiarów,
Za późnych żalów, potępieńczych swarów!
Biada nam, zbiegi, żeśmy w czas morowy*

*Lękliwie nieśli za granicę głowy!
Bo gdzie stąpili, szła przed nimi trwoga,
W każdym sąsiedzi znajdowali wroga,
Aż nas objęto w ciasny krąg łańcucha
I każą oddać co najprędzej ducha.*

Powstały zwalczające się ugrupowania, kierujące się odmiennymi ideologiami i choć wszystkim przyświecał jeden cel: odrodzenie Polski, to drogi i metody jego osiągnięcia widziano różne. Do tradycyjnych ugrupowań lewicowych i konserwatywnych doszedł jeszcze ruch mesjanistyczny, głoszący duchowe przywództwo narodu polskiego w odrodzeniu religijnym Europy pod wodzą proroka Andrzeja Towiańskiego.

Początki znajomości

Chopin starał się nie mieszać do polityki, nie zajmował wyraźnego stanowiska w dyskusjach na temat przyszłości Polski, choć — w głębi duszy — los ojczyzny leżał mu na sercu. Jego głównym zainteresowaniem była muzyka jako sztuka ponadczasowa i ponadpolityczna. Przyjaźnił się z wieloma, unikając jedynie środowisk prymitywnych i jątrzących; jego wrodzona „estetyka” kierowała go raczej ku salonom arystokracji i — tym samym — ku środowiskom konserwatywnym. Nic więc dziwnego, że stał się częstym gościem w domu Czartoryskich.

Czartoryscy pierwsze lata emigracji spędzili w Londynie. Do Paryża przenieśli się w 1833 r. W latach 1836–1843 paryski almanach adresowy notuje ich zamieszkanie przy Rue du Faubourg du Roule nr 25. Obecnie ulica ta nie istnieje, wchłonięta w trakcie zmian urbanistycznych w 1847 roku przez ulicę Faubourg Saint-Honoré. Rezydencja ta nie była zbyt okazała, był to rodzaj zwykłej kamienicy, co w oczywisty sposób ograniczyło zarówno przestrzeń życiową licznej rodziny, jak i działalność towarzyską i polityczną. Gdy więc w 1843 r. nadarzyła się okazja nabycia czegoś okazalszego, Czartoryscy z niej skwapliwie skorzystali.

Niepotwierdzone źródła podają w charakterze anegdoty, że wiadomość o możliwości zakupu Hôtelu Lambert dostarczył księciu — za pośrednictwem Chopina — Eugène Delacroix, słynny malarz romantyzmu i bywalec domu księstwa.

W każdym razie ta XVII-wieczna rezydencja na Wyspie św. Ludwika stała się na blisko 120 lat stolicą polskiej emigracji. Zanim to nastąpiło, należało podnieść pałac z ruiny. Księżca para dołożyła starań, by odzyskał świetność, choć sama borykała się z problemami finansowymi, gdyż większość majątków Czartoryskiego po powstaniu listopadowym uległa konfiskacie.

Rezydencja Czartoryskich była nie tylko miejscem spotkań takich ludzi, jak Fryderyk Chopin, Adam Mickiewicz, Józef Bohdan Zaleski czy Ludwik Plater, lecz również małym ministerstwem, z którego wychodziły nici kontaktów i konspiracji oplatające ważniejsze miejsca w Europie. Jak wspominał jeden z emigrantów (Maciej Budzyński) w Hôtelu Lambert *napełnione były salony gośćmi różnych narodowości [...] mnóstwo Francuzów, a między nimi Serby, Bułgary i Bośniacy. Widziano nawet kilku Turków w czerwonych wysokich czapkach*. Księżę Adam Czartoryski nie szczędził sił i środków, by dzięki szeroko zakrojonej polityce przypominać światu o sprawie polskiej.

Nie mamy zbyt wielu świadectw na temat kontaktów towarzyskich Chopina z Czartoryskimi w owych pierwszych latach ich pobytu w Paryżu, jednak o istnieniu takowych świadczą m.in. dwa fakty:

- zadedykowanie przez Chopina wiosną 1834 r. księżnej Annie Czartoryskiej *Ronda à la Krakowiak*, opus 14 (skomponowanego jeszcze w Warszawie w 1828 r., wydane go drukiem we Francji, Niemczech i Anglii właśnie wiosną 1834 r.). Było to jedno z pierwszych dzieł Chopina wydanych drukiem na emigracji, co rzuca światło na jego stosunki z Czartoryskimi oraz
- następujący list generała Józefa Bema do Chopina:

Paryż, dnia 27 lutego 1835

Kochany Szopciu!

Wczoraj był Twój portret u księżnej Czartoryskiej, gdzie wiele było osób. Bardzo się podobał. A na rozpoczęcie prac naszego Kurowskiego Xiężna pierwsza daje się wymalować.

Że zaś Twój portret potrzeba koniecznie wprzód oprawić, nim się go w obce ręce powierzyć musi, bo nawet wczoraj mało co go nie powalano, odsyłam Ci go dzisiaj; ale Cię będę prosił o pozwolenie tegoż, jak oprawiony będzie, bo go Xiężna chce u dworu pokazać.

*Ściskam Cię serdecznie
J. Bem.*

Wynika z niego — poza zauważalną poufałością generała wobec młodego artysty, świadcząca o zażyłej już znajomości (rzadko spotykany zwrot „Szopciu”!) — że w salonie księżnej w 1835 r. oglądano świeżo namalowany portret Chopina, jeszcze mokry, nieoprawiony, i jak można sądzić, autorstwa malarza Józefa Kurowskiego³, któremu Czartoryscy zamierzali zlecić serię rodzinnych portretów. Prośba Bema o wypożyczenie obrazu później, gdy już będzie oprawiony, *gdyż księżna chce go pokazać u dworu*, świadczy, że Czartoryscy dobrze już poznali wartość artystyczną muzyki Chopina i włączyli się aktywnie we wprowadzanie go w świat wyższych sfer. Owocem tej akcji promocyjnej będą późniejsze bliskie stosunki Chopina z dworem króla Ludwika Filipa, koncerty na królewskich pokojach i prezenty dla Chopina od króla.

Hôtel Lambert

Po zakupie Hôtelu Lambert i dokonaniu niezbędnych remontów i adaptacji Czartoryscy rozwinęli w nowej rezydencji niezwykle ożywioną działalność.

Wspomniałem powyżej, że Chopin starał się nie mieszać do polityki. Jednak śledził uważnie wszystko, co się wokół niego (a szczególnie w Hôtelu Lambert) dzieje i jakie to ma odniesienie do spraw ojczyzny. Świadczy o tym znamienity list do przyjaciela, Juliana Fontany, przebywającego w Nowym Jorku, pisany w obliczu rewolucyjnego fermentu, ogarniającego Europę w 1848 r.:

Paryż, 4 kwietnia 1848

[...] Jeżeli chcesz dobrze zrobić, to siedź cicho i wracaj dopiero, kiedy się coś na pewno u nas zacznie. Zbierają się nasi w Poznaniu. Czartoryski pierwszy tam pojechał, ale Bóg wie, jaką to drogą wszystko pójdzie, żeby znów Polska

³ Józef Szymon Kurowski (1809–1851), polski artysta malarz i litograf. W wieku 30 lat wyjechał do Paryża, gdzie zyskał uznanie, malując portrety oraz tworząc ilustracje do książek polskich pisarzy emigracyjnych. Jego litografie spotykamy w dziełach: J. Staszewicza, L. Chodźki, J. K. Wilczyńskiego. Po kilkuletnim pobycie we Włoszech i Niemczech w 1850 r. powrócił do kraju i zamieszkał w Krakowie (za: Wikipedia). Z listu Bema wynika jednak, że Kurowski pojawił się w Paryżu już w 1835 r.

była. Co dzienniki tutejsze piszą, łgarstwo. Ani rzeczypołitej w Krakowie, ani cesarz austriacki królem się polskim nazwał, a we lwowskich gazetach w adresie do Stadiona wcale o to cesarza nie proszą, jak tutaj cytowali. Król pruski także nie bardzo o odczepieniu Poznańskiego myśli; zblaźnił się u siebie, ale Niemcy z Poznańskiego piszą mu mimo to adresa, że „ponieważ ziemia ta przez krew ich ojców nabyta, że oni nawet po polsku nie umieją, więc oświadczają, że nie chcą być pod żadnym innym rządem, tylko pruskim”. To wszystko, widzisz, że wojną pachnie, a gdzie się zacznie, to nie wiedzieć [...]

Tymczasem życie codzienne książęcej rodziny przeplatało się regularnie z wydarzeniami o charakterze społecznym i charytatywnym. Najślynniejsze były tam wenty⁴ bożonarodzeniowe, organizowane przez Annę z Sapiechów Czartoryską, żonę księcia Adama. Zbierała się wtedy cała śmietanka paryskiego towarzystwa. Wiele dobrze urodzonych dam wystawiało na sprzedaż swoje wyroby (od robótek ręcznych po pączki), zarobione zaś pieniądze przekazywano na pomoc ubogim emigrantom i ich dzieciom. Inną formą takiej aktywności były bale. O jednym z nich pisze George Sand, która 20 lutego 1846 r. przybyła z córką Solange, adoptowaną córką Augustyną, Chopinem, malarzem Delacroix i politykiem Emanuelem Arago na bal wydany na rzecz polskich ubogich emigrantów w Hôtelu Lambert⁵.

Paryż, koniec lutego 1846

[...] Nasz karnawał skończony. Bal w Hôtelu Lambert był prawdziwą feerią. Ogród przykryty niebieskim baldachimem i zielenią przybraniem z liści i kwiatów, stwarzał szczególną atmosferę sielskich zabaw dworskich. Wielki dziedziniec przemieniony w zimową salę balową, pośrodku bijąca fontanna w blasku tysiąca świateł, wielkie schody o królewskim wykoju usłane kwiatami, galeria malowana przez Lebruna tak świeża, jakby to było wczoraj [...] Czego więc brakowało? Publiczności harmonizującej z tą szlachetną siedzibą. [...] Nie wiem czy rodzaj ludzki zawsze był taki brzydki, ale [...] większość kobiet ze wszystkich sfer jest teraz okropna w Paryżu.

W 1845 r. księżna Adamowa Czartoryska założyła w Hôtelu Lambert szkołę dla dziewcząt pod nazwą „Instytut Panien Polskich”, zwany też „Instytutem Polskim”⁶. Z wydanych w 50-lecie założenia tej placówki wspomnień jej uczennic⁷ dowiadujemy się, że pierwszą dyrektorką Instytutu była pani [Justyna] Szokalska. Była ona matką Wiktora Feliksa Szokalskiego, uważanego do dzisiaj za ojca polskiej okulistyki, znakomitego lekarza, późniejszego naczelnego lekarza Instytutu Oftalmicznego w Warszawie, który przebywał z matką w Paryżu od 1837 r. Był lekarzem m.in. polskiej Szkoły Battignolskiej, a w 1848 r. został wysłany przez stronnictwo Hôtelu Lambert z misją polityczną do Niemiec. Te okoliczności wskazują pośrednio, że i on należał do kręgu bywalców Hôtelu Lambert — matka jego zaś z całą pewnością z racji funkcji — i musiał być świadkiem muzyczno-towarzyskich bytności Chopina u Czartoryskich.

Wśród nauczycieli Instytutu były znakomitości: Stanisław Kunatt z Uniwersytetu Wileńskiego, nauczyciel historii powszechnej i literatury ojczystej, Ksawery Bronikowski, nauczyciel historii Polski i gramatyki, [Sebastian] Norblin, nauczyciel rysunku, Louis Thierry, nauczyciel tańca, wreszcie Carlo Soliva, dawny dyrektor i profesor warszawskiego Konserwatorium, występujący w biografii Chopina m.in. jako nauczyciel śpiewu pierwszej miłości Fryderyka, Konstancji Gładkowskiej.

Takie spotkania towarzyskie znalazły także swoje odbicie w pamiętnikach i relacjach, jedną z takich relacji jest wspomnienie Emilii z Borzęckich Hoffmanowej (1832–1911), córki pułkownika Józefa Borzęckiego i Katarzyny z Borzęckich. Jej ojciec był ostatnim dowódcą sławnego

⁴ Dzisiaj: kiermasze.

⁵ W liście do René Vallet de Villeneuve.

⁶ W. F. Szokalski, *Wspomnienia z przeszłości*, Wilno 1921, t. I, s. 63–65.

⁷ *L'Institut polonais: souvenirs et fragments, 1845 a 1895*, Paris 1895 [Bnf en ligne].

4 pułku piechoty liniowej, zwanego „Czwartakami”. Na emigracji Borzęcki należał do aktywnych działaczy obozu demokratycznego, będącego w opozycji do konserwatystów z Hôtelu Lambert, mimo to jego córka Emilia była wychowanką Instytutu Panien Polskich. Jej nauczycielką muzyki była księżna Marcelina Czartoryska; za jej radą Emilia wzięła kilka lekcji u Chopina.

Inną okazją do spotkań z kompozytorem były wieczorki taneczne w Instytucie, w których niejednokrotnie Chopin grywał do tańca, o czym będzie mowa poniżej. W Hôtelu Lambert Emilia poznała też swego przyszłego męża, doktora Aleksandra Hoffmana, który sprawował opiekę medyczną nad wychowankami i mieszkańcami Hôtelu Lambert. Doktor Hoffman był dawnym znajomym rodziców Chopina i jego samego⁸; w latach 1832–1834 dzielił z Fryderykiem paryskie mieszkania przy Cité Bergère 4 i Chaussée d’Antin 5.

Inne, choć krótkie i niedokładne wspomnienie o Chopinie podał Karol Brzozowski, wnuk Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej⁹. Jego matka początkowo mieszkała w Hôtelu Lambert, potem w Chaillot¹⁰, w tym samym domu co Chopin. Jak wspomina Brzozowski, pod ten adres *Wieczorami nieraz przyjeżdżało do nas całe zgromadzenie rodzinne z Hôtelu Lambert, żeby słuchać gry Chopina*.

Przyjęcia towarzyskie wydawali księstwo Czartoryscy regularnie, o czym świadczą zachowane zaproszenie dla Chopina:

Księstwo Czartoryscy mają zaszczyt prosić do siebie J. W. P. Chopin Fryderyka na wieczory w soboty o godzinie dziewiątej. Dnia 8 grudnia 1846 Paryż, 2 R. St. Louis en l’Île, Hôtel Lambert

Przyjęcia wydawał też i Chopin, a gośćmi bywali książę Adam z małżonką oraz inne wybitne osobistości. O takim przyjęciu donosi w liście do syna Maurycego jego matka George Sand:

Paryż, 1 maja 1846

[...] *Wczoraj dał nam Chopin u siebie muzykę, kwiaty i pohulanek¹¹. Byli książę i księżna Czartoryscy, księżna Sapieżyna, Delacroix, Louis Blanc¹² [...]*

Jednak jednym z najbogatszych źródeł do poznania codziennego życia Hôtelu Lambert jest dziennik Leonarda Niedźwieckiego¹³, sekretarza Władysława Zamoyskiego i lorda Dudleya Sturta¹⁴, aktywnego uczestnika życia polskiej emigracji w Anglii i Francji. Poniżej zacytuję kilka wybranych wpisów, obrazujących życie towarzyskie i rodzinne Czartoryskich oraz udział w nich Fryderyka Chopina.

⁸ Szczegółowe informacje o kręgu towarzyskim Chopinów zob. P. Mysłakowski, A. Sikorski, *Chopinowie. Krąg rodzinno-towarzyski*, Warszawa 2005.

⁹ Karol hr. Brzozowski (1846–1941) h. Belina, syn Zenona Brzozowskiego, marszałka szlachty guberni podolskiej, i Elżbiety (Elizy) Zamoyskiej (1818–1857), córki ordynata Stanisława Zamoyskiego i Zofii z Czartoryskich, właścicieli Pałacu Błękitnego w Warszawie, w którym grywał młodzieńki Chopin.

¹⁰ Z. Sudolski, *Słowacki i Chopin we wspomnieniach Zenona i Karola Brzozowskich*, „Stolica” 1968, nr 34, s. 12–13. Chopin przez kilka miesięcy letnich 1849 r. mieszkał w domu przy Grande Rue de Chaillot 74, skąd przeniósł się na Place Vendôme 12, gdzie zmarł.

¹¹ Tłumaczenie z *Korespondencji F. Chopina*, 1955 (red. B. E. Sydow): popularne określenie *boustifaille* nie oznacza *pohulanek*, lecz *obfity posiłek, obżarstwo*.

¹² Louis Blanc (1811–1882), wybitny francuski polityk, historyk i myśliciel utopista, jego poglądy wywarły znaczący wpływ na rozwój idei socjalistycznych we Francji.

¹³ L. Niedźwiecki, *Dziennik z okresu pobytu w Paryżu z lat 1840–1850*, Biblioteka Kórnicka, rkps BK 2416.

¹⁴ Władysław Zamoyski (1803–1868), hrabia, polski pułkownik, generał turecki i brytyjski, krewny i współpracownik A. J. Czartoryskiego, kierował polityką zagraniczną Hôtelu Lambert. Dudley Coutts Stuart (1803–1854), brytyjski arystokrata i polityk, lord, gorący zwolennik niepodległości Polski, przeciwnik Imperium Rosyjskiego. Poślubił bratanicę Napoleona, Christinę Bonaparte.

13 marca 1843, poniedziałek

Na wieczorze u księżstwa Czartoryskich. Grat Fontana (fortepian), potem Offenbach¹⁵ na wiolonczeli. Śpiewała panna Adolphine Rolland¹⁶. Był Szczepanowski Stanisław¹⁷, ale się wyniósł wcześniej i nie grał. Offenbacha gra jest zachwycająca — natężenie gry sięgające boskości.

27 grudnia 1843, środa

Zaszedłem po obiedzie na Bazar Polski księżny C[zartoryskiej], 3 Chaussée d'Antin. Przybyła pod tę chwilę pani Sand do Bazaru z synem swoim i Chopinem.

24 grudnia 1846, czwartek

Imieniny księcia Czartoryskiego. Z rana o jedenastej w pokoiku zielonym obok Galerii śpiew na wiązanie¹⁸ wykonany przez uczennice szkoły [...] w przytomności znacznej liczby rodaków tak domowych jak obcych. Wiersz Olizarowskiego, muzyka Soliwy. Wiersze i muzyka do rzewności pobudzająca, toteż większa część mężczyzn splotkała się i sam Książę ledwie dotrzymał.

Po odbytych śpiewie, spotkawszy mnie rzekł, unosząc się: „Co też to za piękne wiersze”. Śpiewowi przytomny był Chopin, którego uwiadomiłem wczoraj o składzie obchodu i dałem mu wiersze, które śpiewano.

Mata Czykowska w imieniu pańienek wszystkich wręczyła na początku śpiewu bukiet kwiatów i kopię wierszy, którą — był na ten cel przygotował. Synek Czykowskiej był ubrany z kozacka, Jedlińskiego po krakowsku. Po śpiewie msza w kaplicy wyspy naszej, odprawił ją ksiądz Kamocki.

Wieczorem w klubie wieczera wigilijna

18 listopada 1847, czwartek

[...] Wróciłem do domu o jedenastej. Dano mi znać, że mię potrzebują na pokoje. Poszedłem, u Księżstwa tańczono. Cała rodzina się weseliła z powodu jutrzejszych imienin panny Izabeli¹⁹ i przyjazdu księcia Leona wczoraj, p. Stanisława Zamoyskiego dzisiaj z Anglii. Osób było na sformowanie sześciu par. I tak książę Leon Sapieha, książę Witold, książę Ladislas, p. Stanisław Zamoyski i ja. Panna Izabella, panna Róża Spencer i szmat pańienek z pensji, jak Borzęcka, panna Dorvil, panna Szyrma, z którą miałem honor tańczyć ja.

U fortepianu siedział — kto by uwierzył — Chopin i rznął tęgo i długo. W mazurze chętnie ciśnięto się pod moją komendę.

20 listopada 1847, sobota

Z powodu tych to imienin panny Izabeli, Księstwo dali wieczór u siebie, na którym tańczowano.

Na tym wieczorze znaleźli się książę W. Sanguszko z żoną, córką i synem, p. Herman Potocki z synem, książę Leon Sapieha, p. Stanisław Zamoyski, młody Tarnowski, Kłobuchowski, książę Montlear z żoną i córką, Chopin, p. Custine, Ratomsey, Malinowski, [ja] i cała szkoła pańien, wszystko to w bieli. Hulano aż do trzeciej.

W 1848 r. rewolucja i epidemia cholery wypłoszyły z Paryża rodziny arystokratyczne, będące głównym źródłem utrzymania Chopina. Schorowany już bardzo artysta, w obliczu kłopotów finansowych, wyruszył w tournée koncertowe do Anglii i Szkocji. Podróż zorganizowała mu zakochana w Mistrzu jego szkocka uczennica, panna Jane Stirling. Trudy tej podróży oraz niesprzyjająca brytyjska pogoda spowodowały załamanie zdrowotne u Chopina. Na szczęście znalazł się w pobliżu nieoceniony Niedźwiecki — a także księżna Marcelina Czartoryska, którzy zorganizowali powrotną podróż do Paryża. Pisze o tym nasz pamiętnikarz:

¹⁵ Jacques Offenbach (1819–1880), francuski kompozytor, wiolonczelista i dyrygent, autor licznych operetek.

¹⁶ Adolphine Rolland — postać niezidentyfikowana.

¹⁷ Stanisław Szczepanowski (1814–1875), gitarzysta i kompozytor, od 1839 r. koncertował w wielu krajach Europy.

¹⁸ Śpiew okazjonalny z życzeniami.

¹⁹ Izabela Elżbieta Czartoryska (1830–1899), córka ks. Adama Jerzego i Anny Zofii Sapiehy, żona Jana Działyńskiego. Znana malarka amatorka i kolekcjonerka dzieł sztuki.

23 listopada 1848, czwartek

Dziś z Chopinem opuściliśmy Londyn. Życzył, żebym z nim razem jechał, dlatego że słaby. Broadwood²⁰ go odwiózł po-
jazdem do drogi żelaznej²¹. U drogi żelaznej zastaliśmy księżną Aleksandrową Czartoryską z mężem i synem²². Broad-
wood hojnie względem Chopina postępował. Obdarzył go szlafrokiem pysznym, wziął cztery miejsca na drodze żela-
znej dla nas trzech (tak przynajmniej rozumiem), a czwarte przeznaczył na nogi Chopina. Polecił go konduktorowi.

Za ruszeniem w drogę napadł Chopina kurcz nerwowy w prawych żebrach. Był zmuszony rozpiąć się i odpiąć
portki i potem rościerać ręką węzeł nerwowy. Widząc to po raz pierwszy przyznam, że mnie ogarnęła trwoga, czy
przypadkiem Chopin nie [kona]. Uspokoił mnie, mówiąc, że go to często napada, ale przechodzi, chociaż z bólem.

W Pavillon Hotel w Folkestone posililiśmy się trochę zupą makaronową i polędwicą wołową z wybornym winem,
i o siódmej puściliśmy się na morze. Morze nasz obiad zabrało, przepływ był morderczy. Chopin dostał drugiego
kurczu w tej samej stronie i trzy razy wyrzucił pokarm z wnętrzości; służący jego wyrzucił się na pokład. Musiałem
Chopinowi trzymać rękę. Dojechał wszakże szczęśliwie. Wysiedliśmy w Hôtel de l'Europe w Boulogne i tamśmy noco-
wali. Nie spał biedak noc całą od krztuszenia się.

Śmierć Chopina nastąpiła w rok później. Niedźwiecki tak notuje to wydarzenie w swoim
dzienniku:

17 października 1849, środa

Chopin umarł z suchot o drugiej po północy, ucałowawszy wprzód rękę księżny Aleksandrowej Czartoryskiej, i ściskając
rękę Gutmanna, swego ucznia, ducha spokojnie wyzionął.

30 października 1849, wtorek

Wyprowadzenie zwłok Chopina na Cmentarz Père Lachaise. W kościele Magdaleny wielka uroczystość. Wchód do
kościółka za biletami. W kościele osób mnóstwo. Wykonano na wielką orkiestrę Marche funèbre Chopina. Przenikający.
W ciągu tego marszu książę Adam [Czartoryski] z Meyerbeerem w jednej linii, z mnóstwem osób z tyłu, postępował
z wolna od drzwi kościoła aż pod ołtarz.

Z innych relacji z pogrzebu Chopina²³ wiemy, że wielotysięczny kondukt żałobny z kościoła
św. Magdaleny na cmentarz Père Lachaise prowadził książę Adam Czartoryski, brzegi całunu
zaś, przykrywającego trumnę, nieśli Aleksander Czartoryski (mąż Marceliny), malarz Eugène
Delacroix, wiolonczelista Auguste Franchomme i Adolphe Gutmann, najulubieńszy z uczniów
Chopina²⁴.

Jak z cytowanych źródeł widać, dom księcia Adama Czartoryskiego był dla Chopina — jak
i dla dziesiątków innych wybitnych Polaków emigrantów — prawdziwym ośrodkiem życia pol-
skiego, gdzie starano się podtrzymać zwyczaje i tradycje wyniesione z utraconej ojczyzny.
W przypadku Chopina było to szczególnie ważne ze względu na jego oderwanie od ukochanej
rodziny i brak własnego ogniska rodzinnego.

Osobnym zagadnieniem relacji Czartoryskich z Chopinem jest postać księżnej Marceliny
Czartoryskiej (1817–1894), uważanej przez jej współczesnych za najlepszą interpretatorkę mu-
zyki Chopina. Była córką Michała Radziwiłła i Emilii z Worcellów. Wychowana i wykształcona
muzycznie w Wiedniu, w Paryżu została uczennicą Chopina, z którym łączyły ją i jej rodzinę

²⁰ Broadwood, angielski producent fortepianów. Trudno ustalić, czy chodzi tu o braci Jamesa lub Thomasa, czy syna
Jamesa — Henry'ego Fowlera Broadwooda. Wszyscy byli współnikami firmy w opisywanym 1848 r.

²¹ Pierwotna nazwa kolei.

²² Księżna Marcelina Czartoryska z mężem Aleksandrem i 8-letnim synem Marcelim.

²³ M. Karasowski, *Ostatnie chwile Szopena*, „Kurier Warszawski”, 1882, nr 154, s. 3–4.

²⁴ Siostrzenica Chopina, obecna przy jego śmierci, Ludwika Magdalena Jędrzejewiczówna, podaje do prasy korektę
relacji Karasowskiego, pisząc, że zamiast Gutmanna całun niósł Ignacy Pleyel (jednak musiała mieć na myśli jego
syna, Camille'a Pleyela, gdyż Ignacy w tym czasie już nie żył). Zob. L. Ciechomska, *Ostatnie chwile Chopina*, „Kurier
Warszawski”, 9 VIII 1882, nr 177, s. 8.

bliskie stosunki przyjacielskie. Księżna, od 1840 roku żona Aleksandra Czartoryskiego (bratanka księcia Adama), opiekowała się Chopinem do jego ostatnich chwil i była obecna przy jego śmierci. Prowadziła dom otwarty dla Polaków i Francuzów, gdzie zawarła wiele przyjaźni z wybitnymi przedstawicielami elit polskiej emigracji i francuskich kół literackich i artystycznych. Do jej stałych gości należeli m.in. Charles Gounod, Jean-Auguste David Ingres, Paul Delaroche, Eugène Delacroix. Zaczęła publicznie występować, szczególnie z repertuarem Chopina, a zarobione pieniądze przekazywała na cele charytatywne. Stała się sławna dzięki wykonaniom dzieł Chopina, dając koncerty w Paryżu, Londynie, Wiedniu, Poznaniu, Lwowie i Krakowie. Z uwagi na swą pozycję społeczną świadomie nie robiła kariery na estradzie, poprzestając na koncertach kameralnych i występach charytatywnych. W 1868 r. zamieszkała w renesansowej Willi Decjusza pod Krakowem, gdzie jej salon stał się główną ostoją patriotyzmu i polskości.

Po śmierci Chopina tak o księżnej Marcelinie napisał Eugène Delacroix do Wojciecha Grzymały:

Jeśli widuje pan czasem miłą księżną Marcelinę, należącą do osób, które darzę największym szacunkiem, zechciej złożyć u jej stóp wyrazy hołdu; wciąż żywo mam w pamięci jej łaski i nadal podziwiam jej talent, jednoczący ją z utracionym przez nas serafinem, który urzeka teraz sfery niebiańskie.

*

Na koniec zacytuję fragment z pamiętników warszawianki, Aleksandry Wołowskiej, żony francuskiego ministra i premiera rządu, Leona Faucher²⁵, ukazujący Chopina i księżną Annę z Sapiechów Czartoryską (żonę księcia Adama) w nieco odmiennym świetle:

Otóż zdarzyło się raz, zadzwonił [Chopin] do nich w porze, w której ciotka moja jeszcze nie była ubrana. Ciotka moja, która się ubierała właśnie, dowiedziawszy się, że to Chopin, nie wyszła do niego zaraz, lecz kończyła się ubierać, gdy nagle doszyszała przez otwarte drzwi odgłos ożywionej rozmowy. Rozmowa toczyła się w przedpokoju, we drzwiach prowadzących do salonu, a okazywało się z niej wyraźnie, że Chopin nie przyszedł sam, lecz w towarzystwie, o czym, dziwna rzecz, służąca nie powiedziała ani słowa. Zaintrygowana, który to mógł być, ciotka moja zaczęła nadśledzić, i o dziwo! Poznała po głosie, że osobą, z którą Chopin rozmawiał właśnie, była... księżna Adamowa Czartoryska. Certowali się oboje kto ma wejść wprzód, żadne z nich bowiem nie chciało wejść pierwsze. [...]

Oboje uważali się za niegodnych pierwszeństwa: księżna utrzymywała, że tak znakomity artysta, jak Chopin, nie mógł wchodzić drugi, on zaś w żaden sposób przystać na to nie chciał, dowodząc, że zawsze w takich razach pierwszeństwo należy się damie, cóż dopiero, gdy nią jest tak dostojna matrona, jak księżna pani, której i z wieku i z urzędu zaszczyt się ten należy. Tak się certując, wciąż nie przekraczali progu salonu, a tymczasem ciotka moja, zaskoczona tą niespodziewaną wizytą księżny, wizytą o tak niezwykłej porze, mocno skonfundowana tem, że ją księżna zastaje jeszcze przy tualecie, woła służącą i coraz bardziej śpiesząc się z ubieraniem, pyta ją tonem wymówki, dlaczego nie powiedziała nic, że Chopin przyszedł nie sam, lecz w towarzystwie księżny. Służąca, zdziwiona tem zapytaniem, odpowiada, że prócz Chopina, za którym sama przecież zamknęła drzwi, nie widziała nikogo, coby wchodził z nim razem... W tejże chwili jednak z przedpokoju doszedł znów odgłos rozmowy Chopina z księżną, która wciąż jeszcze, jak się okazało, nie mogła się zdecydować na wejście do salonu przed swym znakomitym towarzyszem. Gdy już i służąca doszyszała urywane wyrazy tego dialogu, nie miała wątpliwości, że jednak prócz Chopina był jeszcze w przedpokoju ktoś inny, kazała jej ciotka moja prosić tych państwa do salonu, gdzie zechcą poczekać chwileczkę, bo pani już się kończy ubierać. Służąca idzie do przedpokoju, ale, o dziwo, widzi tu Chopina samego. Cóż się okazało? Oto, że artysta, dowiedziawszy się, że pani jeszcze nie ubrana, wpadł na pomysł, by ją przez chwilę wprawić w zakłopotanie i pewny swego aktorskiego kunsztu, zaimprovizował powyższą scenę z księżną. Jakoś osiągnął zamierzony efekt, bo tak znakomicie udawał głos księżny, że ciotce mej ani przez myśl nie przeszło, by za tą tak doskonale odegraną rozmową, mógł się ukrywać jeden ze zwykłych figlów Chopina.

²⁵ F. Hoesick, *Z życia Chopina. Dwa nieznanne szczegóły*, „Kurier Warszawski”, 17 X 1899, nr 287, s. 2–3.

Iwona Długoń
Uniwersytet Rzeszowski

Witold ks. Czartoryski. Życie i działalność

Witold Leon Czartoryski przyszedł na świat 10 lutego 1864 r. w Weinhaus, wiedeńskim pałacu Czartoryskich. Był drugim, po siostrze Wandzie (1862–1920), dzieckiem ks. Jerzego Konstantego (1828–1912) oraz Marii z Čermaków (1835–1916). Ojcem Jerzego, a dziadkiem Witolda, był Konstanty Adam (1773–1860), jeden z synów generała ziem podolskich, Adama Kazimierza¹, oraz Izabeli z Flemmingów Czartoryskiej². Konstanty, tak jak i jego starszy brat Adam Jerzy³, w latach 30. XIX w. podzielili los tysięcy Polaków, udając się na emigrację. W ojczyźnie Czartoryscy pozostawili rozległe majątki skonfiskowane przez władze zaborcze: Adam Jerzy późniejszą ordynację sieniawską, Konstanty zaś m.in.: klucz terespolski w Królestwie Polskim, na Wołyniu klucz starosieniawski, a w Galicji miasteczko Jarosław z kluczem pełkińskim⁴. Przyjmuje się, że obaj bracia dali początek nowym liniom w rodzie Czartoryskich. W zależności od miejsca, w którym osiedli, będąc na emigracji, zwykło się wyróżniać „linię paryską”, reprezentowaną przez Adama Jerzego oraz „linię wiedeńską”, gdyż właśnie ze stolicą monarchii austriackiej związał swe losy ks. Konstanty⁵. W literaturze przedmiotu spotyka się także określenie „linia parysko-sieniawska” oraz „wiedeńsko-pełkińska”⁶, co podkreśla, jak silne były powiązania pomiędzy ośrodkami emigracyjnymi a siedzibami rodowymi w ojczyźnie⁷.

¹ Adam Kazimierz Czartoryski (1734–1823), rzecznik reform ustrojowych Polski. Przedstawiciel obozu Familii. W 1763 wysuwany przez swoje stronnictwo na kandydata do polskiego tronu. Po elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego znalazł się w grupie reformatorów skupionych wokół króla.

² Izabela, właściwie Elżbieta Dorota z Flemmingów Czartoryska (1746–1835) — córka Jerzego hr. Flemminga. Arystokratka doby oświecenia, pisarka, mecenaska sztuki, kolekcjonerka pamiątek historycznych.

³ Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861), polski mąż stanu, minister spraw zagranicznych Imperium Rosyjskiego, wiceprezes Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego, senator wojewoda Królestwa Polskiego, prezes Rządu Narodowego Królestwa Polskiego, prezes Senatu, pisarz, poeta, mecenas sztuki i kultury, kawaler Orderu Orła Białego. Stał na czele stronnictwa konserwatywnego Hôtel Lambert.

⁴ M. Kukiel, *Czartoryski Konstanty Adam Aleksander*, w: *Polski słownik biograficzny* (dalej — PSB), t. IV, s. 283–285.

⁵ H. Waniczkówna, *Czartoryski Adam Kazimierz*, w: PSB, t. IV, s. 249–257; S. Kieniewicz, *Czartoryski Jerzy Konstanty*, w: PSB, t. IV, s. 278–282; J. Skowronek, *Adam Jerzy Czartoryski 1770–1861*, Warszawa 1994.

⁶ P. Sieradzki, Obecność rodziny książąt Czartoryskich na ziemi jarosławskiej. Zarys problematyki. Odczyt wygłoszony na sympozjum „Rodzina Czartoryskich w dziejach ziemi jarosławskiej — w 60. rocznicę męczeńskiej śmierci bł. Michała Czartoryskiego OP” 10 X 2004 w Jarosławiu, <<http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/THist3/Sieradzki.pdf>> [18-02-2014].

⁷ T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, cz. II, Warszawa 1997, s. 71–78.

Ks. Konstanty, w przeciwieństwie do brata, wybrał mundur zamiast polityki. Służył u boku cara Aleksandra I⁸, będąc po 1812 r. jego generalnym adiutantem. Za „rycerską postawę” w bitwie pod Smoleńskiem został odznaczony Krzyżem Oficerskim Legii Honorowej oraz Virtuti Militari. W 1828 r. zamieszkał w Wiedniu, *gdzie na zlecenie brata, Adama Jerzego prowadził dyskretną akcję dyplomatyczną wokół dworu cesarskiego i kanclerza Metternicha*⁹. Austriacką siedzibą Konstantego stał się, zakupiony w 1832 r., pałac Weinhaus, zwany też Czartoryski–Schlüssel¹⁰. Tam umieścił swoją słynną galerię dzieł sztuki, a samo miejsce stało się ważnym ośrodkiem przyciągającym artystów i intelektualistów. Książę był dwukrotnie żonaty. Z pierwszego małżeństwa z Anielą Radziwiłłówną¹¹, zawartego wbrew woli matki, pochodził pierwszy syn — Adam Konstanty¹², właściciel m.in. Jabłonowa oraz dóbr Rokosowskich i Sarbinowskich w Wielkim Księstwie Poznańskim¹³. Po śmierci pierwszej żony książę Konstanty ożenił się z Maryą Dzierżanowską¹⁴, która urodziła mu córkę Marię Zuzannę¹⁵ oraz trzech synów. Najstarszym z nich był Aleksander Romuald¹⁶ — ostatni pan na Klewaniu i właściciel Podhajec w Galicji, średnim — Konstanty Marian¹⁷, dyplomata Hôtelu Lambert w Rzymie i Szwecji, a najmłodszym Jerzy Konstanty¹⁸.

Ks. Jerzy, ojciec Witolda, swoje młode lata spędził głównie w Wiedniu, ale w przeciwieństwie do większości członków rodziny bardziej niż polityką interesował się kulturą. Odpowiednio w tym kierunku wykształcony, uznawany był za wielkiego znawcę i konesera sztuki, przede wszystkim muzyki i teatru. Jednak z biegiem czasu także i jego wciągnęła rodzinna polityka emigracyjna. Będąc pod wpływami Hôtelu Lambert, wypełniał w Wiedniu zadania dyplomatyczne powierzane przez stryja — księcia Adama Jerzego. Nie poświęcił się jednak temu całkowicie i z czasem przeniósł się do swych dóbr w Galicji, skupiając się tam na polityce krajowej¹⁹. W latach 1867–1907 zasiadał w Sejmie Krajowym jako poseł z okręgu jarosławskiego. Cesarz Franciszek Józef I uczynił go też dziedzicznym członkiem Izby Panów wiedeńskiej Rady Państwa oraz mianował tajnym radcą. Kazimierz Chłędowski w swojej satyrze pt. *Album fotograficzne*, przedstawiającej sylwetki polityków galicyjskich, nazywa Jerzego „księciem federalistą”²⁰. Istotnie, Czartoryski przedstawiał federalistyczny program polityczny, oparty m.in. na współpracy z opozycją czeską, czy ugodzie z Rusinami z pominięciem pośrednictwa monarchii austriackiej. Działalność sejmowa księcia Jerzego widoczna była szczególnie w komisji szkolnej, której był wieloletnim prezesem, oraz w Radzie Szkolnej Krajowej. Założył m.in. Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Koła Nauczycieli Szkół Wiejskich oraz wiele innych towarzystw kulturalno-społecznych.

⁸ Aleksander I Pawłowicz — syn Pawła I z dynastii Romanowów, cesarz Rosji od 1801, wielki książę Finlandii od 1809, król Polski od 1815 (Królestwo Polskie).

⁹ Klemens Wentzel Lothar Nepomuk, książę von Metternich–Winneburg (1773–1859), austriacki polityk i dyplomata. Zwolennik tradycjonalistycznego konserwatyzmu.

¹⁰ Pałac w 18. dzielnicy Wiednia, Währing, Währinger Straße 175–181. Jego początki sięgają 1748 r., przebudowany w 1810 (styl cesarski — empir). Jego wcześniejszym właścicielem był od 1823 r. brytyjski ambasador w Wiedniu, Sir Henry Wellesley.

¹¹ Aniela Radziwiłł Czartoryska (1781–1808).

¹² Adam Konstanty Czartoryski (1804–1880).

¹³ M. Kukiel, *Czartoryski Konstanty*, w: PSB, s. 283.

¹⁴ Marya Dzierżanowska Czartoryska (1790–1842).

¹⁵ Maria Zuzanna Czartoryska (1817–1868).

¹⁶ Aleksander Roman (Romuald) Czartoryski (1811–1886).

¹⁷ Konstanty Marian Adam Czartoryski (1822–1891).

¹⁸ M. Kukiel, *Czartoryski Konstanty*, w: PSB, s. 284.

¹⁹ Konstanty Maria Czartoryski (1822–1891).

²⁰ Cyt. za: A. Górski, *Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy*, Warszawa 2013, s. 130.

W jego „małej ojczyźnie”, jaką była ziemia jarosławska, zapamiętano go głównie jako prezesa Rady Powiatowej oraz społecznika i dobroczyńcę²¹.

Działalność ks. Jerzego kontynuowały jego dzieci: księżniczka Wanda i przede wszystkim jedyny syn, Witold. Ich matka, pochodząca z Czech Maria Joanna Čermak, była córką Jana Nepomucena²², profesora fizjologii, pracującego m.in. na Uniwersytecie Jagiellońskim, a siostrą „jednego z najwybitniejszych malarzy czeskiej szkoły monachijskiej” Jarosława Čermaka²³. Małżeństwo Jerzego z Čermakówną, jak pisze Stanisława Kieniewicz, [...] *zawarte z głębokiego uczucia, nie było konwenansowe i nie oddaliło też Czartoryskiego od rodaków i od służby publicznej*²⁴. Maria, wykształcona w szkole klasztornej w Belgii, mimo że była cudzoziemką, głęboko i szczerze zaangażowała się w sprawy Polski, a patriotyzm i głęboką wiarę przekazała swoim dzieciom²⁵. Jak pisze prof. Kazimierz Karolczak: [Witold] *przez całe życie kierował się wpojonymi mu w młodości zasadami chrześcijańskimi [...]. W życiu osobistym był niezwykle skromny, ale surowy i wymagający tak wobec siebie, jak i otoczenia*²⁶.

Młody książę dzieciństwo spędził w podjarosławskiej Wiązownicy, gdzie Czartoryscy zamieszkali w 1866 r.²⁷ Otoczony 10-hektarowym parkiem więzownicki „pałac” był tak naprawdę tylko rozbudowanym kilka lat wcześniej domem rządcy. Prowadziła do niego długa, obsadzona rozłożystymi lipami aleja. W domu tym, znacznie skromniejszym od wiedeńskiej siedziby, największe wrażenie na gościach robiła kolekcja portretów pędzla m.in. Kazimierza Pochwalskiego²⁸, rysunki Artura Grottgera²⁹, czy jeden z obrazów Jarosława Čermaka. Nie brakowało również prac księżniczki Wandy, która po wuju odziedziczyła talent malarski, a której jeden z obrazów, przedstawiający św. Walentego, znajdował się w głównym ołtarzu więzownickiego kościoła³⁰. Dla księżnej Marii oraz jej córki lata spędzone w Wiązownicy to przede wszystkim czas głębokiego zaangażowania w działalność społeczną i dobroczynną na rzecz okolicznej ludności. Świadczy o tym chociażby sprowadzenie tam Sióstr Służebniczek³¹ oraz fundacje ochronek dla dzieci. Słynne stały się też, wymyślone przez Wandę, tzw. hafty więzownickie, które były sposobem na dodatkowy zarobek dla wiejskich dziewcząt³².

²¹ S. Kieniewicz, *Czartoryski Jerzy Konstanty*, w: PSB, t. IV, s. 278–179, A. Górski, *Podolacy*, s. 130–136.

²² Jan Nepomucen Čermak (1828–1873), wybitny fizjolog. W czasie pobytu w Krakowie wydał *Przyczynę do znajomości tych nerwów, które mają wpływ na wydzielanie śliny* oraz wspólnie z Gustawem Piotrowskim pracę: *O trwaniu i ilości skurczów serca z królika wyjętego*. Większość oryginalnych naukowych spostrzeżeń prof. Čermaka wywodziła się jednak z ośrodków zagranicznych, w których pracował po rezygnacji w 1858 r. z pracy w Krakowie.

²³ Jarosław Čermak (1830–1878), czeski malarz rodzajowy i historyczny.

²⁴ S. Kieniewicz, *Czartoryski Jerzy Konstanty*, s. 278.

²⁵ Biblioteka Książąt Czartoryskich (dalej — BKCz), W. Czartoryski, Wiązownica. Dom moich dziadków, Kraków 1959, s. 11 (mps).

²⁶ K. Karolczak, *Dzieduszyccy. Dzieje rodu. Linia poturzycko–zarzecka*, Kraków 2001, s. 189.

²⁷ A. Górski, *Podolacy*, s. 130.

²⁸ Kazimierz Pochwalski (1855–1940) malarz, znany głównie jako portrecista, uważany za mistrza portretu reprezentacyjnego. Poza tym uprawiał malarstwo religijne i rodzajowe, pozostawił po sobie wiele szkiców pejzażowych, kwiatów i martwych natur.

²⁹ Artur Grottger (1837–1867), polski rysownik, malarz, ilustrator, wykształcony w uczelniach artystycznych Lwowa, Krakowa i Wiednia, zaliczany do głównych przedstawicieli romantyzmu.

³⁰ Wanda Czartoryska uczęszczała do Wiedeńskiej Akademii Sztuk Pięknych, przeważnie wykonywała kopie obrazów Jarosława Čermaka i Grottgera. Obraz św. Walentego przepadł podczas I wojny światowej, najprawdopodobniej spłonął wraz z całym kościołem w 1915 r.

³¹ Zgromadzenie Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej, założone w 1850 r. przez bł. Edmunda Bojanowskiego.

³² BKCz, W. Czartoryski, Wiązownica, s. 2–12; M. Komborska, *Protektor Sióstr Służebniczek w Czerwonej Woli i Wiązownicy*, w: *Książdz Stanisław Sudół człowiek i duszpasterz (1895–1981)*, red. J. Konefał, Sandomierz–Stalowa Wola 2004, s. 117.

Witold Czartoryski po zdanej maturze rozpoczął studia filozoficzne w Wiedniu, które jednak po roku przerwał. Ostatecznie ukończył studia rolnicze, zdobywając stosowne przygotowanie do, jak się z czasem okazało, roli znakomitego gospodarza i zarządcy jednego z największych majątków w Galicji, a później i w II Rzeczypospolitej³³. Sprawą bardzo istotną w polityce rodzinnej Czartoryskich, zarówno z racji pozycji społecznej, jak i stanu posiadania, była kwestia ożenku młodego księcia. Aranżacją jego małżeństwa zajęła się matka, która już dużo wcześniej wiedziała, o czyją rękę powinien starać się jej syn. Odpowiednią kandydatką była Jadwiga Helena hr. Dzieduszycka, urodzona 2 III 1867 r. we Lwowie, najmłodsza córka hr. Włodzimierza³⁴ i Alfonsyny z hr. Miączyńskich³⁵. Rodzina Dzieduszyckich, pieczętująca się herbem Sas, wywodziła się z Rusi Czerwonej. Swoje nazwisko wzięli od miejscowości Dzieduszyce położonej w „ziemi lwowskiej”, a tytuł hrabiowski otrzymali od cesarzowej Marii Teresy w 1776 r. Reprezentacyjne siedziby Dzieduszyckich znajdowały się przede wszystkim we Lwowie, w Poturzycy, Pieniakach, Konarzewie oraz w Zarzeczcu, leżącym w bliskim sąsiedztwie dóbr Czartoryskich. W tej ostatniej miejscowości, w początku XIX w., Magdalena z Dzieduszyckich Morska, podążając za ówczesną modą, kreowaną przez prababkę Witolda, słyną „Panią na Puławach”, założyła zespół pałacowo–parkowy. Księżna Czartoryska, osobiście wizytowała tamtejsze „angielskie ogrody” i klasycystyczny pałac. Niemniej jednak najbardziej wyrazistą postacią w historii rodu Dzieduszyckich był ojciec Jadwigi — hr. Włodzimierz, jeden z najbogatszych ziemian w Galicji, marszałek Sejmu Krajowego, dziedziczny członek wiedeńskiej Izby Panów, założyciel Muzeum Przyrodniczego im. Dzieduszyckich we Lwowie, twórca ordynacji poturzycko–zarzeckiej³⁶.

Witold w spisanych po latach wspomnieniach charakteryzuje Jadwigę jako *piękną, postawną, mądrą pannę, o prostym obejściu i opanowanej wesołości, która jednala sobie tym większą sympatię, jako „do tańca i do różańca”*. Hrabianka Dzieduszycka z kolei zarzucała Witoldowi brak samodzielności, sądząc, że sprawę ich małżeństwa „urządziły” obie rodziny, a on sam został do związku namówiony przez seniorów rodu. Być może ksiązę faktycznie nie odziedziczył tej odwagi, która niegdyś pozwoliła jego ojcu i dziadkowi samodzielnie decydować o wyborze żony. Jednak, jak sam twierdził, [Jadwigę] *kochał od dziecka [...], ale ze względu na wiek, nie ujawniał się [...] a ze swym gorącym uczuciem, musiał się dobrze kryć, by wszystkiego nie popsuc*³⁷. Pomimo aranżacji związku Witold, stając w konkury, musiał wykazać się zapałem i determinacją, aby pokonać konkurentów do ręki młodej hrabianki, których sam naliczył dwunastu³⁸. Z korespondencji, m.in. rodziców Jadwigi, wiadomo, że rywalem Czartoryskiego był chociażby Leonard Starzeński³⁹ z Podkaminia, sąsiadującego z Pieniakami Dzieduszyckich. To on pierwszy, gdy panna miała szesnaście lat, poprosił o jej rękę. Czartoryski musiał liczyć się także z kandydaturą Tadeusza Koziębrodzkiego⁴⁰,

³³ K. Karolczak, *Rodzina Dzieduszyckich herbu Sas w XIX i XX wieku*, Warszawa 2013, s. 212.

³⁴ Włodzimierz Ksawery Tadeusz Dzieduszycki (1825–1899), syn Józefa Kalasantego i Pauliny z Działyńskich Dzieduszyckiej.

³⁵ Alfonsyna z Miączyńskich Dzieduszycka (1836–1919), córka hr. Mateusza i Klementyny z hr. Potockich.

³⁶ K. Karolczak, *Rodzina Dzieduszyckich*, s. 194–205; M. Dzieduszycki, *Kronika domowa Dzieduszyckich*, Lwów 1865, s. 26, 425.

³⁷ BKCz, W. Czartoryski, Wspomnienia o Jadwidze z Dzieduszyckich Czartoryskiej, sygn. 7624 IV, s. 5.

³⁸ Tamże.

³⁹ Leonard Starzeński (1857–1919), syn Leopolda (Lopcia) Starzeńskiego. Konsul Austro–Węgier w Jessy, żonaty z księżniczką Genowefą Bibesco. K. Karolczak, *Rodzina Dzieduszyckich*, s. 211 (przypis).

⁴⁰ Tadeusz Koziębrodzki (1860–1916), syn Szczęsnego z Chlebowa, późniejszy poseł austriacki w Egipcie i właściciel majątku Poznanka Hetmańska k. Trembowli. Nigdy się nie ożenił. K. Karolczak, *Rodzina Dzieduszyckich*, s. 211 (przypis).

czy niejakiego Skórzewskiego⁴¹, którzy, tak jak i on, w latach 1887–1888 *podążali za Jadwigą do Wiednia i Kalten*, by korzystając z nadarzających się okazji, zabiegać o jej względy. A było warto, gdyż jak pisze biograf rodu Dzieduszyckich: [Jadwiga] [...] *stanowiła niezwykle atrakcyjną partię małżeńską i to zarówno z powodów towarzysko–materialnych, jak i osobistych. Natura nie poskapiła jej urody, a rodzice zapewnili stosowne do pozycji wychowanie i wykształcenie*⁴². Książę Witold był najodpowiedniejszym pretendencem do ręki Jadwigi, jednak hrabianka Dzieduszycka, przez swoje wspomniane wcześniej wątpliwości, oświadczyły Witolda przyjęła dopiero za trzecim razem. Przed ślubem sformalizowano sprawy związane z posagiem panny młodej. Projekt intercyzy przedślubnej został sporządzony przez Floriana Ziemiałkowskiego⁴³ w Wiedniu jeszcze w grudniu 1888 r. Na jego podstawie adwokat hr. Dzieduszyckiego, Alojzy Rybicki⁴⁴, opracował kontrakt małżeński. Jadwiga po swoim ojcu miała dziedziczyć tzw. Państwo Konarzewskie pod Poznaniem, to samo, które on przed laty otrzymał po swojej matce — Paulinie z Działyńskich⁴⁵. W połowie lat 80. XIX w. posiadłość tę tworzyły klucze: Konarzewo, Wiry, Głuszyna oraz Szczytniki — jak wylicza prof. Karolczak, było to łącznie 23 tys. morgów magdeburskich, tj. 11,5 tys. morgów austriackich, o wartości około 2,6 mln marek, jednak *po odjęciu, ciężących na tym majątku, pożyczek, kwota ta spadła do 1,85 mln marek, czyli 1,15 mln złr waluty austriackiej*⁴⁶. Ojciec panny młodej, nauczony przykrym doświadczeniem, gdy jeden z jego zięciów, Zygmunt Szembek⁴⁷, sprzeniewierzył posagowy majątek swojej żony — Klementyny przez długi hazardowe, przeczornie postanowił, że pozostałe jego córki pełnię własności do przekazywanych im dóbr uzyskają dopiero po jego śmierci. W zamian za to przyszli małżonkowie [Witold i Jadwiga] mieli od niego otrzymywać rocznie 10 tys. złr, z czego 4 tys. było przeznaczone wyłącznie dla przyszłej księżnej Czartoryskiej. Wypłaty te nie mogły zostać wstrzymane nawet w przypadku śmierci Dzieduszyckiej, jednak pod warunkiem, że pozostawi ona po sobie potomstwo. W intercyzie znalazły się także informacje dotyczące zabezpieczeń finansowych ze strony Czartoryskich. Wymagano np., by wcześniej zostały prawnie uregulowane sprawy własnościowe majątków przekazywanych Witoldowi przez rodziców, z których dochód, szacowany na 15 tys. złr, miał dać mu niezależność finansową. Na wypadek, gdyby pojawiły się problemy z uzyskaniem takiej sumy, Czartoryscy zobowiązywali się pomóc synowi. Wśród zapisów umowy ślubnej znalazła się także kwestia odpowiedniego zabezpieczenia Jadwigi na wypadek śmierci męża⁴⁸. Dopiero taki, stosownie obwarowany, związek można było zalegalizować przed Bogiem.

Skromny ślub Witolda Leona Czartoryskiego i Jadwigi Dzieduszyckiej odbył się 21 II 1889 r. we Lwowie. Tam też, w ramach przyjęcia weselnego, wydano obiad dla 96 gości, po którym na dworcu kolejowym uroczystie pożegnano parę młodych udających się do „nowego”, wspólnego domu w podjarosławskich Pełkiniach, będących jednym z majątków dziedziczonych przez

⁴¹ Skórzewski (Włodzimierz?) wywodził się prawdopodobnie z wielkopolskiej rodziny ordynackiej (Czarniejewo–Radomice), K. Karolczak, *Rodzina Dzieduszyckich*, s. 212.

⁴² K. Karolczak, *Dzieduszyccy*, s. 147.

⁴³ Florian bar. Ziemiałkowski (1817–1900), polski prawnik, działacz niepodległościowy, polityk, pierwszy prezydent Lwowa po uzyskaniu autonomii przez Galicję, właściciel dóbr Dębowiec.

⁴⁴ Alojzy Rybicki (1889–1892).

⁴⁵ Paulina z Działyńskich Dzieduszycka (1795–1856), córka wojewody poznańskiego Ksawerego Działyńskiego i Justyny z Dzieduszyckich. W 1818 r. poślubiła Józefa Dzieduszyckiego, wnosząc w posagu majątek Konarzewo pod Poznaniem.

⁴⁶ K. Karolczak, *Dzieduszyccy*, s. 149.

⁴⁷ Zygmunt Szembek (1844–1907), syn Józefa Macieja Szembeka ze Słupowa i Józefy Moszyńskiej z Moszna h. Nałęcz.

⁴⁸ K. Karolczak, *Dzieduszyccy*, s. 147–149, 188.

Witolda. Jak wynika z listów jego teściowej, tamtejszy pałac był zapuszczony i „niezbyt ciekawy”, dlatego nie spodziewano się, by młodzi właśnie tam chcieli pozostać na dłużej. Alternatywą były włości Jadwigi w Konarzewie, ale tak samo jak wcześniej Dzieduszycy, tak i młodzi Czartoryscy nie zamieszkali tam na stałe. Witold i Jadwiga pozostali w Pełkiniach, by tam uwić wspólne gnizado⁴⁹.

Dziś Pełkinie, tak samo jak i za czasów Witolda, to niewielka miejscowość położona w dolinie Sanu, 7 km na północ od Jarosławia, przy drodze biegnącej w kierunku Niska. Pierwsze źródłowe wzmianki o tej miejscowości pochodzą z I poł. XV w., gdy stanowiła ona część dóbr jarosławskich należących do wojewody sandomierskiego — Spytka z Tarnowa. Przez kolejne dziesięciolecia włości te wielokrotnie zmieniały właścicieli. Pierwszy murowany pałac, nazywany także „kamienicą”, pojawił się tam w końcu XVI w., gdy właścicielami Pełkiń byli Kostkowie⁵⁰. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* podaje, iż za czasów Sanguszków, będących jednymi z kolejnych właścicieli, dokończono tam budowlę określaną mianem „zamku”⁵¹. Dziś dysponujemy różnymi źródłami do badań nad dziejami majątku pełkińskiego, gdzie prócz inwentarzy⁵² są również dokładne opisy, wraz z różnymi historycznymi odniesieniami, pozostawione przez ostatnich mieszkańców pałacu⁵³. W znacznej mierze to właśnie na nich opiera się Roman Aftanazy, opisując Pełkinie jako jedną z rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Przypomina on, iż w połowie XVIII w. klucz pełkiński, niemal z całym „Hrabstwem Jarosławskim” przeszedł w ręce Czartoryskich, którzy zwykli potem dzierżawić ten majątek. Zmienił to dopiero książę Witold. Tamtejszy pałac, stojący na wzgórzu w części Pełkiń zwanej Wygarkami, osadzony był na planie prostokąta, korpus główny zaś stanowiły piwnice i parter starego „zamku”. Budynek był niższy niż kiedyś, ponieważ nie zachowało się w nim dawne piętro, nie zmienił się jednak układ pomieszczeń. Dwa trakty, rozdzielone były długą, ciągnącą się przez całą szerokość budynku sienią, będącą jednocześnie jadalnią. Niedogodności, wynikające przede wszystkim z niewielkiej liczby pomieszczeń, zmusiły gospodarza do rozbudowy rezydencji. W 1895 r. dobudowano od strony południowej tzw. skrzydło parkowe, którego architektem był lwowianin Ludwik Ramułt⁵⁴. Piotr Libicki, przedstawiając *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, przywołuje tu styl „szwajcarsko-myśliwski”. Całość przedsięwzięcia uatrakcyjniło pojawienie się *wysokiego, wielopłocaciowego dachu z okapami, wieżyczek [...] czy [...] rustykalnego, arkadowego podcienia*⁵⁵. Jednak najważniejszym osiągnięciem tej przebudowy było pojawienie się sporej liczby nowych pomieszczeń, mających pełnić funkcje sypialni. Kolejne prace nad powiększeniem budynku nastąpiły w latach 1913–1914. Wówczas to zrealizowano projekt Franciszka Mączyńskiego⁵⁶ z Krakowa, dobudowując do starej części pałacu dwa kolejne skrzydła. W lewym, od

⁴⁹ Tamże, s. 149.

⁵⁰ Zofia Odrowąż (1540–1580) — polska szlachcianka h. Odrowąż. Córka kasztelana i wojewody Stanisława Odrowąża i Anny Mazowieckiej z dynastii Piastów. Jej mężem był Jan Kostka h. Dąbrowa (1529–1581) — syn Stanisława Kostki i Elżbiety, sekretarz królewski od (1554), podskarbi ziem pruskich i ekonom malborski (1554), kasztelan gdański (1556), wojewoda sandomierski (1574), starosta malborski, płocki, golubski i lipieński.

⁵¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VII, Warszawa 1886, s. 940.

⁵² Muzeum w Jarosławiu (dalej — MJ), Inwentarz Hrabstwa Jarosławskiego dziedzicznych dóbr Jaśnie Oświeconych Xsiażąt Ich Mościów Sanguszkow na Wiśniczcu, Jarosławiu y Tarnowie Hrabiów, sygn. AMJ-48.

⁵³ M.in. *Wspomnienia do r. 1920*, napisane przez syna Witolda, Włodzimierza Czartoryskiego, czy też jego brata Adama.

⁵⁴ Ludwik Izajasz Baldwin-Ramułt (1857–1929), polski architekt, działacz społeczny, porucznik Wojska Polskiego.

⁵⁵ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. VIII, Warszawa 1996, s. 181–182; P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2012, s. 322.

⁵⁶ Franciszek Mączyński (1874–1947).

południa, znajdowała m.in. kancelaria i zadaszony taras, w prawym zaś — północnym kaplica, która z racji tego, że w Pełkiniach Wygarkach nie było kościoła, służyła nie tylko rodzinie książęcej, ale i miejscowej ludności⁵⁷. W ramach ujednolicenia powiększonego budynku całość została pokryta mansardowym, łamanym dachem. Arkadowe wejście, wzbogacone kolumnami oraz niecodzienny przedsionek, *zbudowany na planie elipsy, nakryty kopułkowatym daszkiem z iglicy*, prowadziły do, pozostającej niezmiennie centralną częścią domu, sieni. Tu po prawej stronie mieścił się tzw. salon „duży”, po lewej jadalnia, zaś w „trakcie tylnym” — dwuczęściowa biblioteka, która w zależności od koloru szaf była określana jako „czarna” ze starszym księgozbiorem lub „dębowa” z ciągle uaktualnianym zasobem. W pierwszych latach po wprowadzeniu się Czartoryskich dom umeblowany był bardzo skromnie, dopiero po 1913 r. wnętrza pałacowe zyskały piękne i wartościowe wyposażenie pochodzące z Weinhaus⁵⁸. Tamten wiedeński pałac służył przeważnie ojcu Witolda, który spędzał tam dużo czasu ze względu na swą działalność polityczną. Jednak książę Jerzy zmarł w 1912 r., a jego spadkobierca zmuszony był rok później sprzedać ojcowski dom gminie miasta Wiednia. Wiązało się to z wcześniejszymi już planami regulacji ulicy Währingerstrasse, co wymagało rozbiórki rezydencji Czartoryskich. Te zamierzenia pokrzyżował wybuch I wojny światowej, po której do 1919 r. w pałacu funkcjonował przytułek dla sierot wojennych. W czasie II wojny światowej Weinhaus służył jako koszary. Wyburzono go dopiero w 1957 r., a na jego miejscu wybudowano szkołę dla dzieci upośledzonych fizycznie⁵⁹.

Czartoryscy, opuszczając Weinhaus, przewieźli do Polski najcenniejsze ruchomości. W Pełkiniach znalazły się m.in. marmurowe kominki, drzwi i podłogi wykonane z jawora, a zdobione mahoniową intarsją. Wśród mebli były przede wszystkim komplet à la Ludwik XVI oraz duża liczba sprzętów utrzymanych w stylu biedermeierowskim. W rezydencji Witolda nie brakowało wówczas dzieł sztuki. Jak pisze Aftanazy, pochodziły one przede wszystkim właśnie z Weinhaus oraz z Międzyrzecza, gdzie rezydował niegdyś ks. Konstanty. Wśród zbiorów książęcych można odnaleźć m.in.: portrety pędzla Pochwałskiego czy Horodyńskiego⁶⁰ oraz liczne obrazy o tematyce religijnej, m.in. *Matka Boska z Dzieciątkiem Jezus i dwoma aniołkami* autorstwa Sassoferrato⁶¹, Jana Matejki⁶² *Maćko Borkowic*, prace Jacka Malczewskiego, m.in. *Dwa pokolenia Sybiraków z 1831 i 1863 r.* oraz akwarele Juliusza Kossaka⁶³, Juliana Fałata⁶⁴ czy Piotra Michałowskiego⁶⁵. Jak wspominają mieszkańcy pełkińskiego pałacu, *centralnym punktem życia rodzinnego* była biblioteka, której zbiory, wzbogacone o księgozbiór ks. Konstantego i Jerzego oraz Marceliego Czartoryskiego⁶⁶ z Woli Justowskiej liczyły w 1939 r. kilkanaście tysięcy tomów. Wśród zgroma-

⁵⁷ B. Caillot Dubus, M. Brzeziński, *Adam i Jadwiga Czartoryscy. Fotografie i wspomnienia*, Warszawa 2013, s. 12.

⁵⁸ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 182.

⁵⁹ BKCz, W. Czartoryski, *Wspomnienia*, s. 36.

⁶⁰ Franciszek Horodyński (1871–1935) — polski malarz portrecista, malował również krajobrazy Podola i Zakopanego.

⁶¹ Sassoferrato, właśc. Giovanni Battista Salvi (1609–1685) — włoski malarz okresu baroku.

⁶² Jan Matejko (1838–1893) — polski malarz, twórca obrazów historycznych i batalistycznych, historiozof.

⁶³ Juliusz Kossak h. Kos (1824–1899) — polski malarz, rysownik i ilustrator. Specjalizował się w malarstwie historycznym i batalistycznym, ulubionym tematem jego obrazów były konie. Malował małoformatowe dzieła głównie techniką akwarelową. Był jednym z inicjatorów utworzenia w Krakowie Muzeum Narodowego. Ojciec Wojciecha Kossaka.

⁶⁴ Julian Fałat (1853–1929) — polski malarz, jeden z najwybitniejszych polskich akwarelistów, przedstawiciel realizmu i pejzażu impresjonistycznego.

⁶⁵ Piotr Michałowski (1800–1855) — polski malarz okresu romantyzmu, organizator życia społecznego i gospodarczego, mąż stanu; portrecista, animalista i batalista. Syn Józefa Michałowskiego.

⁶⁶ Marceli Czartoryski (1841–1909) — syn Aleksandra Romualda Czartoryskiego oraz Marceliny z Radziwiłłów Czartoryskiej. Kolekcjoner, właściciel terenów Łasku Wolskiego i Woli Justowskiej w Krakowie.

dzonych książek nie brakowało najznakomitszych dzieł z dziedziny literatury oraz pedagogiki, ale z racji zainteresowań gospodarza wśród wolumenów dominowała tematyka poświęcona rolnictwu, leśnictwu, hodowli zwierząt oraz myślistwu⁶⁷.

Witold Czartoryski, z zamiłowania dendrolog, fachowo zadbał o otoczenie swojej rezydencji, zakładając na powierzchni około 10 ha park w stylu angielskim. Atutem tego miejsca było duże zróżnicowanie terenu i piękny widok, rozciągający się na dolinę Sanu, co książę nie tylko wykorzystał, ale dodatkowo wzbogacił odpowiednimi nasadzeniami. W centralnej części ogrodu znalazła się znaczna liczba gatunków obcego pochodzenia i pod tym względem pełkiński park, obok założonych w Krasiczynie i Bolestraszczykach, był najbogatszym w południowo-wschodniej części Polski⁶⁸. W dziedzinie przyrodniczej książę udzielał się także w inny sposób, spod jego pióra wyszły takie publikacje, jak np. „Park dworski w Pełkiniach”, czy „Kilka słów o przycinaniu i leczeniu chirurgicznym drzew leśnych, parkowych i alejowych”⁶⁹.

Po śmierci ojca Witold odziedziczył, oprócz wspomnianego już pałacu Weinhaus, przede wszystkim majątek Wiązownica z folwarkami, m.in. w Suruchowie, Cetuli, Radawie, Mołodyczu i Czerwonej Woli. Występujące na tych terenach gęste lasy należały częściowo do Ordynacji Sieniawskiej, w granicach zaś Dóbr Pełkińskich znajdowało się 3705 ha. Do dziś w tamtejszej okolicy przetrwała we wspomnieniach starszych mieszkańców przyspiewka, której fragment głosił: *Ta nasza Radawa lasem opasana, a te wszystkie lasy to są księcia pana*⁷⁰.

W ramach eksploatacji tych zasobów leśnych zorganizowano prężnie działający przemysł drzewny, który tworzyły m.in. tartaki i 28-kilometrowa wąskotorowa kolejka leśna. Pod przewodnictwem Witolda zostało założone Polskie Zjednoczenie Przemysłowo-Leśne, od którego w 1923 r. odkupił on czterdziestohektarowy tartak w Suruchowie⁷¹.

Znaczącym folwarkiem wchodzącym w skład majątku księcia było Szówsko ze słynną cegielnią, Zakładami Ceramicznymi, gorzelnią i wytwórnią serów. W Pełkiniach zaś książę prowadził hodowlę koni krwi arabskiej, oborę zarodową bydła oraz chlewnię. W 1907 r. był rzeczoznawcą (obok Witolda Kozłowskiego) do spraw hodowli koni w Galicji przy Ministerstwie Rolnictwa w Wiedniu⁷².

Dobra Witolda w ziemi przemyskiej łącznie szacowano na około 12 tys. ha, te zaś odziedziczone przez jego żonę w Wielkopolsce, którymi od śmierci hr. Włodzimierza Dzieduszyckiego w 1899 r. mogli już swobodnie dysponować, oceniano na około 9 tys. ha. Oznaczało to, że Witold był, po ordynacie sieniawskim, ks. Adamie Ludwiku⁷³, drugim członkiem rodu pod względem wielkości posiadanego majątku⁷⁴.

W swoich wspomnieniach Witold zapisał: *posiadanie ziemi i miłość do niej zasadza się na tym, że rządy kawałkiem ziemi są rzeczywistymi rządami nad kawałkiem ojczyzny, tym samym bierze się odpowiedzialność za ten „kawatek Polski”*⁷⁵. Z tego przekonania, towarzyszącego mu przez całe życie, wynikało ogromne zaangażowanie księcia w działalność społeczno-gospodarczą

⁶⁷ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 183–185; BKCz, W. Czartoryski, *Wspomnienia*, s. 5.

⁶⁸ Tamże, s. 185; J. Starzewska, *Pałac w Pełkiniach, zarys historyczny*, Jarosław, b.r.w., s. 4.

⁶⁹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Czartoryski Witold, *Kilka słów o przycinaniu i leczeniu chirurgicznym drzew leśnych, parkowych i alejowych*, sygn. 236.624. I.

⁷⁰ Cyt. za J. Kuca, *Opowieści jarosławskiego Zasania*, cz. II, Rzeszów 2009, s. 153.

⁷¹ Tamże, cz. I, s. 131.

⁷² A. Górski, *Podolacy*, s. 141.

⁷³ Adam Ludwik Czartoryski (1872–1937) — książę, mecenas sztuki, I ordynat na Sieniawie, II ordynat na Gołuchowie.

⁷⁴ T. Zielińska, *Poczet*, s. 80.

⁷⁵ BKCz, W. Czartoryski, *Wspomnienia*, s. 5.

najpierw w Galicji doby zaborów, a później w wolnej Polsce. Z jego to inicjatywy w 1906 r. powstało Towarzystwo Kółek Ziemian, przekształcone później w Związek Ziemian, którego celem była obrona i rozwój większej własności ziemskiej przez współdziałanie jej właścicieli. Składało się ono z kółek rozsianych po całej Galicji Wschodniej z organem centralnym — Komitetem Towarzystwa Kółek Ziemian, współpracującym z Akademią Rolniczą w Dublanach. Również w 1906 r. książę został wiceprezesem Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie, rok później zaś pełnił funkcję jego prezesa. To założone w 1845 r. stowarzyszenie zajmowało się przede wszystkim rozpowszechnianiem oświaty rolniczej, co przejawiało się organizacją i finansowaniem szkół rolniczych oraz wspieraniem rozwoju polskiego przemysłu w Galicji Wschodniej oraz polskiego ruchu spółdzielczego⁷⁶. Witold był prezesem Wyższych Kursów Ziemiańskich we Lwowie, które miały dostarczyć społeczeństwu rolników z wyższym wykształceniem⁷⁷. Piastował także stanowisko wiceprezesa w Centralnej Organizacji Stowarzyszeń Rolniczych w Warszawie, był członkiem zarządu Biblioteki Polskiej w Paryżu⁷⁸ oraz Fundacji Zakłady Kórnickie, w której dodatkowo, w latach 1924–1928, pełnił funkcję prezesa zarządu. O tym, jak wielkim cieszył się poważaniem, świadczy fakt, że to m.in. Witolda, będącego członkiem Związku Rodowego Zamojskich, twórca Fundacji — Władysław Zamoyski⁷⁹ wyznaczył na wykonawcę swego testamentu, zobowiązując go do kontynuowania swego dzieła⁸⁰. Podobnym zaufaniem cieszył się książę także w rodzinie swojej żony, zasiadając w Radzie Ordynackiej hr. Dzieduszyckich, a po 1925 r. również jej przewodnicząc⁸¹.

Książę Witold nie poprzestawał na samym piastowaniu funkcji w tego typu organizacjach. Włączał się on aktywnie w bezpośrednią pracę na rzecz oświaty, zakładając ochronki i szkoły wiejskie, czego przykładem może być jego wsparcie finansowe i dary dla Bursy Polskiej im. Mikołaja Kopernika w Jarosławiu⁸². Współtworzył i przewodniczył także Polskiemu Ognisku Wychowawczemu, w którego pracach brała udział również jego żona Jadwiga, pomagając w opracowaniu i wprowadzeniu programu szkolnego w „Nowej Szkole” w Pełkiniach⁸³. Znana jest działalność księcia w Towarzystwie Szkoły Ludowej i Towarzystwie Uniwersytetów Ludowych, zasiadał on

⁷⁶ T. Łopuszański, *Pamiętnik c.k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego 1845–1894*, Lwów 1894, s. 1.

⁷⁷ Wyższe Kursy Ziemiańskie zostały założone we Lwowie w 1919 r. przez Związek Ziemian z inicjatywy Jerzego Turnaua (od jego nazwiska zwane „kursami Turnaua”). Były ukierunkowane w szczególności na aspekt praktyczny zawodu rolnika, przygotowywały słuchaczy do pracy społecznej na wsi.

⁷⁸ Biblioteka Polska w Paryżu została założona w 1838 m.in. przez Adama Jerzego Czartoryskiego, Juliana Ursyna Niemcewicza, Karola Sienkiewicza jako fundacja Wielkiej Emigracji. Miała za zadanie zbierać ocalałe od grabieży i zniszczeń książki, archiwa i pamiątki narodowe. Stała się ośrodkiem dokumentacyjnym otwartym do dyspozycji Polaków i cudzoziemców. Szerzej zob. J. Pezda, *Historia Biblioteki Polskiej w Paryżu w latach 1830–1893*, Kraków 2013.

⁷⁹ Władysław hr. Zamoyski h. Jelita (1853–1924) — polski działacz społeczny, fundator Zakładów Kórnickich.

⁸⁰ Ostatnia wola Władysława Zamoyskiego, w: *W obronie „Zakładów Kórnickich” Fundacji Narodowej Zamojskich*, H. Wilczyński, Warszawa 1926, s. 5; K. Karolczak, *Rodzina Dzieduszyckich*, s. 212. Zakłady Kórnickie lub Fundacja Kórnicka, także Fundacja Zamoyskich oficjalna nazwa: Fundacja „Zakłady Kórnickie” (FZK). FZK istniała i działała w latach 1925–1953 z przerwą wojenną. W tym czasie znaczna część posiadłości FZK znajdowała się w Tatrach. Była to fundacja postanowiona już w 1912 r. wspólnie przez Władysława Zamoyskiego, jego matkę Jadwigę i siostrę Marię, ale stworzona formalnie (już po śmierci Jadwigi Zamoyskiej) przez Władysława i Marię Zamoyskich dopiero 16 II 1924 r. przez podpisanie aktu donacyjnego u prezydenta państwa Stanisława Wojciechowskiego w Warszawie. Akt ten został przyjęty i fundacja zaakceptowana przez Radę Ministrów 1 X 1924 r. (dwa dni przed śmiercią Zamoyskiego). Statut FZK, zgodny z projektem przygotowanym przez Zamoyskiego, został 30 VII 1925 r. zatwierdzony przez Sejm ustawą o „Zakładach Kórnickich”.

⁸¹ K. Karolczak, *Dzieduszyccy*, s. 238.

⁸² MJ, Sprawozdanie Bursy Polskiej im. Kopernika w Jarosławiu za rok 1912/13, sygn. 4086.

⁸³ BKCz, W. Czartoryski, *Wspomnienia*, s. 8.

także w komisji egzaminacyjnej Akademii Rolniczej w Dublinach i Studium Rolniczego w Krakowie. Był aktywny w instytucjach gospodarczych, m.in. w przeworskim Towarzystwie Przemysłu Cukrowniczego. Większy pakiet akcji tej pierwszej w Galicji cukrowni zakupił jeszcze ojciec Witolda, on sam zaś był prezesem jej zarządu⁸⁴. Ponadto pełnił funkcję prezesa spółki wodnej łańcucko–jarosławskiej oraz prowadził fundusz emerytalny.

Wypełniając swoje kolatorskie obowiązki, wspierał finansowo siedemnaście parafii rzymsko–grekokatolickich. Własnym kosztem wznosił murowane cerkwie w Ryszkowej Woli, konsekrowaną w 1897 r., w Pełkiniach w 1909 r. oraz w Suruchowie. Po zniszczeniach wojennych, gdy w 1915 r. doszczętnie spłonął kościół parafialny w Wiązownicy, *Witold dołożył starań i środków, doprowadzając do budowy nowej świątyni*. Jednocześnie wspierał takie samo przedsięwzięcie w pobliskiej Radawie i Cetuli⁸⁵. W 1929 r. uposażył nowo erygowaną parafię w Zapałowie, a jednym z jego ostatnich działań była pomoc przy budowie kościoła w Manasterzu. Również księżna Jadwiga udzielała się w tzw. mecenacie kościelnym, fundując więzownickim siostronom służebniczkom nową ochronkę z kaplicą oraz dom. Podobnie miała się rzecz z uposażeniem służebniczek w Pełkiniach–Wygarkach⁸⁶. Księżstwo znani byli także z uczestnictwa w pracach Akcji Katolickiej oraz w Sodalicii Mariańskiej⁸⁷.

Aktywność podobną do tej w dziedzinie społeczno–gospodarczej wykazywał książę także na niwie politycznej. Najlepiej scharakteryzował ją on sam, pisząc we wspomnieniach: *moim celem rzeczywistym na tym świecie [...] było dążenie do sprawiedliwości, do wprowadzenia wszędzie, gdzie bratem udział w zrzeszeniach ludzkich, a więc i w życiu publicznym, etyki katolickiej, a jako środek wykonania, bezkompromisowa wierność swym własnym przekonaniom*⁸⁸. Był więc książę związany ze wschodniogalicyskim konserwatywnym ziemiaństwem — tzw. Podolakami⁸⁹. Działalność rozpoczął u boku aktywnego politycznie ojca, szybko stając się jednym z czołowych działaczy ruchu. Już w 1895 r. zasiadał w oddziale wschodnim Centralnego Komitetu Wyborczego, w latach 1898–1904 r. zaś piastował stanowisko prezesa Rady Powiatowej w Jarosławiu. Począwszy od 1908 r., zgodnie z rodzinną tradycją, posłował do Galicyjskiego Sejmu Krajowego. Umożliwiła mu to wygrana w wyborach, do których jako rolnik startował z kurii gmin wiejskich. W Sejmie zasiadał w komisji gospodarstwa krajowego, też jako zastępca przewodniczącego, oraz w komisji szkolnej. Mocno angażował się w pracę nad reformą wyborczą, *za której kształt w znacznej mierze odpowiadał*⁹⁰. We wszystkich tych działaniach reprezentował Klub Centrum (Środka), największą wówczas podolacką frakcję sejmową. Był też współwydawcą „Gazety Narodowej”, oficjalnego organu prasowego ultraprawicowego skrzydła tego ugrupowania. Witold, podobnie jak jego ojciec i wuj, otrzymał w 1913 r. od cesarza dziedziczne członkostwo w austriackiej Izbie Panów⁹¹.

⁸⁴ Cukrownię wybudował w 1895 r. ordynat przeworski Andrzej ks. Lubomirski. Działała ona jako Galicyjsko–Bukowińskie Akcyjne Towarzystwo Przemysłu Cukierniczego w Przeworsku.

⁸⁵ W Cetuli został wybudowany kościół dojazdowy — konsekrowany w 1939 r.

⁸⁶ P. Sieradzki, *Obecność rodziny książąt Czartoryskich*, s. 120.

⁸⁷ <<http://czartoryski.fm.interia.pl/jerzy1.htm>> [19-02-2014]; <<http://www.ak.rumia.pomorskie.pl/index.php?s=1&n=2019>> [19-02-2014].

⁸⁸ BKCz, W. Czartoryski, *Wspomnienia*, s. 10.

⁸⁹ A. Górski, *Podolacy*, s. 144.

⁹⁰ Reforma ta m.in. dzięki Witoldowi Czartoryskiemu zachowała system kurialny. Zdaniem księcia w Galicji Wschodniej, wobec liczebnej przewagi żywiołu ruskiego, zagwarantowanie silnej pozycji Polaków było możliwe *tylko w drodze ustroju kurialnego, hasło zaś równego prawa głosowania nie wyszłoby zaprawdę naszej sprawie narodowej na dobre*.

⁹¹ A. Górski, *Podolacy*, s. 143–144.

I wojna światowa nie przerwała zaangażowania Witolda w sprawy polityczno–społeczne. Współtworzył wówczas Centralny Komitet Narodowy, zasiadając w jego prezydium. W 1917 r., reprezentując wschodniogalicyskich konserwatystów, wziął udział w zorganizowanej w Lozannie konferencji założycielskiej Komitetu Narodowego Polskiego⁹². Jednym z ważniejszych momentów w karierze księcia Witolda był czas, gdy nawiązał on współpracę z Radą Regencyjną Królestwa Polskiego⁹³. W jej to imieniu, jako Komisarz Generalny Rządu Polskiego dla Galicji i polskiej części Śląska, miał skłonić Komisję Likwidacyjną⁹⁴ w Krakowie do podporządkowania się Radzie Regencyjnej i oficjalnie przejąć władzę. Jednak wobec zdecydowanego sprzeciwu Wincentego Witosy⁹⁵ i Ignacego Daszyńskiego⁹⁶, a więc władz Komisji, misja zakończyła się niepowodzeniem⁹⁷.

W wolnej Polsce Witold kontynuował swoją działalność społeczno–polityczną związaną z Narodową Demokracją. Na lata 1922–1927 przypadła jego I kadencja jako senatora wybranego w województwie lwowskim z listy Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej. Zasiadał on w Klubie Chrześcijańsko–Narodowym, a działał głównie w komisji oświaty i kultury⁹⁸. O kolejny mandat senatorski, jako *postać jasna i świetlana* [...], którego rodzina to wzór katolicyzmu [...], starał się z listy Bloku Katolicko–Narodowego⁹⁹ i uzyskał go w 1930 r. jako zastępca senatora w województwie wołyńskim. Nie zdążył jednak złożyć ślubowania, gdyż parlament został rozwiązany przed upływem kadencji¹⁰⁰. Od 1928 r. Witold wchodził w skład prezydium Rady Naczelnej i Komitetu Politycznego Stronnictwa Narodowego¹⁰¹.

Równie bogate jak zawodowe było życie rodzinne księcia Witolda. Świadczy o tym chociażby potrzeba rozbudowy pelkińskiego pałacu, podyktowana nie tyle chęcią zyskania wygodnej i reprezentacyjnej siedziby, co dostosowaniem jej do potrzeb rozrastającej się niemal z roku na rok rodziny. Jadwiga Czartoryska urodziła Witoldowi dwanaścioro dzieci, z których jedna z córek — Elżbieta, zmarła jeszcze w niemowlęctwie, a czworo potomków Czartoryscy *ofiarowali Kościołowi*. W 1890 r. na świat przyszła Maria Anna, późniejsza Krasieńska, która z mężem Michałem, zamieszkała w Bojarach na Grodzieńszczyźnie. Kolejna córka Anna Maria, urodzona w 1891 r.,

⁹² Komitet, którego siedzibą został Paryż, dążył do odbudowania państwa polskiego dzięki poparciu państw ententy. Do jego bieżących celów należało reprezentowanie interesów polskich na arenie międzynarodowej, opieka nad Polakami na Zachodzie, a także patronat polityczny nad armią polską we Francji.

⁹³ Powołana 12 IX 1917 r. reskryptami niemieckich i austro–węgierskich władz okupacyjnych, na podstawie nadanego przez te władze patentu w sprawie władzy państwowej w Królestwie Polskim, była organem władzy zwierzchniej Królestwa Polskiego aktu 5 listopada, zastępującym króla lub regenta.

⁹⁴ Tymczasowy organ władzy polskiej dla zaboru austriackiego oraz Śląska Cieszyńskiego w latach 1918–1919. Zadaniem Komisji Likwidacyjnej była likwidacja stosunków państwo–prawnych łączących Galicję z Austro–Węgrami oraz utrzymanie bezpieczeństwa i spokoju publicznego do czasu utworzenia niepodległego państwa polskiego.

⁹⁵ Wincenty Witos (1874–1945), polski polityk, działacz ruchu ludowego, czterokrotny premier Rzeczypospolitej Polskiej.

⁹⁶ Ignacy Daszyński (1866–1936), polski polityk socjalistyczny, premier rządu lubelskiego w 1918, publicysta, współzałożyciel PPSD, później PPS, jeden z założycieli Centrolewu. Marszałek Sejmu w latach 1928–1930.

⁹⁷ C. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej (1918–1945)*, w: *Wielka historia Polski*, t. V, cz. I, Warszawa 2003, s. 16; W. Witos, *Moje wspomnienia*, cz. I, red. T. Iwanowska, Warszawa 1998, s. 471.

⁹⁸ T. i W. Rzepeccy, *Sejm i senat 1922–1927*, Poznań 1923, s. 404, 408, 537; *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. I, Warszawa 1998, s. 312–313.

⁹⁹ „Głos Jarosławski”, 1928, nr 10, s. 1.

¹⁰⁰ A. Górski, *Podolacy*, s. 147; <http://bs.sejm.gov.pl/F/3B2VUJ6PIBYUNQAXRAJJEXBGDK62M62M9V1PI976JX516YQ9MP33997?func=full-set-set&set_number=001474&set_entry=000001&format=999> [19–02–2014].

¹⁰¹ *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. nauk. J. M. Majchrowski, przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, Warszawa 1994, s. 503.

była pierwszym z dzieci, które wybrało drogę zakonną. Wstępując do klasztoru ss. wizytek, przyjęła imię Maria Weronika. Przez wiele lat była ona przełożoną tego zgromadzenia w Warszawie.

Pierwszy z synów Witolda urodził się w 1892 r. i otrzymał imię Kazimierz Jerzy. Ożeniony z Heleną ze Skrzyńskich, nie osiadł na stałe w ofiarowanym mu przez ojca Surochowie. Młodzi zamieszkali w Żurawnie nad Dniestrem, majątku odziedziczonym przez Helenę. Następny syn księcia, Jerzy Piotr, urodzony w 1894 r., idąc za głosem powołania, został księdzem. Pełnił on funkcję proboszcza w Białym Kościele, a następnie w Milówce i w Białce Tatrzańskej. Urodzony w rok po nim Włodzimierz Alfons ożenił się z Zofią z Tyszkiewiczów z Waki i to właśnie on dziedziczył ojcowskie Pełkinie. W 1897 r. urodził się Jan Franciszek, późniejszy ojciec Michał w zakonie dominikanów, dziś już błogosławiony¹⁰². Roman Czartoryski, urodzony w 1898 r., odziedziczył jeden z majątków pod Poznaniem i wraz z żoną, Teresą z Zamoyskich, zamieszkał w Konarzewie¹⁰³. Kolejnym duchownym wśród potomstwa Witolda i Jadwigi był Stanisław Ignacy, urodzony w 1902 r., późniejszy proboszcz w Makowie Podhalańskim, dziekan kapituły metropolitalnej w Krakowie oraz rektor tamtejszego niższego seminarium duchownego. Jego o cztery lata młodszym bratem był Adam Józef. Otrzymał on kolejną część „Państwa Konarzewskiego” – Głuszynę, w którym jednak nie zamieszkał na stałe. Wraz z żoną Jadwigą z hr. Stadnickich kilka lat spędził w jej rodzinnym majątku w Nawojowej, następnie w Poznaniu, Warszawie i Kościelisku¹⁰⁴. Ósmym z kolei synem w domu Czartoryskich był noszący imię po ojcu Witold. Urodzony w 1908 r., odziedziczył podjarosławski Surochów, a ożenił się z Elżbietą Radziwiłł z Nieświeża. Najmłodszym z dzieci księcia był urodzony w 1909 r. Piotr, któremu w schedzie po ojcu przypadły Bieliny nad Sanem. Wraz z żoną Anną z Zamoyskich po II wojnie światowej ostatecznie osiedli w Kanadzie.

Swoje liczne potomstwo księstwo Czartoryscy wychowywali w atmosferze głębokiej religijności i patriotyzmu. Jak wspomina jeden z ich synów: *w domu panowała przesadna wprost prostota i kompletny brak snobizmu [...] np. takie rzeczy jak szampan, karty czy biżuteria u panien, były czymś luksusowym, a więc zgorzeniem. Twierdzono, że w Polsce nie powinno się okazywać luksusu, skoro żyjemy w biednym kraju. Trzeba przystosować się do przeciętnego życia narodu. Nie wyróżniać się*¹⁰⁵. Witold znany był ze swej surowości i rygoru w wychowaniu dzieci, ale również z talentu pedagogicznego. Potrafił *przy wesoleści i swobodzie utrzymywać dyscyplinę*, co przy takiej gromadce z pewnością było koniecznością¹⁰⁶. Nauka dzieci, obejmująca zakres szkoły powszechnej oraz pierwszych klas gimnazjum, odbywała się w domu, pod okiem wybitnych nauczycieli, m.in. Macieja Rataja¹⁰⁷, późniejszego działacza ludowego, publicysty i marszałka sejmu. Do nauki języków obcych: angielskiego i francuskiego zatrudniano cudzoziemki, do łaciny i greki zaś — studentów z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Coroczne egzaminy synowie księcia zdawali we Lwowie i Jarosławiu. W Jarosławiu również kończono naukę na etapie szkoły średniej — gimnazjalnej, zdając tam maturę. Dziewczeta pobierały naukę w domu, *wedle programu szkół średnich prowadzonych przez zakonnice, ss. Niepokalanki*¹⁰⁸.

¹⁰² J. Grzegorzczak, *O bogatym młodzieńcu, który nie odszedł zasmucony*, Kraków 2007.

¹⁰³ R. Kaśienowska, *Pałac w Konarzewie*, Fundacja Zakłady Kórnickie 2013, s. 119.

¹⁰⁴ B. Caillot-Dubus, M. Brzeziński, *Adam i Jadwiga Czartoryscy*, s. 297.

¹⁰⁵ Cyt. za tamże, s. 27.

¹⁰⁶ Cyt. za P. Sieradzki, *Obecność rodziny książąt Czartoryskich*, odczyt, s. 119.

¹⁰⁷ Maciej Rataj (1884–1940).

¹⁰⁸ BKCz, W. Czartoryski, *Wspomnienia*, s. 16–17; J. Jakubowicz, *Sagi rodów polskich*, Lublin 2000, s. 12; *Nadejdzcie dzień. Wspomnienia o Pawle Czartoryskim*, red. I. Bylicka, B. J. Obidzińska, M. Czartoryska, Warszawa 2012, s. 22.

Tamto spokojne, nieopływające w zbytki, ale dostatnie, toczące się swoim rytmem życie, gdzie oprócz licznych obowiązków był czas na zabawę, polowania, jazdę konną czy tenis, przerwała najpierw pierwsza, a ostatecznie druga wojna światowa. W 1914 r., jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych wzdłuż linii frontu ustalonej na rzece San, Czartoryscy wraz z dziećmi wyjechali z Pełkiń do Krakowa i Austrii. Wojna przyniosła ogromne straty w miejscowościach położonych po obu stronach Sanu, a będących częścią dóbr pełkińskich. W rezultacie bombardowań i grabieży doszczętnie został zniszczony zarówno pałac w Wiązownicy, jak również tamtejszy kościół parafialny. Z kolei pełkiński pałac został na pewien czas zajęty przez Rosjan. Jednak dzięki roztropności Franciszka Krseka¹⁰⁹, który był wówczas pierwszym służącym, ocalały najcenniejsze rzeczy księstwa. Niestety, nie udało się uratować znacznej liczby mebli i sprzętów pochodzących z wieżeńskiej siedziby Czartoryskich, a złożonych w jednym z magazynów¹¹⁰.

W walkach toczonych podczas I wojny udział wzięło sześciu synów Witolda. Walczyli oni także na froncie w czasie wojny 1920 r.¹¹¹ Także siostra księcia, Wanda Czartoryska, działała aktywnie *w opiece nad żołnierzami polskimi*. Pracowała w szpitalach i organizowała pomoc materialną dla walczących na froncie. Za zasługi otrzymała m.in. Krzyż Obrony Lwowa oraz Odznakę Honorową „Orłęta”. Ks. Wanda zmarła w Lwowie w 1920 r. i została pochowana na cmentarzu Łyczakowskim¹¹².

Lata międzywojenne przyniosły przede wszystkim zmiany w funkcjonowaniu dużych majątków ziemskich. Nie ominęło to dóbr pełkińskich, które wówczas straciły swój dotychczasowy kształt. W wyniku zniszczeń wojennych, trudnej sytuacji ekonomicznej oraz podjętej w 1919 r. uchwały o reformie rolnej Czartoryscy zdecydowali się rozparcelować folwarki w Leżachowie, Kolonii i Kostkowie, resztę majątku zaś podzielić między dzieci. Tym samym kolejnym po Witoldzie właścicielem Pełkiń, okrojonych już do 5 tys. ha, stał się jego trzeci syn Włodzimierz, który pozostał tam do 1944 r., czyli do kolejnej reformy rolnej, która już całkowicie pozbawiła Czartoryskich ich własności.

Ostatnim bodaj szczęśliwym dniem w Pełkiniach był 21 sierpnia 1939 r., kiedy to księstwo Witold i Jadwiga Czartoryscy obchodzili swoje złote gody. Uroczystości rozpoczęła msza święta odprawiona przez metropolitę krakowskiego Adama Sapiechę w jarosławskiej kolegiacie. Oprócz liczego grona dzieci, wnuków i pozostałej rodziny był także reprezentant władz państwowych, wiceminister spraw zagranicznych Jan hr. Szembek (prywatnie siostrzeniec Jadwigi)¹¹³. Wydarzenie to odbiło się szerokim echem, a jedna z ówczesnych gazet tak je opisywała:

Jednym z dowodów wymownych niezwyklej popularności, jaką zastużenie cieszą się Księstwo Witoldowie Czartoryscy, to nieprzejrzanie tłumy pobożnych, które wypełniły kościół parafialny oraz plac przed kościołem w ilości około 8 tysięcy osób i wśród bardzo podniosłego nastroju składały życzenia ad multos annos Czciogodnym Jubilatam. W południe podejmowali Gospodarze swych Gości w pałacu w Pełkiniach obiadem na 150 osób. Po odczytaniu telegramu z błogosławieństwem od Ojca Św., nastąpiły przemówienia. Rozpoczął je sędziwy jubilat, który w podnośnych słowach uczcił Polskę i Armię polską. Następnie przemawiali m.in. J[ego] E[kscelencja] ks. Biskup Barda [ordynariusz przemyski] i X[iążę] Lubomirski [ordynat przeworski]. O godz. 16. J[ego] E[kscelencja] ks. Biskup Barda dokonał poświęcenia ustawionej w parku pałacowym statuy Matki Boskiej ufundowanej przez synów dla upamiętnienia rzadkiego jubileuszu familijnego. [...] Wieczorem odbyła się we wspaniale iluminowanym parku zabawa ogrodowa. Mnóstwo barwnych lampionów rozświetliło park przepelniony gośćmi i ognie sztuczne zakończyły tę piękną zabawę, która była jednocześnie zakończeniem uroczystości jubileuszowych Księstwa Witolda i Jadwigi z hr. Dzieduszyckich Czartoryskich z Pełkiń¹¹⁴.

¹⁰⁹ Franciszek Krsek (1847–1927), z pochodzenia Czach.

¹¹⁰ *Zapiski F. Krseka*, w: J. Kuca, *Opowieści jarosławskiego Zasania*, cz. II, s. 93; cz. III, s. 89.

¹¹¹ BKCz, W. Czartoryski, *Wspomnienia*, s. 90.

¹¹² W. T. Wisłocki, *Czartoryska Wanda*, w: PSB, t. IV, s. 248.

¹¹³ P. Sieradzki, *Obecność rodziny książyk Czartoryskich*, s. 121.

¹¹⁴ *Złote Gody Księstwa Witolda i Jadwigi Czartoryskich z Pełkiń*, „Tygodnik Jarosławski”, nr 34–35, 27 VIII 1939.

II wojna światowa przyniosła kres tamtego świata, a sędziwemu już Witoldowi przyszło parzyć, jak przepada dorobek jego życia, a także jak odchodzą jego najbliżsi. Jeszcze w 1936 r. w wypadku samochodowym zginął jego najstarszy syn Kazimierz. W maju 1941 r. odeszła jego, jak pisał we wspomnieniach, *najdroższa, najukochańsza i najświętsza* żona Jadwiga. Księżna spoczęła w rodzinnej krypcie Dzieduszyckich pod kościołem w Zarzeczcu. W Powstaniu Warszawskim książę stracił kolejne dziecko. Ojciec Michał, czyli Jan Czartoryski, został rozstrzelany przez Niemców 6 IX 1944 r. wraz z ciężko rannymi powstańcami, których nie chciał opuścić. W czerwcu 1999 r. wraz ze 107 innymi męczennikami II wojny światowej został on wyniesiony na ołtarze. W 1945 r. jeszcze raz Witold poczuł ból ojca, który przeżył kolejne swoje dziecko. 8 maja, w czasie bombardowania pociągu w Liechtensteinie, zginął syn noszący jego imię¹¹⁵.

Witold Czartoryski ostatni okres życia spędził z dala od Pełkiń, przebywając u syna Stanisława w Makowie Podhalańskim. Tam też zmarł — 4 IX 1945 r. Został pochowany na miejscowym cmentarzu, a ceremonię pogrzebową odprawił arcybiskup krakowski Adam Sapieha wraz z synami księcia, Stanisławem i Jerzym¹¹⁶.

Po 1945 r. siedziba rodowa Witolda w Pełkiniach, wraz z zabytkowym parkiem i pozostałościami zabudowań folwarcznych (rządcówką, lamusem, stajnią, stodołą i domkiem ogrodnika), została przejęta przez Referat Opieki Społecznej Urzędu Powiatowego w Jarosławiu i po tzw. remoncie adaptowana na Dom Pomocy Społecznej dla Dorosłych. Placówka ta funkcjonowała w pałacu do 2007 r., po czym została zlikwidowana z powodu warunków nieodpowiadających dzisiejszym normom dla tego typu ośrodków. Od tego momentu rozpoczęły się starania potomków ks. Witolda o zwrot zagrabionego pełkińskiego pałacu i parku. Wojewoda podkarpacki przyznał, że przejęcie tej nieruchomości było niezgodne z dekretem o reformie rolnej, a minister Skarbu Państwa na tej podstawie unieważnił decyzję stwierdzającą, iż należy ona do powiatu. 13 VIII 2012 r. prawnuk ks. Witolda, noszący po nim imię, a reprezentujący spadkobierców z rodziny Czartoryskich, odebrał klucze do pełkińskiego pałacu¹¹⁷.

Linia pełkińska, zapoczątkowana przez Witolda i Jadwigę, jest najliczniejszą obecnie linią rodu Czartoryskich żyjącą w Polsce. Do zstępnych księstwa, jak szacuje prof. K. Karolczak, *zaliczyć można co najmniej 274 osoby, w tym 243 żyjące*. Wśród nich odnajdujemy m.in. takie nazwiska, jak: Brzozowski, Czarniecki, Gromnicki, Potocki czy Rostworowski, mieszkających nie tylko w Polsce, lecz także we Francji, Kanadzie, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych¹¹⁸.

¹¹⁵ K. Karolczak, *Dzieduszyccy*, s. 189–190 (przypisy); BKCz, W. Czartoryski, *Wspomnienia*, s. 1; P. Sieradzki, *Obecność rodziny książąt Czartoryskich*, odczyt, s. 122.

¹¹⁶ K. Karolczak, *Rodzina Dzieduszyckich*, s. 213.

¹¹⁷ <<http://prawo.rp.pl/artukul/409546.html?p=1>> [19–02–2014]; <<http://www.nowiny24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20120814/JAROSLAW/120819827>> [19–02–2014].

¹¹⁸ K. Karolczak, *Dzieduszyccy*, s. 189–190; tenże, *Rodzina Dzieduszyckich*, s. 267–273.

Marek Adamczewski
Uniwersytet Łódzki

Odciski XIV-wiecznej pieczęci a godło współczesnego herbu. Uwagi na marginesie prac nad herbem miasta i gminy Byczyna w latach 2002–2015

Artykuł na temat znaków Byczyny powstał przy okazji prac podjętych przez władze miejskie nad „nowym”, poprawnym wzorem herbu. W trakcie badań najstarszych pieczęci Byczyny z XIV w., prowadzonych w ramach rekonstruowania dawnego znaku Byczyny, pojawił się ciekawy problem metodologiczny. Ujawnione zostały dwa odciski pieczęci wykonane zapewne tym samym tłokiem, ale różniące się detalami wyobrażenia napieczętnego. Dostrzeżone różnice obrazów z punktu widzenia historyka opisującego motyw napieczętny nie mają żadnego znaczenia. Stają się one natomiast elementami kluczowymi w badaniach rekonstruktora herbu. Na podstawie dwóch różnych odcisków wykonanych z tego samego tłoka wykreślić można dwa godła herbowe Byczyny.

Problem tu podniesiony nie dotyczy fragmentarycznie zachowanych odcisków wykorzystywanych do odtwarzania tzw. wzorca pieczęci. Analizowane odciski średniowiecznej pieczęci Byczyny są dobre, czytelne i — w ramach swoich „kompetencji” — prawie jednoznacznie oddają szczegóły godła. Tym samym do dyskusji prowadzonej od lat, streszczonej tu pytaniem: „której wersji znaku miejskiego w trakcie tworzenia współczesnej formy herbu samorządowego oddamy pierwszeństwo — starszej czy młodszej, nieheraldycznej czy heraldycznej”, należy dopisać rozdział na temat wyboru konkretnego odcisku pieczęci jako wzorca do dalszego postępowania rekonstruktora. Oczywiście problem tu podniesiony znika, gdy w trakcie kwerend zostanie ujawniona większa liczba odcisków pieczęci. Wówczas o „prawdziwości” znaku zadecyduje „statystyka”. W pracach nad herbem Byczyny — jak dotąd — zastosowanie mają tylko dwie odbitki.

Samorząd miasta i gminy Byczyna od 30 IX 2002 r.¹ używał herbu wyprowadzonego z publikacji z 1967 r. *Miasta polskie w Tysiącleciu*². Wzór znaku miejsko-gminnego Byczyny z 2002 r. — po zaakceptowaniu go przez radnych — nie został przedstawiony ekspertom Komisji Heraldycznej do zaopiniowania — jak wynika to z pisma z 2010 r.³ — choć w 2002 r. „polskie prawo heraldyczne” przewidywało współpracę samorządów z Ministrem Spraw

¹ Uchwała Rady Miejskiej w Byczynie z 30 IX 2002 r. nr XLVI/314/2002.

² *Miasta polskie w Tysiącleciu*, Wrocław 1967, t. II, red. M. Siuchniński, tab. nr LXXII.

³ Pismo Macieja Tomaszczyka, Sekretarza Gminy, z 2 II 2010 r. do Jerzego Millera, Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, w sprawie ustanowienia herbu oraz flagi gminy Byczyna, zob. przyp. 6.

Wewnętrznych i Administracji i Komisją Heraldyczną, powiązaną strukturalnie ze wspomnianym Ministerstwem, podczas ustanawiania znaków gminnych, powiatowych i wojewódzkich. Zasady współpracy zostały określone w znowelizowanej w grudniu 1998 r. ustawie o Odznakach i mundurach z 21 XII 1978 r.⁴

27 X 2009 r. do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, a *de facto* do ekspertów Komisji Heraldycznej przy Ministerstwie wysłane zostało pismo z Byczyny, sygnowane przez Macieja Tomaszczyka, Sekretarza Gminy Byczyna, z prośbą o zaopiniowanie odznaczenia „Zasłużony dla Byczyny”⁵. W piśmie znajdował się opis obu stron wyróżnienia i jego reprodukcja. Awers medalu tworzył herb miejski Byczyny według wzoru z 2002 r. i napis: *ZASŁUŻONY DLA BYCZYNY*. Rewers wyróżnienia odwoływał się do wydarzeń z 24 I 1588 r., czyli upamiętniał bitwę stoczoną pod Byczyną przez wojska polskie z siłami Maksymiliana III Habsburga. Warstwę ilustracyjną tworzyła scena z bitwy, a napis objaśniający — *BITWA POD BYCZYNĄ | 24 STYCZNA 1588* — precyzował przekaz obrazowy. W przywołanym piśmie z 27 X 2009 r. znalazła się błędna informacja na temat biegu prac nad herbem Byczyny. Według przywołanego pisma w 2002 r. eksperci Komisji zaakceptowali wzór znaku Byczyny⁶.

2 II 2010 r. zostało przygotowane nowe pismo, sygnowane także przez Macieja Tomaszczyka, Sekretarza Gminy Byczyna, korygujące niektóre sformułowania wniosku z 27 X 2009 r. W nowym piśmie możemy przeczytać: [...] *w toku kontroli ustalono [...], że pomimo przyjęcia uchwały przez Radę Miejską w Byczynie w sprawie ustanowienia herbu oraz flagi Gminy Byczyna nie wystąpiło o opinię do Komisji Heraldycznej w tej sprawie*⁷. Pismo z 2 II 2010 r. w części wnioskowej zawierało dwa merytoryczne akapity tj.: 1. prośbę o wydanie opinii na temat herbu i flagi Byczyny wykorzystywanych od 30 IX 2002 r. oraz 2. powtórny wniosek o zaopiniowanie medalu.

Ekspert Komisji Heraldycznej przygotowali opinię na temat herbu Byczyny 5 XI 2010 r., a — przewidzianą prawem — ostateczną ocenę znaków sformułował w imieniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji Grzegorz Ziomek, Dyrektor Departamentu Administracji Publicznej⁸. Herb Byczyny i w konsekwencji wyprowadzona z niego flaga miejsko-gminna zaopiniowane zostały negatywnie. W merytorycznej ocenie znaku, zawartej w „Opinii o projekcie herbu i flagi Gminy Byczyna”, będącej częścią Uchwały Komisji Heraldycznej z 5 XI 2010 r. i załącznikiem do pisma ministerialnego, znalazły się zastrzeżenia ekspertów Komisji Heraldycznej wobec realizacji plastycznej znaku Byczyny, przedłożonego do oceny w 2009 i 2010 r.⁹

Wydaje się, że w 2010 r. eksperci Komisji Heraldycznej uznawali, że dalsze prace nad herbem miejsko-gminnym Byczyny będzie można prowadzić według dwóch scenariuszy. Pierwszy zakładał przygotowanie lepszej wersji znaku na podstawie wzoru z publikacji *Miasta polskie*

⁴ Ustawa z 29 XII 1998 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z wdrożeniem reformy ustrojowej państwa, „Dziennik Ustaw”, 1998, nr 162, poz. 1126, art. 5.

⁵ Pismo Macieja Tomaszczyka, Sekretarza Gminy Byczyna, z 27 X 2009 r. do Jerzego Millera, Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, w sprawie ustanowienia herbu oraz flagi gminy Byczyna.

⁶ [...] *wzór herbu został przyjęty przez Komisję Heraldyczną*, Pismo Macieja Tomaszczyka, Sekretarza Gminy Byczyna, z 27 X 2009 r. do Jerzego Millera, Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, w sprawie ustanowienia herbu oraz flagi gminy Byczyna.

⁷ Tamże.

⁸ Uchwała nr 147–1651/O/2010 Komisji Heraldycznej z 5 XI 2010 r. w sprawie projektu herbu i flagi Gminy Byczyna; Pismo Grzegorza Ziomek, Dyrektora Departamentu Administracji Publicznej do Sekretarza Gminy w Byczynie z 20 I 2011 r.

⁹ Opinia o projekcie herbu i flagi Gminy Byczyna, załącznik do Uchwały nr 147–1651/O/2010 Komisji Heraldycznej z 5 XI 2010 r.

w *Tysiącleciu*¹⁰, a drugi przewidywał opracowanie nowego wzoru godła herbowego według reprodukcji z książki Mariana Gumowskiego o najstarszych pieczęciach miast polskich z XIII i XIV w.¹¹ Na marginesie tu prowadzonych rozważań i uprzedzając tok dalszej narracji, należy stwierdzić, że znaki wyprowadzone z tych dwóch zasugerowanych przez ekspertów źródeł inspiracji otrzymałyby godła różniące się przynajmniej kilkoma szczegółami.

Uwagi ekspertów dotyczyły przede wszystkim realizacji plastycznej herbu Byczyny z 2002 r. Eksperci Komisji negatywnie ocenili kształt tarczy herbowej, przejętej do herbu z 2002 r. wprost z publikacji *Miasta polskie w Tysiącleciu*. Zasugerowali, aby w nowej wersji herbu tarcza przyjęła formę *późnogotyckiej tarczy herbowej zw. tarczą hiszpańską* o proporcjach wysokości do szerokości wyrażonej wartościami 9:8. Ważny akapit „Opinii...” dotyczył barw heraldycznych ocenianego herbu. Eksperci zaakceptowali dwa główne kolory herbu — biały pola tarczy i czerwony budowli obronnej. Eksperci Komisji krytycznie natomiast ocenili wykorzystanie w opiniowanym znaku nieheraldycznej barwy „popielatej”. Zamiast niej zalecili wprowadzenie heraldycznego błękitu. Miał on znaleźć się na kulach wieńczących dachy i na dachach herbowych wież Byczyny.

W połowie 2013 r. władze Byczyny (w trakcie własnych prac nad nową stylizacją herbu samorządowego) zwróciły się do piszącego te słowa — Marka Adamczewskiego — z prośbą o: 1. przeprowadzenie badań na temat najstarszego herbu Byczyny i 2. przygotowanie wersji herbu, która uwzględniłaby sugestie ekspertów Komisji Heraldycznej¹². Wstępne rozpoznanie problemu — tj. przeczytanie ze zrozumieniem opinii ekspertów Komisji Heraldycznej z 2010 r. — doprowadziło do wyznaczenia trzech kierunków dalszych prac nad herbem Byczyny. Uznałem, że można: 1. skorygować istniejący herb Byczyny przez wprowadzenie poprawek zaleconych przez ekspertów Komisji Heraldycznej, 2. odwołać się ściśle do wersji herbu z wydawnictwa *Miasta polskie w Tysiącleciu* z jednoczesną zmianą kształtu tarczy herbowej, 3. zbudować godło „nowego” herbu Byczyny na podstawie „reprodukcji” pieczęci średniowiecznej, przygotowanej przez Mariana Gumowskiego. W konsekwencji tak przeprowadzonego rozpoznania powstały trzy zasadnicze wersje znaku Byczyny. W połowie 2013 r. władze samorządowe zdecydowały, że dalsze prace będą prowadzone na podstawie poprawionego herbu z 2002 r.

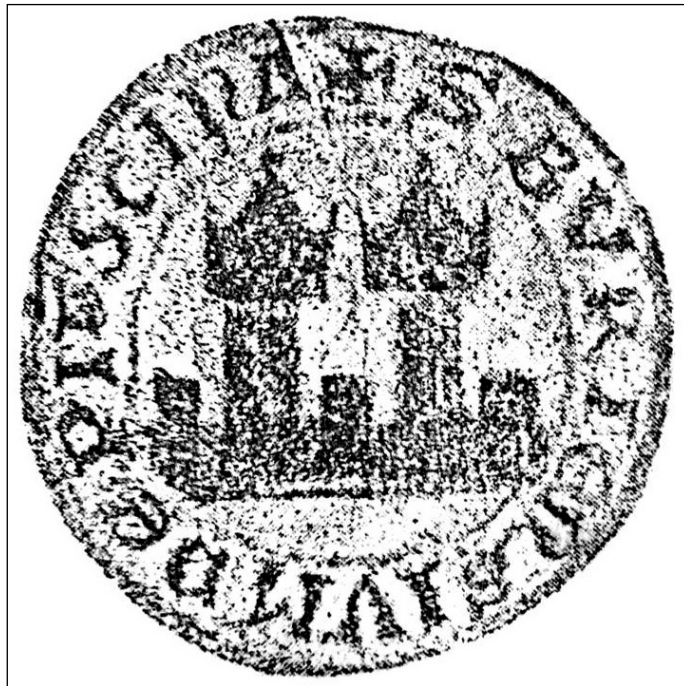
W czerwcu 2013 r. samorząd Byczyny przesłał do Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji wniosek o zaopiniowanie wzoru poprawionego herbu. Eksperci Komisji Heraldycznej badali poprawność „nowego” znaku 14 II 2014 r. Uznali, że w dalszym ciągu herb nie jest dostatecznie dobry i w konsekwencji tychże obserwacji wydali o nim negatywną opinię. Cztery miesiące później zostało zredagowane pismo ministerialne w sprawie herbu Byczyny¹³.

¹⁰ Przedstawiony wygląd herbu oparto na wersji opublikowanej w publikacji „*Miasta polskie w tysiącleciu*” z 1967 r. (tom II, tab. LXXII) [...] Należy ponownie przedstawić autorską wersję herbu, opartą głównie na wizerunku herbu przedstawionym we wspomnianej na wstępie publikacji (na przesłanym wizerunku) z wykorzystaniem podanych [w opinii — M. A.] sugestii, tamże.

¹¹ Rysunek herbu według najstarszej pieczęci — M. Gumowski „*Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII, XIV w.*”, Toruń 1960, tablice III–31 (tak Or.), Opinia o projekcie herbu i flagi Gminy Byczyna, załącznik do Uchwały nr 147–1651/O/2010 Komisji Heraldycznej z 5 XI 2010 r. Zwracam uwagę, że reprodukcja III–31 z przywołanej publikacji dotyczy najstarszej pieczęci Brzeźnicy, a nie Byczyny. Najstarsza pieczęć Byczyny w przywołanym opracowaniu (M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV w.*, Toruń 1960) została opublikowana pod numerem III–32.

¹² Umowa w sprawie przygotowania uzasadnienia historyczno–heraldycznego i przedstawienia projektów znaków gminnych dla Gminy Byczyna z 15 V 2013 r.

¹³ Uchwała nr 57–1651/O/2014 Komisji Heraldycznej z 14 II 2014 r. w sprawie projektów herbu, flagi i pieczęci gminy Byczyna; pismo Szymona Wróbla, Dyrektora Departamentu Współpracy z Jednostkami Samorządu Terytorialnego do Macieja Tomaszczyka, Sekretarza Gminy Byczyna, z 17 VI 2014 r.

1. Tzw. wcierka z odcisku pieczęci Byczyny,
M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*,
Toruń 1960, nr III–32

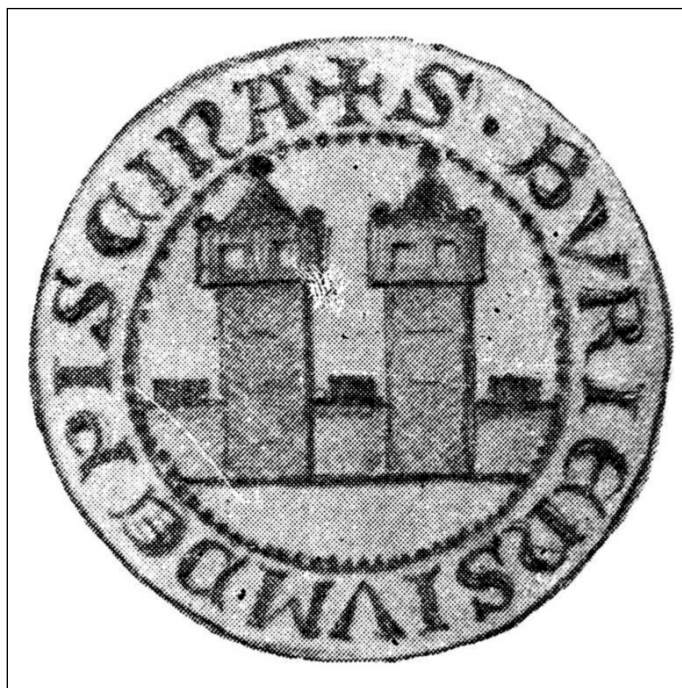
Motywy podjęcia uchwały oceniającej negatywnie herb Byczyny w wersji z 2013 r. eksperci Komisji Heraldycznej zawarli w załączniku do uchwały z 14 II 2014 r.¹⁴ Eksperti w lutym 2014 r. *de facto* uściślili treść własnego pisma z 5 XI 2010 r., które — według władz Byczyny i projektującego herb w 2013 r. — zawierało zgodę na budowanie znaku według dwóch lub nawet trzech różnych założeń. W lutym 2014 r. eksperci z Komisji jednoznacznie stwierdzili, że herb Byczyny powinien odwoływać się do wyobrażenia XIV-wiecznej pieczęci Byczyny, znanej z „reprodukcji” przygotowanej przez Mariana Gumowskiego¹⁵ (il. 1). Do krytycznych uwag z 14 II 2014 r. należy też zaliczyć kategoryczne stwierdzenie ekspertów na temat złotych (złoty) kul wieńczących dachy wież obronnych Byczyny w herbie z 2013 r., które — według znawców — powinny być bezwzględnie błękitne¹⁶.

„Reprodukcje” odcisków pieczęci z publikacji o najstarszych pieczęciach miast polskich Mariana Gumowskiego (z uwagi na ich pewne „niedoskonałości”) nie są — z metodologicznego punktu widzenia — szczególnie dobrymi wzorcami dla rekonstruktorów herbów. Wiedzą to

¹⁴ Załącznik do uchwały nr 57–1651/O/2014 Komisji Heraldycznej z 14 II 2014 r.

¹⁵ Komisja Heraldyczna podtrzymuje stanowisko, że rysunek herbu należy oprzeć na najstarszej pieczęci Byczyny — M. Gumowski, *„Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku”, Toruń 1960, tablica III, nr 32*, Załącznik do uchwały nr 57–1651/O/2014 Komisji Heraldycznej z 14 II 2014 r.

¹⁶ Komisja podtrzymuje też, że kule na daszkach winny być barwy błękitnej, użycie złotych na srebrnym polu tarczy łamie bowiem zasadę alternacji, a nie ma dla nich szczególnego uzasadnienia, Załącznik do uchwały nr 57–1651/O/2014 Komisji Heraldycznej z 14 II 2014 r. Kolorystyka kul wieńczących dachy budowli obronnych w herbach miejskich jest zagadnieniem przynajmniej dyskusyjnym. W herbach Bolesławca, Brzezin i Łęczycy (*Miasta polskie w Tysiącleciu*) oraz Brzezin, Bydgoszczy, Byczyny, Chełmży i Nowego Dworu Gdańskiego (M. Gumowski, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1960), a także Grójca, Raciąża i Łęczycy (*Herbarz polski*, wyd. Kawa Hag, lata trzydzieste XX w.) zwieńczenia wież — niezależnie od barwy pola — były złote.

2. Tzw. wcierka z odcisku pieczęci Byczyny,
M. Gumowski, *Herby miast polskich*,
Warszawa 1960, s. 85 (il. 76)

dobrze osoby badające krytycznie dorobek naukowy Mariana Gumowskiego. Marian Gumowski podczas kwerend archiwalnych tworzył kopie pieczęci (tzw. wcierki). Jednakowoż „reprodukcje” te nie powtarzały wiernie obrazów z przeszłości. Pojawiały się na nich przekłamania treści w związku z praktyką uzupełniania trudnych do odczytania fragmentów pieczęci o motywy ustalone na podstawie autorskiej interpretacji przekazu. Za przykład „niedokładności” tzw. wcierek Mariana Gumowskiego mogą posłużyć „reprodukcje” najstarszych pieczęci Brzeźnicy i Żychlina. Doprowadziły one do naszkicowania błędnej wizji przeszłości sfragistycznej tych dwóch miast i — w przypadku Żychlina — przyczyniły się do zaprojektowania herbu, który w warstwie obrazowej nie miał podstawy źródłowej¹⁷.

Konfuzję projektującego „nowy” herb Byczyny, który chciałby skorzystać z tzw. wcierki pieczęci Byczyny, opublikowanej w pracy o najstarszych pieczęciach miast polskich, wywołuje fakt, że w tymże 1960 r. Marian Gumowski opublikował także drugą „reprodukcję” najstarszej pieczęci miejskiej Byczyny. Pierwsza tzw. wcierka — co oczywiste — została wydana w przywołanej przez ekspertów Komisji Heraldycznej pracy o najstarszych pieczęciach miast polskich (il. 1), a druga — w popularnym herbarzu miejskich¹⁸ (il. 2). Wyobrażenia napieczątne z obu „reprodukcji” pieczęci Byczyny różnią się i z tego powodu, że na ich podstawie można stworzyć dwa

¹⁷ M. Adamczewski, *Od „jakby trzech gór” do trzech lilii, czyli o ikonografii czternastowiecznej pieczęci miejskiej Brzeźnicy*, w: *Miasta. Ludzie. Instytucje. Znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 789–811; tegoż, *Herb gminy i miasta w Żychlinie. Rozważania na marginesie sporu o formę godła herbowego Żychlina w stylizacji z 2014 i 2015 roku*, artykuł oddany do druku w „Roczniku Łódzkim” (druk: 2016 r.)

¹⁸ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 85 (il. 76).

3. Odcisk pieczęci Byczyny z 1415 r.,
Archiwum Państwowe we Wrocławiu (fot. G. Trafalski)

herby o odmiennych godłach. Różnice dotyczą: 1. sposobu powiązania dwóch wież obronnych z murami miejskimi¹⁹ i 2. kształtu zadaszenia obu wież²⁰.

W przypadku, gdy pośrednia podstawa źródłowa — podwójna edycja tej samej pieczęci, ale zapewne jej różnych odcisków²¹ — prowadzi do sformułowania (w pewnym zakresie) sprzecznych wniosków, jedynym właściwym sposobem dalszego postępowania jest dotarcie do oryginalnych odcisków pieczęci i ich autopsja. W katalogu średniowiecznych dokumentów z Archiwum Państwowego we Wrocławiu można przeczytać, że w archiwum wrocławskim są przechowywane dwa XV-wieczne dokumenty, opieczetowane pieczęcią miejską Byczyny²². Woskowe pieczęcie Byczyny (przywieszane do wspomnianych dokumentów) — co wynika z kwerend i fotografii wykonanych w ich trakcie — są czytelne (il. 3–4). Odcisnięto je w I połowie XV w. tym samym typariuszem, pochodzącym zapewne z XIV w. Jednakowoż obrazy murów obronnych i wież na

¹⁹ Z „reprodukcji” pieczęci Byczyny z *Najstarszych pieczęci miast polskich* wynika, że wieże obronne zostały wzniesione na murze miejskim. „Kopia” pieczęci z *Herbów miast polskich* wskazuje, że są one wysunięte przed linię (czoło) muru.

²⁰ Z „reprodukcji” pieczęci Byczyny z *Najstarszych pieczęci miast polskich* wynika, że czatownie wież nakryte zostały wysokimi, spiczastymi dachami, flankowanymi skośnymi liniami (może trójkątami). „Kopia” pieczęci z *Herbów miast polskich* wskazuje, że dachy nad wieżami były małe, raczej płaskie i flankowane kulami.

²¹ „Reprodukcja” z *Najstarszych pieczęci miast polskich* powstała na podstawie odcisku z 1415 r. pod dokumentem przechowywanym w archiwum wrocławskim (M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV w.*, Toruń 1960, s. 45) a „reprodukcja” z *Herbów miast polskich* została oparta na dokumencie z XIV w. [...] z [...] *Archiwum Państw. m. Wrocławia i woj. wrocł.* (M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 100).

²² Są to: dokument z 1415 r. wystawiony przez radę miejską Byczyny (na pasku pergaminu pieczęć Byczyny) i dokument z 1418 r., wystawiony wspólnie przez władze miejskie i cechowe Brzegu, Kluczborka, Byczyny i Wólczyna (na pasku pergaminu m.in. pieczęć Byczyny) — Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep., 66, sygn. 409 (405a); Rep. 68, sygn. 74 (207); R. Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław–Racibórz 2014, nr 7142, 7537.

4. Odcisk pieczęci Byczyny z 1418 r.,
Archiwum Państwowe we Wrocławiu (fot. G. Trafalski)

polach obu odcisków nieznacznie różnią się. Różnice te zapewne wynikają z „ręcznej produkcji” odcisków. Być może do wykonania dwóch analizowanych odcisków użyto masy woskowej o innych właściwościach. Nie można wykluczyć też, że na ostateczną formę obu obrazów miały wpływ: 1. kąt nacisku typariusza na miękką, woskową powierzchnię, 2. przesunięcie typariusza w płaszczyźnie poziomej w czasie pieczętowania. Tym samym — jeśli to rozumowanie jest poprawne — o formie znaku miejskiego Byczyny utrwalonego w woskowych odciskach (rysunek godła) z początku XV w. zdecydowały *de facto* uwarunkowania techniczne, związane z czynnościami pieczętowania.

Porównanie kopii pieczęci Byczyny, wykonanych przed 1960 r. (tzw. wcierki Mariana Gumowskiego) i w 2015 r. (fotografie Grzegorza Trafalskiego), pozwala stwierdzić, że „reprodukcja” z popularnego herbarza miejskiego była oparta na odcisku pieczęci Byczyny z 1418 r. (il. 2, 4), a „reprodukcja” z pracy o najstarszych pieczęciach miast polskich — na odcisku z 1415 r. (il. 1, 3). Co ciekawe, analizując kopie najstarszej pieczęci Byczyny w tak skomponowanych dwuelementowych zbiorach, dochodzę do wniosku, że obie tzw. wcierki w zasadzie wiernie powtarzały dane z oryginałów. Na pieczęci z 1415 r. dachy obu wież rzeczywiście są wysokie i flankowane (przynajmniej dach wieży prawej) przedmiotami, które bardziej przypominają smukłe trójkąty niż kule. Natomiast na pieczęci z 1418 r. dach nad wieżą prawą jest raczej płaskim trójkątem, a na szczytach „wewnętrznych” ścian obu czatowni można dostrzec kule, a nie smukłe trójkąty. Wydaje się, że ta „niejednoznaczność” przekazów z przeszłości zadecydowała o późniejszych wersjach znaku Byczyny, w których pojawiały się zarówno potrójne, trójkątne dachy, jak i kule wieńczące dachy. Są też rozwiązania „kompromisowe” — potrójne dachy zwieńczone kulami.

W pracach rekonstruktorów herbów zawsze pewną rolę odgrywają ich subiektywne odczucia i preferencje odnoszące się do szeroko rozumianej estetyki poszczególnych obrazów. Według mnie interpretacja treści i formy godła Byczyny, zaproponowana przez Mariana Gumowskiego

5. Herb Byczyny w II połowie XIX w.,
H. Saurma, *Wappenbuch der schlesischen Städte*, Berlin 1870

w pracy o najstarszych pieczęciach miast polskich (odkładając na bok problemy poprawności interpretacji poszczególnych elementów wyobrażenia), doprowadziła do powstania znaku interesującego i oryginalnego. Z całą pewnością przywołany tu obraz przewyższa to, co widzimy na „reprodukcji” znanej z popularnego herbarza miejskiego. Przekonanie o wyższości estetycznej znaku znanego z odcisku z 1415 r., a także jednoznaczne stanowisko ekspertów Komisji w sprawie źródła inspiracji dla godła „nowego” herbu Byczyny, zdecydowały o przygotowaniu godła herbu opartego na „reprodukcji” pieczęci Byczyny z pracy o najstarszych pieczęciach miast polskich. Etapem pośrednim prac był szkic, który ułatwił rekonstruktorowi skopiowanie znaku średnio-wiecznego i jednocześnie stał się argumentem w dyskusji nad problemem precyzji odwzorowania znaku z przeszłości.

W pracy o najstarszych pieczęciach miast polskich (z uwagi na technikę wykonania „reprodukcji” pieczęci — kontury, brak szczegółów) nie znajdziemy wyjaśnienia ważnego problemu konstrukcyjnego godła Byczyny. Z przywołanej tzw. wciěrki nie dowiadujemy się, w jaki sposób obie wieże obronne były połączone z murem miejskim. Dopiero analiza oryginalnych odcisków pozwala rozstrzygnąć problem posadowienia wież obronnych względem linii (czoła) herbowego muru Byczyny. Na odciskach z Wrocławia można dostrzec linie, które sugerują, że grawer umieścił wieże przed murem obronnym. W tym zakresie tzw. wciěrka z popularnego herbarza miejskiego lepiej odzwierciedlała przekaz z przeszłości niż „reprodukcja” z naukowej pracy o najstarszych pieczęciach miast polskich. Trzeba jednak pamiętać, że posadowienie wież obronnych przed linią muru obronnego było szczegółem godła Byczyny właściwym chyba tylko dla jego średniowiecznej wersji. Późniejsze wzory herbu Byczyny mają wieże umieszczone na murze obronnym²³. Tak

²³ Np. M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 143; A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994, s. 22.

6. Herb Byczyny z II połowy XIX w.,
O. Hupp, *Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dorfer*, Frankfurt 1898

narysował godło miejskie Byczyny Otto Hupp w 1898 (il. 6) i w 1915 r.²⁴ Uwaga o umiejscowieniu wież na murze nie dotyczy natomiast dobrze narysowanego godła Byczyny, opublikowanego w herbarzu śląskim z 1870 r.²⁵ (il. 5). Jego autor — Hugo Saurma — poprawnie nawiązał do obrazu z pola XIV-wiecznej pieczęci. Wersja herbu Byczyny z 1870 r. w dużym stopniu pokrywa się z treścią tzw. wciérki, opublikowanej przez Mariana Gumowskiego w 1960 r. w popularnym herbarzu miast polskich (il. 2). Inny sposób wykreślenia godła Byczyny przez obu przywołanych heraldyków niemieckich w II połowie XIX i na początku XX w. był konsekwencją ich metodologicznych preferencji. Otto Hupp uważał, że o kształcie herbu miejskiego decydują wyobrażenia ze źródeł najbliższych czasom tworzenia „nowego” herbu, a Hugo Saurma w tym samym celu wykorzystywał znaki najstarsze.

Ekspert Komisji Heraldycznej wskazali, że źródłem inspiracji dla „nowego” herbu samorządu Byczyny powinno być wyobrażenie z pola pieczęci z XIV w. Tym samym na marginesie rozważań tu prowadzonych pozostawić należy wersje herbu miejskiego Byczyny opracowane w okresach późniejszych. Dla kompleksowego zarysowania problemu należy jednak przywołać pieczęć Byczyny z datą 1588 na polu pieczęci (wykorzystaną m.in. do uwierzytelnienia dokumentu z 1706 r.²⁶) i heraldyczną dekorację, wkomponowaną w ścianę ratusza w Byczynie z 1719 r. (il. 7).

Pieczęć z datą 1588 ma ograniczone znaczenie dla prowadzonych tu rozważań. Jej pole wypełnia odmieniona (w odniesieniu do znaku z XIV w.) budowla obronna. Mur ceglany zajmuje całą dolną część pola pieczętnego, a dwie wieże miejskie wyrastają z linii muru obronnego. Być

²⁴ O. Hupp, *Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dorfer*, Frankfurt 1898; Pitschen Kawa Hag, 1915, Tab. Provinz Oberschlesien. Regierungsbezirk Oppeln.

²⁵ H. Saurma, *Wappenbuch der schlesischen Städte*, Berlin 1870, s. 423.

²⁶ Pieczęć sucha o średnicy 38 mm i legendzie: SIGILVM SENATVS POPVLI BICINENSIS |15– 88 — Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog III. Listy cechowe, sygn. 4882.

7. Ratusz w Byczynie. Dekoracja heraldyczna z 1719 r.,
materiały Urzędu Miasta w Byczynie

może od pieczęci z datą 1588 pochodzą wszystkie te wersje herbu Byczyny, w których wąski pas umocnień dzielący pole pieczęci lub pole tarczy na dwie części — górną i dolną, właściwy dla obrazu średniowiecznej pieczęci, został zastąpiony murem szczelnie wypełniającym całą dolną część pola pieczęci lub podstawę tarczy herbowej²⁷. Szczegółem, nad którym warto się pochylić, są zwieńczenia obu wież miejskich Byczyny. Na odcisku z 1706 r. można dostrzec dachy wież zbudowane z trzech połączonych, wysokich trójkątów. Każdy wierzchołek „potrójnego” dachu został zwieńczony ozdobną kulą.

²⁷ Np. godło herbu miejskiego z dekoracji heraldycznej ratusza byczyńskiego z 1719 r. ma mur miejski, który wypełnia całą podstawę tarczy herbowej. Tak też zostało wykreślone godło Byczyny w herbarzu miejskim z 1960 r. (M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 143).

Dekorację ratusza w Byczynie (il. 7), skomponowaną m.in. z herbu miasta i z czarnego, ukoronowanego cesarskiego orła z Orderem Złotego Runa, symbolizującego opiekę Karola VI, cesarza rzymskiego narodu niemieckiego (1711–1740) nad Byczyną, należy przywołać w pracy nt. tworzenia „nowej” wersji herbu Byczyny w miejscu dotyczącym barw pola i godła miejskiego. Herb Byczyny z 1719 r. w jego obecnej, tj. odrestaurowanej wersji ma pole o barwie naturalnego kamienia, a herbowa budowla obronna została pokryta czerwoną farbą. Tak zdefiniowane barwy pozostawiają jedynie przestrzeń do rozważań nad kolorystyką pola tarczy. Możemy przyjąć, że naturalny kamień oznacza brak koloru, czyli barwę białą (srebro) lub też, że pole pokryte było kolorem żółtym (złotym). Tradycja heraldyczna Byczyny, mocno zaznaczona przez heraldyków niemieckich i podtrzymana przez Mariana Gumowskiego, wskazuje, że pierwszeństwo w tym przypadku należy oddać barwie białej (srebro).

Na marginesie rozważań na temat metod rekonstruowania herbów z przeszłości warto podnieść kwestię roli znaków miejskich w stylizacji heraldycznej w procesie odtwarzania herbów. Problem wyboru źródła inspiracji dla współczesnych herbów miejskich dostrzegają starsza literatura, ale koncentrowała się głównie na obrazach z pieczęci i sposobach ich wykorzystania²⁸. Uwagi na temat dwukierunkowego rozwoju symboliki miejskiej (znaki napieczętne i godła herbowe) i konsekwencji tegoż dla współczesnej heraldyki samorządowej znane są z prac np. Józefa Szymańskiego²⁹ i Pawła Stróżyka³⁰. Autorzy ci zwrócili uwagę na formalne i prawne różnice pomiędzy pieczęcią z wyobrażeniem i herbem z godłem.

„Nowy” herb Byczyny został opracowany na podstawie najstarszego wyobrażenia napieczętne-go, które nie zostało zaprojektowane dla herbu miejskiego. Herb Byczyny jest natomiast znany z dekoracji heraldycznej ratusza wykonanej w 1719 r. Zapewne nie jest to pierwsze heraldyczne przedstawienie tego znaku. Rodzi się więc pytanie, której wersji znaku — nieheraldycznemu obrazowi z pola średniowiecznej pieczęci czy godłu z dekoracji ratusza z 1719 r. — należy przyznać pierwszeństwo w trakcie rekonstruowania herbu miejskiego. Za każdym z tych dwóch źródeł inspiracji przemawiają silne argumenty. Ekspertki Komisji Heraldycznej wskazali na znak najstarszy, choć zapewne już w XVI w. był on zastąpiony znakami inaczej rysowanymi. Opinia ekspertów Komisji na obecnym etapie tworzenia herbu Byczyny zamyka sprawę.

Przypadek znaku Byczyny wskazuje, że na końcowy wynik prac nad herbem samorządowym, a dokładnie na kształt godła herbowego, wpływ może mieć sposób, w jaki został wykonany zinventaryzowany odcisk pieczęci. Pracownik kancelarii, odpowiedzialny za uwierzytelnienie dokumentu pieczęcią, mógł np. przesunąć typariusz w trakcie pieczętowania, a w konsekwencji tego nieznacznie zmienić obraz napieczętny. W przypadku Byczyny problem wierności przekazu źródeł sfragistycznych został skomplikowany przez edycje źródeł, wykonaną przy zastosowaniu metody, która osłabiła wierność przekazu.

Wzór „nowego” herbu Byczyny, oparty na tzw. wcierce z odcisku pieczęci miasta z XIV w., został przedłożony ekspertom Komisji Heraldycznej w styczniu 2015 r.³¹ (il. 8). 27 III 2015 r. eksper-

²⁸ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 75–76. Marian Gumowski w wielu pracach stawiał znak równości pomiędzy wyobrażeniem pieczęci i godłem herbu miejskiego.

²⁹ J. Szymański, *W sprawie genezy polskich herbów miejskich*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. 6, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 169 i nast. Józef Szymański z dużym uznaniem odniósł się do ustaleń poczynionych przez M. Friedberga na temat rozwoju znaku miejskiego Krakowa (M. Friedberg, *Herb miasta Krakowa*, „Rocznik Krakowski”, t. XXXVII, 1937, s. 97–138).

³⁰ P. Stróżyk, *Najstarszy herb Poznania*, w: *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań 2005, s. 276–292.

³¹ Wniosek o wydanie opinii dotyczącej ustanowienia symboli (herbu i flagi) Gminy Byczyna z 8 I 2015 r.

ci pozytywnie zaopiniowali przedłożony wzór³², a 6 V 2015 r. zostało przygotowane ministerialne pismo w tej sprawie, podpisane przez Szymona Wróbla, zastępcę dyrektora Departamentu Administracji Publicznej. W czerwcu 2015 r. problem „nowego” herbu Byczyny został przedstawiony przez projektującego mieszkańcom gminy. Dyskusja — co było do przewidzenia — koncentrowała się wokół problemu przedmiotów wieńczących obie ściany boczne czatowni. Zwolennicy zarówno kul, jak i trójkątów dysponują silnymi argumentami.

Post scriptum

W grudniu 2015 r. został przygotowany jeszcze jeden wzór herbu Byczyny, w którym wieże obronne i zwieńczenia wież ściśle nawiązywały do rozwiązań znanych z pieczęci z XIV w. Wieże zostały przesunięte przed linię muru, a trójkąty flankujące wysokie spiczaste daszki zastąpiono kulami. Nowy wzór herbu Byczyny eksperci Komisji Heraldycznej ocenili 15 stycznia 2016 r. i wydali o nim pozytywną opinię.

³² Uchwała nr 26–1651/O/2015 Komisji Heraldycznej z 27 III 2015 r. w sprawie projektów herbu, flagi i pieczęci Gminy Byczyna.

RECENZJE

Bartłomiej Czarski, *Stemmaty w staropolskich książkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej*, Wydawnictwo Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2012, ss. 299, 1 nlb., il. 47

W 2012 r. Muzeum Pałac w Wilanowie wydało książkę zatytułowaną: *Stemmaty w staropolskich książkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej* autorstwa Bartłomieja Czarskiego. Jest to przeredagowana na potrzeby wydawnictwa praca doktorska, napisana pod kierunkiem prof. Barbary Milewskiej-Ważbińskiej i obroniona w 2011 r. na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Omawiana książka została podzielona przez Autora na dwie części. Pierwsza z nich składa się z trzech rozdziałów, druga zaś z pięciu. Zamieszczona na końcu książki bibliografia przedmiotowa liczy 98 pozycji. Wraz ze wszystkimi indeksami i spisami objętość pracy wynosi 300 stron. W książce zamieszczonych zostało 47 rycin przedstawiających omawiane w pracy stemmaty. W przypisach swoje miejsce znalazły z kolei tłumaczenia wszystkich cytowanych przez autora łacińskich epigramatów.

Stemmaty i wszelkiego rodzaju związane z nimi kwestie natury heraldyczno-literackiej stanowią w polskich badaniach niezwykle ważne zagadnienie, które jak dotąd nie doczekało się gruntownego opracowania naukowego. Za uważa to Autor omawianej książki, wedle którego: *badania nad literaturą pochwalną — do której należy zaliczyć także stemmaty — stanowią ważny kierunek w polskim literaturoznawstwie.*

Jednocześnie — jak pisze B. Czarski — część badaczy literaturę panegiryczną traktuje z założenia jako twórczość gorszego gatunku, nie zawsze nawet zasługującą na naukowe opracowanie. Co prawda w ostatnich latach wzrosło zainteresowanie formami słowno-wizualnymi, jednak niektóre gatunki z pogranicza literatury i sztuk plastycznych nie zostały jak dotąd opracowane czego przykładem są tytułowe stemmaty. Tę swoistego rodzaju lukę w polskiej literaturze naukowej ma — wedle Autora — wypełnić opublikowana przez niego i przedłożona Czytelnikom zainteresowanym tematem praca.

Zgodnie z zaproponowaną przez Autora wstępną definicją, omawiane przez niego utwory to formy oparte na powiązaniu wiersza z wizerunkiem heraldycznym. Stemmaty — jak podkreśla B. Czarski — powstawały w celach pochwalnych i były kierowane do sponsorów i mecenasów. W ich treści chwalono konkretną osobę bądź ród, wykorzystując do tego elementy widoczne w godle albo całym herbie osoby będącej adresatem laudacji. Powołując się na prace innych badaczy, Autor nadmienił także, iż stemmaty pomógł utrwalić w kulturze staropolskiej ówczesny system szkolnictwa. Powiązane z ideą szlachectwa, miały ją ilustrować zarówno obrazem, jak i tekstem.

Podstawowym celem badawczym pracy jest prezentacja stemmatów od strony genologicznej. Ma temu służyć zarysowanie kontekstów, a więc przedstawienie gatunków z pogranicza literatury i sztuk plastycznych, w szczególności zaś emblematów i literatury heraldycznej. Niezwykle istotnym punktem jest także wyjaśnienie kluczowego dla rozprawy terminu stemmat, w tym jego pojmowanie przez badaczy zajmujących się literaturą okolicznościową. Praca — zgodnie z założeniem Autora — winna się skupiać w zasadzie wyłącznie na formie wierszy stemmatycznych z ramy wydawniczej, przez co Autor rozumie wszystkie elementy okalające utwór właściwy. Samodzielne zbiory tego typu utworów oraz te, które wchodziły w skład cyklów emblematycznych, zostały w pracy pominięte. Dokonany wybór źródeł B. Czarski argumentuje dwójako. Po pierwsze, stemmaty z ramy wydawniczej są powiązane z dawną książką, gdyż w sposób ścisły przynależą do tzw. preliminarium. Po drugie, stemmaty wchodzące w skład ramy wydawniczej niejednokrotnie łączą się z tytułowym tekstem druku, co nie pozostaje bez wpływu ani na ich kompozycję i status gatunkowy, ani też na ich treść. Stemmaty z ramy wydawniczej funkcjonują bowiem „w ściśle określonym kontekście, bez którego nie mogłyby istnieć”. Należy zatem podkreślić, iż w pracy Autor zamierza omówić stemmaty jedynie z punktu widzenia ich budowy i organizacji wewnętrznej. Wedle Autora ma to służyć ich uporządkowaniu pod względem odmian formalnych i wariantów elokucyjnych, a w konsekwencji także ich wzajemnemu porównaniu. W mniejszym stopniu zamierza on poruszyć natomiast kwestie inwencji i interpretacji, które zasługują — jego zdaniem — na oddzielne opracowanie.

Warto wspomnieć, iż Autor nie sprecyzował w sposób jednoznaczny przyjętego w pracy chronologicznego i geograficznego zakresu badań. Określenie, iż zaprezentowane w książce źródła literackie pochodzą z *książek staropolskich*, które *ukazywały się na terenie Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego od XVI do*

XVIII wieku, daje bowiem podstawę do twierdzenia, iż praca została oparta na dziesiątkach tysięcy stemmatów, które ukazywały się przez ponad trzysta lat na obszarze blisko miliona kilometrów kwadratowych. Nie przeczy temu sam Autor, który wykorzystane przez siebie źródła określa jako: *wiele utworów zaczerpniętych bezpośrednio ze starych druków*. Bez trudu można jednak stwierdzić, iż liczba wykorzystanych przez Autora źródeł wynosi około 100 pozycji, co stanowi jedynie promil z tak szeroko zarysowanej wcześniej podstawy źródłowej. Warto dodać, iż dokładne przyjrzenie się wykorzystanym w pracy materiałom literackim utrudnia brak *bibliografii podmiotowej*. Autor przedstawił na końcu pracy jedynie *bibliografię przedmiotową*, która zbiera wyłącznie wykorzystane w pracy opracowania. Kończąc niejako ten wątek, trzeba nadmienić, iż współczesne badania powinny być prowadzone w sposób możliwie najpełniej wyczerpujący podstawę źródłową. Prace szczegółowe, oparte na ograniczonej liczbie źródeł, powinny, ale dopiero po pewnym czasie — przejść w prace o charakterze ogólnym i syntetyzującym. Wydaje się, iż książka B. Czarskiego tego wymogu nie spełnia, a Autor poprzez wybiórczy dobór źródeł próbuje stworzyć w pracy atmosferę reprezentatywności dokonanej przez siebie selekcji materiału.

Stemmaty — jak było to wspomniane — rozumiane są przez Autora jako trwałe połączenie słowa literackiego i wizerunku herbu. Z tego też powodu przechodzi on w dalszej części pracy do omówienia podstawowych kwestii natury heraldycznej. Wiele uwagi poświęca scharakteryzowaniu poszczególnych elementów budowy herbu (tarcza, godło, hełm, korona, klejnot, labry, trzymacze, dewizy, płaszcze oraz namioty heraldyczne, orderzy oraz oznaki godności), przy czym szczególnie ważne są dla B. Czarskiego te elementy, które nadawały znaczenie utworom stemmatycznym, a więc mobilia i zawołania. Warto zauważyć, iż swoje rozważania heraldyczne Autor oparł przede wszystkim na literaturze popularnonaukowej,

m.in. autorstwa: P. Dudzińskiego, A. Znamierowski, S. Górczyńskiego, J. Kochanowskiego oraz A. Kulikowskiego. Natomiast prawie w ogóle nie wykorzystał w swoich rozważaniach podstawowych prac naukowych autorstwa chociażby J. Bieniaka, S. K. Kuczyńskiego oraz J. Szymańskiego. Książki dwóch ostatnich badaczy co prawda zna, ale powołuje się na nie jedynie kilkukrotnie, przedkładając wspomniane wyżej prace popularne. Pewnym tego wyjaśnieniem zdaje się być jedynie brak jakiegokolwiek rzetelnego i w pełni naukowego opracowania polskiej heraldyki czasów nowożytnych.

Przystępując do rozważania relacji słowa i obrazu w czasach starożytnych oraz ich odrodzenia w okresie renesansu i baroku, Autor odwołał się do humanistycznego zainteresowania hieroglifami i wynikającymi z tego pierwszymi pracami o charakterze emblematycznym (A. Alciatus) i ikonologicznymi (C. Ripa). Kontynuując swoje rozważania w tej kwestii, Autor omówił także pochodzenie i genezę stemmatów, które wywodzi ze średniowiecznych *wierszy na herb*. Opierając się na pracach J. Pelca i F. Pilarczyka, Autor zauważa, iż stemmaty są starsze od emblematów i jako takie wpłynęły na wykształcenie się ich jako gatunku. Te z kolei nie pozostały bez wpływu na stemmaty, które dzięki emblematom zaczęły się rozwijać i często przybierały ich formę. W wyniku wzajemnego przenikania się obu gatunków pojawiły się z czasem także rozbudowane konstrukcje z pogranicza literatury i sztuk plastycznych oraz całe tego typu cykle. Ich wspólnym mianownikiem był jednak temat inspirowany refleksją o charakterze heraldycznym.

Niezmiernie ważne pozostają dla B. Czarskiego kwestie dotyczące rozumienia słowa *stemmat*, zarówno w epoce, w której były one tworzone, jak i przez zajmujących się tym zagadnieniem badaczy. W sposób krytyczny odwołuje się on do definicji J. Pelca, który za *stemmat* uznaje także wiersz pisany *na herb*, ale taki, który nie tworzy z nim konstrukcji

komplementarnej. Według B. Czarskiego wyznacznikiem gatunku staje się w tej definicji nie budowa utworu, ale jego tematyka. Autor krytykuje słuszny, jak się wydaje, związek wiersza z *istniejącym niekoniecznie w ramach utworu wyobrażeniem graficznym, w tym przypadku herbem*. Kontynuując swoje rozważania, Autor omówił rozumienie terminu *stemmat* (*stemma*) w dziełach autorów antycznych: Pliniusza Starszego i Seneki Młodsze, po czym przeszedł do przedstawienia ich definicji słownikowych. Pomocą w zrozumieniu omawianego pojęcia, jak i bliskoznacznego mu terminu *arma* służyła autorowi przede wszystkim praca E. Forcelliniego, który tłumaczył termin *stemma* jako *wyobrażenie przodków* lub *połączoną girlandę*, słowo *arma* zaś jako *znak rodowy*. Podobnie pojęcie *arma* wyjaśnia słownik autorstwa M. Plezi, który niestety wciąż jest niedokończony, przez co też nie zawiera hasła *stemmat*/*stemmat*. Wydaje się jednak, iż powołanie się przez Autora na przytoczone powyżej prace jest jedynie zabiegiem o czysto erudycyjnym charakterze, ani bowiem rozumienie obu terminów przez E. Forcelliniego, które opiera się na łacinie klasycznej, ani przez M. Plezię, który podaje średniowieczne znaczenie słów łacińskich, nie odpowiada staropolskiemu pojmowaniu stemmatu.

W odniesieniu do zasygnalizowanego powyżej problemu, należy stwierdzić, iż Autor zauważa, że termin *stemmat* był w okresie staropolskim używany wobec wszelkich form literackich, a także słowno-wizualnych, które opierały się na odwołaniach o charakterze heraldycznym. Słowem *stemmat* określano wówczas zatem nie tylko epigramaty, których tematem był herb (*wiersze na herb*), ale także kompozycje słowno-heraldyczne dołączone do druków panegirycznych oraz inne formy poetyckie powiązane w mniejszym lub większym stopniu z rycinami przedstawiającymi herby. Z takim pojmowaniem stemmatu zgodna jest wspomniana już definicja autorstwa J. Pelca, z którą jednak Autor wcześniej polemizował. Należy podkreślić, iż w omawianej części pracy

uwagę Czytelnika przykuwa nie tyle pojmowanie stemmatów przez społeczeństwo czasów nowożytnych, które winno być kluczowe dla pracy, ale dyskusja, jaką Autor prowadzi z tytułami staropolskich kompozycji słowno-heraldycznych. Czytelnik może odnieść wrażenie, iż Autor z przyjętej przez siebie perspektywy badawczej próbuje podporządkować z góry ustalonej tezie omawiane przez siebie utwory. Wydaje się, iż odpowiednie ich dopasowanie do przyjętych zasad jest dla niego ważniejsze niż staropolskie pojmowanie omawianych przez niego utworów.

Druga część książki została poświęcona funkcjonowaniu stemmatów w kontekście ramy wydawniczej oraz jako tzw. paratekstów. Pierwsze z wymienionych powyżej pojęć Autor stosuje w rozumieniu zaproponowanym przez R. Ocieczek, drugie zaś zgodnie z definicją autorstwa G. Genette'a. W swoich rozważaniach Autor przywołał także pogląd P. Pireckiego, wedle którego pisarze doby staropolskiej poprzez ramę wydawniczą prowadzili dialog z Czytelnikiem. Z jednej strony reklamowali oni swoje dzieło, z drugiej natomiast wdawali się w dyskusję z nieprzychylnym krytykiem, co najczęściej objawiało się w tzw. wierszach do Zoila. W nawiązaniu do przytoczonego poglądu P. Pireckiego Autor słusznie stwierdza, iż parateksty, do których zalicza także stemmaty z ramy wydawniczej, realizują pewną strategię, mającą na celu właściwe przyjęcie tekstu tytułowego przez odbiorcę, którym mógł być zarówno dowolny Czytelnik, jak i konkretna osoba, w tym mecenas.

Autor wyróżnił wśród stemmatów utwory dwu- (ikon i epigram) i trójelementowe (nadpis, ikon, epigram). Swoją uwagę poświęcił także grafikom heraldycznym pozbawionym subskrypcji, które umieszczone są na odwrocie karty tytułowej druków, a więc w miejscu z reguły przynależnym stemmatom. Opisując różne rodzaje nadpisów (tytułów), B. Czarski wydzielił kilka podstawowych typów. Warto zwrócić uwagę, iż w przypadku stemmatu z wyobrażeniem herbu Prawdzic Autor uznał

nadpis *Lew z muru* za redundantny, także wyobrażenie bowiem zostało przedstawione w herbie. Według B. Czarskiego redundancyjne są także wszelkie tytuły zawierające nazwy rodów. Autor stwierdza bowiem, iż powszechnie było wiadome, jakim herbem posługiwał się każdy z ważniejszych rodów Rzeczypospolitej. W związku z powyższym nadpis mówiący o tym, iż stemmat został napisany na herb Lełiwa Tarnowskich jest zbyteczny, wszyscy bowiem — jak podkreśla — Tarnowskich znali i wiedzieli, jakim herbem się pieczętowali. Kilka stron dalej Autor wspomina jednak, iż arcybiskup Jan Tarnowski posługiwał się herbem Rola. Analizując dalszą część pracy, Czytelnik dowie się z kolei, iż w przypadku stemmatu z utworu *Opisanie przodków sławnego [...] domowego gospodarstwa* (1636) nadpis niezawierający nazwy przedstawionego w ikonie herbu cechuje się swego rodzaju brakiem precyzji.

Kontynuując rozważania na temat budowy stemmatów, B. Czarski podzielił omawiane przez siebie utwory na grupy tematyczne. Wyróżnił przy tym stemmaty opiewające herby miast, akademii i instytucji kościelnych, a także utwory odwołujące się w swojej treści do herbów rodzin panujących. Omówił kolejno kilka wybranych stemmatów, które opiewały herby najważniejszych miast Rzeczypospolitej, po czym przeszedł do zaprezentowania przykładów stemmatów korporacyjnych, w tym utwory dotyczące herbu Akademii Krakowskiej. Swoją uwagę poświęcił także kilku wierszom na herby instytucji kościelnych oraz wybranym stemmatom dedykowanym polskim monarchom. W odniesieniu do tych ostatnich Autor omówił utwory poświęcone Stefanowi Batoremu, przedstawicielom dynastii Wazów i Wettinów oraz Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu.

Rozważania na temat budowy stemmatów nie byłyby pełne, gdyby w książce zabrakło także omówienia różnego rodzaju inwencji i wariantów kompozycyjnych. Wśród takich utworów należy wymienić przede wszystkim stemmaty, w którym jednemu wyobrażeniu

heraldycznemu towarzyszyło kilka utworów poetyckich. Innym charakterystycznym przykładem są z kolei quasi-cykle, które autor przedstawia, opierając się na stemmatach słubnych. Składają się one z dwóch utworów. Pierwszy z nich jest poświęcony pannie młodej, drugi zaś jej małżonkowi. W zależności od inwencji wydawcy utwory te mogły być ułożone obok siebie na dwóch oddzielnych kartach lub też na jednej, w poziomie lub w pionie. W związku z powyższym warto zauważyć, iż przedstawiona przez autora opinia, jakoby rozbudowane cykle stemmatów pojawiły się dopiero w XVIII w., może świadczyć o nie w pełni rzetelnie przeprowadzonej kwerendzie. Przykładem tego typu utworów, które powstały jednak sto lat wcześniej, jest chociażby cykl stemmatów dołączony do dzieła *Certamen Pultoviae cum Cracovia* (1617) oraz utworu *Divi tutelares dioecesis Cracoviensis* (1617). Należy także podkreślić, iż Autor do stemmatów pisanych w konwencji poezji kunsztownej zaliczył tzw. wiersze figuratywne. Skądinąd zasadne wydaje się, aby były one omawiane raczej w obrębie właściwego sobie gatunku, w ramach którego winno się wyodrębnić utwory o tematyce heraldycznej.

Zaprezentowane powyżej krótkie omówienie książki autorstwa B. Czarskiego nie wyczerpuje niniejszej recenzji. Przed zaprezentowaniem ostatecznej konkluzji warto bowiem zwrócić jeszcze uwagę na kilka błędów o charakterze merytorycznym i interpretacyjnym, których Autor niestety się nie ustrzegł.

Wnikliwy Czytelnik może odnieść wrażenie, iż w przypadku analizy i interpretacji niektórych z omawianych stemmatów Autor niepotrzebnie stwarza sztuczne problemy badawcze. Dobrym przykładem jest tutaj chociażby utwór dołączony do dzieła Bartłomieja Paprockiego *Herby rycerstwa polskiego* (1584). Według autora monogram S, wpisany niejako w orła, na którego piersi widnieje herb Wilcze Kły, może odnosić się zarówno do Zygmunta Augusta, jak i do Stefana Batorego. Pomijając fakt, iż Zygmunt August posługiwał się

monogramem SA, należy stwierdzić, iż po dłuższym i całkowicie niepotrzebnym rozważaniu, którego z monarchów monogram dotyczy, Autor słusznie opowiada się za osobą Stefana Batorego, któremu utwór jest dedykowany. Zasadne wydaje się zatem pytanie o prowadzenie przez autora bądź co bądź jałowej dyskusji nad problemami z góry skazanymi na rozwiązanie lub nawet nieistniejącymi.

Kontynuując niejako wątek batoriański, warto zatrzymać się nad innym stemmatem poświęconym osobie monarchy. W pierwszym akapicie dotyczącym treści poświęconego królowi epigramatu Czytelnik dowiadyuje się bowiem, iż *w wierszu nie ma wzmianki o królowej z rodu Jagiellonów*. Kilka zdań dalej natomiast, iż *stemmat zawiera również element panegiryczny odnoszący się nie tylko do całego państwa, lecz także do królowej*. Co więcej, Autor precyzuje nawet, w którym wersie utworu owe odwołanie zostało przedstawione: *Znalazło się ono w trzecim wersie, w pochwalę całego rodu*.

Uważna lektura książki autorstwa B. Czarskiego może zatem doprowadzić Czytelnika nie tylko do wyciągnięcia wniosku o sprzeczności prezentowanych przez Autora tez — jak było to zaprezentowane powyżej — ale także do tego, że zaproponowana przez niego interpretacja stemmatów przybiera często jedynie formę opisu tego, co Autor widzi w ikonie oraz omówienia tego, czego dowiedział się po lekturze wiersza. Na początku książki zasygnalizował on co prawda, że wątki interpretacyjne będą stanowić w pracy jedynie swoistego rodzaju uzupełnienie, to jednak w przypadku, gdy takowe się pojawiają, byłoby wskazane, aby odwołał się on do możliwie jak największej liczby herbów związanych z adresatem danego utworu. Chodzi tutaj przede wszystkim o inne utwory literackie, jak i herby umieszczone na obrazach, czy też na zabytkach architektury związanych z osobą, której stemmat dotyczy. Warto wszak zwrócić uwagę, iż czasem nawet prezentowany przez Autora opis warstwy wizualnej nie jest precyzyjny i pomija mniejsze, ale nie mniej istotne graficzne elementy utworu.

Dobrym przykładem jest tutaj stemmat z dzieła *Trinauleum Constantianum* (1613), w którym Autor zauważa jedynie pięciopolowy herb Rzeczypospolitej z herbem Habsburgów w tarczy sercowej. Pomija zaś otaczający herb państwa wieniec herbów ziemskich. W odniesieniu do wspomnianego powyżej herbu Habsburgów należy zaznaczyć, iż zasadne byłoby, aby Autor w trakcie omawiania jego legendy odwoływał się do literatury niemieckojęzycznej, a nie wydawnictw amerykańskich.

Zakrawający na ignorancję, poważny błąd merytoryczny dotyczy z kolei opisu herbu wielkiego Wazów. Umieszczony w druku *Polloniae felicitia* [...] (1646) dziewięciopolowy herb dynastii przedstawia według B. Czarskiego obok herbów Rzeczypospolitej (Orła i Pogoni), herbu Królestwa Szwecji (Trzy Korony) i Snopka — rodowego znaku Wazów także Lwa będącego herbem księstwa Mantui. Powyższa interpretacja dobitnie świadczy, iż autorowi nieznanne są inne przedstawienia tego wielce popularnego herbu polskich Wazów.

Kompetencje Autora w zakresie heraldyki budzą wątpliwości także w przypadku nieprecyzyjności stosowanego przez niego języka blazonowania. Zgodnie z opisem B. Czarskiego w herbie Trach po stronie lewej znajduje się zwrócony głową ku górze smok, a po stronie prawej trzy wręby. Bez trudu można stwierdzić, że w tym przypadku Autor myli strony heraldyczne, herb Trach bowiem przedstawia smoka w polu prawym, a wręby w polu lewym. Z kolei w przypadku herbu złożonego Hieronima Wielopolskiego i Urszuli Potockiej Autor stwierdza, iż tarcza została podzielona w pas, tak iż w polu prawym znajduje się herb Sarykoń, w polu lewym Pilawa. Wiadomo wszak, iż podział w pas nie dzieli tarczy herbowej na strony, ale na pole górne i dolne.

W przypadku utworu *Eurippus philosophicus* [...] (1736) do epigramu została dołączona grafika odwołująca się do osoby Teodora Lubomirskiego h. Szreniawa. Całość kompozycji została zwieńczona mitrą książęcą, w której Autor widzi jednak koronę. Podobnie błędnie

i w sposób wręcz zakrawający na ignorancję używa on terminu tiara na określenie wieńczącej tarczę herbową biskupiej infuły. Przykładem takiego stosowania tego pojęcia jest utwór *Navis pretiosa virtutum cymmelia* [...] (1720), w którym została przedstawiona rozbudowana grafika heraldyczna z herbem Junosza biskupa Felicjana Konstantego Szaniawskiego. Autor stwierdza, iż elementem komplementarnym omawianej grafiki są przedstawienia korony, czyli poprawnie mitry książęcej oraz tiary, czyli poprawnie infuły. Co ciekawe i warte podkreślenia termin *tiara* jest w użyciu permanentnym i tylko w kilku odosobnionych przypadkach B. Czarski zastosował termin *infuła*. Przykładem poprawnego użycia tego ostatniego terminu jest stemmat poświęcony biskupowi Jakubowi Zadzikowi, w którego opisie Autor wymiennie stosuje jednak pojęcia *herb* i *godło*. Należy wszak zauważyć, iż w rozdziale poświęconym zagadnieniom heraldycznym Autor wyraźnie wskazał, iż w herbach biskupich ponad tarczą herbową była umieszczona infuła bądź kapelusz.

W odniesieniu do stemmatu z panegiryku poświęconego Mikołajowi Stefanowi Pacowi Autor nie pokusił się o omówienie konstrukcji używanego przez niego herbu złożonego. Pominięcie tego elementu w interpretacji utworu stanowi zasadniczy błąd i po raz kolejny świadczy o świadomym ignorowaniu przez Autora kwestii heraldycznych. Herby wielopolowe bardzo często były bowiem w sposób świadomy kreowane przez ich właścicieli. Umieszczenie w poszczególnych polach konkretnych herbów miało przede wszystkim wydźwięk propagandowy. Herb złożony miał bowiem przekazywać informacje o najznakomitszych przodkach jego właściciela, w szczególności zaś o więzach krwi, jakie poprzez dany herb łączyły go z najsłynniejszymi rodami Rzeczypospolitej.

Analiza herbu złożonego nie została przeprowadzona przez Autora także w przypadku wielopolowego herbu Chodkiewiczów. Niezwykle interesującą rzeczą, niestety niezauważoną przez B. Czarskiego, jest powtórzenie

jedynie wybranych elementów z herbu Jana Karola w herbie Jana Mikołaja, któremu omawiany przez Autora stemmat jest dedykowany. Innym przykładem, w którym Autor pomija, a nawet odrzuca interpretacje herbu tej samej rodziny, jest stemmat poświęcony Annie Chodkiewicz, córce hetmana Jana Karola. Pięciopolowa tarcza z herbami Kościesza, Abdank, Korczak, Jastrzębiec oraz Gryf została, co ciekawe, umieszczona w otoczeniu panopliów, które z zasady kobiecie w heraldyce nie przysługiwały. Adresatka utworu była jednak córką znakomitego wodza i zapewne dlatego jej herb, dla podkreślenia pochodzenia oraz zasług ojca, został umieszczony w otoczeniu armatury. Wy-mowne wydaje się, iż B. Czarski w przeprowadzonym przez siebie wywodzie dotyczącym obecności Gryfa w herbie Chodkiewiczów nie dochodzi do jakichkolwiek konstruktywnych wniosków. Zauważa jedynie, iż godło to dość często pojawiało się w stemmatach i poezji heraldycznej związanej z rodziną Chodkiewiczów. Nie zadaje sobie natomiast trudu pogłębienia tego zagadnienia i przedstawienia jego przyczyn. Co więcej, wspomniany wiersz analizuje w oderwaniu od całego utworu, który złożony jest z kilku stemmatów.

W trakcie rozważań na temat stemmatu poświęconego rodzinie Chrościszewskich Autor nie odniósł się do umieszczonego ponad tarczą monogramu Zygmunta Augusta (SA), który wskazuje, iż ów herb pochodził z królewskiej nobilitacji. Literackie odwołania do tego elementu nie są jednak czytelne dla Autora, który w ogóle monogramu nie zauważa. Zdarzyło się nawet, iż Autor pominął w swojej analizie umieszczone w ikonie oznaki godności adresata utworu. Przykładem opartej na takim wywodzie interpretacji jest stemmat poświęcony arcybiskupowi gnieźnieńskiemu Janowi Tarnowskiemu herbu Rola, na którego godność wskazuje umieszczona nad tarczą infuła i pastorał. Autor widzi w osobie arcybiskupa jednak jedynie archidiakona krakowskiego, kanonika wrocławskiego oraz warszawskiego. Omawiając z kolei stemmat z utworu *Grosz*

[...] (1620), który został poświęcony trzem przedstawicielom domu Radziwiłłów, Autor pozostawia Czytelnikowi odgadnięcie, o jakich członków rodziny chodzi. Czytelnikowi, który chciałby w pełni zrozumieć omawiany utwór nie pozostaje zatem nic innego, jak sięgnąć do źródła i uzupełnić przedstawione przez Autora informacje.

Kończąc niniejsze rozważania, należy stwierdzić, iż mimo trafnego doboru tematu, jak i pomysłu na jego realizację, praca została napisana w sposób nie do końca przemyślany, materiał źródłowy został zebrany w sposób przypadkowy, a sam Autor nie ustrzegł się błędów i pomyłek — zarówno merytorycznych, jak i interpretacyjnych. Niedosyt, jaki Czytelnik może poczuć w stosunku do przedstawionych analiz i wyjaśnień natury symboliczno-heraldycznej, można tłumaczyć jedynie tym, iż Autor już na wstępie książki zapowiedział, iż zostaną one przedstawione w sposób syntetyczny, nie stanowią bowiem głównego tematu pracy. Jeżeli zatem przedmiotem rozważań Autora była jedynie forma i konstrukcja stemmatów, to poprzez pojawienie się często kilkunastopitowych, a więc wedle Autora, syntetycznych interpretacji i towarzyszących im wywodów symboliczno-alegorycznych praca zyskała status niezgodnej z postawionym na wstępie celem badawczym. Wnikliwy Czytelnik może odnieść także wrażenie, że książka autorstwa B. Czarskiego jest jedynie swoistego rodzaju katalogiem zebranych przez Autora w sposób przypadkowy utworów.

Książka jawi się przede wszystkim jako praca filologiczna i jako taka pozostaje zbieżna z kompetencjami Autora. Duże zastrzeżenie budzi natomiast merytoryczne przygotowanie Autora w kwestii znajomości zasad i reguł heraldyki. Nie zauważa tego niestety Autorka wstępu do omawianej publikacji, która pisze, iż: *Bartłomiej Czarski ma wszelkie kompetencje, by zgłębiać tytułowe zagadnienie. [...] Pod jego przewodnictwem łatwiej poruszać się w heraldycznym ogrodzie, gdzie niewiele jest wydzielonych alejek i zadbanych grządek, a samo założenie ogrodowe*

zdecydowanie bardziej przypomina labirynt niż równe szpalery roślin. O wiele bardziej krytycznie podszedł do swojej pracy B. Czarski. Jego opinia, którą umieścił w zakończeniu książki, niech będzie jednocześnie podsumowaniem tej

recenzji. Niniejsza rozprawa naturalnie nie wyczerpuje zagadnienia i nie rozwiązuje wszystkich związanych ze stemmatami problemów. Trzeba nawet przyznać, że znaczna część z nich nie została nawet zasygnalizowana.

Bartłomiej M. Wołyniec
Uniwersytet Jagielloński

SUMMARIES

Jonas Drungilas

Echoes of the Polish–Lithuanian union: Polish nobility immigration to Samogitia (Žmudź), re–emigration and links to the homeland at the turn of the XVI and XVII centuries

The article analyzes the immigration of Polish nobility to the ethnic regions of Lithuania's — Duchy of Samogitia, as well as their re–emigration and the relationships with relatives in Poland. The specified problematic sections of the immigration of Polish nobility showed that in order to get a full picture of the immigration process, certain tools are necessary, from a methodological point of view, such as a developed geographical and chronological source database as well as clear criteria for identifying the newcomer (origin, date of arrival, actual residency). When analyzing the available sources, it can be concluded that the immigration of Polish nobility to Samogitia (as well as the entire Grand Duchy of Lithuania) was affected by pull factors (needs of the lords of the Grand Duchy of Lithuania) as well as push factors (the rising population of Poland). The Polish nobility which settled in the area, also served as an attraction, forming immigration streams and chain migration. The change in the contingent which took up residency in Samogitia was determined not only by horizontal relations (family, neighbors) but vertical (clients) relations as well. Re–emigration among the newcomers was also a common occurrence, due to the inability (or perhaps the lack of time) to settle in Samogitia, or due to new perspectives in Poland, some have decided to return to their homeland. Those whom arrived and settled in Samogitia, kept close ties with their homeland. In addition to various legal requirements which imposed maintaining links with the families left behind in Poland, many have also left their estates there as well. Even after the ties to their homeland have diminished, the nobles were aware of their family ties and ancestry, and often recalled their origins.

Izabela Ryczek

The participants of the Moldovan expedition according to the list of seizures from the year 1497, included in the *Matricularum Regni Poloniae summaria. Part I*

The reign of Jan Olbracht in Poland (1492–1501) is seen in literature mainly through the angle of the Anti–Ottoman expedition in 1497, on which the monarch set out with an army of 80,000 men, and did not succeed in gaining allies. Due to the refusal of the troops for marching through Moldova, Jan Olbracht directed his actions against their ruler, and his vassal, Stefan III the Great (1457–1504). The expedition, commonly known as the Moldovan expedition, ended with the defeat of the Polish army, which in less than three months returned to the country. An oddity among history is the amount of grants as well as seizures which have been made during the time. Among the 370 beneficiaries of these grants, Part I includes the biographies of 47 recipients, which include not only royal officials, but persons without titles as well. The beginning includes a brief outline of the reign of King Jan Olbracht. The main goal of the study was to discover in which part of Poland the amount of seizures was the highest, whether they were granted as special merits, and how the seizure acts were prepared. The answers to these and other questions will be completed by Part II of the study.

Agnieszka Pospiszil

A short monography of the Zdziechowski family, Rawicz coat of arms

The present article is consecrated to the history and genealogy of Kresovian branches of the Rawicz–Zdziechowskis. Although the family, originally from the Northern Małopolska, was first mentioned in the 15th century by Jan Długosz and its members were participating in the elections of the Polish Kings, the two brothers, Wawrzyniec and Cyprian, the founders of the Kresovian branches of Zdziechowskis, didn't know their ancient origins, most probably because of their ancestors' relocation to the Mazovia. As a consequence, though initially their descendants were inscribed in the St. Peterburg's Herald's Office in the part VI (for the ancient nobility) of the *Rodoslovnaya kniga*, they were moved to less prestigious part II and III, for the nobility gained because of the military or civil rank.

Wawrzyniec and Cyprian, who both changed sides during the Partition of Poland and joined the Russian Army (achieving consecutively ranks of a general and a major), thanks to their well-connected marriages, started a family fortune that made the Zdziechowskis significant landowners both in the Ukraine and Belarus.

The older branch descending from Wawrzyniec, settled in Belarus and became extinct in 1910. Some of its members participated in the January Uprising of 1863 and some were forced to emigrate.

The younger branch descending from Cyprian, divided itself into the three branches — another Belorussian, Ukrainian and a military one without any known manors.

While the members of the older branch were mostly leading the life of the typical landowners, the members of the younger one also actively participated in a political, artistic or military life, holding honorary, civil or military posts, creating or collecting works of art and fiction.

The most famous members of the Zdziechowskis were Marian (the renown philosopher, professor and a friend of Leo Tolstoy), his brothers Kazimierz, a writer, both from the younger Belorussian branch and from the Ukrainian branch — Jerzy, a famous politician and Minister of Treasury in the Interbellum.

The article presents also a familial connections and short descriptions of the families that Zdziechowskis were married to.

Translated by Autor

Jan Županič

Nobility archives in Vienna

The „Monhly Heraldic”, as early as the interwar years, mentioned how important the Nobility archives in Vienna could be in genealogical research. Jan Županič, in his study, presented it's content. The article is important mainly due to the fact that the institution does not have a typical inventory of the archive. Apart from the works of Sławomir Górczyński, Županič studies, including this article, constitute an important contribution towards the knowledge of the archive, and thus the history of nobility.

Piotr Mystakowski

Czartoryski clan in the biography of Chopin

Frederic Chopin's relationship with the family of prince Adam Jerzy Czartoryski and the exile Hôtel Lambert in Paris community, are known in literature mainly due to the official aspect („Chopin played at Hôtel Lambert”). Meanwhile, diary and epistolographic sources presented by the author, greatly complement this knowledge, and allow a perspective into the history and character of these daily family and social events (name day celebrations, balls, dances, etc.). For example we get an insight into Chopin eagerly playing piano for the young ladies at the Polish Institute, the prince's family visiting Chopin in his home, or a mention by J. Bem regarding a freshly painted picture of Chopin, which Duchess Czartoryska planned to present at the royal court. Splendid fragments from Leonard Niedzwiedzki's diary, who was a regular at Hôtel Lambert, complement the multilateral image of the artist's relations — a voluntary outlaw sentenced to be beheaded by the special Russian tribunal for his role in the November uprising at the home of the prince's family.

Iwona Długoń

Prince Witold Czartoryski. Life and Works

Prince Witold Czartoryski (1864–1945) was the son of Jerzy (1828–1912), and the grandson of Konstanty (1773–1860), the founder of the Vienna line of the Czartoryski clan, which similarly to the Parisian line, descended from the general starost of Podolia Prince Adam Kazimierz (1734–1823) and Izabela Flemming Czartoryska (1746–1835).

Prince Witold inherited his father's estates in Wiązownica and Pełkinie near Jarosław in Galicia. In 1889 r. he married Countess Jadwiga Dzieduszycka, and had many children, thus giving a rise to the Pełkinie Cartoryski line.

His broad business activities, as a landlord, social activist and politician, are divided into two periods, one, during which he was introduced by his father to the meanders of the Galician reality, and while he slowly took over his duties. Witold continued Jerzy's work in managing the family estate, successfully modernizing and enlarging it. Along with his wife he ran active patronage and charity foundations which supported seventeen roman and greek catholic parishes.

As a member of the national parliament, as well as many socio-economic institutions, such as the Landowners Union or Galician Association of Landowners, he continued the family traditions and fulfilled his responsibilities towards his homeland.

A second period of activity began after Poland regained it's independence. As both a „farmer” and a politician he was regarded as a mature and powerful man, whom invariably represented traditional conservative views. During

the War he was involved in the Central National Committee, he even had his „five minutes” as the Commissioner General of the Polish Government for Galicia. In free Poland, Witold continued his work as a senator associated with the National Democracy.

He was known as an excellent breeder of horses and cattle as well as a dendrologist, as reflected by the extremely well maintained herds and parks in the estate. His works were also frequently published in numerous professional journals.

Children and their education was very important to Czartoryski, and not only that of his own children. He co-founded the Polish Education Society as an exemplary institution for boys. The rules at the Society were similar to those observed at the Czartoryski palace, and were characterized by austerity and high discipline. Despite that fact, his home did not lack love and faith, four of his children chose the spiritual path — including a Dominican — Michał, a martyr of WWII. His other children, by establishing relationships with such families as Zamoycki, Stadnicki or Skrzyński have created the largest line of descendants of the Czartoryski family currently living in Poland.

Marek Adamczewski

Imprints of a fourteenth century sigil and the emblem of the modern day coat of arms. Observations noted while working on creating the city and municipality of Byczyna coat of arms during 2002–2015

In 2014 and 2015 two new versions of the historic Coat of arms of Byczyna have been created, which in accordance with the Polish heraldry law, were presented for the experts of the Heraldic Commission in order to verify their historic as well as heraldic correctness. While working on the new emblem, it was discovered that the medieval character of Byczyna was preserved on old sigil imprints created during the first half to the fifteenth century with a fourteenth century imprint maker. Both sigils were published by M. Gumowski in his publications in 1960 — regarding the oldest coat of arms of Polish cities and the popular city coat of arms series.

The two published imprints of the fourteenth century Byczyna sigil contained similar, but not identical ideas. Both of them included two main elements: battlement wall and two towers topped with pointed roofs. While reproductions of the two sigils were made — because of the difference in details — two different city coat of arms could have been created. Those in charge of creating the new coat of arms wanted to find the answer to why formally the same objects — impressions of the stamps on the 1960 imprints — differ by at least a couple of details.

An in-depth look at the two imprints of the Byczyna sigil kept at the National Archive in Wrocław has led to the conclusion that M. Gumowski's reproductions are based on two different prints, and therefore they emphasize elements of particular importance and relevance to their primary models. The reproduction included in the works regarding the coat of arms of Polish cities was created based on a sigil dated 1415, while the reproduction from a popular city coat of arms series was based on a sigil dated 1418.

The experts from the Heraldic Commission stated that the character of the past is better reflected by the reproduction included in the works regarding the coat of arms of Polish cities instead of the reproduction from a popular city coat of arms series. They based their decision on the fact that the works regarding the coat of arms of Polish cities was more of a scientific publication, while the latter was more of a popular article type of publication. However — from an in-depth perspective — the assumption has not been confirmed as the reproduction of the fourteenth century Byczyna sigil from the popular city coat of arms series was closer to the original source.

Lastly, the final sigil of the Coat of arms of Byczyna, as of December 2015, was created based on a photograph of the original sigils. The copies presented in M. Gumowski's publication (in terms of the raised issues) especially the reproduction regarding the oldest sigils of Polish cities proved to contain disqualifying errors for these purposes.

Spis treści

<i>Od Redaktora</i> — Sławomir Górzyński	3
<i>Śp. Andrzej hr. Ciechanowiecki</i> — Sławomir Górzyński	5

ROZPRAWY I STUDIA

Jonas Drungilas — <i>Echa unii polsko–litewskich: imigracja polskiej szlachty na Żmudź, reemigracja oraz związki z krajem rodzinnym na przełomie XVI i XVII wieku</i>	7
Izabela Ryczek — <i>Uczestnicy wyprawy mołdawskiej według listy konfiskat z 1497 roku, zamieszczonej w Matricularum Regni Poloniae summaria. Część I</i>	21
Agnieszka Pospiszil — <i>Krótką monografią rodziny Zdziechowskich h. Rawicz</i>	71
Jan Županič — <i>Archiwum szlacheckie w Wiedniu</i>	125
Piotr Mysłakowski — <i>Czartoryscy w biografii Chopina</i>	143
Iwona Długoń — <i>Witold ks. Czartoryski. Życie i działalność</i>	153
Marek Adamczewski — <i>Odciski XIV-wiecznej pieczęci a godło współczesnego herbu. Uwagi na marginesie prac nad herbem miasta i gminy Byczyna w latach 2002–2015</i>	167

RECENZJE

Bartłomiej Czarski, <i>Stemmaty w staropolskich książkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej</i> — Bartłomiej M. Wołyniec	179
Summaries	187

Lista recenzentów
„Rocznika Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”

dr hab. Bożena Czwojdrak
(Uniwersytet Śląski)

prof. dr hab. Jakub Z. Lichański
(Uniwersytet Warszawski)

dr hab. Beata Możejko, prof. UG
(Uniwersytet Gdański)

prof. dr hab. Andrzej Rachuba
(Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk)

prof. dr hab. Wojciech Strzyżewski
(Uniwersytet Zielonogórski)

dr Hubert Wajs
(Archiwum Główne Akt Dawnych)